

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İktisadi Mağduriyet Açısından Uluslararası Hukuk
Bağlamında Üçüncü Dünya Ülkelerinin Egemenlik Hakkı

Doktora Tezi

Zeynep Gültepe

Haziran 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**İktisadi Mağduriyet Açısından Uluslararası Hukuk
Bağlamında Üçüncü Dünya Ülkelerinin Egemenlik Hakkı**

Doktora Tezi

Zeynep Gültepe

Danışman

Prof. Dr. Berdal Aral

Haziran 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Zeynep Gültepe tarafından hazırlanan “İktisadi Mağduriyet Açısından Uluslararası Hukuk Bağlamında Üçüncü Dünya Ülkelerinin Egemenlik Hakkı” başlıklı bu Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Berdal Aral

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. M. Ertan Kardeş

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hakkı Hakan Erkiner

Kurumu: Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Yücel

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 11/Haziran/2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Berdal Aral

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Zeynep Gültepe

ÖZET

İktisadi Mağduriyet Açısından Uluslararası Hukuk Bağlamında Üçüncü Dünya Ülkelerinin Egemenlik Hakkı

Gültepe, Zeynep

Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Berdal Aral

Haziran 2024

Üçüncü Dünya kavramı, 1940'lı ve 1950'li yıllarda, Soğuk Savaş döneminde, Amerikan kapitalizminin ve Sovyet sosyalizminin haricinde kalan ülkeler için "üçüncü yol", "üçüncü güç" anlamında kullanılmıştır. Bu ülkeler, 1950'li yıllarda da Afrika ve Asya'nın, yeni bağımsız olmuş güçsüz devletleri olarak dünya düzeni içinde yer almaya başlamışlardır. Bugün, Üçüncü Dünya ülkelerinin Batı dünyası ve diğer kalkınmış ülkeler karşısında, hemen hemen her alanda 'geri kalmış' ve yardıma muhtaç olan toplumlar olma nedeni 'egemenlik hakkı' sorunsalı çerçevesinde incelenmeli. Egemen olmanın önemli iki alameti olan siyasi ve ekonomik self-determinasyon haklarına, Üçüncü Dünya ülkelerinin teoride sahip oldukları ancak fiiliyatta gerektiği ölçüde sahip olmadıkları bir gerçektir; yani bu toplumlar bir şekilde egemen olmaktan istisna kalmışlardır; çünkü Batı dışında kalan toplumlara karşı oluşturulan ayrıştırıcı ideallerin ve üstün olma duygusunun günümüzde hala geçerliliği vardır. Günümüz uluslararası siyasetinde 'egemen olmak bir istisnadır; istisna hali, çağdaş uluslararası ilişkiler disiplininde güvensizlik, sınırlar, terörle mücadele gibi konularda liberal hükümetlerin devlet güçlerini hukuk dışı olarak kullanmalarına getirilen eleştiri için başvuru bir kavram olmuştur. Günümüzde teoride birçoğu egemen kabul edilen Üçüncü Dünya ülkeleri, bir zamanlar sömürgecilik dönemindeyken, Avrupa'nın Nomosunda bugün de ABD'nin Grossraum mekânsal düzeninde, ekonomik ve siyasi alanlarda güçlü devletlere tabidirler. Oysa Üçüncü Dünya ülkeleri, dünyanın en verimli ve en zengin topraklarında yer alırlar. Onların bugün uluslararası sistemde ekonomik ve siyasi olarak gelişmemiş ülkeler kategorisinde kalmaları, esasında bir küresel rant meseledir. Carl Schmitt'e başvurmak gerekirse, ona göre egemenliğin mantığı, tehdit ne kadar şiddetliyse kanunlara getirilen istisnalar da o kadar

büyük olur. Bir başka deyişle, egemenler hukuku ne kadar askıya alabilirlerse küresel serbest piyasada geniş rant sahibi olma imkanları o kadar artar.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Dünya, egemenlik, ekonomik self determinasyon, Schmitt, neoliberalizm, uluslararası hukuk, gayriresmi hukuk

ABSTRACT

The Right to Sovereignty of Third World Countries in the Context of International Law in Terms of Economic Aggrievement

Gültepe, Zeynep

Ph. D. Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Berdal Aral

June 2024

The concept of 'Third World' was used in the 1940s and 1950s, during the Cold War, to mean "third way", "third power" for countries outside American capitalism and Soviet socialism. These countries began to take their place in the world order in the 1950s as the newly independent, weak states of Africa and Asia. Today, the reason why Third World countries are societies that are 'underdeveloped' and in need of help in almost every field, compared to the Western world and other developed countries, should be examined within the framework of the 'right to sovereignty' problem. It is a fact that Third World countries have political and economic self-determination rights, which are two important signs of being sovereign, in theory, but they do not have them to the required extent in practice; In other words, these societies have somehow remained exempt from sovereignty; because the discriminatory ideals and the sense of superiority created against non-Western societies are still valid today. In today's international politics, 'being sovereign is an exception; The state of exception has become a concept used in the discipline of contemporary international relations to criticize the illegal use of state powers by liberal governments on issues such as insecurity, borders, and the fight against terrorism. Third World countries, many of which are considered dominant in theory today, were once subject to powerful states in the economic and political fields, in the Nomos of Europe and today in the Grossraum spatial order of the USA, while they were in the colonial period. However, Third World countries are located in the most fertile and richest lands in the world. The fact that they remain in the category of economically and politically underdeveloped countries in the international system today is essentially a matter of global profit. To refer to Schmitt again, according to him, the logic of sovereignty is that the more severe the threat, the greater the exceptions to the laws. In other words, the more

sovereigns can suspend the law, the more opportunities they have to earn large profits in the global free market.

Key words: Third World, sovereignty, economic, self-determination, Schmitt, nomos, neoliberalism, international law, informal law.

TEŞEKKÜR

Doktora tez çalışmasını tamamlamak kolay olmadı. Tezin bu bölümünde, bu süreci zaman zaman zorlaştıran zaman zaman da kolaylaştıran fakat tamamlamamda en önemli katkıda bulunan, değerli hocalarıma ve tez süreci boyunca yanımda olan aileme ve dostlarıma teşekkür etmek isterim;

Bu tez çalışması öncelikle, kıymetli danışmanım, Sayın Prof. Dr. Berdal ARAL'ın, doktora eğitimime başlayabilmem konusunda, bana olan inancının ve emeğinin bir sonucudur. Akademik duruşunu ve kimliğini, ilime olan saygısını ve hakkaniyetli duruşunu her zaman kendime örnek alacağım kıymetli hocama teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

Çalışmasının ortaya çıkması için değerli eleştirileri, tavsiyeleri ile tezime kıymetli katkılarda bulunan değerli jüri üyelerim, Sayın Doç.Dr. Mehmet Mert SUNAR ve Sayın Dr. Öğretim Üyesi Özlem YÜCEL hocalarıma teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

Doktora tez savunması jüri üyeleri hocalarım, Sayın Prof. Dr. M.Ertan KARDEŞ'e ve Prof. Dr. Hakkı Hakan ERKİNER'e değerli eleştirileri ve tasviyelerinden oluşan katkılarından dolayı teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

Ve Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen hocama, bana yardımcı olduğu her konuda çok teşekkür ediyorum. Doktora eğitimime, İstanbul'da devam edebilmemde çok büyük katkısı olan hocama, teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

Öğrencilik döneminde yanlarında kaldığım, Dayım Göksel KARABULUT ve eşi kıymetli yengem Nilgün KARABULUT'a, ikinci ailem oldukları için minnetle teşekkür ederim. Bir şekilde bana emeği hakkı geçmiş olan diğer akrabalara da teşekkür ederim.

Tez çalışması boyunca, tezimin editörlüğünü yapan, Sayın Dr. Meliha ÖZHAN'a ve iktisat alanında yardımına başvurduğum, Sayın Dr. SAİT YILMAZ'a ve tezimi şekil açısından inceleyen ve tezin düzeltmelerini yapan, Sayın Talha ÜSTÜNDAĞ'a teşekkür ederim.

Öğrencilik döneminde bursiyerleri olduğum, TÜRK MİLLİ KÜLTÜR VAKFI'na, bana verdikleri, maddi ve manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Varlıkları daim olsun dilerim.

Bir lisansüstü öğrencisinin en büyük şansı, iyi bir kütüphane keşfetmiş olmasıdır. İSAM, yüksek lisans döneminden beri birçok öğrenci gibi benim de ikinci bir yuvam oldu. Beni her zaman destekleyen ve iyi niyetleriyle yanımda olan İSAM'dan tanış hocalarım, Sayın Prof. Dr. Serkan YEŞİLOT'a ve Sayın Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ'ye teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

İSAM ailesine ve özelde de çayhane çalışanlarına taze çayları için ve fotokopi çalışanlarına titiz çalışmaları için teşekkür ederim.

Tez çalışma sürecinde, yanımda olan, serzenişlerimi çeken, beni defalarca yüreklendiren ve bana inanan ve zaman zaman tahammül eden kıymetli tüm dostlarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Kıymetli aileme, bitmek tükenmek bilmeyen eğitim süresince bana olan maddi-manevi destekleri ve sabırları için minnettarım.

Bu tez çalışmasını tamamlamayı bana lütfeden Rabbime şükürler olsun.

İÇİNDEKİLER

1. Giriş	1
2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve.....	14
2.1. Üçüncü Dünya	14
2.2. Avrupa-Merkezcilik, Medenileştirmek, Irkçılık ve Kültürel Üstünlük İdeolojisi.....	24
2.3. Liberal Uluslararası Hukuk.....	36
2.4. Nomos Kavramı ve Avrupa Kamu Hukuku'nun Ortaya Çıkışı	51
2.5. Son Pan-Avrupa Toprak Paylaşımı: Kongo (Berlin) Konferansı 1884-1885	62
3. Uluslararası Hukukta Egemenlik	71
3.1. Uluslararası Hukukta Egemenlik Kavramı	71
3.2. Egemen İstisnacılığı Kuramı Üzerine	80
3.3. Uluslararası Hukukta Genel olarak 'Self-Determinasyon Hakkı'	86
3.3.1. İktisadi Self-determinasyon Hakkı.....	94
3.3.2. Neoliberalizm Bağlamında İktisadi Self-determinasyon Hakkı	99
3.3.3. Gayriresmi Uluslararası Hukuk (GUH)	123
3.3.3.1 Kimberley Süreci	134
3.3.3.2. G20.....	139
4. Uluslararası Hukukta Egemenlik Ekseninde Üçüncü Dünyacı Yaklaşımlar (TWAIL).....	147
4.1. Kuramsal Çerçevede TWAIL 'in Amacı ve Konusu.....	147
4.1.1. TWAIL'in Öncü Düşünürleri	151
4.1.1.1. Antony Anghie ve B.S. Chimni	151
4.1.1.2. O.C. Okafor ve M. Mutua	155
4.1.2. TWAIL'e Dair Eleştiriler	159
5. Hegemonik Devletlerin ve Çok Uluslu Şirketlerin Egemenlik Tacizleri, Müdahaleleri ve Üçüncü Dünya Ülkelerinde Ekonomik Sömürü.....	169
5.1. Siyasi Egemenlik Hakkı Üzerine	169
5.2. İktisadi Egemenlik Hakkı Üzerine	191

5.3. Küresel Düzeydeki Hegemonik Devletlerin ve Örgütlerin Üçüncü Dünya Ülkelerinin Mağduriyetlerindeki Rolü	209
5.3.1. IMF ve Dünya Bankası.....	217
5.3.2. Dünya Ticaret Örgütü.....	226
6. Siyasi ve İktisadi Egemenlikleri Hegemonik Güçlerce İhlal Edilen Üçüncü Dünya Ülkelerine Örnek Olarak 'Mozambik'	235
6.1. Mozambik.....	235
6.1.1. Siyasi Egemenlik Konusu Üzerine.....	238
6.1.1.1.Mozambik'in Portekiz Sömürgeciliğinden Kurtulma Mücadelesi	239
6.1.1.2. Mozambik İç Savaşı.....	253
6.1.2. İktisadi Egemenlik Konusu Üzerine.....	258
7. Sonuç.....	266
Kaynaklar	276

KISALTMALAR

AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa İş birliği ve Güvenlik Teşkilatı
BM.....	Birleşmiş Milletler
DB	Dünya Bankası
DEFID	Department of International Development
DSÖ.....	Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ.....	Dünya Ticaret Örgütü
ECOWAS	Afrika Ekonomik Topluluğu
FRELIMO	Mozambik Milli Direnişi
G20	Group of 20
GK	Güvenlik Konsey
GUH	Gayriresmi Uluslararası Hukuk
HDI.....	United Nations Health Development Index
ICC	Uluslararası Ticaret Odası
ICISSS	Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu
IMF.....	Uluslararası Para Fonu/International Monetary Fund
KPCS.....	The Kimberley Process Certification Scheme
KS.....	Kimberley Süreci
NAFTA.....	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
PARPA.....	Mutlak Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Eylem Planı
PIDE	Portekiz Polis Teşkilatı
RENAMO.....	Mozambik Milli Direnişi
TWAIL	Third World Approaches to International Law

*Tüm eğitim hayatımı benimle
yüklenen, dertlenen, sevinen,
kıymetli Annem, Şaziye Gültepe'ye
ithafımdır.*

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Yıkıcı bir savaş döneminden sonra, barışın elzem olduğu konusunda hemfikir olan dönemin egemen devletleri, hızlı bir şekilde örgütlenerek, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni (BM), 1945 yılında imzaladılar. O gününün dünyasının en temel ihtiyaçlarına karşılık olarak şekillenen bu sözleşmenin vaadi: “Dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası iktisadi, toplumsal ve kültürel bir iş birliği oluşturmaktır.” şeklinde formüle edilmişti.¹

Sözleşme vaaadinin aksine, özellikle 1980’li yıllardan itibaren, tüm dünyayı yeniden şekillendiren küreselleşme ile birlikte, kalkınmış ülkeler ile gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki gelişmişlik farkı ironik şekilde daha da açılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler sözde² siyasi egemenliklerini kazanmış olsalar da geri kalmışlıklarının arkasında yatan temel neden, uluslararası düzende bugün de hâkim güçlerce egemen statüde görülmemeleridir.³ Egemenlik ve uluslararası hukuk Avrupa kimliği üzerine bina edilmiştir. Uluslararası hukukun temeli, Avrupa Kamu Hukuku’na (*the jus publicum Europaeum*) dayandırılır.⁴ Martti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960 (Milletlerin Hoşgörü Medeniyeti: Ulusların yükselişi ve Düşüşü)*⁵ adlı kitabında, uluslararası hukukun 1860’larda, Avrupa’da liberalleşmesinin bir parçası olarak, milliyetçilik, ırkçılık ve sosyalizmle birlikte yükselişe geçtiğini ileri sürer. Kendisi, uluslararası hukuku, biçimsel tutarlılığına rağmen, oldukça belirsiz ve tartışmaya açık bir alan olarak ifade eder.⁶ Koskenniemi eserinde, uluslararası literatürdeki genel

¹ “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, 1945, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, erişim tarihi: 10 Haziran, 2022, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf

² Vurgu tez sahibine aittir.

³ Antony Anghie, “LATCRIT AND TWAIL” California Western International Law Journal, Vol. 42, No. 2 [2012], Art. 5, s. 312.

⁴ Anghie, a.g.e.,

⁵ Eserin Literatüre geçen Türkçe bir çevirisi yoktur. Bu çalışmada eserin adı İngilizce ’den Türkçe ’ye çevrilmiştir.

⁶ Martti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations The Rise and Fall of International Law 1870–1960*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004., s.4.

yaklaşımın aksine uluslararası hukukun, Vestfalya ya da Viyana süreci ile değil, kendilerini medenileşmiş dünyanın ‘yasal vicdanı’ olarak gören, Avrupalı liberal hukukçularının⁷ idealleri sonucunda ortaya çıktığını ileri sürer.⁸ Din ve düşünce özgürlüğünü savunan ve tüm halkların birbirleriyle, temas halinde olabildikleri serbest ticaret düzenini benimseyen, dönemin liberal hukukçuları, uluslararası hukuku da bireysel özgürlüklerin ve insan haklarının koruyucusu olarak inşa etmek amacı içindeydiler. Bu düşüncelerinin yanı sıra, söz konusu hukukçuların, ortak görüşü uluslararası hukukun nihai kaynağının, Avrupa halklarının hukuki vicdanı olduğu yönündeydi. Onlara göre, Avrupa vicdanı, bilinen en yüksek medeniyetten kaynaklanıyordu. Bu idealler çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılan uluslararası hukuka dair önemli bir sorun da ilerleyen ticari ilişkiler ve devletlerin birbirleriyle olan temaslarının artmasıyla birlikte, ülkeler arasındaki sınırların da önemsiz hale gelmesiydi. Bu durum, sadece, *Avrupa Hukuku*’nu değil, tüm insanlık için geçerli olacak, tek bir uluslararası hukuku zorunlu hale getiriyordu. Ne var ki bu noktada, 19.yüzyıl hukukçularından Pasquale Fiore, şu sorusuyla bir konuya dikkat çekmektedir: İnkâr edilemez kültür farklılığı karşısında dünyada tek bir hukuku uygulamak nasıl mümkün olabilir?⁹ Fiore, bir öngörü niteliği taşıyan bu sorusu ile gelecekte ortaya çıkabilecek uluslararası hukuk sorunlarının nedeni olarak, kültür farklılığını işaret etmiştir. Evrensel bir uluslararası hukukun gerçekleşemediği konusunda Fiore haklı çıkmış olsa da¹⁰ bunun nedenleri bugün, sadece kültür farklılığı ile açıklanmayacak kadar çok boyutlu ve bazı ülkeler için oldukça çetrefillidir.

Bu iddialara örnek teşkil edecek, yakın tarihimizde yer alan, uluslararası hukuk sorunlarına sık rastlanır. Herfried Münkler’in, *İmparatorluklar Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı* isimli çalışmasında, ABD’nin Vietnam Savaşı sırasında, Latin Amerika’da ve Basra Körfezi’nde gerçekleştirdiği müdahaleler nedeniyle, dünya kamuoyunda ortaya çıkan anti-empyralist eleştirilere değinilir.

⁷ İlgili eserde öne çıkan isimler: John Westlake, Gustave Rolin-Jaequemyns, Ghent Tobias Asser, 1862 yılında Uluslararası Sosyal Bilimler İlerleme Derneği’nin üyeleri)

⁸ Koskeniemi, a.g.e., s.4.

⁹ Koskeniemi, a.g.e., s.56

¹⁰ Not: Uluslararası hukuku evrensel kabul edenler de vardır; ancak özellikle başta Güvenlik Konseyi’nin demokratik olmayan üye yapısı olduğu için veya Filistin’in, İsrail tarafından bugün dahi devam eden işgali ve zulmü karşısında sessiz kaldığı için (bunlar sadece birkaç örnek) evrensel ve tüm ulusları kapsayıcı bir uluslararası hukuk olduğunu düşünmüyorum.

Münkler, daha sonra şu soru ile devam eder “Dünya topluluğu kendi güvenliği için emperyal bir güce mecbur mu?”¹¹ Bu sorunun özünde yatan temel eleştiri ise şu örnekle açıklanabilir: BM’nin son Körfez Savaşı’nda (1990-1991), ABD desteğine muhtaç kalmış olması ve bunun karşılığında ABD’nin, BM’den hukuk üstü taleplerde bulunmasıydı.¹²

Uluslararası politika alanında, Hans Morgethau’dan sonra gerçekçi okulun en önemli düşünürlerinden Fransız Raymond Aron’a göre, uluslararası ilişkiler geliştikçe, uluslararası sistemde yeni güçlerin, yapıların ve etkili dinamiklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu çerçevede, Aron’un, uluslararası politikaya dair bakış açısının doğal bir sonucu olarak, uluslararası hukuk ile ilgili ciddi eleştirileri ortaya çıkmıştır. Yani “Aron’un gerçekçi kuramının yolu, temel kabulleri ve vardığı sonuçlar itibarıyla uluslararası hukuk ile kesişiyor.”¹³ Aron’ göre uluslararası hukukun bazı temel kusurları şunlardır: Devlet egemen olduğu için kendinden üstün başka bir güç tanımaz. “Egemen olmakla güçlü olmak arasında doğrudan bir ilişki vardır.”¹⁴ Her ne kadar devlet egemenliğini bu kadar yüceltmek genel kabule göre, uluslararası hukukun üstünlüğü ile çelişse de uluslararası düzenin gerçeklerine baktığımızda, egemen devletlerin hakimiyetini görmezden gelemeyiz.¹⁵

Aron’a göre, uluslararası hukuk doktrini dahi uluslararası hukukun varlığını ve etkilerini kabul edilir şekilde savunamıyor ve açıklamıyor. Uluslararası hukukun bağlayıcı gücü vardır. Bunu bir noktada kabul edebiliriz; ancak devletleri kendi çıkarlarından vazgeçirecek ve uluslararası hukuka uyumlu hale getirecek bir güç var mıdır? ¹⁶ Aron’un bu eleştirileri, mevcut uluslararası hukuka, özellikle Güvenlik Konseyi’nden (GK), egemen devletlerin güdümünde çıkan kararların, güçsüz ülkeleri siyasi ve iktisadi açıdan mağdur hatta mazlum ettiği yönündeki eleştirileri de gerekçelendirmektedir.

¹¹ Herfried Münkler, *İmparatorluklar Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, Çev., Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012 s.9.

¹² A.g.e., s.10.

¹³ Mehmet Emin Çağırın, “Raymond Aron ve Uluslararası Hukukun Hukuk “Journal of Istanbul University Law Faculty 56, sy. 1-4 (Temmuz 2011): 71-96. s.73.

¹⁴ A.g.e., s.74.

¹⁵ A.g.e.,

¹⁶ A.g.e., s.76

Bu tez çalışmasının amacı, bugün, Üçüncü Dünya ülkeleri olarak bilinen toplumların küresel dünya düzeninde, Batı dünyası ve diğer kalkınmış ülkeler karşısında, hemen hemen her alanda ‘geri kalmış’ ve ‘gelişmemiş’ olmalarının nedenini ‘egemenlik hakkı’ sorunsalı çerçevesinde incelemektir. Bu tezde ‘egemen olmanın’ önemli iki alameti olan siyasi ve iktisadi self-determinasyon haklarına, Üçüncü Dünya ülkelerinin teoride sahip oldukları ancak fiiliyatta bu haklara gerektiği ölçüde sahip olmadıkları, sebepleri ile ortaya konmaktadır. Yukarda bahsi geçen, Batı dışında kalan toplumlara karşı oluşturulan ayrıştırıcı ideallerin ve üstün olma duygusunun da günümüzde Batılı ülkelerde hala geçerliliğini koruduğu iddiamız da savımızın temel dayanağını oluşturacaktır.

Nitel araştırma yöntemiyle çalışılacak olan bu tez, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk, siyasi tarih ve siyaset felsefesi alanlarından oluşmak üzere, disiplinlerarası bir çalışmadır. ‘Eleştirel’ bir çalışma olması nedeniyle, tezi oluştururken ortaya konulacak yöntemin ağırlıklı olarak tez-antitez yöntemi olacaktır. Mesela, insan hakları ihlalleri uluslararası hukuka aykırıdır; buna rağmen insan hakları ihlalleri günümüz dünyasında özellikle belirli bölgelerde istikrarlı şekilde ve sıklıkla gerçekleşir.

Çalışmanın temel çıkış noktası, bazı Üçüncü Dünya ülkelerinin, uluslararası hukukun önemli bir unsuru olan, iktisadi self-determinasyon hakkına hala sahip olmadıkları düşüncesidir. Bugün, Üçüncü Dünya ülkelerinin, siyasi ve iktisadi egemenlik haklarına rağmen gerek güncel uluslararası hukuk gerekse uluslararası kuruluşlar bünyesinde, temsil haklarının adaletsiz ve antidemokratik şekilde zayıf olması bu düşüncenin temel dayanağıdır. Bugüne kadar uluslararası hukuk genellikle, Güvenlik Konseyi tarafından alınan siyasi ve adaletsiz kararlar yüzünden ya da dünyanın belirli bölgelerinde istikrarlı bir şekilde işlenen insan hakları ihlalleri karşısında, uluslararası toplumun sessiz kalması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu konuda özellikle, uluslararası ilişkiler ve hukuk yazınında baskın tavsiye ise GK’nın reformu yönündedir.

Çalışmada, Güvenlik Konseyi, uygulamalarından önce, güncel uluslararası hukukun, önce Avrupa’nın sonra genel olarak ABD dâhil, Batı’nın tekelinde işlevsel bir siyasi araç haline nasıl geldiği sorusu üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, şu tür sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır: Önce *Jus Publicum Europaeum* olarak, sadece

Avrupalılara, sonra da uluslararası hukuk olarak sadece Batı'ya ait bir 'uluslararası hukuk sistemi' nasıl bir süreç içinde ortaya çıktı?

Avrupamerkezcilik, üstün bir kültür, medeniyet ve gelişmişlik iddiasıyla, önce kendi hukukunu yarattı, sonra bu hukuk sistemi, sömürgecilik yoluyla ve siyasi maharetlerle, 'bazı ülkelerin' daima 'gelişmemiş' ülkeler olarak kalacağı, bir düzeni ortaya çıkardı. Sömürgecilik sonrası dönemde de emperyalist siyasetler ile şekillenen, küresel yeni dünya düzeninde, hala 'öteki' konumunda olup, siyasi ve iktisadi egemenlik haklarına ancak 'kısmen' sahip olabilen, Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde, sömürü ve tahakküm devam etmiştir. Diğer eleştirel uluslararası hukuk çalışmalarından farklı olarak, bu çalışmada, Batı'nın, siyasi ve iktisadi avantajlarından öte, onun yüzyıllardır, idealize ettiği 'diğer toplumlardan üstün' olma dogması, günümüz uluslararası hukuk sorunlarının temel kaynaklarından biri olarak, incelenecektir. Bu amaçla çalışmada, Orta Çağ'daki, uluslararası hukuk doktrinlerine ve o dönemin bu alandaki önemli düşünürlerine yer verilecektir. Böylece, uluslararası hukuk kavramının, entelektüel temellerinin nasıl oluştuğu konusu da bu çalışmada incelenecektir. Bundan sonra, bu hukuk sisteminin sömürgecilikle yakın ilişkili olan kökenleri incelenecektir. Bu yolla, Batı'nın 'üstünlük' ideolojisi ile örüntülen ve kalıcı bir istikrar kazanan 'Batı egemenliği' kavramına geçiş yapılarak, bir kısım örnek olaylar temelinde, bu hukuk sisteminin, Üçüncü Dünya ülkelerinin aleyhinde, Batı için 'yararlı' bir araç haline dönüşmesinin izi sürülecektir.

Bu doğrultuda, çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın İkinci Bölümü'nde, tezin kavramsal ve teorik çerçevesine yer verilmiştir. Bu başlık altında, bu bölümün tez çalışmasında yer almasının iki önemli nedeni vardır: Birincisi, tez boyunca sıkça kullanılacak olan 'Üçüncü Dünya', 'medenileştirme' 'demokratikleştirme', 'Avrupamerkezcilik', 'kültürel üstünlük ideolojisi', 'liberal uluslararası hukuk ideolojisi' kavramlarının genel olarak tanımlarının yapılmasının, tezin anlaşılması için fayda sağlayacağıdır. İkincisi ise bilinen anlamlarının yanı sıra, bu tezde ileri sürülen iddialara paralel olarak, eleştirel çerçevede kullanılacak bu kavramların, tezin kendine özgü üslubu çerçevesinde doğru anlaşılmasını sağlamaktır.

‘Üçüncü Dünya’ kavramı, 1952 yılında ilk kez Alfred Sauvy tarafından ifade edilmiştir. Kavram, dünyadaki bazı ülkelerin, sosyal, kültürel ve iktisadi durumlarına bakılarak, bir anlamda onları sınıflandırmak için kullanılmıştır. Sıklıkla başvurulmuş bu kavramdan kasıt, bu ülkeleri kategorize etmek mi yoksa bu ülkelerin benzer sorunlarından dolayı onlar için uygun görülen bir etiket mi olduğu tam anlaşılmış değildir. Ne var ki bu belirsizlik 1960’larda kendiliğinden ortadan kalkmıştır, çünkü Batı-dışı toplumlar bu dönemde, ‘eski- sömürge’, ‘yeni-bağımsız’ ve ‘bağılantısız ülkeler’ olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.¹⁷ Esas itibariyle, sömürgeciliğin sebebiyet verdiği ve dünya gelişmişlik sıralamasında en sonda kalmış ülkeler grubuna ilişkin algıyı ele almaktan ziyade, bu çalışmada, iktisadi ve siyasi egemenlik hakkına sahip olamamanın sonucu olarak ortaya çıkan ‘Üçüncü Dünya’ kavramının siyasi ve hukuki kökenlerine odaklanılacaktır. Batı’nın yaratmış olduğu, *geri kalmışlık durumu bazı toplumlar için doğaldır*¹⁸ algısına karşı, *aslında bu durumun nedeni, birçok self-determinasyon hakkının güçlü devletlerce çeşitli yol ve yöntemlerle ihlal edilmesidir*¹⁹ tezi savunulacaktır. Çalışmanın iddiasına göre, Üçüncü Dünya, self-determinasyon hakkına tam anlamıyla sahip olamayan toplumları ifade etmektedir. Bu tezde bu argümanın içi doldurulmaya çalışılacaktır. Böyle bir tahlil çerçevesinin, alana ilişkin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

‘Medenileştirme’ kavramı, bu çalışmanın eleştirel yönünü oluşturan, anahtar kavramlarından birisidir. Sömürgecilik tarihinin, medenileştirme söylemi ile inşa edildiği argümanı üzerinden, son iki yüzyılın en önemli müdahale ve sömürü araçları (başka ülkeleri, başka toplumları) olarak günümüzde sıkça tartışılan ‘demokratikleştirme’, ‘terörle mücadele’ kavramları, medenileştirmenin sonraki aşamaları oldukları, iddiasıyla bu çalışmada yer alacaktır. Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations the rise and fall of international law (Milletlerin Hoşgörüsü)*²⁰ isimli çalışmasında, 19.yüzyıldaki, bazı uluslararası hukukçuların yaklaşımlarına yer vermiştir. Yazarın tahlilleri, Batı

¹⁷ B.R Tomlinson, “What was the Third World?”, Journal of Contemporary History, Vol. 38, No. 2 (Apr., 2003), Published By: SAGE Publications, pp. 307-321 (15 pages), Inc., s.307.

¹⁸ Vurgu tez sahibine aittir.

¹⁹ Vurgu tez sahibine aittir.

²⁰ Eserin Literatüre geçen Türkçe bir çevirisi yoktur. Bu çalışmada eserin adı İngilizce ’den Türkçe ’ye çevrilmiştir.

hegemonyası ile temellendirilen, uluslararası hukukun ‘ötekileştirici’ politikalarının, fikri kaynaklarının anlaşılması için oldukça önemlidir. Bugün, Batı’nın, kültürel üstünlük ayrıcalığı temel düşüncesi üzerine kurduğu, kendisi dışında kalan toplumları ‘medenileştirme’ görevi kapsamında yaptığı eylemler, uluslararası hukuk normlarını pek çok durumda ihlal etmiş olsa da bunlar, emperyalist müdahalelerle meşrulaştırılmaktadır. Sömürgecilik döneminde de Batı’nın, en önemli argümanı *insanlık* üzerine idi. Sahip olduğu gücü, ‘medeniyet’ kisvesi altında, siyasi bir amaca ulaşmak için en iyi şekilde kullanabilmesi, Batı’nın yer küre üzerindeki egemenliğini istikrarlı hale getiren önemli unsurlardan birisi olmuştur. Bu noktada, Carl Schmitt’in “Kim insanlıktan bahsediyorsa, aldatıyordur”²¹ ifadesi isabetli bir öngörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki, ‘insani müdahale’, ‘koruma sorumluluğu’ gibi doktrinlerin birer müdahale aracı olarak inşa edildiği gerekçesiyle, uluslararası hukuk açısından meşru olup olmadıkları sıkça tartışılmaktadır. Bu doğrultuda, Schmitt’in, bu öngörüsü ve çalışmaları özellikle, uluslararası hukuk alanındaki eleştirel çalışmaların ilgi odağı haline gelmiştir. Bu çalışmada eleştirel hukuka yaslanılarak, Üçüncü Dünya’daki egemenlik sorunsalına ilişkin olarak, Schmitt’in çalışmalarına sıkça başvurulacaktır. Bu bölümde, Batı’nın geçmişteki ilk müdahale aracının ‘medenileştirme’ olduğu ve bunun bir bakıma, Batı-dışı birçok ülkedeki bugünkü keyfi müdahaleler ve suiistimalleri meşru hale getiren ve yakın tarihten aşına olduğumuz, ‘demokratikleştirme’ ya da ‘insani müdahale hakkı’ gibi kavramlar serisinin, öncülü olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Samir Âmin, ‘Avrupamerkezcilik’ kavramı için “... modern toplumsal ideoloji ve kuramın öne sürdüğü, ama körelmeye yüz tutmuş evrensellik”²² demektedir. Âmin, Avrupamerkezcilik: Bir ideolojinin eleştirisi adlı çalışmasında, Avrupamerkezcilik ideolojisini eleştirirken, amacının “Batı kültürünü sorguya çekmek” olmadığını özellikle belirtir. Bunun yerine amacının “kesintiye uğramış evrenselciliğin” nedenlerini sorgulamak olduğunu ifade eder.²³ Amin’e göre, “kapitalist toplumların belirginleşmesi ve dünyanın bu toplumlarca fethi” Rönesans’ın iki önemli

²¹ Carl Schmitt Siyasal Kavramı, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 21.

²² Samir Âmin Avrupamerkezcilik: *Bir ideolojinin eleştirisi*, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993., s.24.

²³ A.g.e., s.27.

sonucudur.²⁴ Rönesans’la, modern dünyanın inşası başlarken, Batı’nın sloganı “var olan dünyaların en iyisi olan Batı’yı izleyiniz”²⁵ idi. ‘Avrupamerkezcilik’ kavramı, bir ideoloji olmasından öte, Batı’nın güçlü bir egemen olmasında önemli bir rol oynadığı düşüncesiyle bu çalışmada ele alınacaktır.

Tezin Üçüncü Bölümü’nde, uluslararası hukukta egemenlik kavramı tartışılacaktır. Özellikle, *günümüz uluslararası hukuku, Avrupamerkezcilik olarak inşa edilmiştir*, iddiasını içeren analizlerden oluşacak bu bölümde, uluslararası hukuk, Francisco Vitoria, Francisco Suarez, Alberico Gentili ve Hugo Grotius okumalarıyla dönemselleştirilecektir.²⁶ Böylece, Avrupamerkezcilik uluslararası hukukun, Avrupalı hukukçular tarafından idealize edilmiş olduğu iddiası, felsefi okumalarla desteklenecektir. Koskenniemi, yukarıda bahsi geçen çalışmasında, ırkçılığın ortaya çıkışına dair şu ifadelere yer verir: “.... Sömürgelerde, yaşanan hayal kırıklıkları ile birlikte misyonerlerin ve kâşiflerin Afrika’dan dönüşte anlattıkları korku dolu hikâyeler nedeniyle, aslında insancılık, ırkçılığa dönüştü.”²⁷ Bu minvalde, yine bir 19. yüzyıl hukukçusu olan James Lorimer de uluslararası hukuku etnoloji ya da ırk bilimi kadar etkileyen başka hiçbir modern bilimin olmadığını iddia eder. Lorimer, ırksal arka plan ve siyasi örgütlenme arasındaki bağlantı ile ilgili olarak İngiltere’nin, Hindistan’daki yönetimi ile ilgili iki ihtimalden bahseder; İngiliz egemenliğinin devam edeceği ya da (daha önce hiç görülememiş olsa da) bir Doğu siyasi örgütlenmesinin oluşturulacağı ihtimali. İkinci ihtimal Avrupalılara göre, genellikle imkânsızdır, çünkü ‘siyasi organizasyon’ Avrupa’ya özgüdür ve sadece Avrupa devletleri, devlet olmayı hak ederken; vahşi ya da barbar toplumlar ise sadece “insan” olarak tanımlanırlar.²⁸

19. yüzyıl başlarında, Martens ve Klüber gibi uluslararası hukukçulara göre de evrensel hukukun kaynağı, evrensel insan doğasıdır ve uluslararası hukuk da bir Avrupa mirasıdır. Bir diğer hukukçu olan James Reddie için ise uluslararası hukuk, Hristiyan milletlerce kurulmuştur ve geliştirilmiştir. Görüldüğü üzere Avrupalı hukukçuların, Avrupalıların diğer toplumlardan üstün oldukları inancı o kadar

²⁴ A.g.e., s.84.

²⁵ A.g.e., s.25

²⁶ David W. Kennedy “Primitive Legal Scholarship”, 27 Harv.Int’L.J.1 (1986), Volume 27, Number 1, Winter 1986, s. 3-4.

²⁷ Koskenniemi, a.g.e., s.70.

²⁸ A.g.e, s.70-71.

kuvvetliydi ki bu çevreler özellikle, Doğuluların kendileri tarafından ‘medenileştirilmesini’ bir görev olarak görüyorlar ve bunun için de bir politika geliştirilmesi gereğini de özellikle vurguluyorlardı.²⁹ Koskenniemi’ye göre, yeni uluslararası sistemde, uluslararası hukukun başarısızlığının nedeni, 19. yüzyıl hukukçularının konuya hatalı yaklaşımlarıdır. Bahsi geçen hukukçuların temel sorunları, devlete ya da uluslararası politikaya dair yapay metaforlar ile hareket etmeleri, benimsemiş oldukları reformların liberalizm ile doğrudan ilişkili olması ve uluslararası sorunları kişisel ahlak çerçevesinde değerlendirmeleri, medeni vicdan ve bilinç kavramlarıyla ilgili çelişkili düşünceler sergilemeleriydi. Kozmopolit olarak nitelendirilebilecek hukukçuların, güvenilir bir uluslararası ilişkiler ya da dış politika oluşturmak için tercih ettikleri yaklaşımlar da oldukça kibirliydi.³⁰ 19.yüzyıl sonlarına doğru, bazı ırkların ve toplumların ‘medenileştirilmesi’ dürtüsüyle oluşturulmaya çalışılan uluslararası hukukun, Avrupa’ya özgü sosyal ve kültürel bir yaklaşım içinde tahayyül edilmesi ve Avrupa toplumlarının refahı için önemli bir siyasi süreç olarak görülmesi, zamanla evrensellik ilkesinden mahrum bir hukuk sistemin doğmasına neden olmuştur.

Avrupa kamu hukukundan, uluslararası hukuka geçiş dönemi de çalışmanın bu bölümünde incelenecektir. Carl Schmitt ’in *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum (Uluslararası Avrupa Kamu Hukukunda Nizam-ı Alem)*³¹ adlı çalışması bu bölümün temel okumaları arasında olacaktır. Düşünür 1890-1918 yılları arasında geçen süreci ve özellikle, 1884 yılında gerçekleşen ve Avrupa’nın son toprak paylaşımı olarak bahsettiği Kongo Konferansı’ndan sonra ortaya çıkan yeni düzeni Avrupa kamu hukukunun dağılma süreci olarak adlandırır.³²

‘İnsanlık’ söylemi ve ‘liberal yaklaşımlar’ üzerinden şekillendirilmeye çalışılan uluslararası hukuk, BM’nin nezdinde ve özellikle insan hakları ihlallerine engel olamadığı konusunda eleştirilir. İsrail’in, Filistin’i işgal etmesi ve her fırsatta

²⁹ A.g.e.,

³⁰ A.g.e., s.91

³¹ Carl Schmitt *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, translated and annotated by G.L. Ulmen, Telos Press Publishing, New York, 2006. (Eserin Literatüre geçen Türkçe bir çevirisi yoktur. Bu çalışmada eserin adı İngilizce ’den Türkçe ’ye çevrilmiştir.)

³² Carl Schmitt *The Nomos of the Earth*, a.g.e.,

Filistinlilere düzenli olarak uyguladığı şiddet, uluslararası hukukun yetkisiz ve yetersiz bırakıldığının en büyük kanıtı olarak dünya kamuoyunun gündemindedir. Filistin davası uluslararası hukukun çıkmaza düştüğüne dair en bariz örneği olmakla birlikte, tek örneği de değildir. Temel söylemi (yasa karşısında) eşitlik ve özgürlük üzerine dayandırılan liberal teori, bazı toplumlar için refaha ulaşmakta gerçekten önemli ve faydalı bir zemin oluştururken, neden/nasıl diğer toplumların insan haklarını ihlal etmek için başvurulmuş meşru bir söylem/araç haline getirilmiştir? Bu sorunun cevabı, genel bir liberalizm eleştirisi üzerinden cevaplanmaya çalışılacaktır. Schmitt'in Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) politikalarını, egemenlik kavramı üzerinden eleştirirken kullandığı “istisnacılık (*exceptionalism*)”³³ kavramına, çalışmada, liberal teori eleştirisi kapsamında yer verilecektir.

Son olarak, bu bölümde Gayriresmi Uluslararası Hukuk (GUH) konusu ve neoliberal iktisadi düzen işlenecektir. Sömürgeci devletlerden bağımsızlıklarını kazanan Üçüncü Dünya ülkelerinin, yeni küresel düzene adapte olma süreçlerinde bu defa da iktisadi egemenliklerini kaybettikleri süreç incelenecektir. Neoliberalizmin etkisiyle ortaya çıkan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kuruluşların, Üçüncü Dünya ülkelerini iktisadi anlamda nasıl yeniden bağımlı hale getirdikleri anlatılırken, bu yeni düzenin ortaya çıkardığı gayriresmi uluslararası hukuk tartışılacaktır.

Neoliberal kurumlar ve küreselleşme etkileşimi sonucunda ortaya çıkan GUH'nin Üçüncü Dünya ülkeleri için anlamı nedir? Ya da Üçüncü Dünya ülkelerinin GUH için bir anlamı var mıdır? Üçüncü Dünya GUH'nin kapsamında mıdır? Eğer öyleyse bu kapsamın niteliği nedir? GUH'yi, Batı'nın serbest piyasa projesinin birer aracı olan neoliberal aktörlerinin faaliyetlerinin doğal sonucu olarak değerlendirirken elbette ki hükümetlerin ve uluslararası hukuktan farklı ve uluslararası ticarete etkin olan GUH'nin, Üçüncü Dünya ülkeleri lehine ya da aleyhine olan etkilerini araştırmak hem bu çalışmanın temel argümanına hem de öyle umulur ki yeni bir çalışma alanı olarak da literatüre katkı sağlayacaktır.

³³ Seyla Benhabib “Carl Schmitt's Critique of Kant: Sovereignty and International Law”, *Political Theory* 2012 40: 688 originally published online 24 September 2012.

Dördüncü Bölüm’de, TWAIL konusu incelenecektir. 1914 yılına kadar “Doğuluları” medenileştirmenin tek yolu olarak, Batı egemenliğinin, Avrupa’nın ötesine genişletilmesi olarak görenler, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Afrika ve Asya’daki birçok sömürge halklarının bağımsızlık mücadelesi verdiklerine şahit olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşananlar, tüm tarafları için yıkıcı olmuştur. Öyle ki bu dönemde, İngiltere’nin ve Fransa’nın sömürgeleri idare edecek gücü kalmamıştı. Bu süreçte, bağımsızlık mücadelesine başlayan ülkeler, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. Batı’nın küresel hâkimiyetine karşılık, o günden bugüne, Çin ve Hindistan gibi bazı ülkeler bir kenara bırakılırsa, Güney ülkelerinin genelde gözle görülür bir gelişmişlik düzeyine çıkamamalarının nedenleri üzerine, son yıllarda geliştirilen önemli akademik yaklaşımlardan biri de *Uluslararası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımıdır (Third World Approaches to International Law (TWAIL))*.³⁴

Bu akımın ya da yaklaşımın temel argümanı, Batı’nın ötekileştirme ve sömürge politikaları nedeniyle, uluslararası hukukun vadettiği temel hak ve imkânlardan Üçüncü Dünya ülkelerinin gerektiği ölçüde faydalanamadığı için ortaya bir eşitsizlik çıktığıdır.³⁵ Bu amaçla da akım, bir yandan bu soruna dikkat çekerken, soruna ilişkin öneriler de getirmektedir. Sömürgeciliğin sona ermesini, önemli bir hedef olarak belirlemiş olan TWAIL, halen ‘emperyalist’ niteliğinin ağır bastığını ileri sürdüğü, uluslararası hukuka tepki gösterirken, Üçüncü Dünya’nın hakları hususunda proaktiftir. TWAIL’in benimsediği yaklaşımın başlıca üç temel amacı vardır: Birincisi, uluslararası hukukun, Avrupalı olmayanları, Avrupalılara bağımlı hale getirmek üzere, ırksal bir hiyerarşiyi yaratan kurallar ve kurumlar oluşturan bir araç olarak kullanıldığını, yapı-söküm yöntemiyle ortaya çıkarmak; ikincisi, alternatif olarak, meşru olacak yeni bir uluslararası normatif düzen oluşturmaktır. Sonuncusu ise etkin politik yöntemlerle, Üçüncü Dünya’nın azgelişmişlik nedenlerini ortadan

³⁴ Antony Anghie, “Lacrit and TWAIL” B.S. Chimni, “Third World Approaches to International Law: A Manifesto”; Obiora Chinedu Okafor, “Critical Third World Approaches to International Law (TWAIL): Theory, Methodology, or Both?”

³⁵ Brian Vincent Ikejiaku, “International Law, Western States, Third World States, and the Principles of Right to Economic Self Determination” Groningen Journal of International Law, pages, 195-214. 2020, s.197.

kaldırmaya yönelik, kapsayıcı girişimlere destek olacak bir uluslararası hukuk düzeninin gerekli olduğuna dikkat çekmek.³⁶

Üçüncü Dünya ülkelerinin, bugün dahi egemenlik haklarına sahip olmadıkları hipotezi, bu çalışmanın temel konusunu oluştururken, bu hipotezi destekleyecek kanıtların başta gelenlerinden birisi, Üçüncü Dünya ülkelerinin, iktisadi self determinasyon haklarından yoksun bırakıldıkları savı olacaktır. Bu doğrultuda, Batı'nın sömürgeci politikalarını devam ettirdiği iddiası üzerine bina edilen TWAIL yaklaşımı, bu tezde kuramsal çerçevede ele alınacaktır.

Beşinci Bölüm 'de, egemenlik kavramı 'siyasi' ve 'iktisadi' olarak iki başlık altında incelenecektir. Uluslararası hukuk kaynaklı egemenlik hakkının, devletler için anlamı ve önemi tartışılırken, Üçüncü Dünya ülkelerinin, bu hakka hangi alanlarda sahip oldukları ya da olmadıkları hususu ortaya konulacaktır. Sömürgecilikten kurtulan ülkelerin bağımsız ve egemen birer uluslararası hukuk kişileri olarak dünya düzeninde yer almaya başlamış olmaları, onları gerçekten 'egemen' yapmış mıdır? Yüzyıllardır maruz kaldıkları sömürge sisteminden kurtulmuş olsalar bile, bu kez de küresel sistemin ve Batılı devletler grubunun bünyesi içinde hâkim konumda olduğu uluslararası kuruluşlar karşısında güçsüz kalan bu ülkelerin, özellikle iktisadi anlamda yeterli düzeyde ilerleme kaydetmeleri pek de mümkün görünmemektedir. Bu duruma, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret örgütü gibi neoliberalizmin en önemli kuruluşlarının nasıl katkısı olmuştur? Siyasi egemenlik alanında yetersiz olan bu uluslar, doğal olarak, iktisadi alanda da egemen olamamaktadırlar. Bu savın yaslandığı temel görüş ve argümanlar bu bölüm boyunca ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Altıncı Bölüm 'de ise Mozambik örnek ülke olarak incelenecektir. Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi egemenlik haklarının ihlal edildiği argümanını desteklemek için Mozambik'in siyasi ve iktisadi egemenlik konusu irdelenecektir. Mozambik'in örnek ülke olarak seçilme nedeninin birincisi, sömürgecilik sonrası bağımsızlıklarını hemen kazanan ülkelerin aksine, Mozambik'in bağımsızlığını oldukça güç ve geç kazanmasıdır. Bu zorlu süreçte, sömürülen ve sömüren ülkelerin daha doğrusu

³⁶ Makau W. Mutua, "What Is TWAIL?" American Society of International Law Proceedings, Washington, vol. 94, 31-38, 2000, s.32.

kolonileştirme sisteminin nasıl işlediğini anlatmak adına Mozambik'in uygun bir örnek olduğu kanısındaız. Mozambik zerinden, Afrika bölgesindeki sömürü sisteminin genel mantığı da anlaşılmış olacaktır. İkinci nedeni ise, Mozambik'in bağımsız olduktan sonra neoliberalizmin etkisiyle, iktisadi anlamda önemli bir çöküş yaşaması ve bugün dahi IMF'ye ziyadesiyle borçlu bir durumda olmasıdır. Böylece Mozambik rneği ile bağımsızlık sonrasında, ekseriyetle Batı dışı ülkelerin neden nc Dünya olarak etiketlendiğine de açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Üçüncü Dünya

‘Üçüncü Dünya’ kavramı, 1940’lı ve 1950’li yıllarda, Soğuk Savaş döneminde, Amerikan kapitalizminin ve Sovyet sosyalizminin haricinde kalan ülkeler için “üçüncü yol”, “üçüncü güç”, anlamında kullanılmıştır. Bu ülkeler, 1950’li yıllarda da Afrika ve Asya’nın, yeni bağımsız olmuş güçsüz devletleri olarak dünya düzeni içinde yer almaya başlamışlardır. Üçüncü Dünya kavramı, 1952 yılında, ilk kez Alfred Sauvy tarafından kullanılmıştır. Sauvy, Asya ve Afrika’nın, yeni bağımsız ülkelere, hâkim güçlerce, ‘Üçüncü Dünya’ söylemi altında, üçüncü sınıf muamelede bulunduğunu ve bu ülkelerin hor görüldüğünü ifade etmiştir. 1950’li yıllarda, Batı bloku birinci dünya, doğu bloku ise ikinci dünya olarak, bunların dışında kalanlar da Üçüncü Dünya ülkeleri olarak, genel kabul görmüştür.³⁷

İkinci Dünya Savaşı’nın 1945’te sona ermesinden itibaren, 1960’lı yılların sonuna kadar devam eden sömürgecilikten kurtulma ve uluslaşma mücadelesi, Üçüncü Dünya’nın ortaya çıkışına giden sürecin belkemiğini oluşturmuştur. Böylece, hâkim iki blok harici olarak ortaya çıkan yeni devletler grubu, dünya sisteminde ve uluslararası ilişkilerde, ‘tarafsız’, ‘bağılantısız’ ve ‘az gelişmiş’ ya da ‘gelişmekte olan’ ya da ‘yoksul’ veya ‘medeni olmayan ülkeler’ olarak görülmeye başlanır. Bu ülkelerin, Üçüncü Dünya olarak kodlanmalarının iki temel nedeni, onların siyasi ve iktisadi durumlarıdır. İktisadi alanda, Batı’dan oldukça geri kalmış olmaları onları ‘az gelişmiş’, ‘gelişmekte olan’ ve ‘yoksul ülkeler’ olarak sınıflandırılmasına sebebiyet vermiştir. Siyasi örgütlenme açısından da Batı karşısında oldukça zayıf kalmaları, sahip oldukları ‘egemenlik’ haklarını kullanma konusunda da bu ülkeleri yetkisiz bırakmıştır.

1960’lı yıllarda, sömürgeciliğin sona ermesi süreci tamamlanırken, kapitalist ülkelerin sahip olduğu kalkınmışlık düzeyi, Üçüncü Dünya ülkeleri için söz konusu olmadığı

³⁷ Tomlinson, a.g.e., s. 309.

gibi, çoğunlukla bu ülkeler hem Soğuk Savaş döneminde hem de sonrasında dünya gündeminde şu türden trajik haberlerle yer almışlardır:³⁸ Sri Lanka’da iç savaş, Darfur ve Kongo’da etnik çatışma, Suriye’de siyasi baskı, Afganistan’da isyan ve dini hoşgörüsüzlük, Kolombiya’da devrimci çatışma, Irak ve Nijerya’da etnik temelli katliamlar, Zimbabwe ve Myanmar’da siyasal baskılar.³⁹ Bahsedilen bu durumlar, Üçüncü Dünya ülkelerinin genel portresidir. Aslında, ortaya çıkan bu portre karşısında, az gelişmişliğin nedenlerini anlamak üzere ortaya konulan teorik çalışmalara rağmen, bu ülkelerin bir bütün olarak nasıl isimlendirilmesi gerektiği hususunda ortak bir görüşe varılamamıştır. Bu ülkelere, bir zamanlar, daha çok, ‘az gelişmiş ülkeler’ olarak bahsedilse de bu kavram, aşağılayıcı bir çağrışımında bulunduğu için çokça eleştirilmiştir. O nedenle, birçok siyaset bilimci, bu kavram yerine, daha pozitif ve yapıcı olan ‘gelişmekte olan ülkeler’ kavramını kullanmayı tercih etmiştir.⁴⁰

Sözde ‘gelişmekte olan’ ülkelere bazıları, siyasi ve iktisadi alanlarda çok az ilerleme kaydetmişlerdir. Bu yüzden, BM ve diğer uluslararası organizasyonlar, bu ülkeleri ‘az gelişmiş ülkeler’ olarak tanımlamayı uygun bulmuşlardır. Birçok sosyal bilimci Üçüncü Dünya, kavramın kullanmayı tercih etti. ‘Gelişmekte olan ülkeler’ veya ‘az gelişmiş ülkeler’ kavramlarının her ikisi de yetersiz ya da doğru sayılabilir; fakat anlam olarak net sayılmazlar. Bu minvalde, belirtilmesi gereken bir konu da gelişmiş ya da az gelişmiş ülkeler sınıflandırılması yaparken, bu kavramların da kendi içinde farklı konularda başlıklara ayrıldığıdır.

‘Üçüncü Dünya ülkeleri’ kavramı, coğrafi ve ideolojik yaklaşımların ortak bir sonucu olarak ortaya çıkmış da denilebilir. Afrika, Asya, Latin Amerika, ya da Karayipler’den ‘Üçüncü Dünya’ olarak bahsedilirken, coğrafi tanımdan; Doğu veya Batı blokuna taraf olan Üçüncü Dünya ülkelerinden bahsedilirken de ideolojik bir tanımdan yola çıkılmaktadır. Langley’e göre, Üçüncü Dünya ülkelerini “koşul” ve “tutum” üzerinden tanımlamak daha gerçekçidir, çünkü bu şekilde sınıflandırılmaları, onların bulunduğu sosyo-iktisadi koşullarının bir gereğidir. Az gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisinde

³⁸ Westra, Richard, “Confronting Global Neoliberalism: Third World Resistance and Development Strategies”, ISBN-10: 0932863612, ISBN-13: 978-0932863614 Clarity Press; Illustrated edition, January 1, 2010, s.18.

³⁹ Howard Handelman, “The Challenge Of Third World Development”, ISBN-13: 978-0-205-79123-1 (alk. paper), ISBN-10: 0-205-79123-9 (alk. paper), Pearson; 6th edition, February 15, 2010 s. 1.

⁴⁰ A.g.e., s.

yer alması için gerçekleştirilen uluslararası girişimler sonucunda, 1974 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) yeni bir kalkınma ve eylem planı kararı aldı. Yeni iktisadi düzen için alınan bu karar, Üçüncü Dünya'nın, küresel düzene dâhil olma tutumuna örnektir. Koşul ve tutum başlıkları altında, Üçüncü Dünya kavramını analiz etmek, daha detaylı sınıflandırma yöntemi olarak değerlendirilebilir. Sosyo-iktisadi şartlar başlığı altında, zengin ve fakir ülkeler karşılaştırması yapılarak, Üçüncü Dünya ülkelerini, daha gerçekçi şekilde tanımlamak mümkün olabilir.⁴¹ Mesela, Birleşmiş Milletler 'in 2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Raporuna göre:

Sahra Altı Afrika ve Güney Asya çok boyutlu yoksul insanların en büyük bölümüne ev sahipliği yapıyor (çok boyutlu yoksul insanların yüzde 84,5'i bu iki bölgede yaşıyor), ancak çok boyutlu yoksulluk yaygınlığı ülkeler arasında çok büyük farklılıklar gösteriyor. Sahra Altı Afrika'da, Güney Afrika'da %6,3'ten Güney Sudan'da %91,9'a yükseliyor. Güney Asya'da, %0,8 (Maldivler) ile %55,9 (Afganistan) arasında değişiyor. Diğer bölgelerde de yoksulluğa karşı harekete geçilmesi gerekiyor. Yemen (%47,7), Doğu Timor (%45,8) ve Haiti (%41,3) görece yüksek çok boyutlu yoksulluk yaygınlığı sergiliyor.⁴²

Üçüncü Dünya Ülkesi olmanın, en belirleyici özelliği olan yoksul toplumlar, ortaya çıkan küresel krizlerden de en çok etkilenen toplumlar oluyor. Yoksulluğun gıda, eğitim, barınma, su ihtiyacı gibi yüzleri dışında, en insani boyutu olan sağlık konusunda, Üçüncü Dünya ülkelerinin hali, genel küresel krizin ötesinde bir drama dönüşmektedir. *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı*'nın raporuna göre, 2019 Covid-19 küresel salgını nedeniyle, az gelişmiş ülkelerin ekonomileri daha da geriye gidecek. En önemlisi de ülkelerin, salgına karşı aşı ihtiyaçlarının da oldukça yetersiz kaldığı, raporda yer almaktadır.⁴³

Görüldüğü üzere, iktisadi yoksulluk içindeki Üçüncü Dünya ülkelerinin, sosyo-iktisadi koşulları, onları geri kalmışlığın ötesine geçirmeye imkân vermiyor. Tanzania Cumhurbaşkanı Julius Nyerere, Üçüncü Dünya Ülkesi olmayı şu şekilde ifade etmiştir: “Sorun sadece fakir olmamız değil hem gerçek anlamda hem de diğer zengin uluslar

⁴¹ Winston E. Langley, *The Third World Towards Definition*, Boston College Third law Journal, 2, 1981, p. 1-28. HeinOnline, s.1-4., erişim tarihi: 4 Ekim 2021.

⁴² 2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE), https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/2019-multidimensional-poverty-index--mpi--results.html. 2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Raporu, erişim tarihi: 3 Ekim 2021

⁴³ Bkz., https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2021_en.pdf , erişim tarihi: 4 Ekim 2021.

ile karşılaştırıldığında, mevcut iktisadi etkileşim yapısı içinde, fakir kalmamız ve daha da fakirleşmemiz gerektiğidir.” Uluslararası küresel iktisadi çerçevenin yapısı adeta, Üçüncü Dünya’nın gittikçe daha kötü bir hal almasına neden olmaktadır.⁴⁴

Eşitsizlik üzerine kurulmuş bir sistemde, sosyo-iktisadi şartların Üçüncü Dünya ülkeleri için sürekli kötüye gitmesi, bu kurgusal düzenin temelini oluşturmaktadır. Güç kaynaklarının, ülkeler arasında, ayrımcı paylaşımı ve asimetrik dağılımı sonucunda, kaynaklar üzerinde adil olmayan kontrol hakkı doğmaktadır. Finans, ticaret, üretimin maliyet ve faydaları gibi tüm alanlar gelişmiş ülkelerin lehine, Üçüncü Dünya ülkelerinin aleyhinde gelişmekte ve değişmektedir. Sömürgecilik sonrası oluşan genç ve fakir uluslar için mevcut sistem her zaman ‘otomatik’ olarak onların aleyhinde çalışır: Yaşam için bile en temel ihtiyaçlara muhtaç olan fakir ülkelere, zengin ülkelere, otomatik bir servet aktarımı vardır. Mevcut uluslararası hukuk ve iktisadi yapı, tamamen Batı’nın çıkarına göre oluşturulmuş ve gelişme göstermiştir. Üçüncü Dünya ülkeleri, bu sistemin iktisadi düzenine hiç dâhil olmadıkları için, güçlü devletlerin güdümünde kalmışlardır.⁴⁵ Nitekim bu husus, 1960’lı yıllardan itibaren kaleme alınan birçok önemli çalışmaya konu olmuştur. Bu metinlerde öne çıkan temalar ise genel olarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin, uluslararası hukukun vadettiği haklardan, hâkim uluslararası güçlerce mahrum bırakılarak, anti-demokratik, adil olmayan, yaşam şartlarına maruz bırakıldıklarıdır. 1960’lı yıllardan itibaren yapılan akademik çalışmalar, Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi, sosyal, siyasi alanlar temelinde, çoğunlukla uluslararası hukuk eleştirisi ile ilgilidir.

Uluslararası hukuk kavramı, ilk defa Jeremy Bentham tarafından kullanılmıştır. Kavram, en basit şekilde, devletler ve uluslar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk sistemi anlamına gelir.⁴⁶ Uluslararası hukuk teamüllerden türetilen, çok taraflı anlaşmalar, genel hukuk ilkeleri gibi hukuk kurallarını içerir. Sürekli gelişerek değişen küresel sistemde, uluslararası hukukun alanını sadece örf ve âdet kurallarıyla belirlemek makul bir yaklaşım değildir. Mesela küresel sistemin ihtiyacına yönelik

⁴⁴ Langley, a.g.e., s. 6-7.

⁴⁵ Langley, a.g.e., s.8.

⁴⁶ Brian-Vincent Ikejiaku, "International Law Is Western Made Global Law: The Perception of Third-World category," African Journal of Legal Studies 6, no. 2-3 (2013): 337-356, HeinOnline, s.338., erişim tarihi: Ekim 2021

ortaya çıkan ve sürekli çeşitlilik gösteren uluslararası örgütler ve anlaşmalar, hukukun yeni alanlarının ortaya çıkmasına ve geleceğin yapılandırılmasına imkân veren önemli araçlardır.⁴⁷ Yeni aktörler ortaya çıkana kadar, sistemin tek öznesi devletlerdi. Uluslararası sistemde, ilişkilerin sürekli gelişmesi ve aktör sayılarının artmasıyla beraber, hâkim Batılı aktörler, uluslararası hukuk kurallarını kendi lehlerine, Üçüncü Dünya ülkelerinin ise aleyhine yeniden yapılandırmışlardır.⁴⁸

Sömürgeciliğin sona ermesi sürecinde, yani Üçüncü Dünya ülkelerinin ortaya çıktığı yıllar olan 1960'lı yıllarda yayımlanan akademik kaynaklar, bu çalışmada özellikle inceleneyecektir. Amacımız, o dönemlerdeki dünya gündemindeki, gelişmelerle ilgili akademik yaklaşımlara ve özellikle uluslararası hukuka dair beklentilere değinmektir. Böylece, uluslararası hukuka dair sorunların neredeyse bir asırdır hiç değişmediği gerçeği, Üçüncü Dünya ülkeleri aracılığıyla bir kez daha ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1964 yılında, Fatouros tarafından yazılan "International Law and the Third World" (Uluslararası Hukuk ve Üçüncü Dünya)⁴⁹ başlıklı makalede, uluslararası hukukun, Üçüncü Dünya ülkeleri için umut vad edebileceği ihtimalinden bahsedilmektedir. Çalışmada, o dönemde uluslararası hukukun, iki kategoride önemli gelişmeler gösterdiğinden bahsedilir. Birincisi, üye sayısının artmasıyla birlikte, farklı toplumların da yer aldığı, gerçek anlamda 'evrensel' ve eşit bir düzenin kurulacak olması. Diğeri ise uluslararası hukukta artık nükleer enerji, uzay hukuku gibi yeni alanların ortaya çıkmış olmasıydı. Bu gelişmeler Üçüncü Dünya'nın çıkarları ya da endişeleri ile doğrudan ilgilidir. Şöyle ki artık tüm farklı toplumları bünyesine alan uluslararası sistemin dönüşümü hususunda bu dönemde, Üçüncü Dünya ülkelerinin önemli bir beklenti içine girdikleri ve bu bağlamda uluslararası hukukun onların da ihtiyaç ve önceliklerine cevap verecek biçimde tadil edileceği hususunda umutlandıkları açıkça görülmektedir.⁵⁰

⁴⁷ A. A. Fatouros, "International Law and the Third World," Virginia Law Review 50, no. 5 (June 1964): 783-823, s.784 erişim tarihi: 7 Ekim 2021.

⁴⁸ Ikejiaku, a.g.e., s. 338.

⁴⁹ Fatouros, a.g.e., s. 785-786. (Eserin Literatüre geçen Türkçe bir çevirisi yoktur. Bu çalışmada eserin adı İngilizce 'den Türkçe 'ye çevrilmiştir.)

⁵⁰ Fatouros, a.g.e.,

Yeni uluslararası sistemin şekillenmesine etki edecek en önemli faktör ise eski ve yeni toplumların arasındaki iktisadi gelişmişlik farkıdır. Üçüncü Dünya'nın azgelişmişliği, özellikle eski ve yeni devletlerin, ulusal çıkarları arasındaki negatif farkı koruyacaktır. Buna rağmen, Üçüncü Dünya ülkeleri kazandıkları siyasi bağımsızlıkla birlikte, sadece iktisadi gelişmeyi değil, iktisadi gelişmenin sağlayacağı sosyal, politik, kültürel hatta psikolojik değişimi arzu etmekteydiler. Esasında bu süreç, iktisadi gelişme dışında, siyasi ve kültürel açıdan bakıldığında 'sömürgeciliğin sona ermesi' olarak tanımlanabilir. Bu sürece dair beklentilerini Tunus'lu bir Bakan olan, Abdulkadir Bensalah, şu şekilde ifade etmiştir: "Dekolonizasyon, sömürgeciliğin tam tersi olduğu bir süreç olmamalıdır. Süreç, öncelikle zihinsel, ahlaki, sosyal ve iktisadi alanlarda hissedilecek bir devrim olmalıdır." Sömürgeciliğin sona ermesi, insanın ve içinde bulunduğu koşulların dönüşümüdür. Yeni devletlerin siyasi ve iktisadi gelişmeleri, gelişmiş ülkelerin tutumlarına ve yardımlarına bağlıdır. Ne var ki bu beklentinin karşılanması, gelişmiş toplumların çıkarları ile uyuşmayacaktır. Aslında, kalıcı ve iyileştirici etkisi olmayan ve Üçüncü Dünya ülkelerine atıfla gündeme gelen 'yardım ihtiyacı' anlayışı, mevcut uluslararası sistemin çelişkilerinden biridir. Esas yardım, kazançların ve zararların eşit olduğu, katılımcıların sürekli iş birliği içinde olduğu, uygun hukuk kuralları ile yönetilen bir uluslararası sistemin oluşturulmasıdır.⁵¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası düzen anlayışı, birbirinden farklı olan iki blok arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, uluslararası hukuk düzenini tehdit ediyordu. Üçüncü Dünya ortaya çıkınca, bu tehdit ortadan kalkmadı. Lâkin sisteme dâhil olan yeni devletler, sistemin karakterinde olumlu değişikliklere neden olmuştur. Mesela, evrensel uluslararası hukuk ve örgütlenme, önemli ve gerekli bir ihtiyaç olarak görüldüğü için ortaya çıkan çoğulcu sistem, iki kutuplu sistemi ortadan kaldırdı. Böylece, ortaya çıkan dengeleyici unsurlar, barış ve düzeni, sistemde istikrarlı hale getirebilirdi. Bu beklenti çerçevesinde, Üçüncü Dünya, Batı'nın dışında kalan ve güç değerlerinin bir uzantısı olmayan, sömürge öncesi geçmişlerinin ve kimliklerinin

⁵¹ Fatouros, a.g.e., s.787.

farkında olan, otantik, bağımsız ve özgün; fakat “emsalsiz bir geleceği” açık bir dünyadır.⁵²

1960’lı yıllarda uluslararası ilişkilere ve uluslararası hukukun vadettiği güvencelere dair beklentiler, genellikle Üçüncü Dünya’nın da dâhil olacağı, eşitliğin ve adaletin hâkim olacağı bir sistem yönünde olmuştur. 18. yüzyıldan beri, Batı dışı dünya ile ilgili olarak uygulanan uluslararası hukukun neden olduğu küresel olaylar, Batı tarafından, ustaca planlanmış ve tasarlanmış, tahakkümler, manipülasyonlar ve boyun eğdirme hesaplarının sonucudur. Bu durum, Küresel Güney ile Küresel Kuzey⁵³ arasındaki eşitlik farkının bariz bir sonucudur. Chimni’ye göre, uluslararası hukuk, bu eşitsiz sistemin ve sürecin meşrulaştırılmasında ve devam ettirilmesinde çok önemli bir rol üstlenmektedir. Uluslararası hukuk, erken dönemlerden itibaren, her bakımdan eşit olmayan Kuzey ve Güney ülkelerinin faaliyetlerine rehberlik eden bir yapı olmuştur. Aslında, burada esas konu, Küresel Kuzey’in, Küresel Güney’den daha fazla gelişmiş olduğu değildir. Burada söz konusu olan, ilk dönemlerden beri uluslararası hukukun, Küresel Kuzey’in bir icadı olduğu ve onların menfaatlerine uygun biçimde ön yargılı ve taraflı yorumlarla şekillendirildiği gerçeğidir.⁵⁴

Uluslararası hukukun, Batılılar tarafından, gelişmekte olan ülkeleri boyun eğdirmek ve bu ülkelerin kaynaklarını sömürmek için kullanıldığı, Üçüncü Dünya ülkeleri ile Batı’nın sosyo-iktisadi durumları karşılaştırıldığında rahatlıkla belgelenmektedir. Mutua, bu gerçek karşısında “uluslararası hukuk rejimi yasal değildir”⁵⁵ yorumunda bulunmuştur. Bu doğrultuda, uluslararası hukuka dair iki sonuç ortaya çıkmaktadır: Birincisi, uluslararası hukuk, geçmişte sömürgecilik, bugün yeni-sömürgecilik yoluyla, hâkim güçlerin diğer toplumlar üzerindeki tahakküm gücünü tahkim etmek için kullanılan bir araçtır. İkincisi, Batı’nın kontrolündeki uluslararası finansal kuruluşları aracılığıyla, gelişmemiş ülkelerin iktisadi durumlarının sürekli biçimde ‘kemer sıkma’ seviyesinde kalmasını sağlamak, yine uluslararası hukuk marifetiyle

⁵² S. D. Muni, *The Third World: Concept and Controversy*, Published by Taylor & Francis, Ltd., Third World Quarterly, Jul., 1979, Vol. 1, No. 3 (Jul., 1979), pp. 119-128, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/3990282>, s.127., erişim tarihi: Ekim,2021

⁵³ Batı ve Üçüncü Dünya ülkeleri ima edilerek, Güney ve Kuzey ülkeleri terimleri de bu çalışmada kullanılacaktır.

⁵⁴ Ikejiaku, a.g.e., s. 340.

⁵⁵ A.g.e.,

söz konusu olmaktadır.⁵⁶ Üçüncü Dünya, önemli hammaddelelerin çoğuna sahip ve dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Mağdurlar ve güçsüzler olarak kendilerine uluslararası ekonomide yer verilen Üçüncü Dünya ülkeleri, kendi topraklarında iktisadi konuları düzenleme veya kontrol etme konusunda neredeyse yetkisiz ve etkisizdir. Uluslararası sistemde, Üçüncü Dünya, ‘kural koyucu’ değil, sadece ‘katılımcı’ olarak yer almaktadır.⁵⁷

Üçüncü Dünya, kendisinin hem katalizörü hem de yaratıcısı olduğu bir değişim süreci içinde olan bir uluslararası hukuk düzeni içinde ortaya çıkmıştır. Klasik uluslararası hukuk sistemi, insan toplulukları arasındaki ilişkileri, dolaylı yollardan, çeşitli konularda düzenlemiştir. Ne var ki geçmişte, doğrudan, uluslararası hukuk tarafından yönetilmeyen her konu, devletlerin yetki alanına giriyordu. Mesela, uluslararası hukuk, devletler arasındaki ilişkileri ve devletlerin sömürge sistemlerini yine devletlerin çıkarlarına göre düzenlerken, devletlerin sömürgeleriyle olan ilişkilerine müdahil olmamıştır; yani güçlü devletlerin, zayıf toplumlar üzerinde sömürgecilik veya başka yollarla tahakküm kurmasına kayıtsız kalmıştır. Bunun yanı sıra, 20. yüzyıla dek uluslararası hukuk sömürgelere sadece nesne ya da mülk olarak muamele etmiştir. Günümüzde, insan toplulukları, uluslararası hukukun öznesi haline gelirken, yine de bazı toplumların bu düzende adil, eşit şekilde temsil edildiğini söylemek mümkün değildir.⁵⁸

2015 yılında, *Asya-Afrika Hukuk Danışma Kurulu üyeleri (Asian-African Legal Consultative Organization, AALCO)*⁵⁹ ile *Uluslararası Hukuk Komisyonu (International Law Commission)* üyelerinin dâhil olduğu bir program gerçekleşmiştir.⁶⁰ ‘*Uluslararası Örf ve Adet Hukukunun Tanımlanması*’ (*Identification of Customary International Law*)’ konusu üzerinedir. Programın amacı, egemenliklerini korumanın ve uygulamanın bir yolu olarak, Üçüncü Dünya’nın, uluslararası hukukun oluşumundaki ‘zayıf rolünü’ bir nebze de olsa güçlendirme arzusudur. Burada vurgulanan husus ise şu olmuştur: “Günümüzdeki uluslararası hukuk, güçlü

⁵⁶ A.g.e., s. 341.

⁵⁷ A.g.e., s. 342.

⁵⁸ A.g.e.,

⁵⁹ Asian-African Legal Consultative Organization, <https://www.aalco.int/>, erişim tarihi: 7 Ekim, 2021

⁶⁰ Sienho Yee, “Report on the ILC Project on “Identification of Customary International Law”, Published by Oxford University Press, 2015.

devletlerin, Üçüncü Dünya çıkarlarının aleyhinde şekillendirdiği ve demokratik olmayan bir norm getirme yöntemine dayanmaktadır.”⁶¹ Bu argümana rağmen, *Asya-Afrika Hukuk Danışma Kurulu Raporu*’nun da gösterdiği gibi Üçüncü Dünya, uluslararası hukuka dair, haklı eleştirel yaklaşımlar sergileyememiş ve bu durumu değiştirecek bir süreci de başlatamamıştır.⁶²

Mevcut uluslararası hukuk düzeni, Batı merkezli bir gelişim çizgisi izlerken, dünyanın her yanındaki farklı sosyal, siyasi, iktisadi, dini, hukuki, kültürel, etik değerlere sahip diğer toplumlar da dikkate alınmış mıdır? Yeni bağımsız devletlerin, mevcut uluslararası hukuka karşı tutumları ne olmuştur? Bu hukuk düzenini kabul etmişler midir yoksa farklı beklentileri olmuş mudur? Bu ülkeler bu sistemin gelişiminde hiçbir şekilde yer almadıkları için mi, yoksa sistem onlara hala sömürge dönemini hatırlattığı için mi uluslararası hukuka yönelik olarak eleştirel bir tavır sergiliyorlar?⁶³ Üçüncü Dünyacı akademik yazının, uluslararası hukuk temelindeki eleştirel yaklaşımının özünü, bu yöndeki sorular oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu soruları tek bir başlık altında ele alırsak, esasında burada eleştirilen konu genel olarak, uluslararası hukukta statükonun korunmasıdır. Uluslararası teamül (yapılageliş) hukuk kuralları toplumun genel uygulamaları sonucunda ortaya çıkan kurallardır. Uluslararası hukuk, ihtiyacı olan reform sürecine girmediği gibi sürekli bu uygulamaları yani geçmiş gelenekleri korur. Zaten, hukuk normlarının güncellenmesi, yeniden oluşturulması ya da nihai olarak değiştirilmesi oldukça uzun zaman alacaktır. Bu yüzden, en azından, Üçüncü Dünya’nın arzuladığı, adil ve eşit hukuk düzeninin, çok taraflı anlaşmalar ile sağlanması öneriler arasındadır.⁶⁴

Üçüncü Dünyacı geleneğin öncü yazarlarının, sömürge dönemlerinde oluşturulan, uluslararası hukuka karşı itirazları ve eleştirileri, devrimci olmaktan daha çok reformist bir duruştur.⁶⁵ Eleştirilerin odak noktası sadece belirli normlar değil, aynı zamanda, uluslararası hukuku oluştururken başvuru, yöntem ve tekniklerdir.

⁶¹ George Rodrigo Bandeira Galindo & Cesar Yip, “Customary International Law and the Third World: Do Not Step on the Grass” 16 Chinese J. INT’l L. 251 (2017), s.252.

⁶² Asian-African Legal Consultative Organization, <https://www.aalco.int/>, erişim tarihi: 7 Ekim, 2021

⁶³ R. P. Anand, “Attitude of the Asian-African States toward Certain Problems of International Law”, The International and Comparative Law Quarterly, Jan., 1966, Vol. 15, No. 1, (Jan., 1966), pp. 55-75, <https://www.jstor.org/stable/757284>, s. 56., Erişim tarihi: 7 Kasım 2021.

⁶⁴ Galindo, Yip, a.g.e., s.254.

⁶⁵ A.g.e., s. 253.

Üçüncü Dünya hiçbir söz hakkı olmadan “bir avuç”⁶⁶ Batılı devletin, koyduğu kurallara uymak zorunda bırakılmıştır. Bu nedenle bu uluslararası hukuk düzenine dair çoğunlukla Asya ve Afrika’yı, sistemin dışında tutmak üzerine getirilen eleştiriler vardır. Gerçekten de uluslararası hukukun, Batı merkezli, demokratik olmayan yöntemlerle oluşturulmasının bir sonucu olarak, Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik olarak coğrafi, dini, politik, iktisadi alanlarda ayrımcı ve ön yargılı muamelede bulunan bir sistem doğmuştur.⁶⁷

19. yüzyılda konsolide edilen ve sistemleştirilen hukuk kurumlarının ve hukuk kurallarının oluşum ve gelişim sürecine, Batı dışı devletlerin katılımı söz konusu değildir. Zaten, bugün mevcut olan devletlerin çoğu, o dönemde bağımsız değillerdi. Yani uluslararası hukukun, gelişme gösterdiği en önemli dönemeç noktalarında, Üçüncü Dünya ülkelerinin katkıları gerektiği şekilde olamamıştır. 19. yüzyılın siyasi mekaniğinde, güç dengesinin önemli olduğu bu dönemde, küçük ve güçsüz devletlere verilen rol oldukça azdı. Bu dönemde, büyük devletlerin çıkarları ile örtüşmeyen hukuk kuralları yeri geldiğinde egemenler tarafından prosedüre uygun şekilde konsolide edilebilmektedir. Son bir buçuk yüzyıl boyunca, güçlü devletlerce kolaylıkla ihlal edilebilen hukuk kuralları böylelikle, Üçüncü Dünya’nın istek ve çıkarları aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Sonuç olarak, mevcut uluslararası hukuk kuralları, 19. yüzyılın başından beri, iki grup devlet arasındaki ilişkilere dayanmıştır: Sanayileşmiş, askeri alanda güçlü ve yatırımcı devletler ile az gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında.⁶⁸

Asya-Afrika ülkeleri, uluslararası hukukun eski anlaşmalarını protesto etmişler ve değiştirilmelerini talep etmişlerdir. Gerekçeleri ise çoğu anlaşmanın, kendilerinin herhangi bir söz hakkının olmadığı sömürge dönemlerinde, ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlaşmalar ve uluslararası hukukun başta gelen bazı ilkeleri, Üçüncü Dünya’nın gelişiminin önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Bu görüş çerçevesinde Üçüncü Dünya da “modern uygarlığın nimetlerini eşit bir şekilde paylaşabilmek

⁶⁶ A.g.e., s. 254.

⁶⁷ A.g.e., s.,

⁶⁸ Jorge Castaneda, “The Underdeveloped Nations and the Development of International Law”, International Organization, Winter, 1961, Vol. 15, No. 1 (Winter, 1961), pp. 38-48, Published by: University of Wisconsin Press, <https://www.jstor.org/stable/2705235> , s. 39., Erişim tarihi: Kasım, 2021.

için”⁶⁹ bu adaletsiz statükonun değiştirilmesini istiyor. Bu haklı talebin gerekçesi ideolojik değildir. Dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan Üçüncü Dünya, en azından, bolluk içinde olmasa bile aç kalmamak, hastalık ve erken ölümlerden kurtulmak, bilim ve teknolojinin getirdiği olanaklardan faydalanmak için onları geri kalmışlığa mahkûm eden bu sistemin değişmesini istiyorlar. İçinde bulundukları durumun, ırksal kalitesizlikten, doğuştan gelen gerilikten ya da kaderin kötü talihinden kaynaklı olduğuna inanmıyorlar. Mevcut uluslararası hukukun güncellenmesi ile onların da hak ettikleri şekilde yaşam sürebileceklerinin farkındadırlar.⁷⁰

Sonuç olarak, Üçüncü Dünya ülkeleri, dünya genelinde, gelişmişliğin ve medeniyetin tam tersinin hâkim olduğu bir dünya olarak algılanmaktadır. Sömürge tarihleri ile ortak bir geçmişe sahip olan Üçüncü Dünya ülkeleri, bu geçmişin makûs mirası olarak, geri kalmışlığın simgesi haline gelmişlerdir. Geçmişlerinden dolayı siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar başta olmak üzere, benzer sorunlar ile yüz yüze kalan Üçüncü Dünyanın bazı ülkeleri, küreselleşme ile birlikte, daha fazla kalkınma ve refah elde eden güçlü ve zengin ülkelere karşın, bugün adeta iki yüzyıl önceki zaman dilimine hapsolmuş gibidirler. En temel ihtiyaçları olan su ve temel gıdanın bile hala eksikliğini yaşıyan, karşı karşıya kaldıkları elverişsiz koşullar yüzünden, Batı’da sıradan sayılan hastalıklar nedeniyle hala ölümlerin yaşandığı bu bölgelere ‘Üçüncü Dünya Ülkeleri’ demek, aslında ‘üçüncü sınıf insan toplulukları’ sayılan ülkelere yapılan bir vurgudan başka bir şey değildir.

2.2. Avrupa-Merkezcilik, Medenileştirmek, Irkçılık ve Kültürel Üstünlük İdeolojisi

15. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa’da devletler, politik ve iktisadi açıdan oldukça güçlenmişti. Ticaretin ve keşiflerin artmasıyla birlikte Avrupa’nın ve diğer dünya toplumlarının birbirlerini keşfi de gerçekleşiyordu. Avrupalılar için onların dışında kalan toplumların “öteki”⁷¹ olarak algılanmaya başladığı bu dönemde, Avrupa devletlerinin ticareti dünyanın diğer bölgelerine doğru, gerektiğinde zor kullanarak, genişletmek amacıyla geliştirdikleri politikalar, sömürgeciliğe işaret ediyordu. Onların maddi ve politik güç amacıyla bağlantı ve hakimiyet kurmaya çalıştıkları bölgeler,

⁶⁹ Anand, s.64.

⁷⁰ A.g.e.,

⁷¹ Robert Miles, *İrkçilik*, çev., Sibel Yaman, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2000, s.32.

ötekilere aitti. Bu durum Avrupalılar için hem politik hem iktisadi mücadele alanı doğuruyordu.⁷² Böylece, sömürgecilik, Avrupalılar için zamanla nihai amaç haline geldi.

Avrupalılar ile kolonileştirilen bölgelerin halkları arasındaki toprak mücadelesi sırasındaki etkileşimler zamanla yeni söylemleri ve ilişkileri ortaya çıkardı. “Özel mülkiyet hakkı, emek gücü, Hristiyanlığa zorunlu dönüşü talep eden yeni bir temas”⁷³ gibi söylem ve ilişkilerin hepsi tek bir söylem altında gerçeklik ve meşruiyet kazanıyordu: Medeniyet.⁷⁴ Avrupalıların, öteki söylemini meşrulaştırmak amacıyla kullandıkları yegâne araç olan medeniyet/uygarlaştırma kavramları, Batı’nın en işlevsel ve başarılı icadı olarak günümüzde bile önemli bir siyasi araç olma özelliğini hâlâ koruyor.

Avrupamerkezci ideoloji, özgünlük ve üstünlük fikrine dayanıyordu.⁷⁵ Öyle ki Avrupa’nın özgün bir medeniyet olduğu inancını ispat etmek adına, Asya ve Afrika ile olan şecere bağlantısından kurtulmak için Grek medeniyetinin, Mısır medeniyetinden hiçbir şekilde etkilenmediğini ispat etmeye çalıştı. Bu doğrultuda, Avrupa merkezli bir tarih geliştirmeyi amaç edindiler. Bu amaç ile Hint- Avrupa dil grubu keşfedildi. Bu keşfin önemi ise bu dili konuşanların Ari ırk olmaları ve köklerinin de Orta Asya’ya dayanıyor olmasıydı. Böylece, Ari ırkının yani Avrupa’nın, Doğu Akdeniz veya Mısır ile bağlantılı olmadığını ve özgün bir ırk olduğunu kendilerine göre ispatlamış oldular.⁷⁶ Ancak, Hint-Avrupa dil grubunun keşfi de zamanla değerini kaybetti; çünkü az gelişmiş yerlilerin de konuştuğu dil Hint-Avrupa diliydi. Yerlilerle ortak noktalarına son vermek amacıyla “artık genetik ırkçılıktan coğrafi ırkçılığa kayılıyordu.”⁷⁷

Avrupa, donanımlı kurumlara, ateşli silahlara, gelişmiş makinelere sahip ve en önemlisi de hiçbir medeniyetten etkilenmemiş bir medeniyet olarak, ötekilerden

⁷² A.g.e., s.33-34.

⁷³ A.g.e., s.33.

⁷⁴ A.g.e.,

⁷⁵ Fikret Başkaya, *Avrupa-Merkezcilik Resmî İdeoloji Bilim ve Sosyalizm Türkiye ve Orta-Doğu Forumu* Vakfı, Maki Basın ve Yayın, Mart, Ankara, 2004, s.23.

⁷⁶ Başkaya, A.g.e., s.24

⁷⁷ Âmin, a.g.e., s.104.

üstündü. Edward Said'in söylemi ile "Avrupa sadece şekil olarak ele aldığı alçaltılmış bir Doğu kavramı ile kendi kültürünü belirlemiş ve güçlendirmiştir."⁷⁸

Avrupa'nın başvurduğu bu yapay çözümlerle ilgili, Amin'in tespiti önemlidir: "Başkaları"nın kimliklerini çarpıtarak yaratılan "Avrupalılık" kimliği de başkalarına atfedilen kimlikler de aynı ölçüde mitseldir ve öne sürülen bu Avrupalılık özelliklerinin her şeyden önce Avrupalılar tarafından sorgulanıp gözden geçirilmesi gerekir."⁷⁹

Rönesans'tan Aydınlanma felsefesine kadar geçen sürecin sonunda, "Avrupa'ya özgü akılcı ve laik bir ideoloji"⁸⁰ doğuyordu artık. Bu ideolojiye karşı oluşan muhalif düşünceler ise tam tersi şekilde "burjuva ideolojisinin" 19. yüzyıldan itibaren daha da güçlenmesine neden olurken, kültürcü iddialarla temellendirilen bu "egemen ideolojinin Avrupamerkezli boyutu" daha da görünür oldu. Böylece ortaya çıkan "Ezeli Batı kurmacasına" karşılık ihtiyaç olan, "Başkaları" (*Ötekiler*) ("Doğulular ya da Doğu") kurmacası inşa edildi.⁸¹ Anlaşıldığı üzere, Avrupamerkezcilik tam anlamıyla, kadim ve tutarlı bir tarihe sahip bir "toplum 'kuramı' değildi; aksine kendisine kıyasla kadim ve tarihi geçmişi daha tutarlı toplumlara ait değerleri ustaca çarpıtarak kendini gerçekleştiren bir "ön yargı" niteliğinde idi."⁸²

Edward Said de *Freud ve Avrupalı-Olmayan*⁸³ çalışmasında, "Avrupalı-Olmayan" kavramından "kültür" olarak bahseder. Şu sözler ona aittir:

... tarihsel olarak II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde ortaya çıkan kültürdür; yani klasik imparatorlukların dağılması ve Afrika, Asya ve ABD kıtasında özgürlüğünü yeni kazanmış çok sayıda halkın ve devletin ortaya çıkmasından sonra doğan kültür.⁸⁴

⁷⁸ Başkaya, a.g.e., s.23.

⁷⁹ A.g.e., s.105.

⁸⁰ Amin, a.g.e., s.98.

⁸¹ A.g.e.,

⁸² A.g.e., 99.

⁸³ Said'in ilgili çalışması Freud okuması üzerinedir. Said, Freud'un tüm eserlerinin konusu Öteki üzerinedir diye giriş yapar. Freud'un bakış açısıyla temellendirdiği Avrupalı-Olmayan kavramını kendi düşünceleriyle açıklamaya çalışır.

⁸⁴ Edward W. Said, *Freud ve Avrupalı olmayan*. / Edward W. Said, Christopher Bollas, Jacqueline Rose; çev., Erol Mutlu, Aram Yayıncılık, Eylül, 2004, İstanbul., s. 27-28.

Amin'e göre, *Şarkiyatçılık (oryantalizm)* kavramını “mitsel bir Doğu yaratmayı amaçlayan ideolojik bir kurmaca olarak anlamak gerekir”. Edward Said'in de işaret ettiği gibi bu kavram Avrupamerkezciliği *egemen* kılan bir tamamlayıcıdır.⁸⁵ Doğu üzerinde tahakküm kurma hakkını, kendinde bulan Avrupa'nın bu tutumu, tamamen kendi kapitalist doğasıyla ilgilidir. Böylelikle, kapitalizmin kutuplaştırıcı gücü, onu zamanla 'merkez'e, ötekileri de 'çevre'ye yerleştirmiştir.⁸⁶ Yine Amin'in Fanon'a atıfla ifade ettiği üzere, Avrupamerkezcilik, esasında, kültürün ya da kültürel gerçeklerin abartılı yorumlanmasıyla ortaya çıkan, doğruluğu ispatlanmayan bir hipotezdir; en iyi ifadeyle, “mitolojik bir fantezidir.”⁸⁷ “Avrupamerkezcilik, egemen ideolojinin yalnızca bir boyutudur.”⁸⁸ Öyle ki tam anlamıyla bir kuram olmamasına rağmen, Avrupa'nın, rasyonel tarih yorumunu görmezden gelerek, kendisinin geliştirdiği, kurmaca, hatta çelişkili teorileri mükemmel şekilde tamamlayarak, meşru bir görünüm kazandırdığı⁸⁹ bir *ötekileştirme* aracıdır.⁹⁰

Avrupalıların öteki söylemi, kısacası, kendilerini merkeze ama diğer toplumları çevreye koyan bir sistem/düzen anlayışından doğmaktadır. Avrupa'da Rönesans ve Aydınlanma ile en mükemmel haline ulaştığı iddia edilen akıl, bilgi, bilim ve eğitimin insanlığa mutluluk ve sürekli ilerleme vaat ettiğine inanılıyordu. Bu durumda, Avrupa'nın, tüm bunlardan mahrum olan öteki dünyaya karşı bir misyonu vardı.⁹¹ Bu da öteki toplumları Avrupa örneğine göre, dönüştürmek ve “medenileştirmekti”. Avrupa kültürel kimliğinin ortaya çıkmasında, ötekinin etkisi oldukça fazladır. Avrupa kendi kimliğini tanımlarken izlediği yöntem, ötekilerin özgün yönlerini görmezden gelerek, onların değerleri ve yaşam tarzları üzerinden kendi çıkarlarına fayda sağlayacak şekilde söylem ve politika geliştirmektir.⁹²

Avrupalılar, diğer toplumları keşfetmek amacıyla, kendi niyetleri, hedefleri ve ötekilere dair söylemleri ile birlikte yola çıktılar. Mesela, Colombus, keşfettiği

⁸⁵ Âmin, a.g.e., s.108.

⁸⁶ A.g.e., s.109.

⁸⁷ Majid Amini, "Who Is the Native- Reflections from Fanon, Cesaire, and Brathwaite", Cogito: Multidisciplinary Research Journal 7, no. 2 (June 2015): 7-17, s. 16., Mayıs 2021.

⁸⁸ A.g.e., s.111.

⁸⁹ A.g.e.,

⁹⁰ Vurgu tez sahibine aittir.

⁹¹ Jorge Larja, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, çev., Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.195.

⁹² Larrain, A.g.e., s.197.

toplumlardan, “vahşî ama ucube olmayan insanlar”⁹³ olarak bahsetti. Artık, Avrupalının ne olmadığını gösteren bir ayna olarak, öteki tanımı kabul görmekteydi. Baskı tekniğinin gelişmesiyle birlikte, seyahat kitapları yaygınlaştı. Oldukça popüler hale gelen bu kitaplar, bütün Avrupa dillerine çevrildi. Böylece, ötekilerin tanımları, tüm Avrupalılara ulaşmış oldu. ⁹⁴ Ötekilerle ilgili ortaya çıkan genel algı ise dünyanın diğer taraflarında bazen “tiksindirici” bazen şaşırtıcı ve egzotik ama hep “anormal” özellikleri ve yaşam biçimleri olan insan topluluklarının olmasıydı.⁹⁵

‘Yeni dünyanın keşfi’ söylemiyle, Avrupalılar, yeni bölgelere yayılmaya, yerleşmeye ve köleler edinmeye başladılar. Avrupa’nın ötekilerle etkileşiminin amacı, yönetici kesimi oluşturan feodal ve tüccar sınıfların çıkarları için öteki toplumlara ait doğal zenginlikleri yağmalamak şeklinde ortaya çıktı. Öyle ki sömürgeleştirme tek taraflı menfaatler ve hatta güç uygulaması ile gerçekleştirilmekteydi.⁹⁶ Avrupa’nın ‘keşif’ dediği aslında ‘istila’ olan bu süreçte, önce haritalar oluşturuldu; bölgeleri Avrupalıların kolayca telaffuz edebilecekleri şekilde adlandırdılar. Bu bölgelere, “Avrupa kültürünü, teknolojisini ve siyasal kurumlarını” da taşıdılar. ⁹⁷ Bütün bunları meşrulaştırmak amacı için de söylemsel olarak bu süreci ‘medeniyet yoksunu vahşileri’ “medenileştirme” olarak tanımlamayacak kadar ileri gittiler. Oysa *Yeni Dünyadaki* yerli halkların yaşadıkları toprakların ne ‘keşfedilmeye’ ne de ‘medenileştirilmeye’ ihtiyacı vardı.⁹⁸

Avrupamerkezci ideolojinin motivasyonu, sadece keşif, sömürü, köleleştirme değildi. Onları aslında en büyük buluşu, ‘kıtlık’ çünkü onların hedeflediği burjuva medeniyetinin kalıcı şekilde kurulması için bu keşif en önemlisiydi.⁹⁹ Kısaca açıklamak gerekirse, burjuva iktisadi düşüncesinin önemli temsilcilerinden ve ‘Kıtlık Düşüncesini’ icat eden John Locke’a göre, doğa herkesin ihtiyacını karşılayacak bir kapasiteye sahip olmadığı için, kıtlık durumu insanlık için her zaman geçerli bir tehdit olacaktır. Bu yüzden iktisadi gelişme ve yayılma, kıtlık durumunun önüne geçilmesi

⁹³ Miles, a.g.e., s.33.

⁹⁴ A.g.e., s.,33.

⁹⁵ A.g.e., s., 34.

⁹⁶ Miles, a.g.e., s., 39.

⁹⁷ Başkaya, a.g.e., s.18

⁹⁸ A.g.e.,

⁹⁹ Başkaya, a.g.e., s.19.

için gereklidir. Yayılma ve sömürgeciliğin başka bir şekilde meşrulaştırılması da Batı burjuvazisinin bu formülü ile mümkün olmuştur.¹⁰⁰

Batı dışındaki toplumların, medeni olmayan ya da gelişemeyen toplumlar olarak damgalanmalarının altında yatan kültürel, toplumsal ve iktisadi nedenlerin yanında, ilerleyen bölümlerde ele alacağımız uluslararası hukuka dair eleştirel konulara zemin hazırlamak amacıyla, öteki toplumlara dair oluşan ön yargının felsefi ve hukuki temellerine de değinmemiz gerekmektedir.

Batı sömürgeciliğinin gelişmesine paralel olarak, kara derililer, sarı derililer, Kızılderililer ile karşılaşan Avrupa’da, ırk kuramları ortaya çıkmaya başlamıştır. Aristokratik ırkçılığın, burjuvaziden esinlenmesiyle ırkçılığın, “beyaz ırkçılık”¹⁰¹ biçimi ortaya çıkmış oldu. Kapitalizm ve sömürgecilik ile şekillenmeye başlayan çağdaş ırkçılık, emperyalizm döneminde zirvesindeydi.¹⁰² Robert Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti? Felsefi Düşüncede İrk ve İrkçilik* adlı çalışmasında, genel olarak “kurumsallaşmış olan ırkçılık”¹⁰³ ve felsefecilerin buna olan katkılarıyla ilgilenmiştir.¹⁰⁴ Kendisi, çalışmasında, Locke, Kant, Hegel¹⁰⁵ aracılığıyla gerek eleştirel gerek açıklayıcı bir yöntemle ırk kavramını incelemiştir. Üçüncü Dünya, az gelişmiş toplumlar veya medeni olmayan toplumlar, kavramları her şeyden önce Avrupa’nın öteki toplumlar hakkındaki ön kabulleri ile ilişkiliydi. Bu ön kabullerin şekillenmesinde ise hukuk ve felsefi öğreti ve onların kadim temsilcilerinin görüşleri oldukça etkilidir. Hukukçular, Üçüncü Dünya ve ona dair yapılacak her türlü siyasi projeyi meşrulaştırmak, felsefeciler de bu meşruiyeti toplumların zihninde anlamlı hale getirmek ve onları yönlendirmek hususunda etkili oldular. Bu durumda, Batı, diğer toplumlardan üstün olduğuna inandı, geriye kalanlar da bu üstünlüğe tabi olmayı benimsediler. Bu düşünce doğrultusunda, felsefi düşünün, Üçüncü Dünya’nın oluşumundaki etkilerini anlamak adına Batılı literatürün görüşlerine de çalışmada kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

¹⁰⁰ Başkaya, a.g.e., s.21-22.

¹⁰¹ Alaeddin Şenel, *İrk ve ırkçılık düşüncesi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1993, s.83.

¹⁰² A.g.e., s.84.

¹⁰³ Robert Bernasconi, *İrk kavramını kim icat etti? Felsefi düşüncede ırk ve ırkçılık*, çev. Zeynep Direk [ve öte.], Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 9.

¹⁰⁴ A.g.e., s.8.

¹⁰⁵ G. W. F. Hegel, *Tarih Felsefesi*, çev., Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006., s. 21.

“John Locke sürekli olarak genişlemekte olan, İngilizce konuşulan dünyada kurucu bir rol oynamıştır.”¹⁰⁶ Avrupa uluslarının, farklı kültürlerle kurmayı amaçladıkları ilişkilerin öncelikli amacı, iktisadi, siyasi ve dini çıkarlardı. Avrupa yayılmacılığının temel güdüsü ticari çıkarlar olsa da işgal ve köleleştirme de amaçlar arasındaydı. Locke’ a göre, “kişi insandan ziyade bir hayvan gibi davrandığı için yaşama hakkını kaybedip kendini köle olmaya uygun bir duruma getiriyordu.”¹⁰⁷ Locke, köleliği, doğal hukuku referans göstererek haklı göstermeye çalışmış ve “haklı ve yasal bir savaşta elde edilen esirlerin köleleştirilmesini” doğal bulmuştur.¹⁰⁸ Locke, farklı toplumlara ve törelere çok yakın bir ilgi göstermiştir. Locke’un insan kabileleriyle ilgili atıflarında, özellikle Afrika halklarını dışladığı açıktır.¹⁰⁹ Öyle ki “...insan bir hayvandır ya da rasyonel ya da beyazdır” cümleleriyle “insan beyazdır” önermesini açıklamaya çalışır.¹¹⁰ Liberalizmin en önemli temsilcilerinden olan Locke’un bu düşüncelerini *Caroline Temel Anayasası*’na¹¹¹ olan katkısıyla somutlaştırmıştır denilebilir. Anayasa metnine, “her özgür insanın köleleri üzerinde saltık hakkı olduğu”¹¹² görüşü ile destek olan Locke’un ırkçılığa katkısı olduğu iddiaları bu belge eşliğinde öne sürülmektedir.¹¹³

Bernasconi, Immanuel Kant’a *Aydınlanmanın Irk İnşa Edişinde Kant’ın Rolü*¹¹⁴ alt başlığında yer vermiştir. Irk kavramının nasıl ortaya çıktığına dair birçok cevap verilebilir. Lakin Bernasconi’ye göre, eğer ırk kavramının muhakkak biri tarafından icat edildiği iddia edilecek ise o kişi Alman filozofu Kant’tır. Kant, eserlerinde, açık şekilde, ırkçı görüşlerini belirtmiştir. Geçekten de Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları*

¹⁰⁶ A.g.e., s. 12.

¹⁰⁷ A.g.e., s.14.

¹⁰⁸ A.g.e., s.15.

¹⁰⁹ A.g.e., s.17.

¹¹⁰ A.g.e., s.18.

¹¹¹“John Locke Fundamental Constitutions of Carolina” Noesis Felsefe Atölyesi, http://azizyardimli.com/adlar/02_carolina_koleci_anayasasi_john_locke.html , erişim tarihi: 4 Aralık 2021.

¹¹² A.g.e., http://azizyardimli.com/adlar/02_carolina_koleci_anayasasi_john_locke.html , Erişim tarihi: 4 Aralık 2021

¹¹³ Independent Türkçe, “Liberalizmin kara kitabı: George Floyd cinayeti ve ırkçılığa alternatif bakış” <https://www.indyturk.com/node/198881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/liberalizmin-kara-kitab%C4%B1-george-floyd-cinayeti-ve-%C4%B1rk%C3%A7%C4%B1%C4%B1%C4%9Fa-alternatif>, Erişim tarihi: Aralık 2021.

¹¹⁴ A.g.e., s.33.

*Üzerine Gözlemler*¹¹⁵ çalışmasının son bölümlerine doğru, ulusal farklılıkları göstermek üzere ilginç örneklerle yer vermiştir. Mesela Kant, eserinde, İtalyan ve Fransızlardan “güzel duyarlılığı”, Alman, İngiliz ve İspanyollardan “yüce duyarlılığı”, Hollandalılardan da “ince zevke sahip” olan uluslar olarak bahseder.¹¹⁶ Arap ırkından da Doğu’nun soyluları şeklinde bahseder.¹¹⁷ Söz Afrikalılara geldiğinde ise, onları genel olarak duygusuz olarak nitelendirir. Dünyanın her yerinde azat edilmiş *zenciler*¹¹⁸ olmasına rağmen, aralarında herhangi bir konuda nitelikli sayılacak tek bir kişi olmadığını ifade eder. Buna karşılık, beyaz ırkın alt tabakasının dahi, sürekli geliştiği ve yetenekleriyle dünyada saygınlık kazandığından bahseden Kant, iki ırk arasında ciddi bir zekâ farkı olduğunu da öne sürer.¹¹⁹ Kant’ın bu çalışmasından yola çıkılarak, onun ırk kavramını “inşa”¹²⁰ edenler arasında olduğu söylenebilir. Ayrıca, Kant, ırk kavramına, entelektüel bir bakış açısı getiren ilk düşünür olduğu için kavramın tarihsel gelişiminde önemli bir yere sahiptir.¹²¹

Afrikalı toplumlar ile ilgili ırkçı olarak nitelendirilebilecek düşüncelerine, eserlerinde yer veren bir diğer önemli Alman filozofu olan G.W. F Hegel, *Dünya Tarihi Üstüne Dersler* ’inde Afrikalıları, “... Barbar, yamyam, zihinleri fetişlerle dolu, bir tarihten ve özgürlük bilincinden yoksun insanlar olarak yargılamıştır.”¹²² Filozofun, Afrikalılarla ilgili düşünceleri, Hegel uzmanları arasında da bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Hegelcilerin bazıları bu konuyu tartışılmaya değer bulmazken, bazıları da yorumsuz kalmayı tercih etmiştir. Bernasconi, Hegel’e çalışmasında yer verme amacının, onu, Afrikalıları dair düşüncelerinden dolayı ‘yargılamak’ olduğunu söyler. Hegel, Afrika’yı dünya coğrafyası üzerinde fiziki şekilde yer alan; fakat kültür ya da bir toplumu var eden diğer önemli değerlerden yoksun bir varlık olarak betimler.¹²³

Hegel, *Tarih Felsefesi* çalışmasında, Afrika’nın coğrafi konumunu detaylı şekilde verdikten sonra, burasının dünyadan bağımsız ve iletişimsiz bir şekilde sürekli geri

¹¹⁵ Immanuel Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*, çev: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, 2. Baskı, Şubat, İstanbul, 2017, s.89.

¹¹⁶ A.g.e.,

¹¹⁷ A.g.e., s.98.

¹¹⁸ Kant, a.g.e., Bu çalışmada, Kant, Afrikalıları “Zenci” olarak bahsetmektedir.

¹¹⁹ A.g.e., s.99.

¹²⁰ Bernasconi, a.g.e., s.40.

¹²¹ A.g.e., s. 45.

¹²² A.g.e., s.65.

¹²³ A.g.e., s.82.

giden topluluklar olduğunu ifade eder.¹²⁴ Hegel, çalışmasında, Afrikalılardan sürekli “Negron ya da Negronlar” olarak bahseder. Afrikalılar, (Hegel’e göre Negronlar) evrensellik kapsamına dâhil edilemez, çünkü onlar bir şeylerin bilincinde olacak sezgiye sahip değildirler.¹²⁵ Bu bakış açısını ispat etmek güdüsüyle Hegel, çalışmasında Afrikalıların, ritüellerinden ve birbirleriyle olan ilişkilerinden bahseder. Din, devlet, edebiyat gibi kavramlara sahip olmayan bu bilinçsiz toplumu, ‘barbar’ ve ‘vahşi’ olarak nitelendirir.¹²⁶ Sonuç olarak, Hegel, diğer kültürlerin zararına, “Avrupa etnosentirizminin (european ethnocentrism)” en detaylı rasyonalizasyonunu üretti ve “yerlinin yeniden inşası”¹²⁷ doktrinine katkıda bulundu.

Hegel’in ırklarla ilgili analizlerine dair, onu savunmak adına bazı görüşler ortaya konulmuştur. Düşünürün, Antropoloji’yi, aslında ruh felsefesi çerçevesinde incelediği iddia edilir; yani ırksal değil, ruhsal farklıları odağına alır. Bununla birlikte, yine de Hegel’in ırklar hakkındaki görüşlerini genel olarak müspet olarak değerlendirmek pek mümkün olmasa da aslında onun, Hristiyanlığa, Cermenliğe ve Protestanlığa dair taraflı tutumu incelemeye daha değerlidir.¹²⁸ Yine de ırkçılık konusunda Hegel’in sorumluluğunun göz ardı edilmesi de doğru bir yaklaşım olamaz.¹²⁹ Aktüel bir filozof olan Hegel’e sömürgecilik ve emperyalizm gibi konularda yapılan çalışmalarda da sıkça başvurulur. Bu durumda, Hegel’in bu alanlara dair bir sorumluluğu olduğu açıktır. Hegel’in felsefi ve politik düşüncelerine göre, uluslararası ilişkiler sadece medeni toplumlar arasında kurulabilir. Ona göre, barbar toplumların medenileştirilmesi de pek mümkün değildir. Ancak bu düşüncesi Avrupa’nın iktisadi çıkarlarına uygun düştüğü sürece idealdir.¹³⁰

İrk ayrımlarının, etnik çeşitlilik olarak kabul edilemeyecek önemli sonuçları söz konusudur. Hintli veya Zenci gibi ırkçı ayrımlar, Avrupa’nın ticari genişlemesi sırasında insanların boyunduruk altına alınması ile ortaya çıkmıştır. Mesela, Hintli terimi, bir kültürel farklılığı değil, Yeni Dünya’nın fethedilen nüfuslarını tanımlamak

¹²⁴ Hegel, a.g.e., s.75.

¹²⁵ A.g.e., s.76.

¹²⁶ Bernasconi, a.g.e., s. 83.

¹²⁷ Amini, a.g.e., s.13.

¹²⁸ Ceyhan Işık, “Din-Siyaset İlişkisi Açısından Hegel’de Devletler Hukuku” Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara,2020, s. 3.

¹²⁹ A.g.e., s.4.

¹³⁰ Işık, a.g.e., s. 110.

için kullanılmıştır. Zenci terimi de kölelerin, Avrupalıların hizmetkarı olan ve şiddet baskı altında tutulan Afrika toplumu için kullanılır. Kızılderililer de çalışmaya veya haraç ödemeye mecbur olan fethedilmiş toplumları oluşturur. Dolayısıyla bu kavramlar, arayıcılığıyla, Zenci, Hintli ve Kızılderili olarak ayrımcılığa uğrayan, toplumların siyasi, ekonomik veya ideolojik kimliklerinin Avrupalılar tarafından inkârı üzerine ortaya çıkmıştır.¹³¹

Görüldüğü üzere, Aydınlanma döneminin fikir dünyasına egemen olan öncü felsefecilerin, kendi kıtaları dışında kalan toplumlara dair düşünceleri ırkçı söylemleri destekler niteliktedir. Bir bakıma, denebilir ki, “Aydınlanmacı Avrupa Felsefesi, kapitalist Avrupa dünyasının, ideolojisi için gerekli çerçeveyi tanımlamıştı.”¹³² Bu çalışma kapsamlı olarak felsefi düşünce üzerine olmadığı için kişileri ve düşüncelerini belirli düzeyde ele alarak bu çerçeveden kısaca bahsetmiş olduk. Buradaki amaç, Üçüncü Dünya toplumlarına karşı, Batı’nın geliştirmiş olduğu siyasi, iktisadi kültürel politikaların arkasındaki ötekileştirici ideolojinin felsefi kökenlerine yer vermektir.

Marti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960 (Milletlerin Hoşgörü Medeniyeti: Ulusların yükselişi ve Düşüşü)* başlıklı çalışmasında, uluslararası hukukun liberal hukukçuların düşünceleri ışığında temellendirildiğinden bahseder. Avrupalı liberal hukukçular, (mesela Rolin, Bluntschli, Westlake) uluslararası hukuku, Avrupa tarihinin ve kültürünün bir ürünü olacak şekilde yapılandırarak, Avrupa’nın yayılma sürecini kolaylaştırmak amacıyla kullanmışlardır. Sözü edilen bu düşünürler tek bir mantık çerçevesinde uzlaşıyorlardı; Avrupa’nın kontrol edici üstünlüğünü garanti eden, kültürel ve insani değerlerin kesiştiği tek tip bir “dışlama-dâhil” etme mantığı (*logic of exclusion–inclusion*) geliştirmek.¹³³ Öyle ki kültürel anlamda dışlama, Avrupalı olmayanın öteki olduğu düşüncesine karşılık gelir. Bu durum, Avrupalıların haklarının ötekiler için de geçerli olmasını imkânsız kılar. Dâhil etmek ise Avrupalılaştırmak anlamında, “yerlinin ötekiliğini insan hakları söylemiyle yok etmek ve Avrupa egemenliğini yerel kuruluşların yerine getirmektir.”¹³⁴ 1909 yılında, Fiore, Avrupalılar ile barbarlar

¹³¹ Eric R. Wolf, *Europe and the People Without History*, University of California Press, 1982, s. 380.

¹³² Âmin, a.g.e., s.91.

¹³³ Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations*, s. 127.

¹³⁴ A.g.e.,130.

arasındaki ilişkiyi yönetecek kuralların geliştirilmesinin önemli bir görev olduğunu vurgularken, Alman hukukçu Robert Adam ise Alman sömürü hukuku çalışmasında, yerlilerin özel mülkiyetlerini veya arazilerini fiilen kullanma hakkını veren egemenlik haklarına sahip olma düşüncesini tamamen reddediyordu. Bazı hukukçular için ‘medeni’ olan ama ‘Avrupalı olmayan’ toplumlar bu haklara sahipken, hiçbir şekilde düzenli bir toplum olmayan barbarların bu haklara sahip olması mümkün değildi. Bu nedenden dolayı, barbarların topraklarının birer *terra nullius* (sahipsiz toprak) olarak görülmesi de oldukça doğaldı.¹³⁵ Böylece, o toplumlar self-determinasyon haklarından mahrum bırakıldılar. Bunun sonucu olarak da sömürgecilerin egemenliğine tabi “kusurlu sömürge” devletleri ortaya çıkmış oldu.¹³⁶ İnşa edilmeye çalışılan uluslararası hukuk, Avrupalı olmayan ama medeni olan toplumlar ile Avrupalılar arasında bir sözleşme niteliği taşıırken, Avrupalılar ile barbarlar arasındaki ilişkilerin ‘uluslararası hukuk’ niteliğinde değerlendirilmesi mümkün değildi.¹³⁷

Kısacası uluslararası hukuk bu şekilde, evrensel değerlerden uzak ve yalnızca Avrupalılar içindi. Böylece diğer Afrika devletleri yok sayıldı. Bu durum Avrupalıların sömürgeci politikalarına hizmet etti.¹³⁸ Bunlara rağmen, uluslararası hukukun her zaman evrensel olduğunun iddia edilmesinin nedeni de Avrupalı uluslararası hukukçuların yorumlarından kaynaklandığı eleştirileri de mevcuttur. Alexander Orakhelashvili’ye göre, gerçek anlamda evrensel bir uluslararası hukuk, esasında, doğal hukukun¹³⁹ bir gereğidir. Ne var ki doğal hukukun vadettiği evrensellik ilkesi, tüm toplumların eşit şekilde dâhil olduğu değil, yalnızca Avrupa’nın idealize ettiği bir doğal hukuk çerçevesinde gelişti. Batı hümanizmini benimsemiş olan hukukçular, uluslararası hukuku ötekiler aleyhinde Avrupamerkezci hale getirdiler.¹⁴⁰ Orakhelashvili, Avrupa ideolojisi temelinde oluşturulan ve pozitif hukuka giren, mevcut uluslararası hukuk sistemini “... Kanıtlara dayalı değil, farklı olanlar için ırkçı,

¹³⁵ A.g.e., s.129.

¹³⁶ Valerie Muguoh Chiatoh, “Uluslararası Hukukta Afrika Bağlamında ‘Halk’ Kavramı”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora tezi, İstanbul, 2019., s. 12.

¹³⁷ Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations*, s.128.

¹³⁸ Chiatoh, a.g.e., s 13-14.

¹³⁹ “Wolff ve Vattel’in fikirlerini göz önüne alan Orakhelashvili, doğal hukuku ya da milletler hukukunu; kültürel ve dini geçmişlerine bakılmaksızın milletlerin eşitliği temelinde ve belirli ulusların dışlanması kavramsal olasılığını kabul etmemesine bağlı olarak, insan doğasından türemiş, evrensel hukuk olarak tanımlar. Bkz., a.g.e., s. 29.

¹⁴⁰ Chiatoh, a.g.e., s.31.

kültürel ve dini üstünlük duygusundan kaynaklanan ön yargı ve şovenizme dayanan bir ideolojidir” şeklinde tanımlar.¹⁴¹

Belçikalı hukukçu Ernest Nys, uluslararası hukuk tarihinin, Avrupa’nın dünyaya yayılma süreci olarak görüyor ve toplumları, kendi içlerinde medeni, barbar ve vahşi toplumlar olarak sınıflandırıyor, sadece medeni toplumları egemenlik çemberine dâhil ediyordu. Koskenniemi, Nys ve diğerlerini, temelini attıkları bu ayrımcılığın daha sonra, dünyanın önemli bir kısmının, uluslararası hukukun dışında kalmasına neden olduğu için eleştirmektedir. Sonuç olarak, Avrupamerkezcilik ideali, uluslararası hukuk topluluğunu oluşturacak istikrarlı bir medeniyet standardının önüne geçmiştir ve bugünkü ‘Üçüncü Dünya ülkeleri’ söylemi gerçeği karşısında aslında amacına ulaşmıştır. 19. yüzyılın sonuna kadar, uluslararası hukukun tarihi, tartışmasız şekilde, Avrupamerkezci ideale dayandırıldı. Avrupa, tarihsel bilginin kökeni, lokomotif, telosu olarak tüm dünyaya hizmet etmiştir. 20. yüzyıla geldiğimizde ise uluslararası hukukun, hangi normatif ilkelere hizmet ettiği tartışılmaya başlanmıştır.¹⁴²

Uluslararası hukukun rolü artık, toplumları, ‘medenileştirmek’ değil, tüm ulusların faydasına uygun şekilde, modernleştirmek, devletler inşa etmek, iktisadi- sosyal haklar için projeler geliştirmek ve insan haklarını, doğal kaynakları ve çevreyi korumak adına hukuk kuralları uygulamak olmalıdır. Tüm bunlar, görünüşte, hiçbir coğrafi ayrımcılığın olmadığı, bilimsel, olgusal ve işlevsel hizmetlerin olduğu bir dünya düzenidir. Öyle ki 20. yüzyıl, küreselleşmenin tüm aktörleriyle birlikte (uluslararası kurumlar) evrensel dünyaya geçildiği bir çağ olmuştur. Ne var ki bu kuruluşlar ile evrensel bir uluslararası toplum olarak ilerleme hedefini koyan uluslararası hukuk anlatısı, hala Avrupa merkezli bir dildir. Örnek vermek gerekirse; uluslararası kuruluşlar, insan hakları, serbest ticaret, koruma sorumluluğu, insani müdahale, sürdürülebilir kalkınma gibi konularda yargı yetkilerini kullandıklarında ya da faaliyetlerde bulunduklarında, bunların merkezi Avrupa ya da ABD olurken, tercih ettikleri dil de İngilizce’dir. Tony Angie, bu tezatlığı “emperyalizm sabittir”¹⁴³

¹⁴¹ A.g.e., s.26.

¹⁴² A.g.e.,

¹⁴³ Martti Koskenniemi, University of Helsinki, “Histories of International Law: Dealing with Eurocentrism”, Article in Rechtsgeschichte- Legal History · January 2011 DOI: 10.12946/rg19/152-176.

şeklinde yorumlamıştır. Güvenlik Konseyi (GK), Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa İş birliği ve Güvenlik Teşkilatı (AGİT) gibi kuruluşlar, insan hakları ya da iktisadi-sosyal hakların korunması adına, uluslararası toplum için en önemli kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, (özellikle Güvenlik Konseyi) Batı hegemonyasının kurumsal temsilcileri olarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin, uluslararası toplumdan bir şekilde izole edilerek, onların insan hakları ve iktisadi haklar konusunda mağdur hale gelmelerine neden oldukları eleştirisi de bu tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde incelenecek konuları arasındadır.

2.3. Liberal Uluslararası Hukuk

17. yüzyılda, uluslararası ilişkilerde düzeni sağlayacağı öngörülen uluslararası hukuk teorileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu döneme *Erken Klasik Dönem* denilmektedir. Başlangıç ve bitiş dönemleri, Francisco De Vitoria'ya (1480-1546) ile Alberico Gentilis'e (1552-1608) dayandırılmaktadır. Koskenniemi, erken klasik dönemi, liberalizm öncesi varsayımların ortaya konulduğu dönem olarak nitelendirir.¹⁴⁴ Bu dönemden itibaren de uluslararası hukuk disiplininin temellerinin oluşturulduğu süreç başlar ve buna da *Klasik Dönem* denir. Dönemin ilk temsilcisi Hugo Grotius, son temsilcisi ise Emer De Vattel'dir. Dönem, hukuki bir düzene ihtiyaç duyulan ve modern ilişkilerin başladığı bir dönemdir. Vestfalya sonrası Avrupa kamu hukukunun başladığı bu dönemde, klasik uluslararası hukuk teorileri oluşturulmuştur.¹⁴⁵

Bu bölümde, 'liberal uluslararası hukuk' ideolojisi başlığı altında, uluslararası hukukun evrilme sürecini anlatmaya çalışacağız. Yukarıda bahsi geçen isimler, uluslararası hukuk literatürüne katkı sağlayan uluslararası hukuk teorisyenleridir.

Uluslararası düzeni etkileyen faktörleri anlamak ve yorumlamak için 16. ve 17. yüzyıllar arasında ortaya çıkan (*teolojik ve ahlaki* inancın toplumda azalması nedeniyle dünya düzenine etki edebilecek anarşinin önüne geçmek için başvurulmuş) liberal

¹⁴⁴ Martti Koskenniemi, *From Apology To Utopia The Structure of International Legal Argument*, Cambridge University Press, New York, 2006, s.95

¹⁴⁵ Hakkı Hakan Erkiner, "Uluslararası Hukuk Düşüncesinde Klâsik Öğretinin Kuruluşu: Hugo Grotius ve Postgrotien Yazarlar Samuel Von Pufendorf, Richard Zouche, Cornelius Van Bynkershoek ve Samuel Rachel'e İlişkin İnceleme ve Değerlendirme" MÜHF – HAD, C. 18, s. 3, Aralık, 2012, s. 4-5.

siyaset doktrinini incelemek gerekir. Doğa bilimlerinde ve felsefede, skolastizmin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla talep edilen entelektüel özerklik, siyasi özgürlüğü ortaya çıkardı. Ancak siyasi özgürlük ile toplumun birbiriyle uyuşması tam anlamıyla mümkün görünmüyordu; bireysel özgürlük ve toplumsal düzen için birbiriyle oldukça zıt düşen talepler, liberal görüşün mücadele etmesi gereken başlıca uyuşmazlıklardı. Liberallerin bu uyuşmazlıkları çözme girişimi ya uzlaşma yoluyla ya da paradoks yoluyla; yani özgürlüğü korumak için de kısıtlamak için de bir *düzen* oluşturulmalıdır. Bu minvalde, düzenin formülü yükselen bireyci argüman ve azalan toplulukçu argüman olarak ifade edilir. Sosyal düzen, bireysel özgürlüğü sağladığı ve koruduğu sürece meşrudur; normatif ve zorlayıcı bir sosyal düzen varsa bireysel özgürlük korunabilir.¹⁴⁶

Hukukun üstünlüğüne dayanan uzlaşma, nesnel ve tarafsız olarak belirlenen, bir yasama süreci sonucunda oluşturulan meşru bir sosyal düzeni ortaya çıkarır. Düzen ne kadar somut ve tarafsız şekilde oluşturulursa, özgürlük de o kadar iyi güvence altına alınabilir.¹⁴⁷ Liberal geleneğin temel iddiası “toplumsal düzenin, bireylerin öznel rızasına dayandığıdır.”¹⁴⁸ Liberal vizyona göre, insanın olmadığı yerde, kendiliğinden oluşabilecek, nesnel ve doğal bir sosyal düzen yoktur. Bu yüzden, sosyal düzen sürekli meşruiyet ihtiyacı halindedir. Bu durumda da halkın egemen olmasını mümkün kılacak meşrulaştırma formülü iki şekilde kendini gösterir: Birincisi, her birey siyasi tercihte bulunma özgürlüğüne sahiptir. İkincisi de bu tercihleri yerine getirmek konusunda tek egemen olan siyasi düzenin kararlarına karşı çıkılamaz. Bireylerin, somut istek ve çıkarlarına dayanan siyasi düzen, normatif bir kısıtlayıcıdır. Sonuç olarak, liberalizm de herhangi bir siyasi doktrin gibi ancak diğerlerinden farklı olduğu ölçüde bir anlam taşır. Bu yüzden, liberalizmi diğerlerinden farklı kılan detaylara odaklanmak gerekir.¹⁴⁹

Orta çağ düşüncesine göre düzen, insanların ve şeylerin doğal düzeninin, inanç ve doğru akıl aracılığıyla keşfedildiği doğal bir durumdur. Bir şüphe söz konusu olduğunda, kilisenin veya imparatorun otoritesine başvurulurdu. Bu otoritenin

¹⁴⁶ A.g.e., s.71.

¹⁴⁷ A.g.e.s,

¹⁴⁸ A.g.e.s, 74.

¹⁴⁹ A.g.e., s.75.

dayanağı ise onu hem meşrulaştıran hem de anayasallaştıran, özünde bir Hristiyan ideası olan *Civitas Maxima*¹⁵⁰ çalışmasıdır.¹⁵¹ Karşılıklı kontrol sistemi içinde yetkiler kullanan kurumların her biri, ilahi hukukun emirleri doğrultusunda, yukarıdan aşağıda doğru şekillenen bir meşru düzene tabi oldular. Böylece siyasal düzen, henüz birbirinden ayırt edilmemiş olan doğa ve toplum düzenine dâhil olmuştur. Bu toplum düzeyleri arasındaki hiyerarşik sadakat sistemi, Hristiyan adalet fikirleri tarafından onaylanan bağlılık yeminlerinin bir sonucudur.¹⁵² Devletin siyasi örgütlenmesi ile sivil toplumun yapısı birbirlerinden ayrılmadığı için özel ve kamu alanları arasında liberal bir ayırım da söz konusu değildi. Bizim bugün özgürlük ve düzen olarak algıladığımız sistem Orta çağ döneminde yoktu. Sonuç olarak, sadece ilahi veya ahlaki bir amacın gerçekleştirilmesi idealiyle, toplumun, birbirinden farklı ama bir arada olan bireyler sisteminden oluştuğu gerçeği göz ardı edildiği için ne bireyler ne de bireylerin çıkarları için var olan bir düzenin ortaya çıkması mümkündü. Genel olarak, bağımsız meşruiyetin ortaya çıkmasını sağlayacak ne bireysel özgürlük ne de özel alan vardı. Eğer bir özgürlük varsa, bu kişisel bir hak değil, yukarıdan verilen ve her an geri alınabilir nitelikte bir yetkiydi sadece.¹⁵³

16.yüzyıldan, 18. yüzyılın ortalarına kadar, bu tarihsel dönemde yaşayan klasik uluslararası hukukçuların (Vitoria, Suarez, Gentilis, Grotius, Pufendorf, Wolff ve Vattel), bugünkü anlamda olmasa bile, evrensel toplum argümanlarına rağmen uluslararası toplum, Rönesans'tan çıktığı şekliyle Hristiyan devletler toplumuydu. Rousseau, Smith, Kant gibi Aydınlanma döneminin, hemen hemen tüm düşünürleri, Avrupa kültür ve medeniyetini bir bütün olarak görseler de evrensel bir bakış açısıyla, insanlığı bir bütün olarak değerlendirirlerdi. Her ne kadar yine de güçlü bir Hristiyan bileşeni olmasına rağmen, *Hristiyan Toplumu* söyleminin yerini, Avrupa toplumu

¹⁵⁰ *Civitas Maxima*, Christian Wolff tarafından, milletler arası hukuk üzerine yazılan bir çalışmaydı. Wolff için bu çalışma, milletler arası hukukun temelidir. *Civitas Maxima* 'ya göre, devletler uluslararası düzende, hak ve sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda diğer devletlerin egemenlik haklarına da saygılı olmalıdırlar. Bu şart doğal hukukun bir gereği iken, kaynağı da ahlak hukukudur. Bkz., Onuf Greenwood, "Civitas Maxima: Wolff, Vattel and the Fate of Republicanism", Volume 88, Issue 2 April 1994, pp. 280-303, merican Society of International Law, <https://doi.org/10.2307/2204100>, s. 282

¹⁵¹ A.g.e., s.76.

¹⁵² A.g.e.,

¹⁵³ A.g.e., s. 76-77.

söyleminin alması on dokuzuncu yüzyılı buldu.¹⁵⁴ Uluslararası toplum kavramının, Avrupa merkezci olarak daralmasının temel nedeni, doğal hukuktan, uluslararası anlaşmalar, egemenlik, uluslararası kişilik (devletin kurucu unsurları olarak ve medeni uluslardan oluşan toplumların özellikleri olarak) gibi kavramlara vurgu yapan, pozitivizme geçişten kaynaklanıyordu. Bu geçişe rağmen, 19. yüzyıl düşünürleri, Hristiyanlığın temelde, kısıtlayıcı ve ayrımcı özelliğine karşı uluslararası hukukun, doğal hukuk gereği evrensel özelliklere sahip şekilde tüm toplumlara hitap etmesi gerektiğini savunuyorlardı.¹⁵⁵

Evrensel bağlayıcı kuralların, akla ve etik kurallara uygun olup olmadığını doğal hukuk çerçevesinde sorgulandığı ve varsayımların üretildiği erken klasik dönem, bireysel veya toplumsal özgürlüğü garanti edildiği ya da edileceği bir dönem değildir. Aksine mevcut düzenin, hukuk kuralları ile değil daha çok *inanç âleminin* otoritelerine başvurularak korunduğu bir dönemdir. Vitoria ve Grotius erken klasik dönemin iki iddialı ismidir. İkisinin argümanları da hem teolojik hem de seküler temelliydi. İkisi için de her şeye gücü yeten ve çözüm üreten tek şey akıldır. Aklın kaynağı da doğal hukuktur.¹⁵⁶ Hollandalı düşünür Hugo Grotius, erken yaşlardan itibaren felsefe, filoloji, ilahiyat ve hukuk alanları ile ilgilenmeye başlamıştır.¹⁵⁷ Grotius, Leiden üniversitesinde, önde gelen hümanistlerden Joseph Justus Scaliger'in himayesi altında, liberal sanatlar okudu. 1598 yılında Orlean üniversitesinde de hukuk doktorası eğitimini tamamladı. 1601 yılında, hümanist sanatlar eğitimi alan Grotius'a, Hollanda'nın İspanya'ya karşı olan isyanını anlatan ve Hollanda'nın tarihini anlatan bir yazı yazma fırsatı verildi. Üç sene sonra, Hollandalı yöneticiler ondan, Doğu Hint Adaları'na yapılan özel seferler ile ilgili bir yazı yazmasını istediler. Böylece ortaya *De Jure Praedae (Ganimet Hukuku)* adlı çalışması ortaya çıkmıştır. *Denizlerde ticaret ve el koyma hakkı* ile ilgili olan bu eser Grotius'un hukuk ve siyaset teorisyonu olmak

¹⁵⁴ DiIalla, Alexis Heraclides and Ada, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, "Eurocentrism, 'civilization' and the 'barbarians'", Manchester University Press, s. 31., <https://about.jstor.org/terms>, erişim tarihi:11 Şubat 2022.

¹⁵⁵ A.g.e., s., 32.

¹⁵⁶ Koskenniemi, *From Apology To Utopia*, a.g.e., s.95.

¹⁵⁷ Richard Tucknatural, *Law And Enlightenment Classics The Rights Of War Vol. 1 (Book I)*, Liberty Fund, 2005 Indianapolis, s. 59.

yolundaki ilk adımıdır.¹⁵⁸ Şüphesiz ki düşünürün en ünlü eseri, 1625 yılında yayımlanan *Savaş ve Barış Hukuku*'dur (*De Jure Belli ac Pacis*). Çalışma, hızlı bir şekilde Latince'den başta Hollandaca olmak üzere, İngilizce, Fransızca, Almanca'ya çevrildi ve birçok kez yeniden basıldı. 1661 yılında, Heidelberg üniversitesinde, Grotius'un öğretileri üzerine, doğal hukuk ve uluslararası hukuk kürsüsü kuruldu.¹⁵⁹ Grotius, doğal hukuk felsefesinin kurucusu değildi; ama Vitoria, Suarez gibi düşünülerden sonra bu alana katkısı olan önemli bir isimdir. Düşünürün amacı eksiksiz bir hukuk sistemi kurmaktı. Doğal hukuku, geleneksel kavramlara uygun olarak yeniden kurmaya çalıştı.¹⁶⁰ *Savaş ve Barış Hukuku* eseriyle, doğal hukuk alanının önemli bir temsilci haline gelmiştir.¹⁶¹ Grotius'un doğal hukuk tanımı şöyledir:

Doğal hukuk, bir eylemin, akıllı ve toplumsal doğaya uygunluğu ya da aykırılığı bakımından, moral yönden, gerekli olup olmadığını doğru aklın (*recta ratio*) *birtakım* ilkeleridir. Doğanın yaratıcısı Tanrı da böyle bir eylemi ya buyurur ya da yasaklar.¹⁶²

Grotius'un hukuk teorisinin temeli ortak akıl ve toplumsal doğaya dayanır. İnsan akılı gereği, doğanın ilkelerine göre hareket eder.¹⁶³ Böylece ortaya doğa yasası çıkar. Bu yasaya göre, herkes kendine ait olana sahip çıkar. Doğa kanunun emirleri oldukça nettir. İnsan akılı da bu emirleri anlayacak ve bu emirlere uyacak iradeye sahiptir. Doğa yasası, insan iradesinden kaynaklanan bir toplumsal sözleşme biçimini alabilir. Uluslararası hukuk da buna örnektir. Bu hukuk dalı, gücünü uluslararası toplumun karşılıklı rızasından alır ve uluslararası toplumu oluşturur. Bu toplum, insan ırkının oluşturmuş olduğu bir başka evrensel topluluktur ve konusu farklı ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşur. Böylece ortaya çıkan uluslararası ilişkiler

¹⁵⁸ Martine van Ittersum, *Profit and Principle Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies, 1595-1615*, Brill's Studies in Intellectual History, Volume: 139, Mart, 2006, Boston, s. 26. (Giriş bölümü xxiv)

¹⁵⁹ A.g.e.,

¹⁶⁰ Peter Pavel Remec, *The Position Of The Individual In International Law According To Grotius And Vattel*, Springer; Softcover reprint of the original 1st ed. 1960 edition (January 1, 1960) Netherlands, s47.

¹⁶¹ A.g.e., s.49.

¹⁶² Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, çev., Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s.18.

¹⁶³ A.g.e., s.122.

uluslararası hukukun koyduğu yasa ile karşılıklı çıkarların korunduğu bir dünya düzenine dönüşür.¹⁶⁴

Görüldüğü üzere Grotius'ın uluslararası hukuk teorisi pozitivist bir yaklaşımın sonucu ortaya çıkmamıştır. Erken klasik dönemde, doğal hukuk temelinde ortaya konulan uluslararası hukuk teorileri genel olarak öznel ve ütöpik özellikler yansıttığı için gerçekler karşısında pek kabul göremez.¹⁶⁵ Doğal hukuk doktrininin argümanı, "hukuk etiğin bir parçasıdır" şeklinde anlaşılır. Bu doğru olarak kabul edilse de doğal hukuk bunun sürdürülmesi için yeterli değildir; çünkü ahlakın da hiyerarşisi vardır. Bu realist yaklaşıma göre de siyasi etik ile doğal hukukun savunduğu etik anlayışı gerçek uluslararası sistemde birlikte var olamazlar.¹⁶⁶

17. yüzyıl felsefesinde, uluslararası hukuk, doğal hukuk yanında pozitif hukuk etkisinde de gelişmeye başladı. Bunun nedeni, 17. yüzyıldan itibaren, ortaya çıkan bilimdi.¹⁶⁷ Klasik dönem ise ahlaki ve dinsel genellemeler yerine devlet davranışlarına, tarihe ve iktidara ilişkin olgulara davranarak, bilimsel hukuk çalışmalarının ortaya çıktığı dönemdir. Normatif kurallar ile oluşturulmaya çalışılan düzenin sonucunda, ortaya çıkan düzensizlik ve eşitsizlik gerçeği karşısında, inanç sisteminin sorgulanmasıyla, bireysel ve toplumsal özgürlüğün konuşulduğu yani liberal söylemlerin başladığı klasik dönem başlar. Klasik hukuk doktrininin hedefi, eşit ve egemen devletlerin hakları üzerine doktrin geliştirmektir.¹⁶⁸ Vattel ve Wolff, dönemin önemli teorisyenleridir. Wolff, bilimsel çerçevede bir uluslararası hukuk yapısı kurmaya çalıştı. Wolff, gerçekçi bakış açısıyla ortaya koyduğu savları ile klasik dönemi şekillendirir. Ona göre, doğal hukuk birkaç aksiyom ile sınırlıdır. Mesela doğal hukuka göre, devletin en önemli görevi, kendini korumak ve mükemmelleştirmektir. Bunun yanı sıra devletin, diğer devletler ile ilgili görevleri ikinci derecede önemlidir ya da yoktur. Yani, doğal hukuk, bir uluslararası hukuk oluşumu vadetmiyor. Bir diğer ayırt edici tartışma ise doğal hukuk ile uluslararası gerçeklikten doğan hukukun, ortak bir alanda uzlaşıp uzlaşmadıklarıyla ilgilidir. Wolff'a göre doğal hukukun

¹⁶⁴ A.g.e., s.123.

¹⁶⁵ Koskenniemi, *From Apology To Utopia*, s.107.

¹⁶⁶ Martin Wight, *Four seminal thinkers in international theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. s. 49.

¹⁶⁷ Erkiner, a.g.e., s. 72.

¹⁶⁸ Koskenniemi, *From Apology To Utopia*, a.g.e., s.106.

uygulanması bireyler arasında mümkün olabilir, devletler arasında bu mümkün değildir.¹⁶⁹

Klasik döneme, tezleri ile damga vuran kişi Emmerich De Vattel'dir. Vattel, Basel üniversitesinde beşerî bilimler alanında, Pierre Roques'un öğrencisi olarak Samuel Pufendorf ile ilgili çalışmalara katılırdı. 1733 yılında, teolojik ve metafizik alanlarında çalışmalar yapmak üzere Cenevre'ye gitmiştir. Jean-Jacques Burlamaqui öncülüğünde, doğal hukuk ve uluslararası hukuk alanlarında çalışmaya başlamıştır.¹⁷⁰

Aydınlanmanın ideolojik ortamında yetişen Vattel'in çalışmaları, Hristiyan ahlakından ve teolojik otoritelerin etkisinden türememiştir. Vattel'in başarısında, liberal doktrini ele alış biçimi ve bunu egemenler arası ilişkilere uygulama yöntemi oldukça önemli yer tutar. Vattel'in çalışmalarının farkı, ondan önceki düşünürlerin soyut teorilerini, somut hale getirme idealiydi. Daha doğrusu, ütöpik teorileri, realist perspektifle yeniden ele alıyordu. Çalışmalarındaki odak noktası, çağdaş devlet pratiğine yönelikti ve idealizm/realizm teorileri üzerine yoğunlaşıyordu. Erken dönem düşünürlerin aksine, doğal durumda herhangi maddi bir yasanın ortaya çıkamayacağını savunurdu.¹⁷¹

Öyle ki Vattel'i, diğerlerinden farklı kılan, devletler arası ilişkilerde en belirleyici faktörlerden birinin, ticaret alanı olduğuna dair görüşüdür. Kendisi, bu alanda ilişkilerin sağlıklı kurulması için de uluslararası hukukun önemine dikkat çekmiştir. Düşünüğe göre, ticaret Avrupa'yı parçalanmış bir topluluktan, tüm üyelerinin düzenli ve özgür şekilde bir arada olduğu, cumhuriyet toplumuna dönüştürmüştür. Vattel, uygulanabilir bir Avrupa düzenini gerekli görürken aynı zamanda, uluslararası adaletin sağlanması ve devam ettirebilmesi için de *politik ekonominin* önemine de atıfta bulunur. Ebedi ve istikrarlı yasaların çerçevesinde oluşturulan uluslararası anlaşmalar, devletlerin birbirlerine adaletli şekilde davranmasını sağlar, hatta gerektiğinde birbirlerine yardım etmeleri görevini de verir. Burada karşılıklı yardımlaşma görevi de Vattel'e göre, doğa durumu ile uluslararası ilişkiler arasındaki

¹⁶⁹ Onuf Greenwood, "Civitas Maxima: Wolff, Vattel and the Fate of Republicanism", Volume 88, Issue 2 April 1994, pp. 280-303, merican Society of International Law, s.285-289.

¹⁷⁰ Emer de Vattel, *The Law of Nations, Natural law and Enlightenment classics*, Genel edit., Knud Haakonssen, Liberty Fund, Indianapolis Press, Indiana, 2008, s. 10.

¹⁷¹ A.g.e., s.10-13.

analojiden türemiştir. Yani milletler hukuku, doğa durumunda, devletlere de uygulanan bireylerin doğa yasasıdır.¹⁷²

Hobbes'un görüşlerini benimseyen Vattel, sivil toplumun, insanların kendini koruma, iyi yaşamın ve kişilerin diğer haklarının güvence altına alınması ihtiyacından ortaya çıktığını savunur. Devlet de toplumun maddi refah ve güvenlik ihtiyacını sağlamak için vardır. Sonuçta var olan her şeyin kaynağı öznel arzulara dayanır. Birden fazla devletin bir araya gelmesiyle oluşan uluslararası toplumun da tıpkı sivil toplum gibi amaçlar ve arzular doğrultusunda meydana geldiğinden bahseden Vattel, burada devletlerin çıkarlarına işaret eder.¹⁷³

Vattel'in, erken klasik dönem düşünürleri gibi ütöpik olduğu gerekçesiyle eleştirilmemesinin nedeni, onun çalışmalarında, devletlerin özgürlüğünü de hesaba katmış olmasıdır. Vattel için devletler de tıpkı bireyler gibi var oldukları sürece, çıkarlarını korumak güdüsüne sahiptirler. Düşünüğe göre, uluslararası toplumun bireyleri olarak devletlerin, tabi olması gereken hukuk kuralları da liberalizmin rasyonel temellerini içerir. Bu temellerden öncelikli olarak ikisi şu şekildedir: Birincisi, her devlet kendi doğasına göre hareket etmelidir. İkincisi de devlet kendini gerçekleştirme arayışı içinde olduğu için de bu görev öncelikle kendini korumayı ve kusursuz olmayı gerektirir. Devletlerin diğer devletlere karşı da görevleri vardır; ancak kendisine karşı olan görevi birincildir. Bu nedenle, uluslararası hukuk, devletlerin kendi çıkarlarını devam ettirebileceği özgürlük alanını da içermelidir.¹⁷⁴ Bunların yanı sıra, devletlerin birbirleriyle çatışmaları da kaçınılmazdır.

Devletler arasında ortaya çıkan savaşlar genelde hukuk aracılığı ile son bulmaz. Haklı Savaş doktrinine göre, savaşın tek haklı nedeni, devletin kendi haklarını savunmasıdır. Ancak uluslararası hukuk kurallarına bakıldığında, savaşın hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Hangi tarafın haklı olduğu konusunda, objektif karar verme ihtimali çok zordur; öyle ki her devlet kendisi için karar verme münhasır hakkına sahiptir. Vattel için savaş, "... Siyasetin başka araçlarla devam etmesidir." Normatif düzenin taleplerini karşılamak için değil, devlet kendi haklarını korumak için savaşı. Bu savlar ışığında Vattel, savaş hukuku (jus in bello) ile haklı savaşa (jus ad bellum) arasında (amaçlar ve araçlar arasında) bir ayrıma gider; haklı savaşı vicdan düzeyinde, savaş hukukunu da pozitif hukuk düzeyinde ele alır. Ve nihayetinde Vattel, uluslararası düzende adaletin uygulanabilmesi için savaş fikrini

¹⁷² Emer de Vattel, *a.g.e.*, s.14.

¹⁷³ Koskenniemi, *a.g.e.*, s.113.,

¹⁷⁴ *A.g.e.*, s.114.

reddeder ve barış müzakerelerine ve bunları mümkün kılacak uluslararası anlaşmaların gerekliliğine işaret eder. Vattel bu söylemi ile devletlerin özgürlüğü ile uluslararası düzen arasında ortaya çıkacak/çıkan gerilime dikkat çekmiştir.¹⁷⁵

Devletler arasında, ortaya çıkma ihtimali olan çatışmayı engelleyecek bir çözümün üretilmediği noktada, güçler dengesi ideali uluslararası düzen için temel bir ilke olarak ortaya çıkar. Vattel, devletler arasındaki uyuşmazlıklar konusunda uluslararası hukukun etkili işletilebilmesi için maddi çözümlerden ziyade, devletlere sorumluluk yükler. Mesela devletler aralarındaki farklılıkların, ortaya çıkarabileceği çatışmaların üstesinden gelebilmek için etkili usuller geliştirebilirler. Vattel, bu öneriden ve güçler dengesinden yola çıkarak, devletlerin, özgürlük ve egemenlik haklarını kullanmak yoluyla, uluslararası düzende anarşiye neden olabilecek eylemlerini engelleyecek formülü ortaya koymaya çalışır. Şöyle ki büyük ve güçlü devletlere kıyasla daha küçük ve güçsüz olan devletlerin bir araya gelerek oluşturacakları ittifak sistemi bir denge oluşturur. Böylece, uluslararası sistemde hiçbir devlet diğerine boyun eğmek zorunda kalmaz.¹⁷⁶

Vattel, çalışmalarıyla, devlet kavramını biçimlendirerek, 18. ve 19. yüzyıl devletler sisteminin kimlik ve meşruiyet kazanım süreçlerine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu resmi sistemin oluşmaya başlaması, diplomatik ilişkilerde, savaşlarda veya konferanslarda, egemenler arası davranışların belirli kurallar çerçevesinde oluşmasını sağladığı için egemenlere oldukça faydalıydı. Devletlerin uluslararası alanda da sorumlu oldukları diğer yükümlülükler yeni sistemin önemli sonuçlarıdır. Bu iddianın temelindeki liberal varsayım da bireyselliğin toplumun ihtiyaçları ile birleşmesiydi. Sonuç olarak, klasik dönemin kimliği ve amacı erken döneme getirdiği eleştiriler temelinde şekillenmiştir. Vattel'in, öznel doğal hukukun dışında, nesnel bir hukuk sistemi yaratmak amacı, klasik dönemin en önemli görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Vattel'e göre, doğal hukukun öznel görünümü, uluslararası düzenin nesnel karakteri karşısında etkisiz ve yetersiz kalmaktaydı; çünkü seleflerinin çalışmaları oldukça metafizikti. Bu yüzden uluslararası sistemin gerçekçi sorunlarına yanıt veremiyorlardı. Vattel'in, bu iddiasının ve eleştirisinin, onun erken dönem düşünürlerden farkını ortaya koymasının yanı sıra, uluslararası hukuk adına yeni bir

¹⁷⁵ A.g.e.,

¹⁷⁶ A.g.e., s.120.

dönemin başlamasına önemli bir katkıda bulunuyordu. Böylece, 19. yüzyıl başlarında uluslararası hukuk, teoloji, felsefe, doğal hukuk ve medeni hukuktan farklı bir bilim dalı olarak akademik bir disiplin haline gelmiştir. Bu çerçevede uluslararası hukukun tanımı Vattel'in, *Uluslararası Hukuk (The Law of Nations)* adlı şöyle yapılmıştır: ¹⁷⁷

Uluslararası hukuk, milletler veya devletler arasında var olan hakları ve bu haklara karşılık gelen yükümlülükleri öğreten bilimdir. Ulusların sorumluluklarını ve haklarını sağlam bir temele oturtmak için tasarıdır. ¹⁷⁸

Böylece, 19.yüzyıldan itibaren, öznel görüşlerden ziyade, nesnel bir hukuk konusu olarak uluslararası hukuku anlamaya yönelik liberal programlar oluşturulmaya başlandı. Zamanla, uluslararası hukuk alanı ile ilgili bilimsel kuşku götürmeyen, kapsamlı eserler verildi. Uluslararası hukukun tanımını içeren metodolojik bölümlerde, tarih ve kaynaklar tartışılırken, ahlak ve diplomasi konularında da alana dair sınırlandırmalar getirilmesi başka bir tartışma konusu olarak ortaya çıkıyordu. Bu çalışmalar yapılırken, profesyonel söylem her ne kadar genellikle, Vattel'in görüşleri üzerine kurulu olsa da onun yapabildiğinden daha fazla, onun ikna edici bir uluslararası hukuk düzeni oluşturmak gayreti dikkat çekiyordu. Yeni dönem hukukçularından bazıları Vattel'in, doğal hukuka dair görüşlerini fazla 'kuruntulu' bulurken bazıları da onu, devletlerin her davranışını meşru kılacak zemini hazırladığı gerekçesiyle eleştirdiler. Sonuç olarak, dönemin hukukçuları tarafından, devlet pratiğine dair hem eleştirel hem de realist bir görüntü kazandırmak için yeni bir strateji belirlenmeye çalışılıyordu. ¹⁷⁹ Vattel'in uluslararası hukuk görüşleri üzerine fikir ayrılığı yaşayan Avusturya kökenli George Jellinek'e göre, uluslararası hukuk sadece harici bir iç hukuktur, İngiliz John Austin'e göre ise ahlaki bir argüman biçimidir. Austin hukuk bilimini dört kategoriye ayırır: İlahi hukuk, pozitif hukuk, pozitif ahlak ve mecazi ya da temsili yasalar. Sadece pozitif hukuk, hukuk bilimi için uygun bir kaynaktır. Bu, siyasi üstün, siyasi asllara karşı emirleri şeklinde tezahür eden insani bir yasadır. Burada belirleyici olan, siyasi üstünün tavrıdır. ¹⁸⁰

¹⁷⁷ A.g.e.,s. 121-122.

¹⁷⁸ Vattel, a.g.e., s.67.

¹⁷⁹ Koskeniemi, *From Apology to Utopia*, a.g.e., s.124.

¹⁸⁰ A.g.e., s.125.

Hukuk biliminin, ‘bilimsel’ olması için, daha somut olması gerekir. Yani, bir ast-üst ilişkisinin olduğu, alışılmış itaat ile karakterize edilmiş bir sistemin varlığı demektir hukuk. Ancak uluslararası hukukta böyle bir durumdan bahsedemeyiz. Uluslararası hukukun ilkeleri, tamamen devletlerin davranışlarından yola çıkarak şekillenir. Bu yüzden, uluslararası hukuk hakkında yazarken ya da tartışırken, mümkün olduğunca pozitivist ya da açıklayıcı olmaya çalışılsa bile pozitif ahlakı göz ardı etmek mümkün değildir. Ausitin’e göre uluslararası hukuk sözde bir hukuk değildir. Vattel’in hukuk sisteminde herhangi bir ast-üst ilişkisinden bahsedilmemiş olmasının nedeni, onun devletlerin eşitliği öncülünden kaynaklanır. Bu doğrultuda, Vattel’e göre devletlerin içinde var olabildiği insanlık toplumunun en önemli özelliği, tüm üyelerinin *eşitliği ve özgürlüğü* ilkesine sahip olmasıdır. Bu ilkenin uygulanmadığı bir toplumda, hiçbir üye eşit fırsatlara sahip olamaz. Uluslararası toplumun barış içinde yaşaması için bu ilkelerin sağladığı fırsatlardan yoksun olan toplumlara diğer ülkelerin yardım etmesi, uluslararası düzenin çıkarıdır.¹⁸¹

19.yüzyıl, uluslararası hukuki pozitivizmin altın çağı olarak görülür. Bu yüzyılın öne çıkan hukukçularından J.L. Klüber’in, *Modern Avrupa Milletler Hukuku* (*Droit des gens moderne de l’Europe*) çalışması, devletlerin, uluslararası alanın tek meşru aktörleri olduğunu iddia eden popüler bir inceleme eseridir. Çalışmada iki temel konu ele alınır. Birincisi, devletler uluslararası hukukun öznesidir. İkincisi de Avrupa devletleri arasındaki hukuk ilişkisidir. Bu konular çerçevesinde öne çıkan önemli hukuk argümanları, devlet olmanın (ipso facto) getirdiği mutlak haklar ile iki veya daha fazla devlet arasındaki ilişkiler sonucunda gerçekleşen, savaş hukuku gibi özel durumların ortaya çıkardığı şartlı haklardır. Klüber’e göre uluslararası hukuk, devletlerin sahip olduğu bu hakların toplamıdır. Uygulanabilir bir hukuk sisteminin mümkün olması için de uluslararası hukukun, Roma hukuku, Kilise hukuku ve teolojiden ayrılması gerekir. Uluslararası hukuk, bilimsel çalışmaların basit ve sistematik bir şekilde ortaya çıkardığı bir bilim dalı olmalıdır. Bilimsel bir hukuk çalışması da gerçekçi olmalıdır ve devletlerin (Avrupalı) haklarına odaklanmalıdır.¹⁸² Bu düşünceleri ile Klüber, bilimsel bir yaklaşımla uluslararası hukuku doğal hukuk yerine pozitif hukuk ile temellendirmeyi tercih etmiş ve devletleri birer birey olarak tanımlamış ve devletlerin haklarından bahsetmiştir.¹⁸³

Benzer bir düşünce ile Baltık-Rus hukukçu F.de Marten, *Uluslararası Hukuk Üzerine İnceleme* (*Traite’ de droit international*) isimli çalışmasında, devletlerin bağlı olduğu uluslararası topluluk fikrinden bahseder. Kendisini, doğal ve pozitif hukukçulardan

¹⁸¹ Peter Pavel Remec, a.g.e., s. 145.

¹⁸² Koskenniemi, *From Apology To Utopia*, a.g.e.,133.

¹⁸³ A.g.e., s. 135.

ayrı tutarak, çağdaş bir düşünür olarak gören Marten, Klüber'den farklı olarak, devlet çıkarlarının merkezde olduğu nesnel bir uluslararası topluluğun varlığından bahseder.

Bunun sosyolojik bir açıklaması olduğunu da öne süren düşünür farklı bir açıyla “uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin gerçekliğini yansıtır ve onlarla birlikte değişir” iddiasında bulunur. Diplomasi hukuku, iktisadi ilişkiler, devletler özel hukuku, savaş hukuku gibi terimleri Marten, *uluslararası topluluğun* idare hukuku olarak adlandırır. Ancak Marten'in bahsettiği topluluk, Wolff'un *Civitas Maxima'sı* gibi değildir. Doğal hukuk gereği, uluslararası hukuk toplumların ya da devletlerin ortak çıkarına hizmet etmez. Devletlerin çıkarları, bir topluluğun çıkarına hizmet etmez. Uluslararası hukukun, devletler üzerinde, toplum çıkarları lehine baskı yapma ya da güç kullanma yetkisi olamaz. Uluslararası hukukun *meşru* olarak yapabileceği tek şey devletlerin *temel ve makul çıkarlarını* yerine getirmektir. Önemli olan tek ilke devletlerin çıkarlarını korumanın meşruiyetidir. Buradan devletlerin de liberal devletteki bireylerle benzer konuma sahip oldukları sonucu çıkar. Doğal hukukçular ile pozitif hukukçuların hem normatif hem de somut bir uluslararası hukuk tahayyülü, liberal yaklaşımların bir sonucudur.¹⁸⁴

Soyut olan ve tarihsel olmayan doğal hukuktan, somut bir uluslararası hukuka geçiş süreci nasıl olabilir? Ve asli görevleri *kendilerine* karşı olan ve özerk varlıklar olarak kabul edilen devletlerin, kendilerini bağlayıcı bir yasa oluşturmaları nasıl mümkün olabilir? Burada *tarihsel* bir analizden yola çıkılarak, argümanlar ortaya konulur. Mesela, devletlerin bağımsızlığı, hakları ve çıkarları zamanla devletler arasında gelişen kültürel ve örgütsel ilişkiler ile tarihsel bir süreçte birleşir. Evrensel doğal hukukun yerini, nesnel bir gelişme gösteren insanlık tarihinde, bireylerin gerçek özgürlüğünü sağlayacak pozitif hukuk aldı. Nesnel ve bilimsel olmak aynı zamanda, tarihin, uluslararası hukukun gelişimindeki rolünün önemini de göz ardı etmemeyi gerektirir.¹⁸⁵ Tarihte yaşanan savaşlar, anlaşmalar, çatışmalar karşısında devletlerin refleksleri, kendi çıkarları doğrultusunda, yeni çözümler bulmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Mesela İkinci Dünya Savaşı'nın yıpratıcı süreci, devletleri evrensel bir uzlaşmaya zorlamıştır. BM bu yıpratıcı sürecin bir ürünüdür. Uluslararası düzen için

¹⁸⁴ Greenwood, a.g.e., s.289.

¹⁸⁵ A.g.e., s.144.

önemli bir gelişme olan bu örgütlenme, uluslararası hukukun pozitif hukuk bilim dalı olarak gelişimi ile ilgili önemli bir tarihi olaydır.

Tarihsel argümanın ilgilendiği bir diğer konu ise uluslararası hukukçuların, Avrupa uluslarının gelenek ve görenekleri üzerine yoğunlaşmalarıydı. Avrupa menşei uluslararası hukuku, Avrupalı olmayan, az medeni toplumlara kabul ettirmek ve onları eğitmek tarihsel bir görev olarak görüldü. Mesela Fiore'ye göre “uluslararası hukukun kaynağı Avrupalı halkların hukuki vicdanıdır.”¹⁸⁶ Savlarını tarihi gelişmelere göre şekillendiren hukukçu, liberal görüşünü kanaatler yerine, tarihi gerçeklerle uyumlu şekilde geliştirmiştir.¹⁸⁷ Hanedan meşruiyeti, tüm hakların özerk olduğu ve bireylerin insan haklarından yararlanacağı düşüncesiyle aşıldı. Koskeniemi'ye göre, uluslararası hukuk 1860'larda, Avrupa'da liberal gelişmelerin bir parçası olarak şekillenmeye başlamıştır. Siyasette ve parlamentoda etkin olan liberal görüşlü hukukçuların bir projesi olarak, uluslararası hukukun amacı, ulusları ve sömürgeleri medenileştirmektir. Bu süreçte de Avrupa'daki liberal reform ile uyumlu şekilde, sömürge bölgelerinde resmi imparatorlukları destekleyerek, uluslararası hukukun, kozmopolit bir hukuk düzeni gibi sisteme dâhil edilmesi sağlanmıştır.¹⁸⁸

Uluslararası Hukuk Enstitüsü (Institut de Droit International, 1873),¹⁸⁹ Avrupa'da büyük iktisadi çöküşün olduğu yıl kurulmuştur. Sanayileşmenin etkileri sonucunda, Avrupa nüfusu yoksullaşmış, en büyük darbeyi tarım alanı almıştır. Enstitünün üyeleri olan hukukçular, bu duruma tepki olarak, serbest ticareti desteklediler. Açık kapı politikasının savunucuları olarak “kolonilerde seyrüsefer özgürlüğünü ve serbest ticaret rejimlerini”¹⁹⁰ önerdiler. Posta, telgraf, parasal iş birliği gibi ulus ötesi ticareti geliştirecek her türlü reformu desteklediler. Bulundukları konumları ve yaratılışları gereği de özel mülkiyeti savundular. Mesela, *Uluslararası Hukuk Enstitüsü* kurucularından Lieber, sivil özgürlüğün en önemli ilkesinin bireysel mülkiyet olduğunu beyan ederken, diğer bir kurucu olan Bluntschli de miras hakkını,

¹⁸⁶ Martti Koskeniemi, *The Gentle Civilizer of Nations*, a.g.e., s. 54- 55

¹⁸⁷ A.g.e., s.57.

¹⁸⁸ Martti Koskeniemi, “Histories of International Law: Dealing with Eurocentrism”, *Rechtsgeschichte - Legal History*, sayı:19, sayfa:152-177, Ocak 2011, DOI:10.12946/rg19/152-176, erişim tarihi: 5 Ocak 2022, s. 152-153.

¹⁸⁹ Uluslararası hukukun gelişimi için kurulan bir organizasyon. Bkz. <https://www.idi-iil.org/en/> erişim 04.06.2022

¹⁹⁰ Martti Koskeniemi, *The Gentle Civilizer of Nations*, s.58.

medeniyetin barbarlığa kaymasının önündeki en büyük engel olarak görülen “Aryan” yasanın önemli bir parçası olarak gördü.¹⁹¹ Görüldüğü üzere, uluslararası hukukun liberal gelişiminin entelektüel temelleri bu düşünceler çerçevesinde atılmıştır. Böylece 19. yüzyıl, Avrupa uluslararası hukukunun geliştirildiği ve genişletildiği bir yüzyıl oldu. Ancak Avrupa’nın uluslararası hukuktaki bu tekelciliği, 20.yüzyıl evrensel uluslararası hukukun gelişimiyle son buldu.¹⁹²

20.yüzyılda uluslararası hukuk, küreselleşmenin de etkisiyle, kurum ve kuruluşlarıyla daha evrensel hale gelirken aynı zamanda da Avrupa hegemonyasından, ABD’nin hegemonyası altına girmiştir. Öyle ki ABD’nin uluslararası hukuku hegemonyası altına alma ideali 2000 yılına gelindiğinde, *Amerikan Uluslararası Hukuk Cemiyeti*’nin bir toplantısında ifade edildi. ABD’li politikacı ve diplomat, John Bolton’un yazdığı makalede (*Is There a Really “Law” in International Affairs? /Uluslararası İlişkilerde Gerçekten Bir “Hukuk” Var mı?*)¹⁹³ “... Özür dilemeyen, uzlaşmayan, ABD’nin anayasal hegemonyacısı olmalıyız” ifadelerini kullanmıştır. Gerçekten de özellikle 11 Eylül’den itibaren ABD’nin uluslararası hukuk ilkelerinin görmezden gelerek uyguladığı politikalar, hegemonya ideallerini destekler nitelikteydi.¹⁹⁴ Çalışmamızın bir sonraki bölümünde, Amerikan hegemonyası özellikle *egemen istisnacılığı başlığı* altında işlenecektir.

Yakın tarihimizin, liberalizm ve uluslararası hukuk alanına dair argümanlar genellikle, liberal uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında öne çıkar. Mesela, Andrew Moravcsik, Kant, Mill, Cobden, Mazzini, Hobson, Wilson, Norman Angell ve Keynes gibi liberal düşünürlerin görüşlerini yansıtan veya bunlarla tutarlı olan pozitif bir liberal uluslararası ilişkiler teorisi sunar. Moravcsik,¹⁹⁵ liberal teoriyi, devletlerin, ulus ve ulus ötesi ilişkilerinin sosyal bağlamda kurulması olarak tanımlar. Ona göre, uluslararası alandaki temel aktörler, farklı çıkarların teşvikini sağlamak için kolektif

¹⁹¹ A.g.e., s.58-59.

¹⁹² Martti Koskenniemi, “Histories of International Law: Dealing, s. 154.

¹⁹³ Eserin Literatüre geçen Türkçe bir çevirisi yoktur. Bu çalışmada eserin adı İngilizce ’den Türkçe ’ye çevrilmiştir.)

¹⁹⁴ Detlev F. Vagts, “Hegemonic International Law” *The American Journal of International Law*, Oct., 2001, Vol. 95, No. 4 (Oct., 2001), pp. 843-848, s.844.

¹⁹⁵ Andrew Moravcsik, “Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics”, *International Organization* 51, 4, Autumn 1997, pp. 513–53, s.514.

eylemleri organize eden ve sürdüren bireyler ve özel gruplardır.¹⁹⁶ Bu bağlamda, liberal teori birkaç temel özelliği ile uluslararası sistemde kendini gösterir. Öncelikle, dış politikayı öteleyerek, devletlerin “düşünsel küreselleşme” ve ulusötesi aktörler tarafından yönetildiğini öne sürer. Bireyler ve gruplar sadece iç politikada değil, sosyal aktörler ve uluslararası kurumlar aracılığı ile dış politikada da etkili ve yönlendirici olabilirler. Son olarak liberal teoriler stratejiktir ve Kenneth Waltz’ın söylemiyle de sistemiktir.¹⁹⁷

Uluslararası hukukun esas odağını açıklamak konusunda fazla seçeneği olmayan uluslararası ilişkiler teorilerine göre, liberal teori daha avantajlıdır. Mesela realizm ve konstrüktivizm daha çok stratejik davranışların veya önemli konular üzerine pazarlık gerektiren davranışların sebebine ya da sonucuna odaklanırlar. Dayandıkları veriler ise genellikle ve çoğunlukla tercihlerdir. Konstrüktivizm, uluslararası iş birliğinin asli nedenleriyle ve getirileriyle ilgilidir. Liberalizm ise herhangi bir hükümetin bağlayıcı uluslararası hukuk normlarına neden bağlı kalması gerektiği ile başlar. Liberalizmin burada dikkat çekmek istediği konu, karşılıklı toplumsal bağımlılık sonucu ortaya çıkan düzenin doğrudan ya da dolaylı şekilde toplumlara daha faydalı olduğu ve temsil düzeyinin daha yüksek olduğudur.¹⁹⁸

Anne-Marie Slaughter, liberal uluslararası hukuk teorisinin, uluslararası hukukun tüm dallarıyla, uluslararası düzene nasıl katkı sağladığı ile ilgilenir.¹⁹⁹ Uluslararası hukukta liberal yaklaşıma göre, uluslararası düzen, aşağından yukarıya doğru kurulur. *Ulusötesi* toplumda faaliyet gösteren bireysel ve kurumsal aktörlerden meydana gelen uluslararası düzeni oluşturan kurallar, normlar ve süreçler, uluslararası hukuka katkı sağlayan önemli faktörlerdir. Liberal yaklaşım, uluslararası düzeni, farklı aktörler ile yeniden düzenler. Teori, devletlere yükümlükler getiren uluslararası hukuk ve anlaşmaları yerine birey ve grup davranışlarını doğrudan düzenleyen ulusal, ulusötesi, hükümetler arası ilişkileri ve iş birliklerini kuran normlar ve kuralları öne sürer.

¹⁹⁶ Anne-Marie Slaughter, “A Liberal Theory Of International Law”, *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, 240-249. doi:10.1017/S0272503700055919, erişim tarihi: 22 Ocak, s.241.

¹⁹⁷ Jeffrey L. Dunoff and Mark A. Pollack, *Interdisciplinary Perspectives Oninternational Law And International Relations The State Of The Art*, Cambridge University Press, 2013., s.86.

¹⁹⁸ A.g.e., s. 87.

¹⁹⁹ Slaughter, a.g.e., s.240.

Slaughter, liberal uluslararası ilişkiler teorisinin üç temel varsayımından yola çıkarak, *hukuk seviyeleri* olarak sunduğu üç yasadan bahseder:

Birincisi yerel ve ulusötesi toplumda faaliyete gösteren bireyler ve gruplar, kendilerini yöneten kurallar koyarlar. İkincisi hükümetler, yerel ve ulusötesi toplumda faaliyet gösteren bireyleri ve grupları düzenleyen kurallar koyarlar. Hükümetler, ortak ilgi alanlarına giren konularda, kendilerini bağlayıcı kurallar oluşturmak için birbirleriyle iş birliği yapabilirler. Üçüncüsü, devletler karşılıklı ilişkilerini yöneten kurallar koyabilirler.²⁰⁰

Bu üç hukuk seviyesinden, devlet yetkisinin doğrudan, uluslararası kuruluşlara devredilebileceği düşüncesi de çıkarılabilir.²⁰¹ Sonuç olarak, uluslararası düzen, erken klasik dönemde doğal hukuk, klasik dönemde de pozitif hukuk savları eşliğinde şekillenmiştir. Küreselleşme ile birlikte alanını devletler dışında diğer aktörlerle paylaşan günümüz uluslararası hukukunun minvali liberal teori ilkeleri ile uyumlu görünmektedir. Peki, Avrupamerkezci ideallerle temellendirilip, Amerikan hegemonyası altında sürdürülen liberal uluslararası hukuk düzeninde Üçüncü Dünya ülkelerinin yeri var mıdır?

2.4. Nomos Kavramı ve Avrupa Kamu Hukuku’nun Ortaya Çıkışı

Alman hukukçusu ve siyaset kuramcısı Carl Schmitt hukuk, siyaset, tarih, teoloji, felsefe alanları ile ilgili dikkat çekici ve zengin içerikli eserler ortaya koymuştur. Bu çok yönlü ilgi alanının bir sonucu olarak Schmitt, çağdaş uluslararası düzen alanında ve özellikle siyaset konusunda, uluslararası literatüre önemli miraslar bırakmıştır. Schmitt, küresel siyasette, analizi ve ifade edilmesi oldukça zor olan konularda yenilikçi kavramlar ve yeni tartışma alanları yaratarak, 20. yüzyılda entelektüel kitlenin de ilgi odağı haline gelmiştir. Mesela, Schmitt’in *Siyasal Kavramı* (*The Concept of the Political* 1932) adlı ünlü eserinde *devlet* kavramının güçlü ve kısıtlayıcı yönünü farklı bir şekilde ele alarak, kavrama adeta yeni değerler atfetmiştir.²⁰²

Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of Jus Publicum Europaeum* adlı eserini 1950 yılında, “insan mekânsal bilincinin ve yeni bir küresel

²⁰⁰ A.g.e., s.242.

²⁰¹ A.g.e.,

²⁰² William Hooker, *Carl Schmitt’s International Thought Order and Orientation*, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 3.

düzenin eşiğindeyiz”²⁰³ öngörüsü ile ele almıştır. Düşünür, yeni dünya düzeninin Avrupamerkezli olarak kurulmasını, hem tarihi hem de coğrafi çerçeveden incelemiştir. Schmitt çalışmasında *nomos* kavramından, dünyanın mekânsal düzeninin temel ilkesi olarak bahseder. Avrupa hukukunun tarihi, etkileşimlere dayanan ortak bir tarihtir. Avrupa kimliği, *jus publicum europaeum* ile Avrupa ruhunun evrimi arasındaki ilişki ile şekillendi.²⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru ortaya konulan bu çalışma, Avrupa devlet sisteminin tutkulu bir şekilde ele alındığı, son derece iddialı bir dünya siyaseti tarihi çalışmasıdır.²⁰⁵

Schmitt, bu eserinde toprakların paylaşımını anlatırken, kelimeler arasında yeni bir bağ inşa ederek, soyut kavramlar üzerinden yeni dünya düzenine dair argümanını somutlaştırmıştır. Eserinde nomosu, filologların kullandığı şekilde modern bir değer kavramı şeklinde veya normatif bir anlam yükleyerek değil, gerçek anlamıyla yani toplumsal sorunlarla ilgili olan yanılla ele almıştır. Hukukçular nomosu genellikle hukuk, ya da yazılı hukuktan ayırmak için gelenek ya da töre şeklinde kullanırlar. Yunanca bir isim olan *nomos*, Yunanca *nemein* fiilinden türemiştir. *Nemein*’in ilk anlamı almak, uygun hale (*take or to appropriate*) getirmektir. Yunanca *nemein* ve *nomos* ile Almanca *nehmen* ve *nahme* sözcükleri arasında dilsel bir ilişki vardır. Böylece, *nomos*’un ilk anlamı da *sahiplenmedir (appropriation)*. *Nemein*’in ikinci anlamı da bölmek ve dağıtmak anlamına gelir (*division and distribution*) yani *nomos*’un ikinci anlamı da bölmek ve dağıtmak eylemi ve sürecidir. *Nomos*’un ilk anlamı olan *sahiplenmek*’i hukukçular unutmuş olsa da temel bir bölünme ve dağıtım süreci olan ikinci anlamını kullanmaya devam etmişlerdir.²⁰⁶ Schmitt, Thomas Hobbes’un *Leviathan*’ından bir alıntı ile bu tespitine açıklık getirir:

Öyleyse mülkiyetin başlaması, ancak, onu temsil eden kişinin eliyle bir şey yapabilen devletin bir sonucu olduğuna göre, sadece egemenin işidir ve egemen güce sahip olmayan hiç kimsenin yapması mümkün olmayan yasalarda yer alır. Eskiden ona *nomos* yani bölüşüm diyenler, ki biz hukuk deriz ve adaleti, herkese

²⁰³ Schmitt, *Nomos of the Erath*, a.g.e.,

²⁰⁴ Luigi Nuzzo, “Rethinking eurocentrism. European legal legacy and Western colonialism” Published by: Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, 2018, <https://www.jstor.org/stable/j.ctv4cbhqs.18>, Erişim tarihi: 11 Mayıs 2022, s. 360-361.

²⁰⁵ William Hooker, a.g.e., s. 3-4.

²⁰⁶ Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth* a.g.e., s. 326-327.

kendine ait olanı bölüştürmek olarak tanımlayanlar bunu gayet iyi biliyorlardır.²⁰⁷

Nomosun üçüncü anlamı ise kullanmak, üretmek anlamına gelir. Sonuç olarak, Schmitt; sahiplenme, dağıtım ve üretim sürecini, yasal ve sosyal düzen tarihinin bir parçası olarak gördüğü için bunların hepsini kapsayan nomos kavramını kullanmayı tercih etmiştir.²⁰⁸ Schmitt'in ilgili eserinde geçen kavramları, neden ve hangi amaçla kullandığını konu edinen birçok çalışma vardır. Mesela bir başka bakış açısına göre, aslında Schmitt, ulusal ya da uluslararası herhangi bir düzenin ortaya çıkışını, üç temel eylem üzerinden açıklamaya çalışır ve bunlar da nomos kavramını ortaya çıkarır: Sahiplenme (*appropriating*), yani, belirli bir yasal politik ilkenin eylem alanı olarak bir mekânı tanımlamak. Dağıtım (*distributing*), yani, sahip olunan mekânları belirli bir sistem içinde organize etmek. Son olarak, kullanma (*exploiting*), yani, kaynakların kullanım ve dolaşım kurallarını belirlemek. Sahiplenme, dağıtım ve sömürü nomos kelimesinin eski anlamlarıdır. Schmitt'in bu kelimeyi tercih etmek amacı, egemenlik ile mekân arasındaki derin birlikteliği somut hale getirerek, uluslararası seviyeye taşımaktır.²⁰⁹

Nomos²¹⁰ eserde ağırlıklı olarak, bir mekânın, toprağın ilk defa paylaşılması, bölünmesi (*land-appropriation*) anlamında ve de düzen ve yönlendirme (*order and orientation*) durumunu anlamlandırmak için kullanmıştır.²¹¹ Modern devlet, özgün bir düzenden oluşan, küresel bir düzen için var olur. Schmitt'e göre devlet, düzen ve yönlendirme sürecinin sonucudur ve dünyanın bölgesel düzenini tanımlamak için *nomos* kelimesini tercih eder; “*Nomos* bir halkın siyasal, sosyal düzeninin mekânsal olarak görünür hale geldiği dolaysız biçimdir.” Nomos,²¹² bir toprağın, mekânın bölündüğü ve konumlandığı bir ölçüdür; aynı zamanda, ortaya çıkan yeni düzenin,

²⁰⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev., Semih Lim, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 6. Baskı, İstanbul, Ocak, 2007., s. 179.

²⁰⁸ Schmitt, a.g.e., s. 327.

²⁰⁹ Thalin Zarmanian, “Ordnung und Ortung/ order and localisation” Stephen Legg, *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, London and New York: Routledge, 2011, ISBN 0-203-81582-3 Master e-book ISBN, erişim tarihi: 8 Ekim, 2022, s. 292.

²¹⁰ Nomos kelimesinin genel olarak bilinen anlamı aslında yasadır. Fakat Schmitt, ilgili çalışmasında, Nomos kelimesini üzerine detaylı bir analiz yapmıştır. Ve eserinde bir mekânın ilk defa paylaşılması, bölünmesi anlamında kullanmıştır.

²¹¹ Schmitt, a.g.e., s. 67.

²¹² Ayrıca Bkz Hüsnü Yavuz Aytekin, “Almak, Bölmek, Otlatmak (1953)”, Vira Verita, Disiplinlerarası Karşılaşmalar, <https://viraverita.com/almak-bolmek-otlatmak-1953/> erişim tarihi: 14 Haziran 2024,

sosyal, siyasi ve dini özelliklerinin de biçimidir. Schmitt'in teorisine göre, düzen ve yönlendirme toprak paylaşımı ile gerçekleşir. Ona göre toprak paylaşımının özünde kanun ve düzen vardır.²¹³

Schmitt'in eserine dair kapsamlı analiz yapan, Hannah Arendt'e göre, hem felsefi hem tarihi bir anlayış olan *nomos* esasında *toprağa el koyma* düşüncesine dayanır ve bu yüzden de emperyalisttir. Arendt'in bu iddiasını Scmitt, eserin ilerleyen bölümlerinde, Amerikan emperyalizmini eleştirmesiyle doğrulamıştır diyebiliriz. Şöyle ki Arendt, fetih ve kolonizasyonun aynı olduğuna dikkat çeker ve Schmitt'e göre, toprak paylaşımları, sonradan ortaya çıkan tüm kanunların da temelini oluşturur. Bu durumda, Schmitt aslında, meşru olarak görünen toprak sahiplenmelerini de kolonizasyona dayandırır.²¹⁴

Schmitt'e göre, geçmişten bugüne var olan "Avrupa uluslararası hukukunun temel mekânsal gerçeği kolonidir."²¹⁵ 16.yüzyılda Avrupa'nın sömürgelerini genişletmeye başlaması ile dünyanın ilk ve gerçek *nomos*u ortaya çıkmıştır. Öyle ki ortaya çıkan yeni düzen sadece kara ve deniz paylaşımından ibaret değildi; Avrupa ve Avrupa dışında kalan mekânların ayrımını da kapsıyordu. Avrupa sömürge güçleri arasında dengeli ve istikrarlı ilişkileri garanti eden, kamu-özel, siyasi-iktisadi konular arasında keskin ayrımları da koruyan bir Avrupa kamu hukuku (*jus publicum Europaeum*) ortaya çıktı.²¹⁶

Schmitt'in *Nomos of The Earth* eseri, birkaç temel özelliğinden dolayı, uluslararası hukuk çalışmaları için önem arz ediyor: Oldukça sembolik bir ifade ile ele alınan ve *ilk küresel nomos*un yükselişi ve düşüşü hakkında iddialı bir tarihsel anlatıyla merkeze konulan koloni kavramıyla, modern uluslararası hukukun, sömürgeci temellerini

²¹³ Hooker, a.g.e., s. 22-23.

²¹⁴ Anna Jurkevics, "Hannah Arendt reads Carl Schmitt's The Nomos of the Earth: A dialogue on law and geopolitics from the margins" *European Journal of Political Theory* 2017, Vol. 16 (3) 345–366., s. 351-352.

²¹⁵ Andreas Kalyvas, "Carl Schmitt's postcolonial imagination", Article in *Constellations*, New York, Mart, 2018, DOI: 10.1111/1467-8675.12353, <https://www.researchgate.net/publication/324252598>, erişim tarihi: 4 Ekim, 2022, s. 3.

²¹⁶ Katerina Stergiopoulou, "Taking Nomos: Carl Schmitt's Philology Unbound", *The MIT Press*, October (2014) (149): 95–122. ,https://direct.mit.edu/octo/article-abstract/doi/10.1162/OCTO_a_00194/59250/Taking-Nomos-Carl-Schmitt-s-Philology-Unbound?redirectedFrom=fulltext, https://doi.org/10.1162/OCTO_a_00194, erişim tarihi: 5 Ekim 2022, s. 99.

ortaya koymak adına farklı kavramlarla değişik bakış açıları içermektedir.²¹⁷ Bu eser, uluslararası hukuku ve sömürgeci söylemi, eleştirel açıdan yeniden düşünmek için önemlidir.²¹⁸ Schmitt'in ele almış olduğu *jus publicum Europaeum* tarihi, aslında modern sömürgecilik tarihidir. Modern devlet sisteminin tarihini tek bir kıtanın ötesinde takip etmeye yönelik anlatısıyla Schmitt, uluslararası hukukun Avrupa devletlerinin pratiği sonucunda ortaya çıktığı görüşünü, siyasi modernite ve sömürgecilik temelinde ele alır. Uluslararası hukukun yalnızca Avrupa içi bir fenomen olduğu konusunun, bu şekilde ele alınmış olması aynı zamanda tarih yazımına bir katkıdır. Koloniyi siyasi ve mekânsal boyutlarıyla, sistematik bir yöntemle incelemesindeki amaç, bu kavramı tanımlama, somut tezahürlerini, geçmişini, yörüngelerini, özel ve bölgesel alanlarını incelemek ve uluslararası hukukun yapısına olan etkisini ortaya koymaktır.²¹⁹

Avrupa uluslararası hukukunda, dünyanın mekânsal yapısı sömürge topraklarının bölgesel statüsüne dayanıyordu.²²⁰ Burada Schmitt'in amacı uluslararası devletler sisteminin ve Avrupa'nın jeopolitik yükselişini sağlayan temel faktörün sömürgecilik olduğu argümanını koymaktır. Schmitt'e göre koloninin uluslararası hukuktaki özel önemi, Avrupa merkezli düzeni belirleyen ve sürdüren temel etkidir. Modern devletler arası sistem, ABD'nin kolonileştirilmesi ile Avrupa'nın coğrafi sınırlarının dışında ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, yeni dünyanın toprak paylaşımını yani sömürgeleştirilmesini Schmitt, Avrupa uluslararası hukuku tarihindeki *küresel olay* olarak adlandırır.²²¹ Schmitt fetih çağını, “yeni bir dünyanın keşfi”, ve “entelektüel ve bilimsel bir kültürün ürünü” olarak Batı rasyonalizminin bir başarısı olarak ifade eder. Tüm bunlar Avrupa üstünlüğünün meşru ve doğal bir sonucudur.²²²

Schmitt'e göre, her halkın, devletin, imparatorluğun meydana gelmesinde toprak paylaşımı vardır. Bu süreç tüm somut düzenin ve yasaların kaynağını oluşturur. Belirli zamanlarda, deniz paylaşımları da bu tarihin bir parçası oldu ve daha sonra yeni bir “mekânsal fenomen” ortaya çıktı. Böylece sadece toprak egemenliğinin boyutları

²¹⁷ Kalyvas, a.g.e., s.35.

²¹⁸ Luigi Nuzzo, a.g.e., s. 363.

²¹⁹ Kalyvas, a.g.e., s.36.

²²⁰ Schmitt, a.g.e., s.221.

²²¹ Kalyvas, a.g.e., s. 37.

²²² A.g.e., s. 36.

değişmekle kalmadı; hava sahası, deniz alanları üzerinde hâkim olmak isteği, insan gücünün, ulaşımın ve bilgi kullanımının gelişimi ile birlikte yeni boyutlar kazandı. Sonuç olarak egemenlerin, hâkimiyet kurmak istediği mekânsal alanlara yenileri eklendi. Bu mekânsal boyutlarda toprak paylaşımları ya da işgalleri söz konusu olduğunda, uluslararası hukukun önemi bir kez daha ortaya çıktı. Böylece dünyanın nomosu deniz ve toprak paylaşımının ortaya çıkardığı özel bir düzene tabi oldu.²²³ İnsanlığın yeni bir mekânsal bilinç ve küresel düzene geçiş yaptığı, sosyal ve siyasi iktidarların başat olduğu yeni ilişkiler ağı ortaya çıktı.²²⁴

Schmitt'in, normatif dünya düzeni tarihi, farklı sınır mantığıyla yapılandırılmış üç dönemden oluşmaktadır. 15. ve 16. yüzyılın keşifler çağına kadar, bugünkü gibi bir küre kavramı yoktu. *Respublica Christiana* (Hristiyan devlet), Batı Orta Çağ toprakları, İslam imparatorlukları ve diğer topluluklar arasındaki bölünmelerden oluşan bir mekânsal düzendi. Bu doğrultuda, egemenlik, otorite, bölgesel düzenlemeler gibi varsayımlar mümkün değildi. Orta Çağ Avrupası, bu şekilde karışık bir mekânsal sistem ile şekillenmiştir. Genel olarak, her toplum kendini, yeryüzünün merkezi olarak görüyordu. Bu toplumların dışında kalanlar kaotik ve barbar bölgeler olarak görüldükleri için fethedilmeye ya da yağmalanmaya müsait alanlardı.²²⁵ Aslında burada ortaya çıkan ayırt edici bölgesel statü, Avrupalı ve Avrupalı olmayan, uygar veya uygar olmayan, devlet bölgeleri olan ya da sömürge olan topraklar şeklinde belirlenmiştir. Schmitt'e göre, Avrupa dışında kalan topraklar, Avrupa'nın genişlemesine uygun birer sömürge toprakları olarak düzenleniyordu.²²⁶

Kıta Avrupası uluslararası hukuku, (*the jus publicum Europaeum*) 16. yüzyıldan beri sadece Avrupa egemen devletleri için geçerliydi. Bu çekirdek yapı, dünya düzeninin belirleyicisi oldu.²²⁷ Bu çağda devlet her döneme ve tüm halklara hitap eden evrensel bir kavram değildi. Devlet sadece, sekülerleşmenin bir aracı olarak somut ve tarihsel bir gerçek olarak vardı ve uluslararası hukuk, sadece egemen devlet ekseninde etrafında

²²³ Schmitt, a.g.e., s. 48.

²²⁴ Schmitt, a.g.e., s. 50.

²²⁵ Claudio Minca, Nick Vaughan-Williams, "Carl Schmitt and the Concept of the Border" *Geopolitics*, 17:4, 756-772, Kasım, 2012, DOI: 10.1080/14650045.2012.660578, erişim tarihi: 8 Ekim, 2022, s. 762.

²²⁶ Kalyvas, a.g.e., s. 38.

²²⁷ Schmitt, a.g.e., s. 126.

şekillendi. Egemen devlet karşısında, Orta Çağ'ın kutsal imparatorluğu ve papanın manevi etkisi giderek azaldı; Roma Katolik Kilisesi, eski konumuna göre daha geri planda bırakılarak zamanla doğrudan bir otorite olma özelliğini de yitirdi. *Respublica Christiana*, gelişen ve güçlenen egemen devlet tarafından araçsallaştırıldı.²²⁸ Schmitt'e göre, *Respublica Christiana*'nın düşüşü, Avrupa kamu hukukunun yükselişini hızlandırırken, yeni dünya düzenini oluşturacak toprak paylaşımı süreci de başlamıştır.²²⁹ Devlet, Avrupa kamu hukukunun en önemli başarısıdır. Öyle ki devlet sadece, yönetmek ve idare etmek anlamında değil, Avrupa insanlığının somut, sınırlı bir başarısı olmak dışında, hukukun ve politikanın bir arada olduğu varoluşsal bir biçimdir”²³⁰

Devlet tarafından oluşturulan bu düzende, tarihsel özgünlüğü ve meşruiyeti söz konusu olan yeni durum ise Avrupa'nın sekülerleşme süreciydi. Bu süreci kısaca özetlersek; feodal ve bölgesel haklar ile mülk ve kilise hakları, bölgesel bir yönetimin, merkezi yasama, idare ve yargısı altında toplandı ve ulusal yargı yetkisi oluşturuldu. Merkezi siyasi birlik eliyle kilise ve dini partilerin neden olduğu Avrupa iç savaşları sona erdi. Böylece devlet içindeki inanç çatışmaları da etkisiz hale geldi. Devlet, oluşturduğu iç siyasi birlik temelinde, kendi karşısında olan diğer siyasi birliklere karşı her türlü iç ve dış ilişkilerin kendi kontrolü altında olduğu kapalı ve sınırlı alanlar oluşturdu.²³¹ Böylece ortaya “mekânsal olarak kendi kendine yeten, mülk sorunu olmayan, kilise ve dini inanışa dayalı iç savaşların olmadığı *devletin bölgesel düzeni* ortaya çıktı.” Devlet, mekânsal yapısı kendisi tarafından belirlenen ve kendisine atfedilen uluslararası hukukta yeni bir düzenin temsilcisi olmuştur.²³²

“Uluslararası hukukun tarihi aynı zamanda bir toprak paylaşımı tarihidir.”²³³ Schmitt, yeni dünya düzeninde, ortaya çıkan uluslararası hukukun *yeni* hukukçularına, yeni dünyada, topraklara el konulmasının yasal mülkiyeti ile ilgili önemli bir soru yöneltir. Ancak, bu sorunun cevabı verilirken, Avrupa'nın bir bütün olmadığı göz önüne

²²⁸ A.g.e., s.127.

²²⁹ Mark Antaki, "Carl Schmitt's Nomos of The Earth, New York, Osgoode Hall Law Journal" Vol. 42 Issue 2 (Summer 2004), pp. 317-334., s.324.

²³⁰ A.g.e., s. 326.

²³¹ Schmitt, a.g.e., s. 128-129.

²³² A.g.e., s.129.

²³³ Schmitt, a.g.e., s. 49.

alınmalıdır; çünkü artık toprak paylaşımı üzerine birbirleriyle mücadele içinde olan Avrupa güçleri ortaya çıkmıştır. Toprak paylaşımı konusunda çıkar çatışmaları yaşayan güçlerin, aynı zamanda Avrupa dışındaki toprakları paylaşırken kullandıkları kavram, *keşiftir*. Bunu da “civil concept of occupatio” (işgalin medeni hali) kavramı ile meşrulaştırıyorlardı. Artık uluslararası hukukta, Avrupa dışındaki tüm toprakların işgal edilmesi “çağdaş gerçekliğin” bir karşılığı olarak görülüyordu: “Yeni dünya işgale açıktı.”²³⁴

17. ve 18. yüzyıl hukukçularına göre yeni dünya yalnızca Avrupalı devletlere açıktı. Bunun anlamı başkalarına ait toprağı işgal eden ile işgal edilen toprakların sahiplerinin özdeş olmamasıydı. ‘İşgal’, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, belirli bir bölgenin, uluslararası topluluğun üyesi olarak kabul edilen devletin, idaresi altına girmesi durumu olan “fiili egemenlik” (*effective occupation*) kavramından farklıdır. Fiili egemenlik, bir sömürge bölgesinin, devlet toprağına dönüştürülmesidir.²³⁵ 16-17. ve 18. yüzyılda böyle bir durum söz konusu değildi. Bu yüzyıllarda, muazzam alanlar fethedilip, özerk ticaret şirketlerinin egemenliğı altına alındılar. İşgal kavramının Avrupalılar tarafından, toprak kazanımı şeklinde meşru bir edinim olarak gösterilme çabasının arka planında, işgalcilerin birbirleriyle olan egemenlik yarışı vardır.²³⁶

17. ve 18. yüzyıllarda, sömürgeciliğın yayılmasını sağlayan yasal kurumlar ve sömürgecilerin politik ve iktisadi yöntemleri, Avrupa'nın kendisini denizaşırı dünyanın *efendisi* haline getirme yollarının en önemli araçlarıydı. Özellikle Fransız devlet adamı Jean Baptiste Colbert, ulusal olarak örgütlenmiş merkantilizmine dayalı bir sömürge sistemi geliştirdi. Tamamen politik bir ekonomi kavramına dayanan bu sisteme *kolbertizm* adı verildi ve ulusal ekonomi ile sömürgeci yayılmayı tamamen, devletin ve ulusal güç politikalarının hizmetine sundu. Sömürge ve denizcilik sistemini, bu program çerçevesinde geliştiren elbette sadece Fransa değildi. Diğer sömürgeci güçler de aynı yolu izledi. 1651 tarihinde *Denizcilik Kanunu* ile İngiliz kolonileriyle olan tüm trafiğın İngiltere'den geçmesi gerektiğı ilan edildi. Denizaşırı ülkelerden yapılan ithalatlar ve Avrupa limanlarıyla olan tüm trafik, yalnızca İngiliz gemileriyle sınırlandırılırken, yabancı bayraklı gemiler, yalnızca İngiliz limanlarına

²³⁴ A.g.e.,

²³⁵ A.g.e.,

²³⁶ A.g.e., s. 131.

kabul edilecekti.²³⁷ Merkantilist doktrin, dış ticaretin devlet gücünün çıkarına denetlenmesini savunurken aynı zamanda rakip devletlerle ticari savaş halinde olmayı da ifade ediyordu.²³⁸ Böylece, İngiltere Avrupa merkezli küresel düzende, hukukun başka bir mekânsal düzenini temsil eden kara ve deniz dengesinin, lideri oldu.²³⁹

Avrupa kamu hukukunun ve de hegemonyasının teorik temelini anlatmak için *Nomos* kavramını başarılı şekilde kullanan Schmitt, *grossraum (großraum) (büyük alan)* kavramını da ABD ile özdeşleştirmiştir. Bu defa Avrupa karşısında, ABD'nin uluslararası sisteme dâhil oluşunu ve Avrupa kamu hukukundan, uluslararası hukuka geçiş sürecini incelerken *grossraum kavramını* merkeze koymuştur. *Grossraum* kavramını Schmitt, belirli bir ulusun etkisi altındaki “geniş siyasi alanlar” anlamında kullanmıştır.²⁴⁰

Schmitt, *grossraum* örnek olarak, uluslararası hukukta farklı bir mekânsal anlayışı savunan ve stratejik bir önemi olan *Monroe Doktrinini (1823)* ele almıştır. Doktrin, belirli bir politik ideolojik ilkeye sahip olan bir ulus olan ABD'nin, yükselen gücünü yansıtır.²⁴¹ İngiliz hukuku tarafından geliştirilen uluslararası hukukta, mekân kavramı tamamen İngiliz ideolojik hedeflerini yansıtan ve küresel bir imparatorluğun temelini oluşturmaya yönelik bir kavramdır. Monroe Doktrinin amacı, İngiliz anlayışına gömülü dünyanın birliğini bozan farklı bir yasal statü talep etmektir.²⁴²

Grossraum ilkesi üç temel kombinasyondan meydana gelir; siyasi olarak uyanmış bir toplum, siyasal bir ide ve böyle ilkelerin egemen olduğu, dışı müdahaleye karşı ve doğrudan ABD tarafından kontrol edilebilen bir alan. Böylece doktrin, Avrupa düzeninin, uluslararası hukukun standardı haline getirdiği, monarşik hanedana özgü meşruiyet ilkesine karşı konuşlandırıldı. Monroe Doktrininin önemi, sadece Avrupa

²³⁷ Wilhelm G. Grewe, *The Epochs of International Law*, Translated and revised by Michael Byers, Berlin; New York: de Gruyter, 2000, s. 296, s. 173.

²³⁸ Partha Chatterjee *The Black Hole of Empire History of a Global Practice of Power* Princeton University Press New Jersey, 2012, s.38.

²³⁹ Schmitt, a.g.e.,

²⁴⁰ Carl Schmitt, “Grossraum” and “Realm”: New terms for international law. *XXth Century*,2, 114–119, 1941, erişim tarihi: 14 Ekim 2022, s.114-115., https://www.researchgate.net/publication/324252598_Carl_Schmitt's_postcolonial_imagination

²⁴¹ Roberto Orsi, “On The Relevance Of Carl Schmitt’s Concept Of Großraum In Contemporary International Politics”, *Journal of International Political Theory* 17 (3):295-315 (2019), DOI: 10.1177/1755088219874431, erişim tarihi: 13 Ekim 2022, s. 10-11.

²⁴² Orsi, a.g.e., s. 11.

siyasi sistemine karşı ilk tepki olması değildir; aynı zamanda, ilk defa ‘küresel’ olma özelliğine sahip olan doktrin olduğu da düşünülmektedir.²⁴³ Böylece, *Batı Yarımküre*, Avrupa merkezli küresel dünya düzenine karşı, eski Avrupa’nın konumunu sorgulayan yeni bir küresel çizgi oluşturdu. Monroe Doktrini ile birlikte uluslararası hukukun yeni kamusal tarihi de başlamış oldu. Burada Batı Yarımküre ifadesi, aslında Avrupa mutlakiyetçiliğinin siyasi sistemine karşıt bir söylemdir. Yani ABD’nin özel çıkar alanlarını tanımlar. Bu alanların aşıldığı yerde, grossraum başlar; aslında bu bir nevi uluslararası hukuktur, çünkü Amerikan uluslararası hukuku yorumuna göre bu durum hukuken meşru müdafaa bölgesini ortaya çıkarır.²⁴⁴ Schmitt, grossraum fikrini, uluslararası hukuk için yeni ve dönüştürücü bir etken olarak görür; Monroe Doktrinini, yabancı güçlerin müdahalelerini yasaklayan yarı yasal ve uluslararası hukuk ilkesi için bir emsal olarak değerlendirir. Schmitt’e göre doktrin, ABD’ye dış güçler tarafından müdahaleyi yasaklayan ve önleyen ilk yasal bildirim olsa da sırası geldiğinde, ABD de ilhak ve emperyalizmden geri kalmayacaktı. Monroe Doktrini, Amerikan egemenliğini ve liderliğini kabul edilebilir ve etkin kılan bir tür pan-ABD siyasi homojenliğinin temelini de atmıştır.²⁴⁵ Bunun yanı sıra, bir Avrupa devletini, Avrupa dışındaki bir sömürgeci ya da tam olarak devlet sayılmayan bir topluluktan ayırt etmek zorlaştığında da Avrupa devlet sistemi homojenliğini kaybetmiş oldu. Böylece Jus publicum Europaeum yerine başka bir uluslararası düzenin gelişmesi de mümkün oldu.²⁴⁶

ABD, *Lahey Barış Konferansı*’ndan (1889) beri, uluslararası müzakerelerinde Monroe Doktrinini şartlarını öne sürmüştür. ABD’nin bu politikası, özellikle İngiliz muhalefetine karşı her zaman başarılı olmuştur. ABD, doktrinini açıkça kabul edilmesini ve Milletler Cemiyeti Anlaşması’na dâhil edilmesini şart koştu. Aksi halde cemiyete bu örgüte dâhil olmayacağını ifade etti. Sonuç olarak, Milletler Cemiyeti’nin 21. maddesinde Monroe Doktrininin ilkelerinin geçerliliği garanti edildi. Böylece bu şart, Batı Yarımküre’nin, Avrupa’ya karşı zaferinin sembolü oldu. Cemiyet, Monroe Doktrinini kabul ederek, Batı Yarımküre’nin yeni mekânsal düzenine kendini tabi

²⁴³ Schmitt, a.g.e., s. 24.

²⁴⁴ Schmitt, a.g.e., s. 281.

²⁴⁵ Hooker, a.g.e., s. 134.

²⁴⁶ Louiza Odysseos and Fabio Petito, *The International Political Thought of Carl Schmitt Terror, liberal war and the crisis of global order*, Routledge press, April, 2007, s.39.

kılmıştı. Ortaya çıkan yeni durumda, Avrupa yeni bir düzen yaratma üstünlüğünü kaybederken, ABD izolasyon politikasıyla küresel düzendeki yerini inşa ediyordu. Artık Avrupa uluslararası hukukunun hâkim olduğu bir düzen yoktu.²⁴⁷ Böylece, Monroe Doktrini, uluslararası sistemde, yeni düzen ve yönelimi başlatan başarılı bir girişim olarak tarihe geçmiştir.²⁴⁸

İngiltere'nin de Monroe Doktrini ile anılan ama amaç olarak onunla zıt ilkeler içeren *İngiliz Yaşam Hatlarının Güvenliği (Safety of the British Life Lines)* doktrini vardır. Batı Yarım Küre tutarlı bir coğrafi bütünlüğe sahipken, Britanya İmparatorluğu, bir kıta değil her kıtaya yayılmış siyasi mülklerin birleşimiydi. Monroe Doktrini, Avrupa güçlerinin müdahalesini dışlama amacıyla oluşturulmuştu ve statükonun meşruiyetini koruyan güçlere karşı, izolasyon politikası ile yeni bir siyasi düşünce ortaya koymuştu. Ancak *İngiliz Yaşam Hatlarının Güvenliği ilkesi*, uluslararası hukuk açısından, sadece mülklerinin korunması için statükonun meşruiyetini savunuyordu.²⁴⁹

Schmitt, *The Nomos of the Earth* kitabında, Avrupa dünya düzeninin çöküşünü ve ABD iktisadi emperyalizminin ve küresel müdahaleciliğinin yükseliş sürecini incelemiştir.²⁵⁰ Aynı zamanda, eseri, Amerikan egemenliğine karşı bir tepki olarak yorumlayanlar olmuştur.²⁵¹ Bu çalışmada, yazar, yeni dünya düzeninin mülkiyet konusunu ele alırken, başlangıç noktası olarak, Avrupa ve Avrupa merkezli dünya düzenini almıştır. Kendisi, nomos kavramı ile Avrupa'yı özdeşleştirerek, bu kavram temelinde oluşan ve Avrupa'ya özgü gelişen siyasi ve hukuki düzeni eleştirel bir yaklaşımla ele almıştır. Daha sonra, ABD'nin Avrupa'ya karşı meydan okumasını ve gelişen süreçleri yeni dünya düzenine geçiş olarak yorumlamıştır. Bu defa da ABD'yi grossraum kavramı ile özdeşleştirmiştir. Avrupa kamu hukuku düzeninden, uluslararası hukuka geçiş sürecini; sömürgecilik politikasından üzerinden, tüm dünyayı etkisi altına alacak hegemonya politikasını, anlatan Schmitt, yeni dünya düzenini mekânsal inşasını da kavramsal olarak gözler önüne sermiştir. Tez

²⁴⁷ A.g.e., s. 258.

²⁴⁸ Hooker, a.g.e., s. 135.

²⁵⁰ Stephen Legg "Interwar spatial chaos? Imperialism, internationalism and the League of Nations", *Stephen Legg, Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt...*, s. 106.

²⁵¹ Srinivas Aravamudan, "Carl Schmitt's The Nomos of the Earth: Four Corollaries", Published by Duke University Press, *The South Atlantic Quarterly* (2005) 104 (2): 227–236., s. 234.

çalışmasının bu bölümü, önce Avrupa sömürgeciliğini, daha sonra da ABD hegemonyası altında, dünyanın mekânsal düzeninde söz sahibi olamayan Üçüncü Dünya ülkelerinin minvalini anlamaya yönelik bir girizgâhtır.

2.5. Son Pan-Avrupa Toprak Paylaşımı: Kongo (Berlin) Konferansı 1884-1885

Avrupa kamu hukukunun çöküşünün son aşaması, son toprak paylaşımı ve Avrupa kamu hukukunun son eylemi, 1885 yılında Kongo'nun bölünmesine ilişkin gerçekleştirilen Berlin (Kongo/Batı Afrika Konferansı) Konferansı'dır.²⁵² 17.yüzyılda gelişen ve nihayet devlet sistemlerinin gelişmesiyle aşılmış gibi görünen sömürge sistemi, tüm Avrupa güçlerinin dâhil olduğu şekilde yeniden ortaya çıkmıştır. Almanya ve İtalya da sömürge toplumları kurarak, bu büyük toprak paylaşımı yarışına dâhil oldular. Aynı zamanda Avrupa ulusları ailesinin üyeleri olarak, Avrupa sömürge güçleri İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Portekiz kendi arasında, onların çıkarları doğrultusunda birçok anlaşma imzaladılar. Ortaya çıkan uluslararası kanuni mülkiyet karmaşası, (bilimsel keşifler, kartografik araştırmalar, sömürgecilerin yerli kabile reisleriyle yaptıkları anlaşmalar) Afrika topraklarına el koymak için bir araya gelen, Avrupa hükümetleri arasında yapılan anlaşmalarla aşılmaya çalışıldı. Bu anlaşmaların içeriğinde, Avrupalı ortakların açık mutabakatı, üçüncü tarafların açık rızaları vardı. Anlaşmalar, Avrupalıların lehine olacak şekilde, onların coğrafi çıkarlarını ve etki alanlarını, göz önünde bulundurarak toprak tahsis bölgelerinin sınırlandırılmasına ve bu tahsis haklarının karşılıklı olarak tanınmasına ilişkindi.²⁵³

Kongo Konferansı da Avrupalıların Afrika toprakları üzerindeki yasal hakları ve kanuni mülkiyetleri üzerine tasarlanmış bir “uluslararası toprak mülkiyeti kongresiydi.”²⁵⁴ Katılımcıları, Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, İspanya, ABD, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, Portekiz, Rusya, İsveç, Norveç ve Osmanlı İmparatorluğu idi. Konferans, Avrupa uluslararası hukukunun son büyük devlet adamı olan Otto von Bismarck'ın ev sahipliğinde gerçekleşti. Bu konferans, Avrupalıların, ‘yerlileri medenileştirmek’ adı altında, ilerleme idealleri ve serbest ticaret inançları doğrultusunda, Afrika topraklarına el konulmasını meşrulaştıran yasal düzenlemeler bütünü olarak, dünya tarihine

²⁵² Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth...* a.g.e., s.214.

²⁵³ A.g.e., s.215.

²⁵⁴ A.g.e.,

geçmiştir.²⁵⁵ Afrika'nın, Avrupalılar tarafından adeta kapışılması, Afrika halkının onuru, hakları ve egemenliklerinin alenen çiğnendiğini ve küçümsendiğini gösteriyordu. Almanya'yı birleştirmekle tanınan Bismarck'ın, Afrika'nın parçalanmasına öncülük etmiş olması da oldukça ironiktir; Almanya'nın birleşmesi, yirminci yüzyılda güçlü bir Batı ülkesi ortaya çıkarmışken, Afrika'nın parçalanması da dünya tarihindeki en savunmasız toplumlarını ortaya çıkarmıştır.²⁵⁶

Konferans tamamen Avrupalı katılımcılardan ibaret değildi. ABD da konferansa oldukça etkili bir şekilde dâhil oldu. Özellikle 1884 yılında Uluslararası Kongo Cemiyeti'nin bayrağını tanıyan ABD'nin bu tavrı onu konferansta belirleyici bir konuma taşırken, bir yandan da uluslararası bir koloni topluluğunun bağımsız bir devlet gibi muamele görmesi, geleneksel devletlerarası Avrupa uluslararası hukuku kavramını da sarsmış oldu.²⁵⁷

ABD'nin bu konferansa dâhil olması, Afrika'da, bölgesel kontrol için yoğunlaşan Avrupa rekabetini kesintiye uğratmıştır. ABD, konferansın, bölgede serbest ticaretin sağlanması ve henüz bayrağa tabi olmayan toprakların ilhak etme yöntemlerinin belirlenmesi üzerine oluşturulduğunun bilincindeydi.²⁵⁸ Bu nedenle pratik nedenler yüzünden, Amerikalılar hem savaştan kaçınma hem de Afrika kaynaklarına ve pazarlarına dâhil olma konusunda dikkatli bir yol izlediler. ABD özellikle Afrika'daki savaşlardan uzak durabilmek için *Uluslararası Afrika Derneği'nin*, Kongo üzerinde kontrol hakkının tanınmasını sağlamayı başardı. Böylece ABD, Avrupalıları Afrika'da savaşmamaya ikna etme hedefine de ulaşmış oldu. Diğer taraftan, ABD'nin Kongo Konferansı'na katılımı, ona tropikal Afrika'daki mevcut ve potansiyel ticari çıkarlarını koruma fırsatı verdi. ABD, 1880'li yıllarda, özellikle Afrika'ya uygulanan, daha sonra *açık kapı* olarak adlandırılacak olan politikasını ilk kez Berlin'de duyurdu. Bundan

²⁵⁵ A.g.e., s.216. Ayrıca Bkz., "General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885", <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf> , erişim tarihi: 1 Kasım 2022.

²⁵⁶ Adekeye Adebajo, *The Curse Of Berlin: Africa After The Cold War*, Oxford University Press, 2010, s. xi.; Ali A. Mazrui, Ön Söz: Black Berlin And The Curse of Fragmentation: From Bismarck To Barack.

²⁵⁷ Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth...* a.g.e., s. 217.

²⁵⁸ G. Macharia Munene, "The United States And The Berlin Conference On The Partition Of Africa, 1884– 1885", *Transafrican Journal of History*, Vol. 19 (1990), pp. 73-79, s. 75.

sonra, 1945'te de ilan ettikleri gibi, ABD'nin Afrika'daki politikası açık açık kapı ve sağlamak Amerikalılar için fırsat eşitliği olacaktır.²⁵⁹

Konferans, herhangi bir devletin, egemenlik standardına göre, Afrika topraklarına el koymasını mümkün kılan kuralları formüle etmiştir. Konferansın nihai senedinin özellikle 34. ve 35. maddeleri, Avrupalı devletlerinin, Afrika topraklarını mülk edinebileceği hususunu düzenlemiştir. Mesela, bundan sonra, Afrika Kıtası'ndaki herhangi bir toprağı, herhangi bir (Batılı) güç mülk edinebilecektir. Ayrıca, bu bölgelerde şimdiye kadar hiçbir yetkiye sahip olmayan herhangi bir egemen de 'koruyucu güç' olarak bu bölgelerde hüküm sürme hakkına sahip olabilecektir. Bunun için gerekli olan tek şey, diğer imzacı devletlere bir bildirimde bulunmaktır.²⁶⁰ Anlaşmanın 35. maddesi şu şekildedir:

Bu anlaşmanın imza yetkileri, Afrika kıtasının kıyılarında işgal ettikleri bölgelerde, mevcut hakları korumaya yetecek bir otorite kurulmasını ve duruma göre, ticaret ve transit serbestisini güvence altına alma yükümlülüğünü kabul eder.²⁶¹

Tüm anlaşma metninin özü gibi olan bu madde, işgalin gerektirdiği tüm yükümlülüklerin kabul edilmesinden bahsetmekteydi. Kendini beğenmiş Avrupa uygarlığının nihai hedefi olan küresel ve liberal bir iktisadi sistemi oluşturmak adına, yüzyıllar boyunca özgür olan toprakların işgali böylelikle mümkün olmuştur.²⁶²

1800'lü yılların sonlarında, uluslararası hukukta Avrupa ve Afrika farklı alanlar olarak kabul edilirdi. Bunun nedeni, piyasalar, ticaret, küresel iktisadi düşünce, ya da herhangi bir spesifik nedenden doğan bir ayırmadan kaynaklanmıyordu. Bu, iki bölgenin de uluslararası hukukta sahip olduğu statü farkından kaynaklanıyordu. Birisi Avrupa'ya yani metropole ait topraklardı; diğeri de sömürge topraklarıydı. Bu durumda, egemen güçler yeni bir formülasyon oluşturma çabasına giriştiler. Buna göre Avrupa toprakları ile sömürge toprakları uluslararası hukukta *bölgesel olarak eşittir* düzenlemesi başlatıldı. Bu formüle göre, taraflar, Afrika Kıtası kıyılarında işgal edilen yerlerde, mevcut hakları korumaya yetecek bir otorite oluşturulmasını ve

²⁵⁹ A.g.e., s.77.

²⁶⁰ Carl Schmitt, The Nomos of the Earth... a.g.e., s.217.

²⁶¹Bkz. General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885, <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf> ,erişim tarihi:1 Kasım 2022

²⁶² Carl Schmitt, The Nomos of the Earth... a.g.e., s.218.

gerektiğinde de mutabık kalınan şartlarda ticaret ve transit serbestisinin sağlanmasını kabul edeceklerdi.²⁶³

Kongo Konferansı üç temel amaç üzerine oluşturulmuştur: Kongo havzasında ticaret özgürlüğünün garanti edilmesi, yeni toprak kazanımlarıyla ilgili anlaşmaya varılması, Kongo ve Nijer nehirleri üzerinde denizcilik faaliyetlerinin düzenlenmesi. Anlaşılabacağı üzere, bu konferans Afrika'yı, pasifik kanallarına kanalize etmek için çok taraflı bir girişimdi. Bir yandan da başta Fransa ve Almanya olmak üzere diğer katılımcıların, özellikle de İngiltere'nin amacı bu bölgelere dair fahiş taleplerine bir sınırlama getirmektir.²⁶⁴

Emperyal genişlemeyi, güçlü bir şekilde devam ettirmek çabası içinde olan Avrupalılar, bu süreçte yasal inceliklerle ilgili ortaya çıkan bazı karmaşalarla çok da ilgili değillerdi. Şöyle ki pozitivistlere göre, egemen devlet üstün güçtür ve bu durumda egemenin yaptığı her şey meşru sayılır. Böyle bir durumda uluslararası hukuktan bahsetmek nasıl mümkün olur? Devlet davranışı pozitivist hukukun temeli olarak görülürken, bir yandan da pozitivist uluslararası hukukta, hukuk ve siyaset arasındaki gerilim özellikle sömürge ve sömürgecilik konusunda yeniden ortaya çıkmıştır. Pozitivistlere göre, uluslararası hukuk sadece Avrupalı toplumlar için söz konusudur; çünkü diğer toplumlar medenileşmedikleri için hukuk anlayışları da olamazdı. Ancak hukuk alanı dışında tutulan bu toplumlar ile Avrupalı devletler arasında 15.yüzyıldan beri çeşitli anlaşmalar yapılmıyordu. Avrupalı ve Avrupalı olmayan toplumlar arasındaki yasal ilişkiler ve ardından ortaya çıkan devlet uygulamalarının sonucunda ortaya birçok uluslararası hukuk doktrini çıkmıştır.²⁶⁵ Özellikle Avrupalı devletler arasında gelişen, uluslararası hukukun giderek önem kazandığına dikkat çeken pozitif hukukçular, sadece Avrupa'ya özgü olarak gelişme gösteren bu hukukun geleceğine dair, özellikle evrensel olmak konusuyla ilgili, sorunları öngöremediler.²⁶⁶

²⁶³ A.g.e.,

²⁶⁴ Martti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations...* a.g.e., s. 123.

²⁶⁵ Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 69.,

²⁶⁶ A.g.e., s. 70-71.

Konferansta, Afrika'nın paylaşımı hem siyasi hem de hukuki çerçevede değerlendirilmiş ve özellikle uluslararası hukuk açısından taban tabana zıt görüşler ortaya konulmuştur. Mesela, Anghie'ye göre, Kongo konferansı, Afrika'yı kavramsal bir *terra nullius*'a dönüştürmüştür.²⁶⁷ Yerli halkın direnişi susturulmuş ve etkili bir sömürge yönetimi ideolojisi oluşturulmuştur.²⁶⁸ Diğer yandan ise konferansın özellikle uluslararası hukuk açısından önemini göz ardı eden görüşler de vardır. Sybil Crowe'e göre, konferansın uluslararası hukuk açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmesi abartılıdır. Sadece ticaret serbestisi açısından konuyu ele alan tarihçiye göre, Kongo ve Nijer'de tekелci ticaret sistemleri kurularak, Afrika'nın merkezi uluslararasılaştırılacaktı. Uluslararası hukukun belirgin özelliklerinden birisi de bu gibi konferanslarda egemenlerin bir araya gelerek kendilerine ait olmayan topraklar üzerinde, egemenlik kurma planları yapmaktı. Bu planlar genellikle yasal zeminde yapıldı. İlk etapta özellikle bölgeler belirlenir, sınırlar çizilir, işgale karşı yasalar çıkartılırdı. Egemenler tarafından garantiler verilirdi. Bunların hepsi Berlin Konferansı'nda gerçekleşti. Sonuç olarak ortaya parçalanmış bir Afrika çıktı. Kısacası, konferans, Crowe için serbest ticaretin yolunu açan ve bölgeyi uluslararası alanda görünür kılan ve fakat siyasi ve hukuki anlamda önemsiz bir süreçken, Anghie için yerlilerin sömürgeleştirilmesi ve boyun eğdirilmesini sağlayan hem siyasi hem de hukuki anlamda ciddi sonuçlar doğuracak bir dönemdi.²⁶⁹

Avrupalı güçler, Afrika'yı paylaşırken, insancılık ve kar arayışının makul bir denge gözetilerek sunulduğu konferans, sadece Avrupa İmparatorluklarının genişlemesi için yeni bir ideolojinin formüle edilmesi için değil; aynı zamanda, Avrupalıların birbirleriyle olası rekabetleri sonucunda ortaya çıkacak bir çatışmanın sömürgeci sisteme zarar vermesinin önüne geçmek içindi.²⁷⁰ Afrikalı kralların veya şeflerin imzaladıkları anlaşmalar veya verdikleri imtiyazlar, Afrikalıların rızasını kabul etmek ya da onları da bu yasal sürece dâhil etmek için değildi. Asıl amaç, Avrupalıların kendi aralarında çatışmayı önlemektir. Bölgenin emperyalist şekilde paylaşımı, Afrika toplumlarında, yüzyıllar boyunca etkisi olumsuz şekilde sürececek siyasi, iktisadi,

²⁶⁷ Anghie, s.91.

²⁶⁸ Matthew Craven, "Between Law And History: The Berlin Conference Of 1884-1885 And The Logic of Free Trade", London Review Of International Law, Volume 3, Issue 1, 2015, 31–59, s.33.

²⁶⁹ A.g.e., s.34.

²⁷⁰ Anghie, a.g.e., s.69

kültürel hatta psikolojik değişikliklere neden oldu. Mesela, farklı etnik, kültürel geçmişe sahip olan Afrikalılar, Avrupalılar tarafından belirlenmiş sömürge sınırlarına hapsedilirken, ortak etnik kimliğe ve kültüre sahip olan Afrikalılar ise farklı sömürge bölgelerine dağıtılarak, parçalandı ve birbirlerinden koparıldılar.²⁷¹

Bunların dışında, Kongo'nun sömürgeleştirilmesinin haklı gerekçeleri olduğunu ifade eden (soykırım yapıldığını görmezden gelen) çalışmalar da ele alınmıştır. Mesela 1904 yılında yazılmış bir makalede, şu ifadeler geçmektedir: Bundan otuz yıl öncesine kadar Kongo hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmiyordu. H.M Stanley Afrika'yı keşfetti ve Kral Leopod liderliğindeki Belçikalılar da Kongo'yu geliştirdi. Aksi durumda Kongo barbarlığa, yamyamlığa, kabileler arası savaflara teslim olmuştu. Avrupalılar, Kongo'yu sadece ticari olarak kalkındırmakla kalmadı onları köle akınlarından kurtardı ve medeniyeti getirerek, yerlilerin durumunu iyileştirdi.²⁷²

Bu medenileştirme misyonunun altında yatan asıl düşünceyi, J.M Blaut “boşluk miti” (*myth of emptiness*) doktrini ile açıklamaya çalışmıştır. İnsan topluluklarında gerçekleşen kültür değişikliğinin birçok nedeni olabilir. Bir fikrin veya bir sürecin sonucunda orta çıkan kültürel değişikliklere *yayılmacılık/ difüzyonizm (diffusionism)* denir.²⁷³ Difüzyonizm iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, insan topluluklarının çoğu yaratıcı değildir. İkincisi birkaç insan topluluğu yaratıcıdır. Dolayısıyla kültüre değişimin, ilerlemenin de merkezi ve yöneticisi bu toplumlardır. *Difüzyonizmin* bir dünya modeli betimler. Bu model iki mekândan oluşur. Birincisi icat eden ve sürekli gelişen Avrupa diğeri de Avrupa dışında kalan yerler. Bu bağlamda *difüzyonizmin* temel argümanları şu şekildedir: Avrupa'nın doğasında ilerlemek ve modernleşmek vardır. Sürekli değişen ve gelişen Avrupa bir “tarihtir.”²⁷⁴ Avrupa dışındaki toplumlar, doğal olarak durağandır, değişemezler ve gelişemezler; geleneksel ve doğal olarak geridedirler. Bu yüzden Avrupalı olmayan ülkelerden icat, yenilik, değişim gibi

²⁷¹ Sabelo J. Ndlovu-Gatsheni, “The Entrapment of Africa within the Global Colonial Matrices of Power Eurocentrism, Coloniality, and Deimperialization in the Twenty-first Century”, *Journal of Developing Societies* 29, 4 (2013): 331–353. <https://doi.org/10.1177/0169796X13503>, s.338.

²⁷² Baron Moncheur, “Conditions In The Congo Free State. By Baron Moncheur, Envoy Extraordinary And Minister Plenipotentiary From Belgium To The United States”, *The North American Review*, Oct., 1904, Vol. 179, No. 575 (Oct., 1904), pp. 494-503., Published by: University of Northern Iowa, s.494.

²⁷³ J. M. Blaut, “The Colonizer's Model Of The World Geographical Diffusionism And Eurocentric History” *The Guilford Press New York / London* Published November 30, 1993. s. 11.

²⁷⁴ A.g.e., s. 14.

gelişmeler beklenemez. Dolayısıyla bu topluluklar “tarih dışıdır.” Avrupa’daki ilerlemenin nedeni “Avrupalı aklın” karakteristik özelliğinin bir sonucudur.²⁷⁵

Avrupa dışında kalan toplumların ilerlememesinin nedeni entelektüel ve manevi değerlerinin eksik olmasıdır. Bu önerme Avrupa dışında kalan dünyanın bir boşlukta olduğunu iddia eder. Buna *difüzyonist boşluk miti* denir. Bu kavramın yerleşimci sömürgecilikle özel bir bağlantısı vardır. Avrupalıların, Avrupalı olmayan bölgelere fiziki hareketi, yerlilerin yerinden edilmesi ve ortadan kaldırılması bu boşluk önermesi ile açıklanır. Örneğin, Avrupa dışında kalan bölgeler zaten boştur. Bu yüzden bu bölgelere Avrupalıların yerleşmesi, yerlilerin yerinden edilmesi anlamına gelmez. Bu bölgelerde düzenli bir yerleşik nüfus yoktur. Bölge sakinlerinin çoğu, gezgin ve göçebedir. Dolayısıyla, bu bölgelere Avrupa’nın yerleşmesi ya da bir şekilde nüfuz etmesi, bir siyasi egemenliğin ihlal edildiği anlamına gelmez; zaten yerleşik olmayan bir topluluk bir toprak iddiasında da bulunamaz.²⁷⁶

Sonuç olarak, yerleşik bir nüfusu olmayan ve sabit meskenlere hâkim olmayan topluluklar, siyasi egemenlik veya iktisadi mülkiyet iddiasında da bulunamazlar. Bu yüzden sömürgeleştirilmeleri de kaçınılmazdır. Difüzyonizm ve boşluk miti kavramlarıyla, Avrupalıların, diğer toprakları işgal etmelerinin altında yatan temel gerekçeler açıklanmaya çalışılmıştır. Kongo Konferansı ve sonrasında yaşananlar, silahlı soyguncuların bir eve zorla girip orayı talan etmesine benziyordu. Elleri kolları bağlanmış ev sahiplerinin bu hırsızlığı önlemeleri imkânsızdı. Tek bir konferans ile büyük bir kıtanın paylaşılmasına; sonrasında da siyasi, iktisadi, kültürel açıdan yıkıcı fiillerin işlenmesine dünya tarihinde rastlamak her zaman mümkün değildir.²⁷⁷

1885 yılında Avrupa’nın, Orta Afrika topraklarına dair söz hakkı vardı. Ancak söz konusu Kuzey Afrika olunca bu durum mümkün değildi. Kongo Konferansı zaferi oldukça kısa sürmüştü. Her ne kadar Avrupa uygarlığı, kendi dışında kalan topraklar üzerinde hak iddia edecek kadar kendine güvense bile dünyanın kutsal merkezi artık Avrupa değildi. İşgal artık bir taktik türüydü ve etkili işgal bir toprak kazanımı için tek geçerli taktikti. 19. yüzyıl sonlarında sahip olunmuş topraklar, medeniyetin ve

²⁷⁵ A.g.e.,

²⁷⁶ A.g.e., s. 15.

²⁷⁷ Sabelo J. Ndlovu-Gatsheni, ag.e., s.339.

ilerlemenin ideoloji haline getirilmesinin haksız kazanımlarıydı sadece. 17.yüzyıl ticaret sistemi rönesansının sonucu idi. 19.yüzyıl ise Kongo paylaşımı ile sonuçlandı. Bu son süreç, zaten tüm bölgesel sınırları yok sayan, Avrupa merkezci olarak tasarlanan, ticaret özgürlüğüne dayanan, küresel bir ekonomi düzeninin, altı oyulmuş ittifaklarla oluşturulmaya çalışıldığı bir karmaşadan ibaretti. Bu karmaşa bir yandan da Avrupa tarafından belirlenen nomosun da çözülmesine neden oldu.²⁷⁸

Bu çözülme aslında, 1885 yılında, Avrupa merkezli bir uluslararası hukukun etkin olduğu konferansta, Kongo Topluluğu'nun bayrağının ilk olarak ABD tarafından tanınmasıyla başlamıştır. Bir başka ifadeyle, bu gelişme, Afrika topraklarında yeni bir devletin tanınmasına emsal oluşturmuştur. Bu konu, o zamanlar çok dikkat çekmese bile, aslında, Avrupa uluslararası hukukunun çözülmeye başladığının en önemli işaretiydi. Jus publicum Europaeumu sarsan ilk darbe ABD'den geldi. Bir yandan kendisini Avrupa'dan izole eden, bir yandan da küresel, evrenselci ya da insani müdahale politikaları arasında kalan, yükselen güç ABD'den. Bu gelişmeler 1919 yılında Paris Barış Konferansı'nda zirveye ulaştı.²⁷⁹

Sonuç olarak Kongo Konferansı'nın genel olarak dünya tarihi açısından önemi, Afrika topraklarının parçalanmasını ve paylaşılmasını mümkün kılan, Avrupa öncülüğünde gerçekleştirilen bir siyasi organizasyon olmasıdır. Aynı zamanda bir diğer önemi de Jus publicum Europaeumun son etkinliği olmasıdır. Kongo Konferansı'ndan sonra Avrupa hem hukuki hem de siyasi anlamda dünya üzerindeki yegâne güç olma özelliğini kaybetmiştir.

Öyle ki 1890 ile 1939 arasındaki tüm gelişmeler uluslararası hukukun karakteristiğini oluşturur.²⁸⁰ *Paris Barış Konferansı'ndan (1919-1920)*, dünya savaşını sona erdirmesi ve bir dünya barışı getirmesi umuluyordu. Bu konferans, Avrupa uluslararası hukuku altında gerçekleştirilen daha önceki barış konferanslarından farklıydı; konferansta sadece Avrupalı devletler değil, dünyanın dört bir yanından farklı ve güçlü devletler katılmıştı (Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ve ABD). Hatırlatmak gerekirse Monroe Doktrini ile Batı Yarım Küre, küresel çizgisi artık yeni mekânsal düzen olarak

²⁷⁸ Carl Schmitt, a.g.e., s. 226.

²⁷⁹ A.g.e., s.227.

²⁸⁰ A.g.e.,

ortaya çıkmıştı. Bir yandan da Japonya, Doğu Asya'daki özel çıkar alanlarına dikkat çekmişti. Bu değişim rüzgarları, Paris Barış Konferansı ile dünya siyasetinde daha da hissedilir olmuştu; belli ki dünyada artık sadece Avrupa mekânsal düzeni ve de Jus publicum Europaeum hegemonyası söz konusu olmayacaktı.²⁸¹

Buraya kadar, Avrupalıların öteki kavramını, kendileri dışında kalan toplumların aleyhinde ve kendileri lehinde nasıl kurumsallaştırdıklarını anlatmaya çalıştık. Öteki kavramının kurumsallaşmasından kastımız, bu kavramın zamanla Üçüncü Dünya söylemini ortaya çıkarmış olmasıdır. Ötekileştirme, Batı dışında kalan toplumların siyasi ve iktisadi egemenliklerini ipotek altına alan, Batı açısından, başarılı bir projedir. Üçün Bölüm 'de uluslararası hukukta egemenlik kavramı çerçevesinde, özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde incelenecektir. Egemenliğin güçlü/Batılı devletler için ve Üçüncü Dünya için anlamı teorik ve pratik çerçevede tartışılacaktır.

²⁸¹ A.g.e., s.240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA EGEMENLİK

3.1. Uluslararası Hukukta Egemenlik Kavramı

Bu bölümde, bir devlet pratiği olarak egemenlik konusuna odaklanılmaya çalışılacaktır. Egemenlik kavramı, genellikle devlet üzerinden tanımlanır. Bu genel tanımlara kısaca yer vermekte fayda vardır. Uluslararası hukuka göre devleti meydana getiren üç temel öge vardır: İnsan topluluğu, ülke ve bağımsız bir siyasi yönetim. Devlet hiçbir otoriteye bağımlı değildir veya bir üstü yoktur. Devletin bu özelliği uluslararası hukukta egemenlik ilkesiyle açıklanır. Egemenlik “üstün iktidarı, hiçbir denetime bağlı olmayan kesin buyruklar verme gücünü belirtmektedir.”²⁸²

“Hukuk teorisine göre her devlet egemen ve eşittir.”²⁸³ Egemenlik iki temel özellik içerir: Birincisi toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığa saygı gösterilmesi hakkı; diğeri de her devletin kendi siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel sistemini hiçbir müdahale olmaksızın özgürce seçme hakkıdır.²⁸⁴ Literatürde, egemenlik kavramını tanımlayan ilk kişi Jean Bodin olarak kabul edilir. Bodin’in egemenlik tanımı, “Egemenlik bir devletin mutlak ve sürekli gücüdür”²⁸⁵ şeklindedir. Aslında Bodin’in egemenlik tanımı, 16. yüzyıl Avrupası’nın, iktidar ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerin durumundan yola çıkılarak yapılmıştır. ²⁸⁶ 18. yüzyılda ise egemenliği, uluslararası hukukun bir unsuru olarak tanımlayan ilk kişi Emer de Vattel’dir. “Egemenlik en üstün, hukuken bağımsız ve asli güçtür.”²⁸⁷ Kavram, politik felsefe, hukuk ya da siyasi alanlara ilgili olan düşünürlerin, bulundukları dönemin siyasi,

²⁸² Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi Yayınları, Üçüncü Bası, Mart, Ankara, 2005, s.148.

²⁸³ Malcom N. Shaw, *International Law*, University of Leicester Sixth Edition., Cambridge University Press, London, 2003, s.120.

²⁸⁴ Antonio Cassese, *The Human Dimension of International Law*, Oxford University Press, New York 2008, s.75.

²⁸⁵ Jean Bodin, *On Sovereignty, Four chapters from The Six Books of the Commonwealth*, Edited And Translated By Julian H. Franklin , Cambridge University Press 1992, s.1.

²⁸⁶ Evren BALTA, *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2014 s.38.

²⁸⁷ Ertan Kardeş, *Schmitt’le Birlikte Schmitt’e Karşı Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi*, İletişim yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2015, s.62.

hukuki atmosferlerine göre, kendilerince olması gereken ya da olan üzerinden yaptıkları değerlendirmeler sonucu farklı şekillerde ifade edilmiştir.

Egemenlik, devletlerin kendi sınırları içinde, sahip olduğu mutlak güç ve yetkidir. Bu yetki sebebiyle devletler “topraklarındaki faaliyetlere zorlayıcı bir şekilde müdahale etme münhasır yetkisine sahiptirler ve bu iç ve dış aktörler tarafından tanınır.”²⁸⁸ Esasında egemenlik, devletlerin ya da devlet yöneticilerinin tarafından bir diğer devlete atfettiği bir özelliktir. Modern egemen devlet sisteminde, büyüklük ya da güç kapasitesine bakılmadan, tüm devletler uluslararası hukukta eşit olarak kabul edilir.²⁸⁹

Egemenlik en yüksek kanun koyucu ve uygulayıcı otorite anlamına gelir. Farklı yasa koyucu unsurlar arasında bir anlaşmazlık olsa dahi en son bağlayıcı karar verme yetkisine sahip olana egemendir. Ülkenin yasalarını uygulama konusunda nihai sorumluluğa sahiptir.²⁹⁰ Bu durumda egemenlik, en yüksek otoritedir ve bu hiçbir kişi veya kurumlar ile paylaşılamaz. Aynı zamanda ve aynı mekânda birden fazla egemen olamaz, kısacası egemenlik paylaşılamaz.²⁹¹

Krasner, egemenlik kavramını şu dört başlık altında incelemiştir: Bir devlet içindeki kamu otoritesinin örgütlenmesi ve uyguladığı etkin kontrol anlamına gelen *iç egemenlik*;²⁹² kamu otoritesi devlet içinde nasıl organize edilir ve nasıl etkili bir şekilde uygulanabilir? Egemenliğin iki önemli teorisyenlerinden Hobbes ve Bodin devlet içindeki nihai otorite kaynağı ve bunun meşruluğu üzerinde durmuşlardır. Onlara göre otorite tek kişiye bağlı olabilir ya da farklı kurumlar arasında da paylaşılabılır. İç egemenlik, siyasi otoritenin organizasyonunu gerçekleştirir. Siyasi otoritenin kendi sınırları içindeki etkinliği, uluslararası egemenlik davranışlarından bağımsızdır.²⁹³

²⁸⁸ Janice E. Thomson, “State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap between Theory and Empirical Research”, *International Studies Quarterly*, Vol. 39, No. 2 pp. 213-233. Published By: Wiley, (Jun., 1995), s.218.

²⁸⁹ A.g.e., s.219.

²⁹⁰ Hans J. Morgenthau, “The Problem of Sovereignty Reconsidered”, *Columbia Law Review*, Apr., 1948, Vol. 48, No. 3 (Apr., 1948), pp. 341-365, s.361.

²⁹¹ A.g.e., s.360.

²⁹² Stephen D. Krasner, *Sovereignty Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, New Jersey, 1999, s.11

²⁹³ A.g.e.,

Karşılıklı bağımlılık egemenliği; kamu yetkililerinin sınır ötesi hareketleri kontrol edebilme gücü olarak tanımlanır. Çağdaş literatürde egemenliğin, küreselleşme ile birlikte aşındığı görüşü oldukça yaygındır. Bu görüşte olanlar, sorunun otorite değil denetim sorunu olduğunu iddia ederler. Ekonomi, sağlık, ticaret, siyaset gibi uluslararası ilişkilere konu olacak her türlü pratiğin yönetilememesi bir egemenlik aşınması olarak değerlendirilir. Mesela, dünya iktisadi düzeninde büyük sermaye piyasalarında, kendi sermayelerinin sınır ötesi hareketlerini kontrol edemeyen devletler, kendi para politikalarını da yönetmekte yetersiz kalırlar. Bu bir egemenlik sorunu olarak tartışılabilir; çünkü devletlerin, egemenler olarak karşılıklı ilişki geliştirdiği bir sistemin dışında kalmak, bir egemenlik kaybıdır. Her ne kadar dış ilişkiler sonucunda ortaya çıkan egemenlik kaybı, doğrudan iç egemenlikle ilgili olmasa bile, sınır ötesindeki ilişkileri yönetmekte zayıf kalan bir devlet kendi iç işlerini de kontrol edemez hale gelebilir. Bu yüzden, karşılıklı bağımlılık egemenliği, uluslararası yasal egemenlik ya da devlet egemenliği ile pratikte veya mantık çerçevesinde ilgilidir.²⁹⁴

Uluslararası yasal egemenlik; devletlerin karşılıklı olarak tanınması anlamına gelir.²⁹⁵ Bu ifade uluslararası sistemde siyasi aktörlerin statülerini tesis etmekle ilgilidir. Bir devlet diğer devletler tarafından tanınır mı? Hukuken eşit sayılırlar mı? Temsilcilerinin diplomatik dokunulmazlıkları var mıdır? Uluslararası kuruluşlara üye olabilirler mi? Diğer kuruluşlarla anlaşma yapabilirler mi? Genel olarak bu sorular çerçevesinde şekillenen egemenlik türüdür. Klasik uluslararası hukuk modeli, liberal devlet teorisinin bir benzeridir. Devlet uluslararası sistemde, ulusal sistemdeki bir birey gibi ele alınır; egemenlik, bağımsızlık ve rıza, devletlerin ödün veremeyeceği durumlardır. Bireyler gibi devletler de eşittir. Devletlerin eşitliği teorisini, ‘doğa durumunda insanlar nasıl eşitse, devletler de özgür ve eşittir’ mantığından yola çıkan Vattel ortaya koymuştur.²⁹⁶ Sonuç olarak egemenlik doktrini, meşrulaştırma söylemleri söz konusu olduğunda, bazı yönlerden bireysel özgürlükle benzerlik gösterir. Egemenlik, hukuki öznenin ne olduğunu tanımlar ve bu hukuki öznelere arasındaki ilişkilerin temel koşullarını belirler. Devlet olmanın şartı nedir ve normatif

²⁹⁴ A.g.e., s.13-14.

²⁹⁵ A.g.e., s.11.

²⁹⁶ A.g.e., s.14.

sonuçları nelerdir? Devlet olmanın kazanılması ve kaybedilmesi, bölgesel egemenliğin gerekçesi ve kapsamı/sınırları, devletlerin hakları, yargı yetkilerinin sınırları/sınırlandırılması gibi konular bu temel koşulları meydana getirir.²⁹⁷

Egemenlik, uluslararası sisteme dâhil olmanın temel şartıdır. Bu yüzden hemen hemen tüm devlet yöneticileri, uluslararası yasal egemenliği yani diğer devletlerin birbirini tanıması şartını kabul ederler. Uluslararası yasal egemenlik, yöneticilere iktidar olmak ve devam ettirebilmek için gerekli siyasi, iktisadi ve diğer çıkarları geliştirebilecek dış kaynaklara ulaşma imkânı sunar. Böylece uluslararası alanda da söz sahibi olabilirler. Uluslararası hukuk devletlerin rızasına dayanmaktadır. Tanınmış tüm devletler hukuki olarak birbirleriyle eşittir; bunlar aralarında anlaşmalar yapabilir ve bu anlaşmalar, devletlerin hükümetleri değişse bile geçerli olmaya devam eder.²⁹⁸

Son egemenlik türü ise dış aktörlerin, iç işlerine müdahalesini reddeden *Vestfalya (devlet) egemenliğidir*.²⁹⁹ Genel olarak ve özellikle uluslararası çağdaş yorumcular tarafından egemenlik, bir Vestfalya modeli olarak yorumlanmıştır. Devlet, bölgeselliğe ve özerkliğe dayalı siyasi yaşamı organize etmek için oluşturulmuş, kurumsal bir sistemdir. Bu duruma paralel olarak, Vestfalya devlet sistemi, yalnızca tek bir otorite yapısının olduğu imparatorluklardan, otoritenin sadece bireyler üzerinden talep edildiği kabile sisteminden ya da Avrupa feodalizminden farklıdır.³⁰⁰

16.ve 17. yüzyılda, egemenlik kavramının siyasal yönü kadar hukuki yönü de kendini göstermiştir. *Vestfalya Barışı*'ndan sonra, devletlerin uluslararası alanda yer edinebilmesi için modern devlete egemen olma şartı getirilmiştir.³⁰¹

Vestfalya egemenliği, siyasi düzeni organize etmek için iki ilkeyi önemser; bölgesellik/ülkesellik ve dış aktörlerin iç işlerine karıştırılmaması. Bir devletin iç işlerine karışılması, o devletin egemenliğinin ihlal edildiği anlamına gelir.³⁰² *Vestfalya Barışı, Otuz Yıl Savaşları*'nı sona erdiren ve her biri kendi coğrafi sınırları içinde

²⁹⁷ Martti Koskeniemi, *the Politics of International Law*, Hart Publishing, UN,2011, s.45.

²⁹⁸ A.g.e.,

²⁹⁹ A.g.e., S.11

³⁰⁰ Stephen D. Krasner, "Compromising Westphalia", Winter, 1995-1996, Vol. 20, No. 3 (Winter, 1995-1996), p. 115-151, Published by: The MIT Press, s.115

³⁰¹ Rukiye Akkaya Kia, *Moderniteden postmoderniteye egemenlik ve hukuk*, Beta yayınları, İstanbul, 2006., s.19.

³⁰² Stephen D. Krasner, *Sovereignty... a.g.e.*, s.20.

yetkiye sahip olan egemen devletlerden oluşan, modern uluslararası sistemin başlangıcı olarak görülür. Özerklik ve toprak ilkelerine dayalı bir siyasi otorite sistemi olan Vestfalya modeli, uluslararası politikanın, çeşitli sosyolojik yapılandırmacı teorileri için ampirik bir düzeni ifade eder.³⁰³ Vestfalya egemenliğinin temel normuna göre, yerel ya da siyasi otoritelerin tek meşru temsilcisi devletlerdir. Bu doğrultuda, zorlama veya dayatma yoluyla, müdahale etmeme ilkesinin, ihlal edilmemesi kuralı egemen devlet olmanın temel unsurudur.³⁰⁴

Müdahale etmeme ilkesi, ilk olarak Wolff tarafından, 18.yüzyıl sonlarında da Vattel tarafından ifade edilmiştir. Wolff'a göre, her ne şekilde olursa olsun, bir başkasının hükümetine müdahale etmek, ulusların doğal özgürlüğüne aykırıdır. Vattel de hiçbir devletin, bir başka devletin iç işlerine müdahale etme hakkının olmadığını savunmuştur. Immanuel Kant da *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme* adlı eserinde, devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahale etmemesinin dünya barışı için önemli olduğuna dikkat çeker.³⁰⁵ Daha zayıf devletler müdahale etmeme ilkesinin her zaman en güçlü destekçileri olmuşlardır. Latin Amerika devletleri bu ilkeyi 1826 ve 1848 yıllarında gerçekleşen uluslararası toplantılarda onayladılar. Mesela, Arjantinli hukukçu Carlos Calvo 1868 yılında, özel sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi bahanesiyle, yabancı güçlerin devletlerin iç işlerine müdahalelerini kınadığını ifade eden bir bilimsel yazı yayınladı.³⁰⁶ Bu doktrine göre, (ki bağlayıcı da değildir hukuki olarak) Amerika'da bulunan Avrupa vatandaşları, çeşitli olağandışı nedenlerden dolayı, uğradıkları maddi zararların telafisi için kendi ülkelerinin müdahalelerini sağlayacak eylemlere başvuramazlar. Bunun yerine bulundukları ülkenin iç hukuk yollarına başvurmak zorundadırlar.³⁰⁷

Diğer taraftan, Arjantin Dışişleri Bakanı Luis Drago, 1902 yılında, ABD'ye, kamu borçlarının zorla tahsil edilmesi amacıyla bir müdahalede bulunmanın, gayri meşru

³⁰³ Stephen D. Krasner, "Compromising ..." a.g.e., s.119.

³⁰⁴ Stephen D. Krasner, Sovereignty... a.g.e., s.20.

³⁰⁵ Kant, Immanuel, "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme", çevirenler: abadan, Dr. Yavuz, MERAY, Seha L., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1960, s.12.

³⁰⁶ Krasner, a.g.e., s. 20.

³⁰⁷ Amos S. Hershey, "The Calvo and Drago Doctrines", The American Journal of International Law, Jan. - Apr., 1907, Vol. 1, No. 1 (Jan. - Apr., 1907), pp. 26-45, s.27.

olduğunu içeren bir yazı gönderdi. Bu belgeler, Drago-Porter doktrini adıyla uluslararası hukukta bilinmektedir.³⁰⁸ Bu doktrine göre de:

Akit Devletler, bir ülkenin hükümeti tarafından diğer bir ülkenin hükümetinden talep edilen ve kendi vatandaşlarına ödenmesi gereken sözleşme borçlarının tahsili için silahlı kuvvete başvurmamayı kabul ederler. Ancak bu taahhüt, borçlu devletin bir tahkim teklifine cevap vermeyi reddetmesi veya ihmal etmesi veya teklifi kabul ettikten sonra herhangi bir uzlaşmaya varılmasını engellemesi veya tahkimden sonra karara boyun eğmemesi halinde geçerli değildir.³⁰⁹

Lahey Konferansı'nda kabul edilen bu doktrinin ortaya çıkma süreci, Drago'nun, vatandaşların, borçlarını zorla tahsil etmek için borçlu devlet, Venezüela'ya karşı Britanya, İtalya ve Almanya'nın kuvvet kullanma isteklerinin, uluslararası hukuk ihlali anlamına geleceğini ileri sürmesiyle ortaya çıkmıştır. Drago'nun bu itirazı, ABD, temsilcisi Porter tarafından, Lahey Konferansı'na taşınması ile devletlerin, vatandaşlarının borçlarını kuvvet yoluyla tahsil etmesi yasaklanmıştır. Bunun yerine, uyuşmazlıklar iç hukuk yolu ile değil, uluslararası hukuk yoluyla ve atanan tarafsız hakemler öncülüğünde, çözüme kavuşturulmaya çalışılacaktır.³¹⁰

Bu gelişmelere paralel olarak, 1928 yılında Havana'da gerçekleşen *Uluslararası Amerikan Devletleri Konferansı* sonucunda, hukukçular komisyonu 'Hiçbir devletin bir diğerinin iç işlerine karışma hakkı yoktur' ilkesinin benimsemesini tavsiye etti; ama bu tavsiye ABD'nin muhalefeti nedeniyle reddedildi. Buna paralel olarak, ABD, Orta Amerika ve Karayipler'e birçok müdahalede bulundu; bu durumlarda gösterdiği gerekçe, kendi vatandaşlarının haklarını koruma isteği idi.³¹¹

Tüm bu anlaşmalara rağmen, açıkça görüldüğü üzere uluslararası hukuk kuralları başta ABD olmak üzere, birçok ülke tarafından defalarca ihlal edilmiştir; Krasner'e göre ortaya çıkan sonuç ise bu iki ilkenin aslında "organize bir ikiye yüzlülük" örneği olduğudur. "Egemenlik ikiye yüzlülüktür"³¹² çünkü insanoğlunun faaliyet gösterdiği

³⁰⁸ Stephen D. Krasner, *Sovereignty...* a.g.e., s.20.

³⁰⁹ Amazu A. Asouzu, *International Commercial Arbitration and African States Practice, Participation and Institutional Development*, Cambridge Press, Cambridge UK, 2004, s. 415., Ayrıca, Bkz., Luis M. Drago and H. Edward Nettles, "The Drago Doctrine in International Law and Politics", *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 8, No. 2 (May, 1928), pp. 204-223, Published by: Duke University Press

³¹⁰ Eren Alper Yılmaz, Orhan İrk, "Nikaragua Divan Kararları Işığında Kuvvet Kullanma ve Meşru Müdafaa Sorunu" *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:13, Sayı:2, Haziran 2015*, s.153.

³¹¹ A.g.e., s.21.

³¹² A.g.e., 24.

uluslararası sistem karmaşık ve zayıf ve bir şekilde kurumsallaştırılmıştır; yasalar genellikle karşılıklı olarak tutarsızdır, güç asimetriktir; hiçbir kural veya kurallar dizisi tüm şartları kapsayamaz, bu yüzden tek tutarlı norm organize ikiye bölünlülüktür.³¹³ Krasner'in ortaya koymuş olduğu bu dikkat çekici sav, Carl Schmitt'in egemenlik kavramına dair görüşleri ve ortaya koyduğu iddialı argümanlar ile daha anlaşılır hale geliyor. Mesela Schmitt, *egemen istisnacılığı*³¹⁴ kuramına yaslanan, ABD'nin etkin bir politikası olan, *official absence* (resmi yokluk) ve *effective presence* (etkin varlık)³¹⁵ kavramları üzerinden, ABD'nin aldatıcı egemenlik anlayışını eleştirir. Özellikle ABD egemenliğinden yola çıkarak, uluslararası hukukun araçsallaştırıldığı iddiasını ileri sürer. Schmitt'e göre, uluslararası ilişkilerde, hukuk adına yapılan her şey ve oluşturulan tüm kurum veya kuruluşlar, bir egemenlik aracı haline gelmektedir. Bu yüzden düşünür uluslararası ilişkilerin 'hukuksallaştırılmasına' karşıdır.³¹⁶ Öyleyse, Schmitt'in bu iddiasından yola çıkarak, "egemenler için hukukun uygulanması istisna, gücün ve çıkarın korunması da amaçtır" argümanına ulaşılabilir.³¹⁷

Anghie'ye göre, 19.yüzyıl hukukçuları yeni, 'bilimsel' bir uluslararası hukuk formüle etmeye çalışırken aslında 'biçimci' bir egemenlik modelini de ortaya çıkarmış oldular. Bu egemenlik modeli, kendisinin üstünde başka bir otorite kabul etmeyen, ahlak ve adaletin kesin ilkelerinden kendisini soyutlamış mutlak bir güçler dizisi olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu model ciddi eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu modelin temel sorunu, egemen devletlerin uluslararası hukuka neden itaat ettiği ya da neden itaat etmesi gerektiği hakkındadır. Uluslararası hukuku uygulayacak bir otoritenin eksikliğinde, egemenlerin hâkim olacağı sistemde adalet ve düzen nasıl sağlanacaktır? Bu soru çerçevesinde çalışmalar yapan disiplinlerin temel kaygısı aslında, egemenlik ile Avrupalı olmayan dünya arasındaki ilişkinin uluslararası hukuk açısından mahiyetinin ne olduğu üzerinedir.³¹⁸

³¹³ A.g.e., 42.

³¹⁴ Benhabib, a.g.e., s.694

³¹⁵ Carl Schmitt, *The Nomos of...*, a.g.e., s.251

³¹⁶ Jürgen Habermas, *Bölünmüş Batı*, çev. Dilman Muradoğlu; ed. Şeyda Öztürk., Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 109.

³¹⁷ Zeynep Gültepe, "Immanuel Kant'ın Kozmopolit Hukuk İdealine Karşı Carl Schmitt'in Realizmi", On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, Ekim, İstanbul, 2022, s. 98.

³¹⁸ Anghie, a.g.e., s.101.

Sömürge karşılaşması, eşit egemen devletler arasında değil, Avrupalı devletler ve egemenliği reddedilen Asya, Afrika ve Pasifik arasındaydı. Avrupalı olmayan devletlerin özerkliği ve de bütünlüğü ulusların genişlemesi ve tanıma doktrinine göre kabul edildi ama bunun karşılığı olarak bu toplumlar, Avrupa standartlarının dayatıldığı bir sömürge sürecine boyun eğdirildiler.³¹⁹

Yalnızca Avrupa devletlerinin egemen olacağı düşüncesi pozitivist önermede somutlaştırıldı. Bu görüş doğrultusunda Avrupa'nın egemenlik ile özdeşleştirilmesi pekiştirilirken, Avrupalı olmayanların egemenlikten yoksun olduğu ve dolayısıyla da “uluslar ve hukuk” ailesinden dışlanması gerektiği inancı kuvvetlendi. 19. yüzyılın sonlarında pozitivism, hukukçular için temel uluslararası hukuk kaynağıydı. Pozitivizme göre hukuk, egemen iradesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Hukukçular bu görüş çerçevesinde uluslararası hukuku yeniden inşa ettiler. Egemenliğin kurucu unsur olduğu konusunda ısrarcı olan pozitivistler, kimlerin egemen olarak kabul edileceği konusunda da çalışmalar yürüttüler. Başlangıç noktaları ise uygar ve uygar olmayan toplum ayırımına gitmek oldu.³²⁰

Sonuç olarak, 19.yüzyılda egemenliğin öznesi olarak Avrupa, nesnesi olarak da Avrupa dışındakilerin görüldüğü bir düzen belirgin şekilde ortaya çıktı.³²¹ Bunların sonucunda egemenlik, Avrupa dışı dünyada çok farklı şekilde kendini göstermiştir. Öncelikle, Avrupalı olmayan dünya, egemen olamadığı ve de görülmediği için Avrupalı devletlerin, Avrupalı olmayan toplumlarla ilgili eylemleri hiçbir şekilde ne uluslararası zeminde ne de hukuki zeminde olması gerektiği gibi ne sorgulandı ne de bu eylemlere bir kısıtlama getirildi. Öyle ki Avrupalı devletlerinin yerlilere yaptıkları adaletsiz muamelelerin, hatta kitlesel şiddet uygulamalarının, onların bu toplumların dünya (Batı) vizyonuna uygun hale getirilmesi için gerekli olduğu yönünde tavır gösterildi. Böylece egemenlik, Avrupa'nın her bakımdan gelişmesine ve ilerlemesine katkı sağlayan yegâne araç haline geldi. Neticede, Avrupalı ile Avrupalı olmayan

³¹⁹ A.g.e.,

³²⁰ A.g.e., s.28.

³²¹ Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty...*, a.g.e., s.102.

toplumlar arasındaki ilerleme, sosyal, siyasi ve kültürel alanlardaki fark gittikçe açıldı.³²²

19. yüzyıl pozitivizmi Avrupa'ya, üstün bir egemenlik ve bunun alameti olarak da kendi toprakları dışına dahi hükümdar olma ayrıcalığı sundu. Avrupalı devletlere getirilen kısıtlamalar ise Avrupalı olmayanların haklarına olan saygıdan değil, Avrupalıların birbirleriyle olan çatışmalardan kaynaklanmıştır. Buna karşılık, Avrupalı olmayanlar ise uluslararası hukuktan kaynaklı hiçbir hakkı kullanamıyorlardı. Sonuç olarak, uluslararası hukuk sadece medeni devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen bir alan olarak şekillendirilmiştir.³²³ Egemen devletlerin gelişmişlik açısından farklı olması da bu sonuçlardan bir tanesidir. Uluslararası sistemdeki birçok devlet egemenlik özelliklerine sahip. Ne var ki, dekolonizasyonun bir sonucu olarak gündeme gelen egemenlik ve kalkınma dinamikleri, sonradan bağımsız olan tüm uluslar için aynı şekilde sonuçlanmamıştır: Bir kısmı gerçekten iktisadi ve siyasi egemen olarak sisteme dâhil olurken bir kısmı da egemen olsalar da özellikle iktisadi bağımlı olarak bugün de Batı'ya tabi kalmaya mecbur bırakıldılar.³²⁴

Bu nedenle, bugün, küreselleşme ile birlikte sürekli gelişerek büyüyen dünya ticaretine ve uluslararası sermayeye dâhil olan ve katkıda bulunan devletlerin “işlevsel ve değerli” kabul edildiği dünya düzeninde ve Batı'nın rekabet tanımayan üstünlüğü karşısında, sadece teoride egemen olan Üçüncü Dünya ülkelerinin geleceği hala belirsizdir.³²⁵

Bugün dünya üzerindeki birçok devlet teorik olarak egemen durumundadırlar. Devlet olarak kabul edilmeleri için gerekli tüm unsurlara sahiptirler. Ancak bugün uluslararası sistemde, Batılı güçlü devletlerin egemenliği ile az gelişmiş, gelişmemiş Üçüncü Dünya ülkelerinin egemenliklerinin nitelikleri birbirleriyle karşılaştırılamayacak kadar farklıdır. Kaotik uluslararası sistemde, her devletin eşit derecede egemen olmalarını beklemek gerçek dışıdır. Ancak güçlü ve egemen devletlerin, bu

³²² A.g.e., s.103.

³²³ A.g.e., s.108.

³²⁴ A.g.e., s.111.

³²⁵ Berdal Aral, “Egemenlik ve İnsan Hakları Açısından Küreselleşme ve Uluslararası Hukuk”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 24, 57-78, 2005, s.71.

özelliklerinden dolayı, Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi, sosyal, iktisadi hatta yaşamsal haklarının ihlal edilmesi de hukuk dışıdır. Evrensel nitelikte uluslararası hukuk düzenini sağlamak adına, 1945'te kabul edilen *Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşması* egemenlerin eşitliği üzerine kurulmuştur. Ne var ki bu kuruluş, tam aksine, özellikle Güvenlik Konseyi aracılığıyla, zayıf devletlerin aleyhine kararlar alarak, dünya düzeninin, egemenlerce terörize edilmesine neden olmaktadır. Bu durumda günümüz uluslararası sistemi egemenlerin *eşitsizliği* üzerine tasarlanmıştır denilebilir.

3.2. Egemen İstisnacılığı Kuramı Üzerine

Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* adlı eserine “Egemen olağanüstü hale karar verendir”³²⁶ cümlesi ile başlar. Schmitt'in bu az ve öz ama kapsayıcı egemen tanımı, uluslararası literatürde birçok eleştirel akademik çalışma için çıkış noktası olmuştur. Bu araştırmalar çoğunlukla, Amerikan hegemonyası eleştirisi üzerinedir. Schmitt, “istisna hali” kuramını, “hukukun askıya alınması”³²⁷ argümanı üzerine geliştirmiştir. Özellikle, BM, Güvenlik Konseyi eliyle uluslararası hukukun egemenlerce ihlal edilmesi hususu üzerine yapılan eleştirel çalışmaların temel argümanlarını, istisna hali kuramına yaslandırmaları, son yıllarda çokça tercih edilmektedir.

“Schmitt'in sisteminde, egemenlik bir olgu-tanıma meselesidir ve hukuk bunun normatif bir sonucudur.”³²⁸ Olağanüstü hâl kavramı ile egemenlik kavramının hukuki zeminde mantıklı ortak yönleri vardır. Olağanüstü hallerde alınan kararların, olağan durumda alınan kararlardan farklı olarak, normları ya da istisnaları yoktur. Devletin, dolayısıyla kamu düzeninin varlığı ve istikrarı tehlikeye girebilir; bu gibi olağanüstü durumlar önceden bilinemez ve nasıl sonuçlar doğuracağı tahmin edilemez.³²⁹

Bu nedenle burada öncelikli olan hukuk devleti anlayışını korumak değildir, Anayasa tarafından önceden yetkili olarak belirlenmiş egemenin olağanüstü hale müdahalesidir. Schmitt'e göre, olağanüstü haller, egemenin hukuki tanımını ortaya koyan

³²⁶ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* çev., A. Emre Zeybekoğlu: Dost yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2014, s.13.

³²⁷ Giorgio Agamben, *State of Exception*, translated by Kevin Attell, University of Chicago Press, London -Chicago, 2005, s.32.

³²⁸ Martti Koskeniemi, *From Apology to...* a.g.e., s.227.

³²⁹ A.g.e.,

durumlardır; çünkü egemenin tanımı için soyut tartışmalara girmeye gerek yoktur. Üzerine düşünülmesi gereken, devlet ve kamu güvenliği tehdidinin ortaya çıktığı hallerde ortaya çıkan “somut uygulamalara” kimin karar vereceğidir. Bu sorunun cevabı “egemenliğin öznesini” ortaya çıkarmış olacaktır. Schmitt, istisna hali kuramını, egemenlik ile özdeşleştirmiştir. Her ne kadar istisna hali hukuku ötelemiş gibi görünse de nihayetinde egemen bu hukuk düzeninin bir parçasıdır.³³⁰

Hukuk düzeni olağanüstü hallerde olması gerektiği gibi işleyemez. Bu durumda devreye giren egemen, aldığı kararlarla olağanüstü hali yönetir. Böylece, istisnai bir yöntemle, hukuki bir düzenden bağımsız olarak yeni bir düzen oluşturan egemen, otoritesini ispat etmiş olur. İstisnai durumda, hukuk düzeni ortadan kalkmış olsa bile düzen egemen eliyle devam ettirilir.³³¹

İstisna hali, çağdaş uluslararası ilişkiler disiplininde güvensizlik, sınırlar, terörle mücadele gibi konularda liberal hükümetlerin devlet güçlerini hukuk dışı olarak kullanmalarına getirilen eleştiri için başvurulan bir kavram olmuştur. Özellikle 11 Eylül’ü takip eden yıllarda, egemenlik üzerine yapılan eleştirel çalışmalarda kavrama sıkça başvurulmuştur.³³² Bu eleştirilerin konusu genel olarak, Amerikan hegemonyası ve onun “tek haydut süper güç”³³³ olarak egemen kalma çabasının uluslararası sistemi terörize ettiği yönündedir.

Monroe doktrini ile Batı’dan izole olan ABD, bu izolasyon politikasını zaman zaman hala kullanmaya devam etmektedir. Schmitt *Nomos of the Earth (Nizam-ı Âlem)*³³⁴ çalışmasında, ABD’nin bu dış politika tarzını tipik bir Amerikan emperyalizmi olarak yorumlar ve davranışını “resmi yokluk (*official absence*) etkin bir varlık (*effective presence*)” olarak adlandırır.³³⁵ Mesela, ABD 1919 tarihli, Versay Anlaşması’nı imzalamamıştı; ama Almanya ile özel bir barış anlaşması yapmıştı. Aynı devlet, *Milletler Cemiyeti*’ne dâhil olmayı reddetti ve *Cenevre Sözleşmeleri*’ne de (1864-1949

³³⁰ Giorgio Agamben, *State of Exception*, s. 34.

³³¹ Cemal Bal Akal, *Hukuk Nedir?* Dost kitabevi yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017, s.58.

³³² Regan Burles, “Exception and governmentality in the critique of sovereignty”, *Security Dialogue*, Vol. 47, No. 3 (June 2016), pp. 239-254, Published by: SA.g.e. Publications, Ltd, s. 241.

³³³ Benhabib, a.g.e., s.690.

³³⁴ Not: Kitabın başlığının literatüre geçmiş Türkçe bir çevirisi yoktur. Tezde kitap adı Türkçeye, orijinal başlığı ve konuyu bizce en doğru ifade eden, *Nizam-ı Alem* olarak çevrilmiştir.

³³⁵ Schmitt, *Nomos of the Earth*... a.g.e., s.26.

arasında yapılan beş sözleşme) dâhil olmadı. ABD, 1919 ve 1939 yılları arasında benimsediği, *resmi yokluk* ve *etkin varlık* dış politikasını, başta Avrupa ile olan ilişkilerinde istikrarlı şekilde sürdürdü.³³⁶ ABD'nin yakın tarihteki dış politikaları, Schmitt'in Amerikan istisnacılığı teşhisini yeniden doğrulamıştır. Örneğin, İsrail ile Filistin devleti arasında süregelen çatışmaların tarihi arka planında, İsrail lehine politika belirleyici olan ABD vardır; ancak ABD ve Filistin arasında silahlı çatışma çatışması hiç olmamıştır.

Amerikan istisnacılığına sadece ABD'nin anlaşmalara ya da savaşlara dâhil olmaması değil onun tek taraflılık politikaları da örnek verilir; Vietnam işgali, Afganistan ve Irak işgallerinde ABD'nin tek başına hareket etmiş olmasını da istisnacılık politikası kapsamında değerlendiren çalışmalar vardır.³³⁷

Yakın tarihten örnek vermek gerekirse, özellikle ABD'nin insan hakları ve uluslararası barışı sağlama söylemleriyle başlattığı 2003 yılındaki Irak işgali, 2011 yılında sona erdiğinde ve ABD ülkeden çıktığında vadedilenin aksine, geride ne güçlü ve demokratik bir yönetim ne de barışçıl bir toplum kalmıştır. Aksine savaşın etkisiyle, Irak halkı sosyal, iktisadi, kültürel bir yıkımla baş başa kalmış bir toplum halinde bırakılmıştır. İnsani müdahale kavramının meşruiyeti sorgulanırken, bu defa da *Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu* (ICISS), 2005 yılında *Dünya Zirvesi*'nde *Koruma Sorumluluğu (Responsibility Protect)* doktrinini³³⁸ gündeme gelmiştir. Doktrinin amacı yine insan hakları ihlallerine engel olmaktır.³³⁹

İstisna hali kavramı çerçevesinde, sorulan kritik soru şöyledir: Liberal ve demokratik yönetimler ne zaman ya da hangi koşullar altında yasal sınırı aşarak diktatörlüğe dönüşürler? Yürütme gücüne sahip olanlar, bu güce dayanarak hukukun üstünlüğünü yok sayabilirler mi? ³⁴⁰ Bu konu istisna hali kuramı içinde değerlendirildiğinde, liberal

³³⁶ A.g.e., s. 251.

³³⁷ Cavit Emre Aytekin, “Amerikan İstisnacılığı'nın Kimliksel Boyutu ve Hegemonya Sonrası Amerika Dış Politikasındaki Rolü”, *Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika*, edt., Gökhan Çapar, Siyasal Kitabevi, Ekim Ankara, 2020, s.127.

³³⁸ https://www.mfa.gov.tr/bm-genel-sekreteri_nin-2005-zirve-raporunun-kalkinma-boyutu_binyil-kalkinma-hedeflerinin-gozden-gecirilmesi.tr.mfa , erişim tarihi 13 Haziran 2024.

³³⁹ James Pattison, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect Who Should Intervene?* Oxford University Press, New York, 2010, s.2-3.

³⁴⁰ Jef Huysmans, “The Jargon of Exception—On Schmitt, Agamben and the Absence of Political Society”, *International Political Sociology* (2008) 2, 165–183, s.172.

devletlerin, demokrasi ile yönetilmeyen ülkelere demokrasi götürme görevini üstlenerek, devletlerin iç işlerine müdahale etmesi istisna hali kuramına örnek olarak gösterilebilir.

Agamben, Schmitt'ten yola çıkarak egemenliği hukuk ile kurlsızlık arasında bir yere koyar. Ona göre, egemen hukukun hem bir parçasıdır hem de dışındadır. Burada bir çelişki söz konusu olsa da egemen asla bir hukuk boyunduruğu altına da girmez. Egemen, bir üstün güç olarak keyfi ya da dolaylı yollardan kural koyma imtiyazını, istediği zaman kullanma ayrıcalığına sahiptir. Buradaki hukuki çelişki hem hukuku askıya alan hem de yeni bir düzen kurma kudretine sahip olan egemenin uygulamalarının, siyaset ve hukuk arasında yarattığı gerilime rağmen, yasal olmasa bile meşru olarak kabul ediliyor olmasıdır.³⁴¹ İstisna hali dediğimiz durum tam olarak bu şekilde vücut bulmuş olmaktadır.

BM tarafından onaylanmayan, insani ya da askeri müdahaleler bu yasallık/meşruiyet tartışmasının temel konularıdır. 2003'te gerçekleştirilen Irak'a, ABD tarafından yapılması tasarlanan müdahalenin gerekçeleri, uluslararası hukuk çerçevesinde ele alınmadan ve bir sonuca bağlanmadan, ABD'nin öne sürdüğü, ulusal güvenlik gibi hukuk ile ilgili olmayan imtiyazlı politikaları gerekçe gösterilerek, hukuk eşiği aşıldı ve Irak ABD tarafından işgal edildi.³⁴²

Schmitt, Avrupa'nın pozitivist içtihadının istisna halinin, Amerikan hegemonyasına karşısında çaresiz kaldığını ileri sürer. Ona göre bu durum zaten, devlet kanunlarına sonuna kadar bağlı olan, ama egemen karşısında cevapsız kalan uluslararası pozitivist hukukun, doğasına uygundur.³⁴³ Bu konuda, Schmitt ve Aron uluslararası hukuk ve egemen devletler arasındaki ilişkiye dair ortak noktada buluşmaktadırlar. Aron'un bu konuya dair yorumunu da yer vermekte fayda görüyoruz:

Aron'a göre uluslararası hukuk doktrini kuramsal planda bile bu hukukun varlığını tatmin edici bir biçimde izah etmekten aciz kalıyor. Uluslararası hukukun bağlayıcı gücü nereden geliyor? Devletleri, kendi çıkarlarına rağmen bu hukukun kurallarına uymaya mecbur edebilecek gücün kaynağı nedir? Bu sorular iç hukukta kolayca cevaplandırılıyor, çünkü iç düzen hukuk

³⁴¹ A.g.e.,

³⁴² A.g.e., s.172-173.

³⁴³ Schmitt, Nomos of the Earth... a.g.e., 207.

süjelerinden üstün bir otoriteye, yani devlete dayanıyor. Zaten bu sebeptendir ki bireylerin keyfi şiddet kullanmasının ortadan kalktığı iç düzen "medeni durum" olarak niteleniyor. Buna karşılık, söz konusu soruların uluslararası hukukta herkesin mutabık olduğu cevapları yoktur; her ekol kendi anlayışına göre bir açıklama getiriyor, ancak, bunlar da eksik ve çelişkilerle dolu.³⁴⁴

NATO'nun 1999 yılında, BM'nin kararını beklemeden Kosova'ya müdahale etmesi ve sonrasında insani müdahalenin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı tartışması, Schmitt'in istisna hali kuramı için oldukça isabetli bir konu olarak çağdaş uluslararası ilişkiler teorilerinde ve polemiklerinde sıkça tartışılmıştır. Schmittyen bakış açısına göre, Kosova örneği "liberal dış politikanın tehlikesini ve ikiyüzlülüğünü temsil ediyordu."³⁴⁵ Batı yine insanlık adına hareket ettiğini söylerken, kendi çıkarları için uluslararası hukuk kurallarını ihlal ediyordu. Bunlar dışında Schmitt, Batı'nın dolaylı ve sorumluluktan uzak güç kullanımını da (yaptırımlar, yüksek irtifadan bombalama, psikolojik savaş teknikleri) Batı'ya özgü ikiyüzlülük olarak yorumlar. Kosova'ya yapılan müdahale de bu güç kullanımına örnek teşkil ettiği için burada yine Schmittyen bir öngöründen bahsetmek mümkündür. Bu müdahale ile ilgili tüm tartışmalara rağmen, belirtmekte fayda vardır ki, genel kanı müdahalenin yasal olmamakla beraber en azından meşru olduğu yönündedir.

Koruma sorumluluğu adı altında, 2011 yılında, uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiği gerekçesiyle, Güvenlik Konseyi, Libya'ya müdahale etmiştir. Uluslararası toplumun sivilleri korumak ve insani amaç adına güç kullanması başlarda, dünya kamuoyuna sempati ile sunulsa da bu müdahale de bir başarısızlık olarak, BM'nin tarihine geçmiş oldu. Müdahale sonrası, Libya'ya anarşi hâkim oldu ve adeta rakip milislerce parçalandı. Libya, demokrasinin hâkim olduğu bir ülke olmak yerine parçalanmış bir ülkeye dönüştü.³⁴⁶

Güvenlik Konseyi'nde beş daimî üyesinin kararı ile uygulanan birçok insani müdahale ve koruma sorumluluğu projeleri, insan hakları adına gerçekleştirilmiştir. Ne var ki bu müdahaleler sonrasında yine aynı sorular gündeme gelmiştir: İnsan hakları konusu, egemen devletlerin çıkarlarına ulaşmak için bir araç mıdır? *Egemen olağanüstü hale*

³⁴⁴ Çağırın, a.g.e., s.75.

³⁴⁵ Hooker, a.g.e., s.213.

³⁴⁶ Christopher Hobson, "Responding to Failure: The Responsibility to Protect after Libya", Millennium: Journal of International Studies 1-22, 2016, s.3.

karar verendir ya da insanlıktan bahsedenden aldatıyordur gibi argümanların sahibi olan Schmitt, egemen olmanın en önemli alametinin hukuku araçsallaştırmak becerisi olduğunu yıllar öncesinden saptamıştır diyebiliriz.

Schmitt, istisna hali kuramını, özellikle ABD ile bağdaştırmıştır. ABD birçok müdahaleye öncülük etmiştir. Bu durumda, ABD, hem kendisine yönelik gerçek ya da sözde terör tehditlerini engellemek adına hem de iktisadi çıkarlarını korumak ve sürdürmek adına bir *istisna durumu* politikası benimsemiştir diyebilir miyiz? ABD'nin kırılgan ülkelere yaptığı başarısız müdahalelere (yukarda bahsedilen Irak, Libya müdahaleleri gibi) bakıldığında, Schmitt'in istisna hali kuramına dair öngörüsü bir kez daha karşımıza çıkıyor. ABD, bu ülkelere yapılan müdahaleleri, Güvenlik Konseyi eliyle meşru ilan edip aynı zamanda da liberal devlet doğasına uygun hareket ettiği izlenimi vermektedir. Bu gibi durumlar, Schmitt'e göre, egemenin koşullara göre geliştirdiği yeni işleyiş yöntemleridir.³⁴⁷

1950'li yıllarda Schmitt, dünya düzeninin radikal değişimlere uğradığını düşünüyordu. Gelişen teknoloji ile birlikte, sanayileşmiş ve makineleşmiş yeni dünyanın sınırları hem karasal hem denizsel anlamda değişikliklere uğrayacaktır. Bu durum ortaya çıktığında ise yeni dost düşman ayrımları da oluşacaktır.³⁴⁸ Schmitt'in formülüne göre devlet gücü, egemen otoritenin şekillendirdiği, uzlaşmacı ya da zorlayıcı dost ya da düşman ilişkilerindeki hukuki ya da politik eylemlerin mahiyetinde ortaya çıkar.

Buradaki istisna durumu, devlet otoritesinin somutlaşmış halidir. Bu otoriteyi kurmak için egemenin, hukuk üretmesi gerekse bile hukuka dayanmak zorunda değildir. Normal şartlarda, egemenliğin hukuka uygun şekilde uygulanması beklenir, ancak egemenin “normal olanı tanımlama takdir yetkisi de vardır.”³⁴⁹ Bu takdir yetkisine göre, egemen, normal bir hukuk düzeni içinde istisnai halinin, ne zaman nasıl ve nerede uygulanacağına karar verir ve hukuku da askıya alabilir.³⁵⁰

³⁴⁷ Timothy W. Luke, Kitap bölümü *Appropriating, distributing, and producing space after 9/11 The newest nomos of the earth?* “Stephen Legg, Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt...”, s.59.

³⁴⁸ A.g.e, s.60.

³⁴⁹ A.g.e.,

³⁵⁰ A.g.e.

Normal şartlarda egemenlik, hukuka karşı bir koz değil, devletlerin uluslararası hukuk sınırları içinde ve özgür bir şekilde gelişmelerine imkân veren bir durum olarak anlaşılmalıdır. Ancak günümüzde bu durum bazı ülkelerin lehine birçok ülkenin aleyhine olacak şekilde tersinedir.³⁵¹ Günümüzde teoride birçoğu egemen kabul edilen Üçüncü Dünya ülkeleri, bir zamanlar sömürgecilik döneminde Avrupa'nın *nomosunda*, bugün de ABD'nin *Grossraum mekansal* düzeninde, iktisadi ve iktisadi alanlarda güçlü devletlere tabidirler. Düşüncemize göre, onların bugün uluslararası sistemde, iktisadi ve siyasi olarak gelişmemiş ülkeler kategorisinde kalmaları esasında bir küresel rant meseledir. Yine Schmitt'e başvurmak gerekirse, ona göre, egemenliğin mantığı, tehdit ne kadar şiddetliyse, kanunlara getirilen istisnalar da o kadar büyük olur. Bir başka deyişle, egemenler hukuku ne kadar askıya alabilirlerse, küresel serbest piyasada geniş rant sahibi olma imkânları o kadar artar. Burada dünya nüfusunun çoğunu oluşturan gelişmemiş ülkeler ne ikna olmuş durumdadırlar ne de tehdidin farkında olmamaları gibi bir durum söz konusudur. Sadece bu küresel ranta dâhil olabilmek için sahip olmaları gereken egemenlik güdülerini ellerinden alınmıştır.³⁵²

3.3. Uluslararası Hukukta Genel olarak 'Self-Determinasyon Hakkı'

Bu çalışmanın odak noktalarından birisi olan Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi egemenlik hakkı olduğu için iktisadi self determinasyon hakkı, bu bölümde daha detaylı olarak ele alınacaktır. Self-determinasyon hakkı, Avrupa'da ortaya çıkan milliyet ve demokrasi kavramlarına dayanır. Bu hak, tam anlamıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Başkan Wilson, bu hakkı, Milletler Cemiyetine dâhil ettirmekte başarılı olamadı. Açıkça bir 'hukuk' ilkesi olarak kabul edilmese bile, azınlık haklarını korumak konusuna o dönem etkisi önemli olmuştur.³⁵³

Uluslararası hukukta self determinasyon hakkından ilk defa, 1945 yılında Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması'nda 'siyasi' bir hak olarak bahsedilmiştir.³⁵⁴ Bir sonraki bölümde detaylı şekilde bahsedeceğimiz, 1960'lı yıllarda ulusların sömürgecilikten

³⁵¹ Georg Nolte, "Sovereignty as Responsibility?", American Society of International Law, March 30-April 2, 2005, Vol. 99, s. 389-392, s. 389.

³⁵² Michael Mcconkey, "Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception Schmit's Challenge", The Independent Review Vol. 17, No. 3 (Winter 2013), pp. 415-428, Published By: Independent Institute, s.426.

³⁵³ Shaw, a.g.e., s.225.

³⁵⁴ https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf bkz, s.2. erişim tarihi: 5 Temmuz 2023

kurtulma dönemine paralel şekilde, self determinasyondan bir *hak* olarak bahseden birçok uluslararası hukuk sözleşmesi, BM tarafından kabul edilmiştir. Böylece self determinasyon hakkı, uluslararası topluma hak ve yükümlülükler doğuran bir uluslararası hukuk teamülü haline gelmiştir. Self determinasyon hakkı vadettiği haklar bakımından, başlarda iç ve dış self determinasyon hakkı olarak kategorize edilse de zamanla iktisadi self determinasyon hakkı da tartışılmaya başlamıştır.³⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı'ndan on yıl önce, uluslararası hukukta bu prensibe dayalı az da olsa bazı uygulamalar olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı, ilkenin daha fazla dikkate alınmasını sağladı ve ilke Birleşmiş Milletler Antlaşması'na dâhil edildi.³⁵⁶ Sözleşmenin 1(2) maddesinde, BM'nin amaçları bağlamında, söz konusu ilkeden şu şekilde bahsedilmiştir:

Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak.³⁵⁷

55. maddede, ilkeden yeniden söz edilmiştir: “Uluslar arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak ...”³⁵⁸

1960 tarihli, *Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri*, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1514 sayılı kararı³⁵⁹ ile dekolonizasyon süreci için bir dönüm noktası olmuştur. Sovyet başkanı Nikita Kruşçev, 1960 yılında, sömürge ülke ve halklarına bağımsızlık verilmesini içeren bir bildiri sundu. Daha sonra yirmi beş Afrika ve Asya devleti³⁶⁰ sömürgeciliğe karşı bağımsızlık beyanlarında bulundular. Kruşçev'in bildirisi, 1955 yılındaki Bandung Konferansı'na dayanıyordu. Üçüncü Dünya ülkelerinin bir araya gelerek, Endonezya'da düzenledikleri Bandung Konferansı (1955), ülkelerin ortak sorununun

³⁵⁵ Pazarcı, a.g.e., s.151.

³⁵⁶ Shaw, a.g.e., s.226.

³⁵⁷ Bkz., https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf s.5. erişim tarihi: 5 Temmuz 2023

³⁵⁸ Bkz., https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, s.18.

³⁵⁹ Bkz., <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples>, erişim tarihi: 10 Ocak 2023)

³⁶⁰ Bkz., Afganistan, Burma, Kamboçya, Seylan, Çad, Etiyopya, Gana, Gine, Hindistan, Endonezya, İran, Irak, Ürdün, Lübnan, Liberya, Libya, Fas, Nepal, Nijerya, Pakistan, Suudi Arabistan, Sudan, Togo, Tunus, Türkiye artı Kıbrıs, Mali ve BAE. Kamboçya.

ve çıkarlarının tartışıldığı, güçlü bir siyasi birliktelik olarak tarihe geçmiştir. Bu konferansta, devletlerin toprak bütünlükleri, bağlantısız Üçüncü Dünya devletleri için temel bir ilke olarak ilan edilmiştir. Sömürgeciliğin tüm biçimleri ve tezahürleri reddedilmiştir.³⁶¹

Bildiri, dekolonizasyonun Magna Carta'sı olarak anılmıştır. Çünkü *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* milliyetçiliğin siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasını nasıl başlattıysa, sömürgelere ilişkin bağımsızlık bildirisi de küresel bir etki yaratmıştır.³⁶² Böylece 1514 sayılı kararın ikinci maddesi ile self-determinasyon hakkı uluslararası hukukun bir parçası haline gelmiştir:

Tüm halkların kendi kaderini tayin etme hakkı vardır; bu hak sayesinde siyasi statülerini özgürce belirlemekte ve iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sürdürmektedir.³⁶³

Bildiri ile birlikte resmi temellere dayanan birçok varsayım da reddedilmiştir; mesela büyüklük veya gelişmişlik artık devlet olmanın ön koşulu olarak kabul edilmeyecekti. Genel Kurul'un, 1514 sayılı bildiri sömürgelerin bağımsızlık hakkını ilan ederken, 1541 sayılı³⁶⁴ bildiri ile de bu hakkın detayları verilmiştir: Kendi kendini yönetemeyen bölgeler ve bu bölgelerin özyönetimi ile elde edebileceği hakların tanımlanması gibi. Self-determinasyon hakkı bir amaçtır; ancak bir süreci de barındırır. Bildirinin resmi bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak *Adalet Divanı*, incelediği bazı davalarda, (Namibya ve Batı Sahra gibi uluslararası hukuk alanına giren konular) bu bildirgeye başvurmuştur.³⁶⁵

Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde, çok genel bir tanımla bu ilkeye atıfta bulunulmuştur. Sözleşmeye dâhil edilen siyasi amaç içeren her beyan otomatik olarak yasal yükümlülükler doğurmaz.³⁶⁶ Ancak, bu maddelerle, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, ulusların self-determinasyon hakkı olduğunu ilan eder. Hak, zamanla BM

³⁶¹ Senaratne, a.g.e., s. 315.

³⁶² James Summers, *Peoples and International Law*, (The Erik Castrén Institute Monographs on International Law and Human Rights; Vol. 17), Martinus Nijhoff yayınevi, 2. Baskı, 2014, Leiden-Boston, s.204-205.

³⁶³ Shaw, a.g.e., s.227.

³⁶⁴ Bkz., <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples> 1976, erişim tarihi: 10 Ocak 2023

³⁶⁵ Shaw, a.g.e., 227.

³⁶⁶ A.g.e., s.226.

çatısı altında alınan çeşitli kararlar ile geliştirilmiştir. Yukarda bahsi geçen 1960 tarihli bildiri, bunun bir örneğidir.³⁶⁷

İkiz Sözleşmeler olarak da bilinen *Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme* ile *Birleşmiş Milletler İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme*, 1966 yılında, BM Genel kurulunda kabul edildi ve 1976 yılında yürürlüğe girdi. Sözleşmelerin birinci maddesinde self-determinasyon hakkı tanımlanmıştır:

1. Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve iktisadi, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler.
2. Bütün halklar uluslararası hukuka ve karşılıklı menfaat ilkesine dayanan uluslararası iktisadi iş birliği yükümlülüklerine zarar vermemek koşuluyla, doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde kendi yararına serbestçe tasarrufta bulunabilir. Bir halk sahip olduğu maddi kaynaklardan hiçbir koşulda yoksun bırakılamaz.
3. Kendini yönetemeyen ve vesayet altındaki ülkelerden sorumlu olan devletler de dâhil bu sözleşmeye taraf bütün devletler, kendi kaderini tayin hakkının gerçekleştirilmesi için çaba gösterir ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin hükümlerine uygun olarak bu hakka saygı gösterir.³⁶⁸

Bu maddelerle birlikte self-determinasyon ilkesi bağlayıcı bir hukuki metinde yer alarak bir hak statüsüne ulaşmıştır.³⁶⁹ 1970 yılında kabul edilen, *Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İş birliği*³⁷⁰ bildirgesi de İkiz Sözleşmelerin maddelerini destekleyici önemli bir gelişmedir. Bu bildiriye göre “self determinasyon hakkı halklar bakımından bir hak, diğer devletler bakımından bir yükümlülüktür.”³⁷¹

1975 tarihli *Helsinki Nihai Senedi*'nin temel prensipleri arasında self determinasyon hakkına da yer verilmiştir:

Katılan Devletler, halkların hak eşitliğine ve self determinasyon haklarına saygı gösterir. Bu durumda Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkeleriyle ve Devletlerin toprak bütünlüğüne ilişkin olanlar dâhil, ilgili uluslararası hukuk

³⁶⁷ Cassese, a.g.e., s.8.

³⁶⁸ https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf ,23 Mart 1976, erişim tarihi: 7 Temmuz 2023

³⁶⁹ Summers, a.g.e., s.287.

³⁷⁰ https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094506bm_17.pdf erişim tarihi: 7 Temmuz 2023

³⁷¹ Özlem Yücel,” Halkların İktisadi (İktisadi) Self Determinasyon Hakkı ve Afrika'daki Halklar”, Adam Akademi, Cilt 4/1 2014: 89-100Yücel, a.g.e., s.92.

kurallarına uygun davranır. Bütün halkların hak eşitliği ve halkların self determinasyon haklarından ötürü, her zaman tam bir özgürlük içinde kültürel gelişmelerini diledikleri gibi sürdürme hakları vardır.³⁷²

Burada hatırlatmak gerekir ki, yukarda bahsetmiş olduğumuz metinler, Genel Kurul kararıdır; ama teamül hukuku haline gelmiş bazı unsurları bünyelerinde taşıdıkları için bağlayıcı metinlerdir. Buna karşılık, Helsinki Senedi, AGİT'in bir belgesidir. Bağlayıcı metin değildir ancak hukuki açıdan belli bir değeri vardır. AGİT, terörizm, silahların kontrolü, enerji güvenliği, insan hakları, çatışmaların engellenmesi, kriz yönetimi gibi uluslararası konularda siyasi diyalog formu olarak çalışan bir uluslararası örgüttür. Aldığı kararların siyasi bağlayıcılığı olduğu için uluslararası sorunların krize dönüşmesinin önüne geçebilecek çözümler üretebilir.³⁷³

Helsinki Nihai Senedin'de self- determinasyon hakkı ile ilgili farklı konulara dikkat çekilmiştir. Helsinki Nihai Senedi, katılımcı devletlerin, halkların self-determinasyon hakkına saygı duyduklarını ifade eder. Aynı zamanda uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine atıfta bulunur. Benzer şekilde 1990 tarihli, *Paris Şartı* da³⁷⁴ self-determinasyon hakkından bahsetmekle birlikte, öne çıkardığı esas konu insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğüdür.³⁷⁵

Yine bağlayıcı olmayan ama önemli bir metin olan ve Cezayir'de 1976 yılında kabul edilen *Halkların Hakları Evrensel Bildirgesi* (Cezayir Şartı olarak da bilinir.)³⁷⁶ kabul edilmiştir. Bu bildirgede de self determinasyon hakkından şu maddelerde bahsedilmiştir:

1. Her insanın var olma hakkı vardır.
2. Her halk, ulusal ve kültürel kimliğine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.
3. Her halk, topraklarının barışçıl mülkiyetini elinde tutma ve gerekirse ona geri dönme hakkına sahiptir.

³⁷² A.g.e., s.92.

³⁷³ https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa

³⁷⁴ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2546/199106535.pdf?sequence=1&isAllowed=y> erişim tarihi Temmuz, 2023

³⁷⁵ Summers, a.g.e., s.283.

³⁷⁶ <https://permanentpeopletribunal.org/wp-content/uploads/2016/06/Carta-di-algeri-EN-2.pdf> Erişim tarihi, Temmuz 2023

4. Her halkın, ırk, cinsiyet, inanç ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşları temsil eden demokratik bir yönetim altında yaşama hakkı vardır.³⁷⁷

Self-determinasyon ilkesinin yer verildiği bir diğer metin de 1982 yılındaki *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı*'dır.³⁷⁸ Metin bağlayıcı değildir; ancak self-determinasyon hakkından bahsetmesinin yanı sıra, diğer haklardan da bahseden önemli metindir. Çalışmalarına 1979 yılında bir grup Afrikalı hukuk uzmanlarınca başlanan bildirinin özelliği, Afrika İnsan Hakları kavramına odaklanmış olmasıdır. İnsan hakları konusunda geniş bir yelpazeye sahip olan metinde, halkların eşitliği, self-determinasyon hakkı, ülkelerin servetlerini ve kaynaklarını özgürce kullanma hakkı, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma hakkı, barış ve güvenlik konuları detaylı şekilde ele alınmıştır. Bu Şart, 1986 yılında yürürlüğe girmiştir.³⁷⁹ Bu şekilde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1514 sayılı bildirisi başta olmak üzere, sonrakilerle birlikte self-determinasyon hakkını tesis etmiştir. Avrupa ile gelişmekte olan dünyanın diğer ülkeleri arasındaki sömürge bağları böylece kesilmiştir. Bir uluslararası hukuk metni olmayan Fransa'nın, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nden farklı olarak, bireyin hakkına değil, halkların ve ulusların hakkına vurgu yapan bir uluslararası normun temeli atılmış ve sömürgecilik sona ermiştir.³⁸⁰ Bu kararlar ve sözleşmeler sonucunda, bağımsızlığını hala kazanamamış sömürgeler ve özerk olmayan bölge halkları, diğer güçlü bölgelerden bağımsız olarak, yasal bir statü kazanarak uluslararası hukukun özneleri haline gelmişlerdir.³⁸¹ Böylece, 20. yüzyılın ikinci yarısında self-determinasyon hakkı, sömürgecilerden bağımsızlığı garanti eden ve tüm halklara istedikleri herhangi bir siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel kaderi seçme hakkını veren bir ideal olarak dünya gündemine yerleşmiştir. Özellikle Avrupa devletleri, self-determinasyon hakkının iki boyuttan oluştuğunu iddia ettiler. Söz gelimi, Hollanda'ya göre, birçok fikri içinde barındıran bu kavram, iç ya da dış düzeyde incelenmelidir. Dekolonizasyon sürecinin sona ermesiyle birlikte, self-determinasyon kavramı, uluslararası hukukçular tarafından, kolonyal bağlamın ötesinde daha çok bağımsız

³⁷⁷ <https://permanentpeoplestribunal.org/wp-content/uploads/2016/06/Carta-di-algeri-EN-2.pdf>, 1-4.maddeler.

³⁷⁸ Bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213666>, erişim tarihi: 13 Haziran 2024

³⁷⁹ Summers, a.g.e., s. 367-368.

³⁸⁰ Kathleen Gallagher Cunningham, Katherine Saw, "Is Self-determination Contagious? A Spatial Analysis of the Spread of Self-Determination Claims", Cambridge University Press on behalf of the International Organization Foundation, Vol. 71, No. 3, pp. 585-604, 2017, s. 587.

³⁸¹ Cassese, a.g.e., s.8.

devletlerdeki halkların haklarıyla ilgili olduğu yönünde ele alındı. Bu görüş zamanla uluslararası hukuk alanında özellikle, Batı'nın ana akım hukukçuları tarafından da desteklendi. Mesela, bu fikrin önde gelen ve iktisadi self determinasyonun savunucularından olan Antonio Cassese'ye göre, self-determinasyon hakkı bir halkın kendi siyasi ve iktisadi rejimini özgürce seçme hakkıdır.³⁸²

Ancak daha önce de belirtildiği üzere, bu çalışmada iç self determinasyon ve dış self determinasyon ile birlikte iktisadi self determinasyon hakkı da incelenecektir. Bunun nedeni, sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, yeni dünya düzeninde bağımsız birer ulus olarak varlıklarını devam ettirmiş olmalarıdır. Self determinasyon ilkesiyle siyasi özgürlüklerini elde eden bu toplumların küresel ekonomiye dâhil olma sıraları da gelmişti. Böylece, self determinasyonun üçüncü biçimi olan iktisadi self determinasyon hakkı iki açıdan, 21. yüzyılda giderek artan bir önem kazandı; birincisi, hakların, doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik haklarına koşulsuz ve süresiz sahip olmalarına dairdir. Diğeri de uluslararası iktisadi sistemin doğasında var olan eşitsizliklerin hafifletilmesi veya ortadan kaldırılması ile birlikte hakların iktisadi egemenlik haklarına sahip olması üzerinedir.³⁸³

Self determinasyon hakkının birincisi, iç self-determinasyondur. Bu, bir ulusun kendi yönetim biçimini seçebilme hakkına sahip olmasıdır.³⁸⁴ İç self-determinasyon hakkı genellikle, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasinin yerine getirildiği, azınlık haklarının güvence altına alındığı Batılı ülkelerde uygulanmaktadır. Bu ülkelerin anayasalarında, azınlık haklarına yer verilmiştir. Böylece çoğunluğun dışında spesifik haklara sahip olan bu halklara örnek olarak, Belçika'da kamusal alanda anadillerini konuşabilen Flamanlar ya da Fransızlar, İspanya'da Katalonya ve Bask'ta yaşayan halkın özerkliğe sahip olması, İskoçya'nın Birleşik Krallık içinde kendine ait meclis ve hukuk sisteminin olması verilebilir. Bu örnekler ile yukarda bahsettiğimiz 1990 yılı *Paris Şartı*'nda³⁸⁵ geçen, halkların yönetimi altında oldukları devletin, toprak bütünlüğünü ihlal etmemek şartıyla, halkların self determinasyon hakkına sahip

³⁸² Kalana, a.g.e, s. 305-306.

³⁸³ Abdulqawi A. Yusuf, The Role That Equal Rights and Self-Determination of Peoples can Play in the Current World Community, ed., Antonio Cassese, Realizing Utopia Th e Future of International Law, Oxford University Press, UK,2012, s.375

³⁸⁴ A.g.e,

³⁸⁵ Bkz., <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>, erişim tarihi: 18 Nisan 2024.

oldukları ile ilgili maddenin somutlaşmış olduğu söylenebilir. Yine de self determinasyon hakkı çerçevesinde, iç self determinasyon hakkının nasıl uygulanacağı uluslararası hukukta belirtilmemiştir. Şöyle ki, self determinasyon hakkı güvence altına alınan bir halkın, yeni bir devlet kurma çabasına girip girmeyeceği bilinemez. Bu ihtimal dâhilinde, yine de 1990'lı yıllardan itibaren, Orta ve Doğu Avrupa'daki gelişmelerle birlikte insan hakları söylemlerinin artmasıyla, azınlık haklarının önem kazanması ve bu alandaki örgütlenmelerin küresel seviyede artış göstermesi nedeniyle, uluslararası hukukun demokratikleşmesi süreci de başlamıştır denilebilir. Böylece demokratik uygulamaların azınlık hakları olarak hayata geçirilmesi, iç self determinasyon hakkı çerçevesinde değerlendirilebilir.³⁸⁶

Diğeri de bir halkın kendi devletini özgürce seçme ilkesine dayandırılan, dış self determinasyon hakkıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, sömürge veya ırkçı işgal altında kalan halkların koşulsuz olarak dışsal self determinasyon hakkı vardır.³⁸⁷ Cassese'ye göre de iç self determinasyon hakkına sahip olmayan halkların dış self determinasyon hakkı olabilir.³⁸⁸ Bunlar dışında, halklar ve kendi devletleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde, özellikle dış self determinasyon hakkına dayanarak, bir halkın devletten ayrılması konusunda literatürde sıklıkla şüpheler dile getirilmiştir. Bunun başlıca nedeni, uluslararası hukukun, devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine önem vermesi, koruma altına alması ve bunların önlenmesini istemesidir. Ayrılma fiilen gerçekleşebilir ve bu uluslararası topluluk tanınabilir. Ne var ki, bu dış self determinasyon hakkına dayandırılarak, uluslararası hukuk tarafından teşvik edilemez.³⁸⁹

Uluslararası hukukçuların, Batı ve Üçüncü Dünya ülkelerinin, self-determinasyonu farklı yorumladıklarına dair ilginç bir gözlemleri de olmuştur. Bu görüşe göre; Batılı ülkeler için kavramın temel ilkeleri insan hakları ve siyasi özgürlük olduğu için iç self-determinasyon hakkı altında kategorize edilir. Diğer yandan, Üçüncü Dünya ülkeleri ve sosyalist ülkeler kavramı, dış self determinasyon hakkı olarak yorumlarlar ve

³⁸⁶ Berdal Aral, "Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı", İnsan Hakları Yılı, Cilt 21-22, 1999-2000'den Ayı bası, s. 114-117.

³⁸⁷ Shaw, a.g.e., s.272.

³⁸⁸ A.g.e., 198. Dipnot.

³⁸⁹ Abdulqawi, a.g.e, s.383.

kapsamını da yalnızca yabancı işgaline, sömürge veya ırkçı yönetime karşı haklar olarak belirlerler. Kendilerini Batı hâkimiyetinden kurtarmak isteyen Üçüncü Dünya'nın, self-determinasyon kavramına yüklediği anlamın sömürge veya işgal karşıtlığını içermesi oldukça doğal bir sonuçtur.³⁹⁰ Sömürgeci güçlerin boyun eğdirme politikalarına maruz bırakılan Üçüncü Dünya devletleri ve liderleri, egemenliklerini korumanın önemini sıkça dile getirdiler. Self-determinasyon hakkının ve de müdahale etmemenin güçlü savunucuları olarak, taviz vermeden talep ettikleri tek şey tam bağımsızlıktır.³⁹¹

Sömürge yönetimlerinden kurtulan ve siyasi anlamda ya da siyasi-self determinasyon hakkına sahip olan toplumların, aslında birçok konuda hala bağımsız olmadıkları söylemi 1960'lı yıllarda *yeni-sömürgecilik* kavramıyla ifade edilmiştir. Batı'ya hala birçok alanda bağımlı olan Afrika ülkeleri, özellikle dış borçları yüzünden boyunduruk altına alınmışlardır.³⁹² İktisadi self-determinasyonu imkânsız kılan dış borçlar aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de en etkili sömürü aracıdır.

3.3.1. İktisadi Self-determinasyon Hakkı

İktisadi self-determinasyon hakkı, uluslararası hukuk ilkelerinde de yer verilen, halkların sahip olduğu siyasi, sosyal, kültürel haklardan bir tanesidir. Self-determinasyon hakkı, bahsi geçen bu hakların toplumlar tarafından özgürce geliştirilmelerine ve kullanmalarına odaklanır. İktisadi self-determinasyon hakkına, devletlerin, kendi iktisadi politikalarını belirleme, kaynaklarını kontrol etme, yabancı şirketleri millileştirme ya da kamulaştırma hakkı ile ilgili konular dâhildir.³⁹³ Aynı zamanda, halklara kendi topraklarındaki doğal kaynaklar ve madenler üzerinde kontrol sahibi olma ve onları kendi iktisadi çıkarları için istedikleri şekilde kullanma imkânı verir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, önem arz eden temel insan hakları içerikli sözleşmelerde (*Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966)*, *Uluslararası İktisadi ve Sosyal Haklar Sözleşmesi (1966)* ve *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi'nde (1981)*), iktisadi-self determinasyon hakkından terimsel olarak

³⁹⁰ Kalana, a.g.e., s.308.

³⁹¹ Kalana, a.g.e., s.314.

³⁹² Deniz Altınbaş, "İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni-Sömürgecilik", Uluslararası Suçlar ve Tarih, 2011, Sayı: 11/12, s.34.

³⁹³ Summers, a.g.e., 344.

söz edilmiştir; ancak bu durum uygulama konusunda, Üçüncü Dünya ülkeleri için iyileştirici sonuçlar doğurmamıştır.³⁹⁴

İktisadi self-determinasyon hakkına yer verilen sözleşme içeriklerinden kısaca bahsetmek gerekirse; *Uluslararası İktisadi ve Sosyal Haklar Sözleşmesi (1966)*, 1. maddesinde, tüm halkların, self-determinasyon hakkına sahip olduğu için iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerini de özgürce sürdürme hakları olduğundan bahseder. 2. maddesinde halklar, karşılıklı yarar ilkesinden kaynaklı olarak tüm yer altı zenginliklerini, uluslararası yükümlülükler uygun şekilde kullanma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. 3. Maddeye göre ise anlaşmalara taraf olan devletler, halkların bu hakkı kullanılmasını ve geliştirmelerini teşvik edecekler ve bu hakka saygı göstereceklerdir.³⁹⁵

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın (1981), 20. maddesi, tüm halklar kendi geleceklerini belirlemek için tartışmasız ve devredilmez haklara sahiptir demektir. 21. maddenin ilk üç bendi, yine halkların tüm doğal kaynaklarını serbestçe yönetebilme hakkından bahseder ve her türlü dış sömürüyü ortadan kaldıracak ve karşılıklı yarar sağlayacak uluslararası iktisadi anlaşmalara ve kuruluşlara atıf yapar.³⁹⁶

Self-determinasyon ile ilgili anlaşmalardan, *İnsan Hakları Sözleşmeleri, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ve Devletlerin İktisadi Haklarına ve Görevlerine Dair Şartı (1974)*, ekonomi konusunda, devletlere yeni sorumluluklar yüklemektedir.³⁹⁷ Bu sözleşmeler iktisadi self-determinasyon hakkına dair genel olarak şu unsurları içerir: Halkların doğal zenginliklerini ve kaynaklarını özgürce kullanma hakkı; uluslararası iktisadi işbirliği; taraflara düşen yükümlülükler; karşılıklı yarar; uluslararası hukuk; insanların geçim araçlarından yoksun bırakılmaması.³⁹⁸

³⁹⁴ Alice Farmer, "Towards A Meaningful Rebirth Of Economic Self-Determination: Human Rights Realization In Resource-Rich Countries" *Journal of International Law and Politics*, Vol. 39, pp.417-473, s.419., 2006.

³⁹⁵ Detay için bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> , erişim tarihi: 10 Şubat 2023.

³⁹⁶ Detay için bkz., https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf , erişim tarihi: 10 Şubat 2023

³⁹⁷ Bkz. Summer, a.g.e., s.,293., 365., 388.

³⁹⁸ Summers, a.g.e., s.461. , Ayrıca bkz., https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf , erişim tarihi: 10 Şubat 2023

İktisadi self-determinasyonun, terimsel şekilde sıkça bahsedildiği sözleşmelere rağmen, pratikte bu hakkın tam anlamıyla kullanıldığından veya sözleşmelerden de birer başarı olarak da bahsetme pek mümkün değildir. Özellikle sömürgecilikten kurtulmuş halkların, kendi gelecekleri adına söz sahibi olabilmelerini vadeden bu sözleşmelere göre, halkların bugün kendi madenlerini çıkarıp, elde ettikleri zenginliklerle de refah seviyesi yüksek toplumlar olarak anılmaları gerekirdi.³⁹⁹ İktisadi-self determinasyon hakkının gerektiği gibi uygulanamamasının önemli sebebine özellikle, Afrika Bölgesi'nden örnek vermek gerekirse, ülkelerin ölçülemeyecek kadar dış borçlarının olmasıdır.⁴⁰⁰

Self-determinasyon hakkına verilen siyasi destek, Soğuk Savaş sonrasında demokratikleşme desteğine dönüşmüştür. Popüler argümanlar ise; iktisadi self-determinasyon hakkı, hukukun üstünlüğü, kanun önünde eşitlik, anayasacılık gibi modern demokratikleşme hareketlerinin ana unsurlarıdır. İktisadi self-determinasyon hakkı, insanların demokratik süreçlere katılması için gerekli olan iktisadi ve sosyal hakların geliştirilmesini sağlayacak olan ve onlara bu hakkı kullanmaları için kaynaklar sunacak demokratikleşme ile ilgilidir. Bu bağlamda, iktisadi self-determinasyon hakkı, uluslararası liberal düzenin oluşturulması ve istikrarı için de önemli kavramlardan biridir. Söz gelimi, etkin bir demokrasinin ayrılmaz parçası olan iktisadi self- determinasyon hakkı iyi bir yönetimin oluşmasını sağlayarak, maden zengini ülkelerin rantçı bir topluma dönüşmelerine engel olabilirdi. Gelişmekte olan ülkelerdeki petrol sömürüsünün nedeni genellikle rant kollama, devlet düzensizliği zayıf rejimlerdir.⁴⁰¹

Bahsi geçen unsurlara göre iktisadi-self determinasyon hakkı, maden zengini fakat gelişmemiş ülkelere insan hakları konusunda gelişme ve ilerleme imkânı veren bir araçtır. Toplumlara kendi doğal kaynakları üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlar. Kaynakların en iyi şekilde kullanılması için demokratik bir katılımı teşvik eder;

³⁹⁹ A.g.e.,

⁴⁰⁰ Yücel, a.g.e., s.97.

⁴⁰¹ Farmer, a.g.e, s. 457.

gelişmemiş toplumlara sağlık, barınma, eğitim gibi konularda önemli ölçüde ve sürekli olarak ilerleme imkânı verir.⁴⁰²

Dünyanın kültürel olarak en kadim toplumlarından sayılan, yeryüzünün doğal kaynaklarının çoğuna sahip olan toplumlara, sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi hakları, 20. yüzyılda insan hakları sözleşmeleri altında sonradan verildi. Oysa, sömürgecilik öncesi her Afrika ulusu, ortak bir bölgede yaşayan bir etnik topluluktan ve ortak bir kökeni paylaşıyorlardı, ortak dilleri ve kültürleri vardı. Bu toplumlar kendilerine özgü olarak birer devlettiler. Ancak sömürgecilik, modern devlet dayatmasıyla kıtanın siyasi yapısını da dönüştürdü ve bozdu.⁴⁰³

Soğuk Savaş'ın sonlarından itibaren, uluslararası hukuk sözleşmelerine rağmen iktisadi-self determinasyon hakkı, yavaş yavaş gündemden düşmüş ve halklar için beklenileni tam anlamıyla karşılayamamıştır. Buna rağmen, pratikte pek de etkili olmasa da iktisadi self-determinasyon hakkı, uluslararası yasal ve politik çerçevedeki çağdaş hareketlerle uyumludur.⁴⁰⁴

İktisadi self determinasyon hakkı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren uluslararası hukukun, kabul görmüş bir hakkıdır. İktisadi olarak gelişmiş ülkelere bağımlı olan, sömürgecilikten yeni kurtulmuş ülkeler için bu hak daha anlamlıdır. İktisadi self determinasyon hakkı, gelişmiş ülkelerin zaten sahip olduğu bir haktır. BM'nin az gelişmiş ülkelerin de iktisadi bağımsızlıklarına yaptığı vurgu sonucunda bu hak, evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu ilke ile birlikte, ülkelerin geleceklerini inşa edebilmeleri için kendi iktisadi gelişimleri üzerinde tam kontrole sahip olma hakkının, önemi vurgulanmıştır. İktisadi self determinasyon hakkına sahip olmadan siyasi self determinasyon hakkına tam anlamıyla sahip olmak pek mümkün değildir.⁴⁰⁵ Halkların self determinasyon hakkı mecburen, ülkenin ekonomisinin bağımsız kontrolünü ve her türlü iktisadi planlamaya da etkin katılımı gerektirir. Bu durumda, iktisadi self determinasyon hakkı, halklara, yabancıların dış müdahalelerinden arınmış bir iktisadi

⁴⁰² Farmer, a.g.e., s.420.

⁴⁰³ Makau Mutua, Human Rights A Political and Cultural Critique University of Pennsylvania Press Philadelphia, 2002., s.85

⁴⁰⁴ Farmer, a.g.e., s. 453.

⁴⁰⁵ U. O. Umozurike, "Nationalization Of Foreign owned Property and Economic Self-Determination" East African Law Journal, vol. 6, no. 2, June 1970, pp. 79-99., s. 97-99.

kalkınma sürecine sahip olma hakkını garanti etmişse de sömürgeci ve işgalci bir devletten bağımsızlığını kazanan toplumlar bu özgürlüklerini ancak uygulanabilir bir iktisadi bağımsızlıkla devam ettirebilirler.⁴⁰⁶

Bu bağlamda bazı toplumların iktisadi self determinasyon hakkını tam anlamıyla kullanamamasının nedeni bu hakkın “iktisadi zorlama”⁴⁰⁷ ile ihlal edilmesidir. Buradaki *zorlama* ifadesinden kasıt, uluslararası iktisadi sistemin hâkim ve güçlü ülkelerinin, dış borç, uluslararası borç hafifletme gibi yöntemlerle gelişmekte olan ülkeler üzerinde iktisadi baskı uygulamalarıdır. Bu şartlarda, bazı toplumların bu koşullar çerçevesinde kendi ulusal iktisadi politikalarını belirlemeleri mümkün müdür?⁴⁰⁸

1960’lı yıllardan itibaren, Üçüncü Dünya ülkelerine iktisadi self determinasyon hakkının tanınması ile dünyanın iktisadi alanda yeni bir sürece girmesi, aynı döneme denk gelmiştir. Liberalizmin ivme kaybettiği 1960’lı yılların sonuna doğru, neoliberalizm kavramı küresel ekonomide etkili olmaya başlamıştır. Neoliberalizmin araçları olarak bilinen IMF ve DB gibi kuruluşlar başta olmak üzere, ekonomiye yön veren birçok kuruluş ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, ulusal bağımsızlıklarını dahi yeni kazanan ve gelişmişlik seviyesi bakımından Batı ile kıyaslanamayacak düzeyde olan, Üçüncü Dünya ülkeleri, birer bağımsız ülke olarak dâhil oldukları düzende bu defa da neoliberal kuruluşlar aracılığı ile borçlandırılarak iktisadi bağımlı ülkeler haline geldiler. Bu duruma örnek olarak IMF politikaları gösterilebilir.

Üçüncü Dünya ülkelerinin, bağımsızlıklarını kazandıkları yıllarda genel olarak, uluslararası finans dünyası ve de özellikle ülkelere borç verme konusu daha çok IMF’nin kontrolü altındaydı. Mesela, borç talep eden ya da borç erteleme talebinde bulunan ülkeler, IMF tarafında belirlenen yaptırımlara, tabi olmak zorundaydılar. Aksi halde, küresel düzende ayakta kalma ihtimalleri neredeyse imkânsızdı. IMF’nin, buradaki kritik rolü şöyledir: IMF’den bir ülkeye dair, ılımlı bir sinyal gelmediği takdirde, o ülkeye kredi verilmesi ya da yatırım aktarılması mümkün olmaz. Ülkeler,

⁴⁰⁶ Noel G. Villaroman, “The Loss of Sovereignty: How International Debt Relief Mechanisms Undermine Economic Self-Determination” Journal of Politics and Law, Aralık 2009, Vol. 2, No. 4, s.8.

⁴⁰⁷ A.g.e.,

⁴⁰⁸ A.g.e., s.9.

kredi itibarını geri kazanmak ya da uluslararası finansal sisteme dâhil olmak adına, IMF baskısına göz yummuşlardır. Bununla birlikte, IMF'nin karar alma mekanizması da yüklü kredi verme imkânına sahip olan gelişmiş ülkeler lehinedir. IMF'deki oy paylarının yarısında fazlası, gelişmiş ve alacaklı ülkeler tarafından kontrol edilirken, gelişmekte olan ülkelerin payları oldukça azdır. Böylece büyük oranda paylara sahip olan bu ülkeler, kendi çıkarları doğrultusunda, IMF'yi etki altına alabilirler hatta siyasi hedefleri için bu kuruluşu kullanabilirler. Bu doğrultuda, IMF'yi bağımsız bir aktör olarak değerlendirmek güçtür. Aksine büyük, güçlü ve alacaklı ülkelerin bir aracıdır.⁴⁰⁹ Bu örnekten yola çıkarak, küreselleşmeye kadar, uluslararası düzende tek karar verici ve belirleyici aktörler olan devletler dışında, artık uluslararası örgütler gibi başka aktörlerin de rol almaya başlamasıyla, bu yeni sisteme, Üçüncü Dünya ülkelerinin ayak uydurup uyduramadığı sorgulanabilir?

20. yüzyıl başlarında, liberal düzen, devletlerin bağımsızlığı, müdahale etmeme gibi normları destekleyen bir uluslararası hukuk oluşturma çabası olarak görülüyordu. Ancak 21. yüzyılın başlarında bu düzen oldukça farklı bir boyuta geçti. Uluslararası iş birliği adı altında giderek genişleyen, devlet egemenliğinin arka planda kaldığı hükümet dışı örgütlerin ve kuruluşların etkin olduğu, siyasi otoritelerden bağımsız şekilde, dengelerin yeniden kurulduğu yeni bir küresel sistem oluşmaya başladı.⁴¹⁰ Peki, bu sistemde, Üçüncü Dünya ülkeleri yer bulabildi mi? Sonraki bölümde, iktisadi self determinasyon kavramı bu soru doğrultusunda incelenecektir ve uluslararası örgütlenmeler, kurum ve kuruluşlar furyası, liberalizm ve özellikle neoliberalizmin araçları olarak ortaya çıkmış olduğu savıyla da iktisadi self determinasyonun, Üçüncü Dünya ülkeleri açısından niteliği, bu kavramlar eşliğinde değerlendirilecektir.

3.3.2. Neoliberalizm Bağlamında İktisadi Self-determinasyon Hakkı

İktisadi self-determinasyon hakkı, insanların doğal kaynaklarını kullanma hakkını talep ettiği için modern demokratikleşme eğilimini destekler. Gittikçe büyüyen ve küreselleşen ekonomide, karşılıklı bağımlılık da arttığı için bu hak da doğal şekilde iktisadi liberalizmin açık bir müttefikidir. Son olarak da Sahra -Altı Afrika'yı devam

⁴⁰⁹ Villaroman, a.g.e., 10-11.

⁴¹⁰ Brian-Vincent Ikejiaku, "International Law, Western States, Third World States, and the Principles of Right to Economic Self Determination" Groningen Journal of International Law, Vol. 7 No. 2 2020, International Law: Open Issue, s. 205.

eden sömürgeci iktisadi sistemin zararlı kalıntılarından kurtarmayı hedefleyen sömürgecilik karşıtı mücadeleler için teorik gerekçe sağlar.⁴¹¹

İktisadi self-determinasyon hakkının, liberalizm ile doğal olarak ilgili olduğu görüşünü içeren bazı akademik çalışmalara göre, bu hak liberalizmin ilkeleriyle çatışabilir de. Bu argümanı destekleyen, ihtimal dâhilindeki çatışmalara verilen örnekler şöyledir; halkların kendi geleceklerini belirme istekleri ve bunlar için geliştirecekleri politikalar gerek siyasi gerek iktisadi anlamda, ayrılıkçı yeni gelişmelere neden olabilir. Bu da liberalizmin, bütünleşmeci (*integrationist*) ilkesiyle ters düşebilir. Self-determinasyon iddiasındaki halkların, yasal ve siyasi çıkarları doğrultusundaki beklentileri ile liberal toplumlardaki bireysel haklara dayalı yaklaşımları, birbirlerinden farklıdır.⁴¹²

Özellikle akademik çalışmalarda öne çıkan argümanlar ise iktisadi self-determinasyon hakkının ayrılıkçı bir araç değil, aksine, iktisadi liberalizm ile uyumlu olduğunu savunur. Bunu destekler şekilde, iktisadi self-determinasyon hakkının, sermaye akışını sürdürmek ya da uluslararası iktisadi iş birliği için önemli olduğu görüşleri sıkça ifade edilmeye başlandı. Zaten bu hakkı tanımlayan sözleşmelerde de taraf devletleri uluslararası ekonomiye dâhil etmeyi amaçlayan hükümler içerir. İlgili hükümlere istinaden, iktisadi self-determinasyon hakkı uluslararası iktisadi büyümeyi hedefler savı da ortaya çıkmıştır.⁴¹³

Bahsi geçen bu savların detaylarına girmeden önce, liberal ekonomi konusundan bahsetmekte fayda görüyoruz. Ulusal ekonomiyi kalkındırmak ve geliştirmek için gerekli olan iktisadi değişimleri ve çeşitleri içeren yaklaşıma liberal iktisadi politika denir. İkinci Dünya Savaş'ından sonra küresel anlamda etkisi artan ulus devlet kavramı öncülüğünde 'kendi içinde kalkınma' politikası hedeflenmiş ve üç prensip etrafında şekillenmiştir:

İktisadi kalkınma, salt ulusal çerçevede sağlanacak zenginlikleri biriktirme sürecidir. Bu süreçte uluslararası alanda rekabet ve güç bakımından korunmak gerekir; kalkınmanın ilk adımı, azgelişmişlikten kurtulmak amacıyla iktisadi ve sosyal aktörlerin kararlarını etkilemede eşgüdüm sağlama gücüne sahip tek aktör

⁴¹¹ Farmer, a.g.e., s. 453.

⁴¹² A.g.e., s. 454.

⁴¹³ A.g.e., s. 454-455.

devlet gözetiminde gerçekleşebilir; kalkınma, karmaşık ve bütünsel bir üretim sisteminin yapılandırılmasıyla, yani genellikle tarımsal ve kırsal birincil uzmanlaşmadan başlayarak, sanayileşmenin gerçekleştirilmesinin sağlanmasına kadar giden bir süreçtir.⁴¹⁴

Bu prensipler temelinde ve ulusal çerçevede hedefler belirleyen, liberal ekonominin uluslararası alandaki amacı da iktisadi self-determinasyon hakkının bir gereği olarak gelişmekte olan ülkeler için tasarlanan liberal ekonomi politikasını başlatmaktır.⁴¹⁵ Liberal ekonomi teorisi çerçevesinde inşa ettikleri uluslararası iktisadi süreçler ve kuruluşlar, Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi self-determinasyon hakkını pratikte de kullanmalarına destek oldu mu?⁴¹⁶

Liberal teoride hem ulusal hem de ulusötesi toplumlarda belirleyici olan devletler değildir; bireyler ve gruplardır. Bir güç dengesi siyaseti gütmeyiz; sivil aktörler ve onların çıkarlarını temsil eden hükümetler arasında farklı derecelerde, karşılıklı çıkar ilişkisi kurarlar; karşılıklı bağımlılığın teşvikiyle, liberalizm, bireyler ve gruplar aracılığı ile hükümetleri çeşitli yollarla baskı altına alırlar.⁴¹⁷ Devlet gücünden çok devlet çıkarlarına odaklanan liberal teori, uluslararası düzene yönelik tehditleri veya uluslararası iş birliğinin önündeki engelleri, ortak çıkarları tanımlama yoluna başvurarak ortadan kaldırmaya çalışır ve ticaret savaşlarından olabildiğince kaçınır.⁴¹⁸

Uluslararası hukuk alanında, liberalizm genellikle, piyasa ekonomisine sahip liberal devletlerin temel insan hakları konusundaki davranışlarına odaklanır. Liberal devletlerin kimler olduğuna dair Slaughter bir hipotez geliştirmiştir.⁴¹⁹ Slaughter, liberal devletin sahip olması gereken özellikleri altı madde ile açıklamıştır: *Barış*: Devlet çıkarlarının uyumlu olduğu ve herhangi bir anlaşmazlığın askeri çatışmaya dönüşmeyeceğini garanti eden barışçıl ilkelerin güvencesi; *liberal demokrasi*: Birçok şekilde tanımlanabilir ama liberal devlet ilkesi olarak, “kuvvetler ayrılığı, medeni ve siyasi hakların anayasal güvenceleri, hukuki eşitlik ve hukukun üstünlüğüne adanmış

⁴¹⁴ Zeki Erdut, “Liberal Ekonomi ve Sosyal Politika” I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, Çalışma ve Toplum 2004/2 Ankara, s. 11-12.

⁴¹⁵ Erdut, a.g.e. s.13.

⁴¹⁶ Brian-Vincent Ikejiaku, s.204.

⁴¹⁷ Anne-Marie Slaughter, “Liberal International Relations Theory and International Economic Law” American University International Law Review 10, no. 2 (1995): 717-743., s. 728.

⁴¹⁸ A.g.e., s. 729-730.

⁴¹⁹ David Schleicher, “Liberal International Law Theory and the United Nations Mission in Kosovo: Ideas and Practice”, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=708504> , s.203.

işleyen bir yargı sistemi ile güvence altına alınan bir tür temsili hükümeti ifade eder.”⁴²⁰ *Piyasa ekonomileri*: “Özel mülkiyet haklarına dayalı piyasa ekonomileri, devlet tarafından yaratılan haklarla desteklense ve devlet düzenlemesine tabi olsa bile, en azından devletten ayrı bir iktisadi alanın varlığını garanti eder.”⁴²¹ Amaç iktisadi genişlemeyi kolaylaştıran bir güven ortamı üretmek; *yoğun bir ulusötesi işlem ağı*: Bireyler ve gruplar arasındaki yüksek düzeyde ulusötesi sosyal ve iktisadi ilişkiler oluşturmak; *hükümetler arası iletişim*: Farklı ülkelerin bürokratları veya hükümet seçkinleri öncülüğünde oluşturulan gayriresmi toplantıların yapılması; *yabancı ve yerli ayrımının çöküşü*: Ekonomi ve siyaset arasında, devletler arasındaki barış ve iş birliğini etkileyecek bir dış ilişkiler siyasetinin olmaması.⁴²²

Slaughter’a göre, yukarda bahsedilen altı özellik sonucunda ortaya çıkacak olan, demokrasi, insan hakları ve barış, liberal devleti oluşturur. Böylece liberal uluslararası ilişkiler teorileriyle bir uluslararası hukuk modeli oluşturulabilir. Ancak, uluslararası hukuk ilkelerinin tam anlamıyla uygulanmadığı, kendi egemenliklerini korumanın öncelikli olduğu ve bir uluslararası sistemde tamamen liberal devletlerden oluşan bir dünya düzeni modeli neden düşünülür? Üstelik Çin, Ruanda, Haiti gibi ülkelerin bu modele ne şu an ne de gelecekte uygun olma ihtimalleri yokken. Buradaki amaç sadece soyut disiplinler arası bir ütöpik çalışma yapmak mıdır?⁴²³

Slaughter, bu soruları birkaç şekilde cevaplar; öncelikle dünyanın kalkınan kısmı liberal devletlerden oluşuyor.⁴²⁴ Liberal ya da liberal olmayan devletler şeklinde ayrım yapmak, 19. yüzyılın Batı retoriği olan, uygar ya da uygar olmayan ayrımını hatırlatan dışlayıcı bir normu ortaya çıkarıyor şeklinde yorumlanabilir. Ancak buradaki ayrımı, normatif bakış açısıyla değil de ampirik olarak ele alınırsa, liberal devletler arasındaki yasal, politik ve iktisadi ilişkilerin ortaya çıkardığı hukuk modelini ve onun dünya düzenine ve diğer ülkeler üzerindeki etkisini daha gerçekçi şekilde incelemiş oluruz.⁴²⁵

⁴²⁰ Anne-Marie Slaughter,” International Law in a World of Liberal States”, European Journal of International Law, Volume 6, Issue 3, 1995, a.g.e., 503–538., s. 511.

⁴²¹ A.g.e., s.512.

⁴²² A.g.e., s.511-14.

⁴²³ Slaughter, a.g.e, s. 514.

⁴²⁴ A.g.e., s.515.

⁴²⁵ A.g.e., s.506.

Bu bölümün geri kalanı, Slaughter'ın hipotezinden ilham alarak şu soru üzerinden ilerleyecektir; iktisadi self determinasyon ilkesi bağımsızlığını yeni kazanmış halklara uluslararası sistem içinde nasıl katkı sağladı? Liberalizmin etkisiyle ortaya çıkan serbest piyasa ekonomisi ve onun dünyayı küresel seviyede yeniden inşası sürecinde Üçüncü Dünya ülkeleri yer alabildi mi? Yoksa yeni küresel düzen bu defa da liberal ve liberal olmayan topluluklar arasında ayrım yapan bir politika üzerine mi kuruldu?

Slaughter, liberal devletin altı özelliğinden (barış, liberal demokrasi, piyasa ekonomileri, yoğun bir ulusötesi işlem ağı, hükümetler arası iletişim, yabancı ve yerli ayrımının çöküşü) bahsetmiştir. Slaughter, Soğuk Savaş sonrasında, liberal devletin özellikleri nedir sorusunu tartışırken özellikle, yoğun bir ulusötesi işlem ağı, hükümetler arası iletişim, yabancı ve yerli ayrımının çöküşü ilkeleri üzerine yoğunlaşmıştır; çünkü bu ilkeler yeni küresel ekonominin özünü oluşturur. Slaughter liberal devletler modelini “dağıtılmış egemenlik”⁴²⁶ (*disaggregated sovereignty*) hipotezi üzerinden de nitelendirmiştir. Her ne kadar egemenliğin, devletlerin vazgeçilmez bir niteliği olduğu varsayılsa da uluslararası sistemi yönlendiren, küresel veya bölgesel konulara etki eden ulusal ya da uluslararası üstü oluşumların geleneksel egemenlik anlayışını değiştirdiği üzerine argümanlar söz konudur.⁴²⁷

Uluslararası anlaşmaların kabul edilmesi ve uygulanması her devletin dış politikasını oluşturan başlıca faaliyetlerdir. Bu faaliyetler de ekseriyetle ikili veya bölgesel siyasi anlaşmalar yapmak üzerinedir. Ancak, uluslararası ilişkiler geliştikçe küresel boyutta farklı konularda, yeni anlaşmalar yapılmıştır. Devletler arasında yeni iş birliğine dayalı eylem gerektiren ticaret, para politikası, çevresel sorunlar, kaynak yönetimi, insan hakları konularında düzenleyici anlaşmalar yapılmaya başlandı. Böylece bazı akademik çalışmalarda, yeni küresel uluslararası sistemde söz sahibi olan ulusal ve uluslararası örgütler devletlerin muadili olarak yorumlanarak *yeni egemen* kavramı tartışılmaya başlandı.⁴²⁸

⁴²⁶ Schleicher, a.g.e., s.204.

⁴²⁷ Anne-Marie Slaughter, “Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks”, *Government and Opposition*, Volume 39, Issue 2, 2004, pp. 159 – 190, s.187.

⁴²⁸ Abram Chayes, Antonia Handler Chayes, *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*, Harvard University Press, 1995., s.69.

Küresel düzenin yeni mekanizmaları ve sistemleri karşısında egemenliğin bileşenleri de yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Slaughter'ın liberal devletler hipotezine göre, bu sistem dağıtılmış egemenliklerden oluşmaktadır.⁴²⁹ Uluslararası sistemin kendisi, devletlerin birbirleriyle ilişkilerini şekillendiren, iç politika ve ekonomi konularına derinlemesine nüfuz eden uluslararası anlaşmalar, örgütler ve kurumlardan oluşan bir hale gelmiştir.⁴³⁰ Uluslararası iktisadi, sosyal, siyasi ilişkilerin çoğalmasıyla ortaya çıkan uluslararası kurumlar ile ulusötesi bireyler ve gruplar arasında doğrudan ya da dolaylı şekilde yeni ilişkiler meydana gelmiştir.⁴³¹ Birincisi, ulusötesi toplumlardaki bireyler ve gruplar arasındaki ilişkiler. İkincisi, bu aktörlerle devlet kurumları arasındaki ilişkiler ve sonuncusu devlet tercihlerinin grupların ve bireylerin değişen işlevlerine göre şekillendiği devletler arası etkileşimler.⁴³²

Tüm bu ulusötesi ilişkiler, bir *kural* niteliğinde olmayan daha çok kendilerinin belirledikleri kurallara/normlara göre yönetilirler. Ayrıca bireyler ve gruplar ulusötesi sözleşmelerin yönetmesi veya düzenlenmesi için önceden var olan uluslararası hukuk organlarına da başvurabilirler. Her ne kadar bireyler ve gruplar bu ilişkiler ağının temel aktörleri olsa da devletler de gerekli olması halinde bu normları düzenleyebilirler.⁴³³

Sınır ötesi faaliyet gösteren, iktisadi ve sosyal konulu ilişkileri düzenleyen sözleşmelerin çoğu aktörlerin tercihlerine göre oluşturulmuştur. Aktörler gerekli durumlarda herhangi bir mahkemeyi yetkili kılmakta özgürdürler. Bölgesel sınırlamalar da söz konusu değildir. Mesela, tarafların iradeleriyle şekillenen sözleşmelere göre, uyuşmazlıkların çözümü için Londra'daki bir mahkemede, New York yasası uygulanabilir. Buradaki özgürlük ve esneklik piyasa ekonomilerinin etkin ve sorunsuz şekilde ilerlemesi için özellikle önemlidir. Uluslararası sistemi yöneten bu iradi hukuk, özellikle kendi kendini düzenleyen piyasa, kurumsal şirket ağları, iş dernekleri tarafından benimsendiği ve uygulandığı için bir yasa gibi olmasa da çoğu akademisyen ya da uzman tarafından küresel düzene hâkim olacak ve iradi normlar sonucunda ortaya çıkan *yeni ticaret hukuku olarak* da yorumlanmaktadır. Yine

⁴²⁹ Slaughter, International Law... s. 534.

⁴³⁰ Slaughter, Disaggregated Sovereignty... s.187.

⁴³¹ Slaughter, International Law... s. 535.

⁴³² A.g.e.,

⁴³³ A.g.e., s.517.

uluslararası ticari ilişkilerde, ikili anlaşmaların yorumlanması, uygulanması ve bu anlaşmazlıklardan doğan uyuşmazlıkların çözülmesi için tarafların iradeleri ile seçtikleri alternatif çözüm yollarından birisi olan uluslararası tahkim, sosyal veya iktisadi ilişkiler sonucu ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü için tercih edilmektedir.⁴³⁴

Liberal devletler arasında gelişen bu yeni hukuk modeline, realist uluslararası ilişkiler teorisi ve uluslararası hukuk öğretileri çerçevesinden bakıldığında, mevcut uluslararası hukuk ilkeleri tartışmalı hale gelebilir. Hatta yeni ilkeler geliştirilebilir. Bununla birlikte bu yeni hukuk modelinde öne çıkan bireyler ve gruplar, kurumlar ve kuruluşlar karşısında dağıtılmış egemenlik kavramı üzerinden egemenliğin yeniden tanımlanması gerekebilir.⁴³⁵

Slaughter, liberal devletlerden oluşan dünya modelini şöyle özetler: Model başta ekonomi olmak üzere, ulusların ulusötesi ilişkilerini kolaylaştırmak adına liberal devletlerce benimsenmiştir. Ulusötesi toplumla, iç içe geçmiş, sınırları yok sayan birden fazla konfigürasyonda, etkileşim halinde olan ve dağıtılmış siyasi kurumlar (mahkemeler, yasama organları, yürütme organları, idari kurumlar) aracılığıyla yasalaştırılan ve uygulanan bu ulusötesi düzen, ne ütopya ne de uluslararası siyasi ya da iktisadi sorunlar için bir çözümdür. Böyle bir uluslararası yapı, başta uluslararası kamu hukuku ile devletler özel hukuku arasındaki ilişki olmak üzere uluslararası düzenin istikrarını sağlayan ve ona hizmet eden kuralların, kurumların yeniden kavramsallaştırılmasını gerektirir.⁴³⁶

Slaughter'ın hipotezine göre, liberal devletlerden oluşan dünya düzeninde etkili olacak iki parametre ortaya çıkacaktır; ilki, bağımlı iktisadi ağlar gittikçe gelişerek devletin/egemenin etkisini azaldığı bir uluslararası sistem (dağıtılmış egemenlik kavramı). İkincisi, küresel düzenin ihtiyacına göre gelişen yeni bir hukuk ağının oluşmasıyla, devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen klasik uluslararası hukukun önüne geçecek küresel hukuk düzeni.

⁴³⁴ A.g.e., 517-518.

⁴³⁵ A.g.e., 534-535

⁴³⁶ A.g.e., s.538.

Soğuk Savaş'ın ardından, yeni dünya düzenini iktisadi açıdan şekillendiren serbest piyasa ekonomisi üzerine birçok uluslararası akademik çalışma vardır. Bu çalışmalarda uluslararası ekonominin gelişiminden ve de etkilerinden bahsederken liberalizm, klasik liberalizm, iktisadi liberalizm ya da neoliberalizm kavramlarını kullanmayı tercih ederler. Mesela Slaughter, hipotezini ortaya koyarken sadece liberalizm kavramını kullanmıştır. Bunun yanı sıra ulusal ya da uluslararası çalışmalarda 1970'lerden itibaren, Üçüncü Dünya ülkelerini de etkisi altına alan ve küreselleşmenin temelini atan liberalizmin ekonomi temelli ortaya çıkan bir diğer varyasyonu olan, neoliberalizmdir. Slaughter, çalışmasında, liberal ve liberal olmayan devletler ayrımının uygar olan ve uygar olamayanlar ayrımını çağrıştırdığı için çekinceli yaklaşıp da bu çalışma günümüz küresel düzeninin liberal ve liberal olmayan devletlerden oluştuğu görüşüyle devam edecektir. İlk olarak aşağıda, iktisadi neoliberalizmin küresel ekonomi ile ilişkisi tartışılacaktır; çünkü Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve diğer uluslararası örgütler ve kuruluşlar neoliberal politikaların uygulanmasını sağlayan en önemli araçlardır.⁴³⁷

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, etkisini kaybeden liberalizm, dünyayı şekillendirmek üzere yeniden sahneye çıkmıştı. 1990'ların başlarında sosyalizm kapitalizmin karşısında yenilgiye uğramış; iktisadi self determinasyon hakkından faydalanmanın yerine, Batı sermayesinin beşiği haline gelen Üçüncü Dünya'nın, artarak devam eden dış borcu, Bandung Konferansı'nı anlamsız kılmıştı; Avrupa'daki Keynesçi akım tüm etkileriyle ortadan kalkmıştı.⁴³⁸

20. yüzyılın sonunda, serbest piyasa ekonomisi dünyaya hâkim olmuştu. Küresel ekonomi ve onun yeni aktörleri karşısında, devletlerin geri planda kalmaya başladığı bu dönemi etkisi altına alan akım ise liberalizmin küresel düzendeki yeni şekli olan, *neoliberalizmdi*. Bu kavramı eleştirenlere göre, sömürgeciliğin yerini alan küreselleşme, “yeni bir imparatorluk” kuruyordu. Destekleyenlere göre herkesin fırsat

⁴³⁷ Servet Akyol, “Neoliberalizm Tartışmalarına Maliye Politikası Çerçevesinden Bir Bakış”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6. Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı, Kocaeli, Eylül 2014, s.294.

⁴³⁸ Başyazı Bölümü, Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) Neoliberal Projenin Araçları mı, Yoksa Halk Dayanışmasının Alternatif Taban Örgütleri mi? *Sivil toplum örgütleri: neoliberalizmin araçları mı, halka dayalı alternatifler mi?* Orijinal kitap adı: Les ong: instruments du neo-liberalisme ou alternatives populaires? Çev., Işık Ergüden, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, İstanbul, 1998, s.22.

sahibi olabileceği yeni bir dünya düzeni oluşabilecekti. Neoliberalerler, sınırlı devlet ve demokratik bir serbest piyasanın kurduğu, sınırsız bir dünya pazarı hedefliyorlardı.⁴³⁹ Buna karşılık neoliberalizmi, sadece bir kavram olarak değerlendiren ve uluslararası sistemi şekillendirdiği konusundaki savları abartılı bulan görüşler de söz konusudur.⁴⁴⁰

Bu tez çalışmasının odaklandığı yıllar, genellikle 1960’lı ve sonrasındaki yıllardır; ancak bu bölümün devamında, bundan sonra, neoliberalizm teorisini detaylıca ele alınacaktır; çünkü uluslararası toplumda, öteki veya medeni olan veya olmayan ayrımının Üçüncü Dünyanın, iktisadi self determinasyon hakkını nasıl etkilediğini anlatmak için neoliberalizmin entelektüel temellerinin atıldığı yıllar olan 1920’li yıllara zaman zaman dönüş yapılacaktır. Neoliberalizm⁴⁴¹ AB ile birlikte hem Güney hem de Kuzey’deki devletlerin benimsediği ve uluslararası finans kuruluşlarının teşvik ettiği hatta bazı sosyalist gruplara dahi hitap edebilen, bir iktisadi proje olarak dünyada tek kutupluluğu ortaya çıkardı. Öyle ki hâkim olduğu teknolojik yöntemlerle dünyaya hâkim olma hedefi olan “bir burjuvanın toplumsal projesiydi.”⁴⁴² Bu nedenle, öncelikle neoliberalizmin entelektüel temelinden bahsetmek gerekir. Neoliberalizm kavramı, 1938 yılında, Paris’te sosyolog, gazeteci, iş dünyası temsilcilerinin “liberalizmi yenileme” amacıyla gerçekleştirdikleri, Walter Lippman’ın Kolokyumu’nda kullanıldı.⁴⁴³ Almanya’da *sosyal piyasa ekonomisinin* entelektüel öncülerinden biri olarak görülen Wilhem Röpke, uluslarüstü neoliberal örgütlenmenin de baş aktörlerindendi.⁴⁴⁴

Röpke, Amerikalı gazeteci Walter Lippman’ın yazmış olduğu kitaptan etkilenererek, “Uluslararası İktisadi Dağılıma” projesi üzerine ayrıntılı şekilde tartışmak için bir örgütlenme çağrısında bulundu. Bunun üzerine Paris’te, *Lippman Kolokyumu*, liberalizmin yenilenmesi amacı ile toplandı. Liberalizmin revizyonu anlamına gelen yeni bir kavram için ortaya atılan birçok seçenekten sonra, “neoliberalizm” üzerinde

⁴³⁹ Quinn Slobodian, *Küreselciler: İmparatorluğun sonu ve neoliberalizmin doğuşu*, çev., Ahmet Fethi Yıldırım. Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020. s. 9-11.

⁴⁴⁰ Rajesh Venugopal, *Neoliberalism as concept*, Economy and Society Volume 44, Number 2 May 2015: 165–187, s.181.

⁴⁴¹ Not: Bundan sonra, neoliberalizmi detaylandırırken, bu teorinin inşa edildiği yıllardan da ara ara (1920’li yıllar) bahsedilecektir. Tezin tarih veya olay sıralamasında karışıklık yoktur. Bu yüzden okuyucunun dikkatini çekmek isteriz.

⁴⁴² Ergüden, s. 22.

⁴⁴³ Slobodian, a.g.e., s. 15.

⁴⁴⁴ A.g.e., s.133.

karar kılındı. “Neo” kelimesi, *laissez faire* ilkesinin yetersizliğini ve liberalizmin modern bir ekonomi politikasına ihtiyaç duyduğunu simgeliyordu.⁴⁴⁵ Dört gün süren Kolokyum’da, *laissez faire* ilkesinin başarısızlığı, üzerine tartışıldı. Kolokyum sonrasında, kapitalizm krizini çözmek için kurulan, *Uluslararası Liberalizmin Yenilenmesi Çalışmaları Merkezi*’nin (*Centre international d’études pour la rénovation du libéralisme*) kurulması kararı alındı.⁴⁴⁶

Fransa’nın, İkinci Dünya Savaşı’na dâhil olmasıyla, bu merkez etkisini yitirdi. Ancak bu oluşumun bir devamı niteliğinde olan, 1947 yılında, Friedrich Hayek ve Wilhelm Röpke’nin öncülüğünde, Mont Pelerin Topluluğu kuruldu. Hayek’e göre neoliberalizmin tohumları, Mont Pelerin’de atıldı.⁴⁴⁷ Topluluğun amacı neoliberal düşüncenin temelini oluşturmaktır.⁴⁴⁸

Klasik liberalizmin artık teorik ve ideolojik olarak etkisini kaybettiğini düşünen topluluk üyeleri, kavramın temel öğeleri, özel mülkiyet, piyasalar ve bireyselleliği muhafaza ederek, neoliberalizmin yeni çerçevesini oluşturmaya çalışırken, tartışılan öncelikli konu “devlet” in rolü hakkındaydı. Aslında, neoliberalizmin Alman versiyonu olan *ordoliberalizme*⁴⁴⁹ göre, toplumsal düzeni sağlayacak ve bunu güvence altına alacak olan sosyal piyasa ekonomisini kolaylaştıracak faktör, *güçlü* bir devlettir. Bu yüzden toplulukta, genel neoliberalizmin anlayışı olarak bilinen devlet ve piyasa zıtlığı görüşü pek de hâkim değildi.⁴⁵⁰ Üyeler arasında anlaşmazlıklar da söz konusu olsa da Mont Pelerin’in başarısı, klasik liberallerden farklı olarak, ordoliberal “düzenlerle düşünme” ilkesini küresel boyuta taşıyıp, dünya ekonomisini demokrasiden korumak üzere birçok öneri sunmasıydı.⁴⁵¹

Neoliberal programın uygulanması, İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra, öncelikle Almanya ve Fransa’da başladı. Mesela, Mont Pelerin’in üyesi Ludwig Erhard, Alman

⁴⁴⁵ Philip Mirowski, Dieter Plehwe, *The Road From Mont Pelerin The Making Of The Neoliberal Thought Collective* Harvard University Press Cambridge, England 2009, s.47.

⁴⁴⁶ Slobodian, a.g.e., s.142.

⁴⁴⁷ Slobodian, a.g.e., s.222

⁴⁴⁸ Slobodian, a.g.e., s.17.

⁴⁴⁹ Ordoliberalizm: Bkz., <https://www.fikirtepe medya.com/ekonomi/ordoliberalizm/> , “Almancadaki Ordnung ve Liberalismus yani Düzen ve Liberalizm kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur.” Erişim tarihi: 17 Nisan 2024.

⁴⁵⁰ John F. Henry, “The Historic Roots of the Neoliberal Program”, *Journal of Economic Issues*, June 2010, Vol. 44, No. 2, pp. 543-550, s.548.

⁴⁵¹ Slobodian, a.g.e., s.16.

hükümetinde, ekonomi bakanı olarak görev aldı. Erhard, Almanya’da “Sosyal Piyasa”nın tanıtılmasındaki rolü oldukça önemliydi. Neoliberal akademik faaliyetleri desteklemek ve neoliberal ideolojinin teşvik edilmesine destek olmak amacıyla birçok dernek kuruldu. Neoliberaller, çok sayıda düşünce kuruluşları (*think tanks*) kurdular ve onları etkin olarak yönettiler. Bunlardan ilki, 1955 yılında kurulan, İktisadi İşler Enstitüsü’yü. Bunu diğerleri izledi, *Politika Çalışmaları Merkezi*, *Adam Smith Enstitüsü* gibi. Bu düşünce kuruluşlarının çoğu, *Freedom Network* ve *Atlas Research Foundation*’da bağlantı kurdu. Bu örgütler altında neoliberal siyasi programın yayılabileceği şirket içi yayınlar da dâhil olmak üzere, saygın bir entelektüalizmin inşasına da hizmet ediyordu⁴⁵²

Cenevre Okulu, Röpke, Ludwig von Mises, Hayek, Gottfried Haberler gibi akademik çalışmalar yürüten ya da *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması*’nda (GATT) görevli, Jan Tumlir ve Persmann gibi düşünürlerden oluşmaktaydı. Cenevre Okulu, “ordoliberal iktisadi yasa”⁴⁵³ düşüncesini ulusötesine taşıdı. Avrupalı neoliberaler, uluslararası sorunlarla fazlasıyla ilgiliydiler. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, neoliberaler devlet gücü ile iktisadi bağımsızlık arasında denge kuracak politikalar geliştirmeye odaklandılar. Böylece, Viyana’da başlayan neoliberalizm akımının önde gelenlerinin yeni karargahları, DTÖ’nün de yer aldığı Cenevre oldu. Chicago Okulu veya Virginia Okulu düşünürleri sadece ABD’yi model olarak ele aldılar ve dünyanın geri kalanına kayıtsız kaldılar. Ancak, Avrupalı neoliberalerin böyle bir seçeneği yoktu; çünkü Avrupa’da ABD’ninkine benzer büyük bir iç pazar olmadığı için dünya pazarına ulaşmaları ticaret ile mümkündü. Bu yüzden, Avrupalı neoliberalerin, erken dönemlerde dünya düzeni üzerine etkili teoriler üretmekte başarılı oldular.⁴⁵⁴

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, dekolonizasyonun etkisiyle de self-determinasyon hakkının olumlu yankıları karşısında neoliberaler, rahatsızlık duymuşlardır çünkü ulusların dizginlenemeyen bir bağımsızlığa sahip olmalarını tehlikeli buluyorlardı. Ulusların sermayenin, tüm dünyada dolaşımını kolaylaştıracak şekilde, uluslararası kurumsal bir düzene dâhil olmaları, gerektiğine inanıyorlardı. Neoliberaller, bu kurumsal ve küresel düzenin nasıl oluşturulacağı konusunda, Schmitt’ten ilham

⁴⁵² Henry, a.g.e., s.548-549.

⁴⁵³ Slobodian, a.g.e., s.26.

⁴⁵⁴ A.g.e., 25-26.

aldılar. Schmitt *Nomos of the Earth* (Nizam-ı Âlem) eserinde, olası bir küresel sistemde, dünya düzenine etki eden iki kavramdan bahsetmiştir; devletlerden oluşan ve kamu gücünün hâkim olduğu *imperium dünyası* (Schmitt, kitapta bu kelimeyi *kamu gücü ve hâkimiyeti* olarak kullanmıştır) diğeri de özel hukukun uygulandığı, merkezinde mülkiyetin olduğu *dominium* (bu kelimeyi de özel mülkiyet olarak kullanmıştır)⁴⁵⁵ dünyasıydı.⁴⁵⁶

Schmitt eserinde, bu ayırmadan, egemenliği zayıflatan olumsuz bir durum olarak bahsederken, neoliberaler *imperium* ve *dominiumu* yeni dünya düzeninin formülü olarak benimsediler. Röpke'ye göre, liberal dünyanın temeli bu ayırmadan ibaretti ve ideal bir neoliberal düzen, sınırlı bir anayasal sistem ile kamusal alanın özel alandan ayrıldığı bir *dünya hukuku*, küresel sistemi dengeli şekilde yönetebilirdi. Bunun için öncelikli hedef, ulusların egemenliğini sınırlamak ve egemenliği de güçlü bir siyasi ve coğrafi birime dönüştürmek yerine, ortadan kaldırmaktı. Böylece neoliberalerin öncelikli amacı, ekonomi ile siyaset arasındaki hassas dengeyi kuracak ve istikrarını sağlayacak kurumlar oluşturmak oldu.⁴⁵⁷

Neoliberaler, bu dengenin kurulması için “piyasa yalıtımı”⁴⁵⁸ üzerine yoğunlaştılar; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), DTÖ gibi uluslararası ticaretin önemli aktörlerini devlet müdahalesinden korumak veya devlet üstü bir konuma gelmelerini sağlamak, onlara piyasada özerk bir alan açacak ve piyasa böylece yalıtılmış olacak. Böylelikle *imperium* ve *dominium* arasında uzlaşma sağlayacak bu kurumlar, küresel neoliberalizmi inşa edecekti.⁴⁵⁹ Neoliberalerin bu amaçlarını uygulamaya geçirdikleri ilk iki kurum, *Uluslararası Ticaret Odası* (*International Chamber of Commerce, ICC*) ve Milletler Cemiyeti’ydi.⁴⁶⁰

Bu kurumlar, 1927 yılında ilk *Dünya İktisadi Konferansı*’nın yapılmasını sağladı. Bu konferansın başarısı, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldıracak “gümrük

⁴⁵⁵ Bkz., Schmitt, *Nomos of the ...* a.g.e, s.47.

⁴⁵⁶ Schmitt, *Nomos of the ...* a.g.e., s.46-47.

⁴⁵⁷ Slobodian, a.g.e., s.28-30.

⁴⁵⁸ A.g.e., s.17

⁴⁵⁹ A.g.e., s.34.

⁴⁶⁰ A.g.e., s.67.

duvarı”⁴⁶¹ fikrini gündeme getirmesi idi. Mises’e göre, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya ekonomisini yeniden toparlamak için *Uluslararası Ticaret Odası* oldukça önemliydi. Bu kurum, iki önemli gelişmenin sonucunda ortaya çıktı; fiyatları belirleyecek ve kar sağlayacak grupları oluşturan, uzman kişilerden oluşan uluslararası karteller ve küresel istatistikleri takip eden uluslararası istatistik dernekleri. Milletler Cemiyeti’nde, söz sahibi olmayan uluslararası ekonomistlerin başvurduğu kurum, Uluslararası Ticaret Odası’ydı. Talepleri malların ve sermayelerin küresel dolaşımına engel olacak duvarların ortadan kalkmasıydı. Uluslararası Ticaret Odası, 1926 yılına kadar ekonominin yeniden inşası mottosuyla hareket etti. 1919 yılında kurulan örgüt, uluslararası alanda serbest piyasa stratejisiyle hareket eden ilk ve en eski örgüttür. Birinci Dünya Savaşı’nın etkisi altında, uluslararası alanda yedi binden fazla şirketi ve derneği bir araya getiren ve kendini liberalleşmeye adanmış olan örgüt, yatırımcıların girişimiyle başlatılan kapitalist görüşmeler için en kapsamlı forumdu. Örgüt, DTÖ, İktisadi Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD), G8 gibi küresel iktisadi deregülasyon aktörlerinin oluşumu için de önemli bir teşvik edicidir. Örgütün temel işlevi, kapitalistlerin ve ilgili kurumların çeşitli alanlarda uluslararası politika düzeni oluşturmak için bir araya gelecekleri bir forum sağlamak ve uluslararası iş perspektifini kurumsallaştırmaktır.⁴⁶²

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, GATT gibi uluslararası örgütlerin ve rejimlerin yeni gelişen dünya ticaretinin canlanmasına etki ettiği gözlemlenirken, aynı zamanda inatçı ulus devletlere neoliberal politikaları empoze etmek için oldukça etkili araçlardı.⁴⁶³ 1957 yılında Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa İktisadi Topluluğu (AET), aslında Hayek’in, 1930’lardaki federasyon planının bir sonucu olarak değerlendirildi. Topluluk, neoliberalizmin hedeflerine hizmet eden önemli bir tasarı olduğunu düşünenlerin yanı sıra, bazı neoliberaler topluluğa sıcak bakmadı. Şöyle ki Roma Antlaşması neoliberalizmde iki farklı görüşü ortaya çıkardı. Evrenselci olarak bilinen, Cenevre Okulu neoliberalleri ve de anayasacı (AET, hukuki ve siyasi kurumlar ile iktisadi ilişkiler arasında bir uluslararası ilişki kurması açısından tarihsel öneme

⁴⁶¹ A.g.e., s.59.

⁴⁶² Dieter Plehwe, Bernhard Walpen and Gisela Neunhöffer, *Neoliberal Hegemony A Global Critique*, Bsk., Routledge, Ekim, 2007., s. 55.

⁴⁶³ Philip Mirowski, Dieter Plehwe, a.g.e., s.438.

sahiptir. Bu yüzden AET’den, iktisadi bir anayasa olarak da bahsedilir) olarak bilinen yeni kuşak neoliballer. ⁴⁶⁴

Evrenselcileri temsilen Röpke, Haberler gibi isimler, bölgesel AET’ye karşı küresel GATT’ı destekliyorlardı. Öyle ki Haberler, AET’yi eleştiren raporun yazarlarından biriydi ve bu rapor önce GATT’ın daha sonra DTÖ’nün kuruluş sürecinde önemli bir yere sahiptir.⁴⁶⁵ Neoliballerde bölünmeye neden olan asıl konu, evrenselcilerin, AET’nin neden olacağı bir Avrupa bütünleşmesiydi. GATT’ın serbest ticareti, küresel seviyeye taşıma ihtimali karşısında, Roma Antlaşması sonrasında, Batı Avrupa’ya Fransız devletçiliğinin hâkim olmasından çekiniyorlardı.⁴⁶⁶ Haberler raporunda, serbest ticaretin önünde engel olarak görülen ve AET’nin, başlıca politikaları olan ‘korumacı kotalar, sübvansiyonlar ve fiyat destekleme planları’ doğrultusunda, Avrupa ile sınırlanmış bir sanayi oluşumuna karşı çıkmıştı. Bunun yerine GATT ile “sanayileşmiş dünya” hedefini işaret ediyordu.⁴⁶⁷ AET açısından, Avrupa bütünleşmesi, inşa edilen yeni ticaret alanına sömürgeleri dâhil ederken, Latin Amerika ülkelerini bu alan dışında kalacaktı. Evrenselciler ise bu manzarayı bölünmüş bir Avrupa pazarı olarak değerlendirdi. ⁴⁶⁸

1930’larda ve 1940’larda neoliballerin düşmanı, ticareti sekteye uğratan veya yavaşlatan ‘iktisadi milliyetçilikti.’ Küresel ekonominin istikrar bozucu üyeleri olarak görülen Küresel Güney ülkelerinde, serbest ticaret yapmak isteyen Kuzey Ülkelerinin hedefi milliyetçi politikalar uygulayan hükümetlerdi. Neoliballer göre, iktisadi milliyetçilik karşılıklı bağımlılık politikasının tersine, “kendi kendine yeterlilik, otarşi, ‘yalıtım veya özerklik’ gibi yanlış hedefler peşindeydi”.⁴⁶⁹ Bu sorunun kaynağı self-determinasyon ilkesinin vadettikleri ile serbest ekonomi arasındaki çelişki idi. Lippman Kolokiyumu’nda, bu durum şöyle açıklanmıştı: Ulusların bağımsızlık kazanması ile siyasal topraklar parçalandı ve küçüldü; fakat uluslararası piyasanın iktisadi ihtiyaçları gittikçe arttı. Bu, liberal düzeni bozan en önemli durumdur.

⁴⁶⁴ Slobodian, a.g.e., s.324-325.

⁴⁶⁵ A.g.e., s.326.

⁴⁶⁶ Slobodian, a.g.e., s.364.

⁴⁶⁷ A.g.e., s.362.

⁴⁶⁸ A.g.e., s.387.

⁴⁶⁹ A.g.e., s. 167.

Neoliberaler milliyetçilik gerçekliği ile uluslarüstü iktisadi düzeni aynı paydada buluşturacak bir formül izliyorlardı.⁴⁷⁰

Neoliberal entelektüeller, 1930’lu yıllardan itibaren, yükselişe geçen ulusların etkisini azaltacak bir planın peşine düştüler. Neoliberalerin çözümü “yönetimin ulusalsızlaşmasıydı.”⁴⁷¹ Hayek ve Mises ekonominin siyasetten arınmasını sağlayacak ikili yönetim önerisinde bulundurlar. Her ne kadar uluslararası düzen neoliberalerin bu isteği çerçevesinde şekillenemediyse de ikili yönetim önerileri kısmen gerçekleşmiş oldu. Sömürge döneminden sonra, ulusal egemenliğin önlenemez hâkimiyetine rağmen dünya ekonomisinin çoğu, IMF ve GATT’ın⁴⁷² denetimi altına girdi. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, neoliberal politikaların uygulanması için oluşturulan Bretton-Woods sisteminin kurumları olarak bilinen, IMF, WTO ve DB var oldukları günden bugüne, başta Üçüncü Dünya ülkeleri olmak üzere, tüm ulusların yaşamlarına özellikle iktisadi açıdan etki eden kurumlardır.⁴⁷³

Bretton-Woods sistemi, neoliberalerin beklentilerini tam anlamıyla karşılamadı. Aksine onların amaçlarından kısmen saptı. BM’nin bir ülke bir oy ilkesi, neoliberalerin mücadelesini verdiği siyasetin, ekonomiye müdahalesini mümkün kılacaktı. Böylece Britanya İmparatorluğunun yeniden doğuş hayali, self-determinasyon hakkı verilen, Küresel Güney’in sahneye çıkmasıyla darbe yiyecekti. Bu gelişmeler nedeniyle, neoliberalerin yeni mücadele konusu insan hakları olacaktı.⁴⁷⁴

Neoliberalere göre, “demokrasinin dizginsiz yayılması”⁴⁷⁵ çok önemli bir problemdi. Öyle ki Röpke bu konuyla ilgili rahatsızlığını “1945 sonrası dönem, demokrasi kuduzunu yerküreye yaydı”⁴⁷⁶ ifadesiyle dile getirmiştir. Sömürgecilikten kurtulup, bağımsızlık elden eden halklar için özellikle BM, siyasal hak talebinde bulunma alanı haline geldi. Bir ülke, bir oy ilkesi aracılığıyla, Küresel Güney ülkeleri, neoliberalerin

⁴⁷⁰ A.g.e., s. 168.

⁴⁷¹ A.g.e., s.210

⁴⁷² 1995 yılında GATT’ın yerine Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur.

⁴⁷³ Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk çev.* Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 2001, s.56.

⁴⁷⁴ Slobodian, a.g.e., s.212.

⁴⁷⁵ A.g.e.,218.

⁴⁷⁶ A.g.e.,

1930’lu yıllardan itibaren, karşı olduğu sosyal demokrat ekonomistler ile aynı paydada yer almaya başlamışlardı, çünkü neoliberaler, Milletler Cemiyet’inde, etkin roller üstlenirken, BM’ye hâkim olan kişiler artık sosyal demokratlardı.⁴⁷⁷

Neoliberaler için self-determinasyon hakkı, kitle demokrasisi ilkeleri dünya ekonomisi için tehdit oluştuyordu. Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri, küresel ekonomiden uzak, kendi sanayilerini oluşturma çabasına girişmişlerdi ve bu durum neoliberalizmin temel direği olan mal ve paranın serbest dolaşımı ilkesini temelden sarsabilirdi.⁴⁷⁸

Neoliberaler, Bretton Woods ve buna benzer kalkınma teorilerini, uluslararası iş bölümünü bozdukları için eleştiriyorlardı. Bu gibi, ulusal özerklik hayalini besleyen teoriler, zamanla ulusların kendi doğal kaynakları ile ilgili alanlarda değil de üretimin doğal akışına zarar verecek alanlarda uzmanlaşmaya başlamasına neden olacağına inanıyorlardı.⁴⁷⁹ Gerçek bir liberal düzende, mallar ve sermaye serbest şekilde değiş tokuş edildiğinde, dünya kaynakları verimli şekilde kullanılabilirdi. Neoliberalere göre, sömürgeci kurtulmuş ulusları rekabetten korumak amacıyla oluşturulan sistemler yerine, onları dünya pazarına entegre etmek adına, piyasa talebine uygun şekilde eğitmek gerekirdi.⁴⁸⁰

Afrika’daki *apartheid* rejimini savunan Röpke’ye göre, kültür küresel kapitalizmin önündeki en büyük sorundur. Röpke, *Güney Afrika ile ilgili olumlu bir değerlendirme* başlıklı çalışmasında,⁴⁸¹ Güney Afrika’dan ‘Güney Afrikalı Zenci’, yalnızca son derece farklı bir ırkın insanı değil, aynı zamanda tamamen farklı bir uygarlık tipinden ve düzeyinden gelir. Dünya ekonomisinde en zengin ve -bazı bakımlardan- yeri doldurulamaz ülkelerden biri’⁴⁸² şeklinde bahsetmiştir. Bunun yanı sıra bu bölgedeki beyaz ırkın üstün olduğu düşüncesini de tekrar etmiştir. Ona göre, iktisadi kalkınma için hiçbir ahlaki koşula gerek yoktur. Bu görüşüne paralel olarak, Röpke *apartheid*

⁴⁷⁷ A.g.e., s.219.

⁴⁷⁸ A.g.e, s. 257.

⁴⁷⁹ John Gerard Ruggie, “International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order”, International Organization, 1982, Vol. 36, No. 2, International Regimes, pp. 379-415. s.408.

⁴⁸⁰ Slobodian, a.g.e., s.260-61.

⁴⁸¹ Bkz., Wilhelm Röpke, “South Africa: An Attempt at a Positive Appraisal” Information Service of South Africa, 1965.

⁴⁸² Slobodian, a.g.e., s.269.

politikasını ayrımcılık olarak değerlendirmiyordu. Üstelik, Güney Afrika'nın kalkınması için ve dekolonizasyon sürecinin bir parçası olarak *apartheid* rejimini destekliyordu.⁴⁸³

Röpke'nin neoliberal bakış açısı içinde, dünya ekonomisinin gidişatını etkileyen birçok faktör söz konusudur. Kendisinin, ırkçı davranışı ile serbest piyasa ekonomisi ve self determinasyon hakkı arasındaki ilişkinin temelinde bu bakış açısı vardır. Onun düşüncesine göre, 1914 yılından önceki serbest sermaye ve mal dolaşımına dayalı iktisadi düzen aslında 'bir tür yazılı olmayan *order public international (uluslararası kamu düzeni)* laikleşmiş bir *Res Publica Christiane (Uluslararası Hristiyan Halklar-Devletler)* işlevi görmüştür ve bu yüzden tüm yerküreye yayılmış ve dünyanın siyasal ve ahlaki bütünleşmesine yol açmıştır.'⁴⁸⁴

1914 öncesini, 'Batı dünyasının parlak güneşli günleri' şeklinde tanımlayan Röpke, esasında, 19. yüzyıla ve dünyaya hâkim olan Avrupa emperyalizminin, dekolonizasyon ile parçalanmasına neden olan ve tüm ulusları eşit hale getirmeyi hedefleyen demokratik dünya düzeni tasarısına karşı çıkıyordu.⁴⁸⁵ Röpke'ye göre, "ortak Hristiyan miraslarıyla birbirine bağlanan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika, 1914'ten sonra kaybolan liberal uluslararası iktisadi düzeni geri getirme sorumluluğu taşımaktaydı."⁴⁸⁶ Dünyadaki tüm ulusların eşit ekonomiye sahip olması mümkün değildi. Röpke'nin teorisine göre, az gelişmiş ülkeler, dünyada aşırı sanayileşme veya tarımın aşırı azalmasının önüne geçmek için az gelişmiş olarak kalmalıdır. Aksi durumda ortaya çıkacak dengesizlikten ziyade, Röpke şu çıkarımda bulunmaktadır:

...Üçüncü Dünyada sanayileşmenin koşulları yoktu. Küresel zenginlik eşitsizliklerini kültürel özcülükle açıklayıp 'bugünün zengin ülkeleri, modern teknoloji ve bu teknolojinin sınai kullanımı zorunlu koşullarının yanı sıra ruhlarına yanıt veren tikel bir iktisadi örgütlenme biçimine sahip oldukları için zengindir.'⁴⁸⁷

1914 yılından itibaren terkedilen liberal gelenekten sonra benimsenen sanayi stratejisi, Röpke'ye göre, başarısızlığa mahkûmdur. Ona göre, bazı Latin Amerika

⁴⁸³ A.g.e., s. 263.

⁴⁸⁴ A.g.e., s. 274.

⁴⁸⁵ A.g.e., s.274-275.

⁴⁸⁶ A.g.e., s.278.

⁴⁸⁷ A.g.e., s. 284.

lkeleri hariç, nc Dünya toplumunun genelinde, üretim için gerekli olan dakiklik, güvenilirlik, tasarruf etmek, yaratmak ve de girişimcilik eksikliği söz konusudur. Bu yüzden, yeni uluslar sanayileştirmek için verilen gayretler sonucunda, sadece birkaç lkede sanayileşme gelişmeye başlamıştır.⁴⁸⁸

Neoliberal iktisadi düzen arzusunu, ırkçı söylemleriyle gerekçelendiren Röpke, Avrupa dışında kalan toplumlar, uluslararası düzene dhil etmiyordu. Bazı ulusların, dekolonizasyon akımıyla, sömürge olmaktan gelişmekte olan uluslar sınıfına dhil edilmesini doğru bulmadığını, Kongo rneği üzerinden şu şekilde ifade etmiştir: Kongo, Belçika aracılığıyla, faize dayalı borçlanma yolu ile serbest piyasa dünyasına dhil olarak, iktisadi kalkınma ve uygar bir toplum olma fırsatını yakalamıştı. Ne var ki dekolonizasyon etkisiyle hem Batı'dan hem de uluslararası sistemden koptu. Röpke'nin, Batı dışında kalan toplumların itibarını kültür, coğrafya veya ideoloji ile değil, Batı'dan alabilecekleri kredi oranıyla değerlendiriyordu. nc Dünya lkelerinin, 'zgr dünyaya' dhil olabilmelerinin tek yolu, faize dayalı kredi ile Batı'ya bağımlı kalmalarıdır.⁴⁸⁹ (Röpke'nin bu arzusu, bugünkü IMF'nin politikaları ile gerçekleşmiştir diyebiliriz.) Neoliberalizmin ne çıkan temsilcilerinden olan Röpke'nin düşüncelerinden bu yana, Batı'nın geçmişten günümüze, dekolonizasyona rağmen, nc Dünyayı, Batı'nın kendi iktisadi istikrarını sağlamak için kendi çıkarlarına göre konuşlandırıdığı yerin hiçbir zaman değişmediği bugün de sabittir.

1970'lerde, neoliberal politikaya ivme kazandıran gelişmelerden birisi de 1973 yılında petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC), başta ABD olmak üzere, Batı'ya uyguladıkları ambargodur. Bu hamle ile birlikte artan petrol fiyatları, Arap ülkelerini iktisadi g sağladı. Ayrıca, David Harvey, ABD'nin, bu ambargonun etkilerini bertaraf etmek için Arap ülkelerine iktisadi g sağladı. David Harvey, ABD'nin, bu ambargonun etkilerini bertaraf etmek için Arap ülkelerini işgal etme planının olduğunun, Britanya istihbarat servisince ortaya çıkarıldığını ifade etmektedir. Ayrıca, Suudi Arabistan ABD'nin dolaylı tehditleri nedeniyle, yatırımlarını ABD

⁴⁸⁸ Philip Mirowski, Dieter Plehwe, a.g.e., s.

⁴⁸⁹ Slobodian, a.g.e., s. 303.

bankaları üzerinden gerçekleştirmiştir.⁴⁹⁰ Immanuel Wallerstein'e göre de OPEC krizi ABD'nin bir planıydı.

Üçüncü Dünya'nın direnişi olarak sergilenen OPEC girişimi, erişilebilir dünya artı değerinin çoğunu ve kuşkusuz Üçüncü Dünya'nın sahip olduğu tüm artı değeri, (kuşkusuz kendi paylarını alan) petrol üreticisi devletler kanalıyla (büyük ölçüde ABD) Batı bankalarına akıtmaya hizmet etti. Daha sonra bu paradoksu Üçüncü Dünya'ya, (ve Sovyet Bloku devletlerine), bu devletlerin bütçelerini bir süre için dengelemelerini ve Batı ürünlerini ithal etmeyi sürdürmelerini sağlayan devlet borçları biçiminde geri gönderildi.⁴⁹¹

İktisadi açıdan darboğazda olan ülkeler, başta gelişmekte olanlar, dışardan borç veya fon almak konusunda oldukça istekliydiler. Ancak bunun sistematik ve güvenli hale getirilmesi gerekiyordu. New York bankaları, bunu hem yatırım fırsatı hem de bu ülkelerdeki faaliyetlerinin istikrarı için "ABD'nin emperyalist geleneğini" sürdürme yoluna başvurdular. Harvey bu geleneği, ABD'nin Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilgili politikalarını örnek göstererek somutlaştırmıştır: 19. yüzyıl sonuna kadar sömürgeci bir fetih güden ABD, 20. yüzyıldan itibaren, emperyalizm politikasını belirledi. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Nikaragua'daki ABD karşıtı gerilla ayaklanmasına karşı çözüm olarak, kendisine yakın bir diktatör bulup, onu ve çevresini askeri ve iktisadi alanlarda desteklemek oldu. Bunun karşılığında ise diktatör ve çevresi ABD'nin ülkelerindeki iktisadi çıkarlarını destekleyeceklerdi. Bir diğer örnek ise, İran'da Musaddık hükümetinin, ABD ve İngiltere'nin desteklediği bir askeri darbe ile 1953 yılında düşürülmesi ve yerine petrol sözleşmelerinin ABD şirketleriyle yapılmasını sağlayacak olan İran Şahı'nın, ülkesine geri getirilmesi idi.⁴⁹²

Savaş sonrası dönemde, ABD'nin komünist olmayan ülkelere siyasi ve de iktisadi anlamda hâkim olma yöntemi genellikle şöyleydi: Yerel yönetici elitler kolay şekilde hâkimiyet altına alınırken, muhalif ya da sosyal demokrat hareketlere karşı zorlamaya ve güce başvuran ABD, gelişmekte olan dünyanın büyük bölümünde halk hareketlerine karşı büyük ölçüde gizli şiddet uygulamıştır. 1973 yılından önce ABD'nin dış yatırım politikası, genellikle Avrupa ve Latin Amerika ülkelerindeki pazarı genişletmek ve hammadde kaynaklarını sömürgeleştirmek üzerineydi. Bu

⁴⁹⁰ David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford Press, New York, 2005 s.27.

⁴⁹¹ Immanuel Wallerstein, *After liberalism*, The New Press, New York, 1995, s.15.

⁴⁹² Harvey, a.g.e., s.27-28.

tarihten sonra ABD, yabancı ülkelere, faizle sermaye ihracı hedefine odaklandı. Bunun için de piyasanın serbestleşmesi gerekiyordu ve ABD bu hedefi destekleyici stratejiler geliştirdi.⁴⁹³ Krediye muhtaç gelişmekte olan ülkeleri, Amerikan bankalarının lehine olan faiz oranlarıyla borçlandırıldılar. Öyle ki krediler dolar üzerinden verildiği için en küçük artış bile borçlu ülkeleri temerrüde düşürmeye yetiyordu.⁴⁹⁴

Neoliberalleşmenin etkisi her ülkede farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Bazıları neoliberal serüvene kısmen dâhil olurken, bazı devletler piyasalara esneklik getirecek politikaları benimsediler. Bazıları da sınırları tamamen zorlayarak monetarizme geçiş yaptılar ve kamuya ait tüm alanları özelleştirdiler. 1970’li yıllardan itibaren bu gelişmeler eşliğinde, ticari alanda rekabette önemli artış gösterdi. Neoliberalleşmenin etkisi elbette “eşitsiz coğrafi gelişmelerle”⁴⁹⁵ paralel şekilde ortaya çıkıyordu. Neoliberalleşme konusunda başarılı olan ve bu ekonomi politikasından verim almaya başlayan devletler, diğer zayıf devletler üzerinde baskı oluşturmaya başladılar. Neoliberalleşme “bazı ülkeleri (Japonya, Almanya, Tayvan, ABD, Çin), bölgeleri (Silikon Vadisi, Bavyera, Üçüncü İtalya, Bangalor, İnci Irmağı Deltası, Botsvana) ve şehirleri (Boston, San Francisco, Şanghay, Münih) sermaye birikiminde öncü yaptı.”⁴⁹⁶

Küresel kapitalizmdeki rekabet, eşit şartlarda gerçekleşemediği için ortaya bir istikrarsızlık çıkıyordu. Neoliberalizmin Birleşik Krallık ve ABD tarafından tetiklenmesine rağmen, bu bölgelerde dahi neoliberalizmin etkisi sorunsuz değildi. Sorunlu ekonomileri düzeltme ve istikrar getirme vaadiyle hedeflenen neoliberalizm pratikleriyle, enflasyon istikrar kazanmış, faiz oranları düşmüş olsa da işsizliğin artması ve de yaşam kalitesinin azalması gibi olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Sonuç olarak, küresel düzeyde ortaya çıkan durum, artan gelir eşitsizliği ve yavaş iktisadi büyüme idi. Nihayet, neoliberalizm dayatmasına maruz kalan Latin Amerika

⁴⁹³ A.g.e., s.28.

⁴⁹⁴ A.g.e., s.29.

⁴⁹⁵ A.g.e., s.87.

⁴⁹⁶ A.g.e., s.88.

için 1980'lerin başı, iktisadi durgunluk ve siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu kayıp bir on yıla mal oldu.⁴⁹⁷

1990'lara gelindiğinde, neoliberal *Washington Sözleşmesi* gündeme geldi. Bu sözleşmede, ABD ve Birleşik Krallık, küresel iktisadi sorunların çözümü olarak neoliberal modelleri işaret etti. Öyle ki Japonya ve Avrupa'ya dahi neoliberalleşmeye dâhil olmaları için baskı yaptılar. Bu baskının en görünür hali, DTÖ'nün kurulmasıydı. Bu kurumun öncelikli hedefi küresel ekonomiye uygun neoliberal programları uygulamaya koymaktı.⁴⁹⁸ Özellikle, ABD tarafından seçilen küresel finans kuruluşları, müdahaleye açık ve zayıf toplumlara bu programlar zoraki de olsa uygulanacaktı. Neoliberal Washington Sözleşmesi'nin temel ilkesi bu şekildeydi.⁴⁹⁹ DTÖ, 'Amerika'nın değerlerini ihraç etme' görevini üstlenmişti. Buna göre DTÖ aracılığı ile ABD'nin küresel düzeydeki hedefleri şu şekilde tanımlandı:

...ABD'nin başka ülkelerin iç işlerine müdahale etmesini kolaylaştıracak 'yeni bir araç.'Yabancı ekonomilerin can alıcı önem taşıyan sektörlerinin Amerikan tabanlı şirketlere devredilmesi. İş dünyasındakiler ve varlıklı kesim için yeni ayrıcalıklar. Maliyetlerin yükünün tüm halka aktarılması. Demokrasinin oluşturduğu tehdit karşısında yeni ve güçlü silahlar.⁵⁰⁰

Anlaşılabacağı üzere, ABD uluslararası kurumlar aracılığı ile kurduğu sistem hem kendi çıkarlarına hizmet edecek hem de yeri geldiğinde güç kullanımını mümkün kılacaktı. Amerika'nın ısrarla oluşturmaya çalıştığı serbest piyasa, aynı zamanda ona istediği zaman uluslararası ticaret anlaşmalarını ihlal etme imkânını da vermeliydi.⁵⁰¹

Neoliberalizmin araçları olarak küresel iktisadi kurumlar, serbest piyasayı, dünya ekonomi sistemi haline getirmek için inşa edilmiş aygıtlardır. Neoliberalizmin entelektüel temsilcileri, GATT'ı Avrupa bütünleşmesinin kurumsal temsilcisi AET'ye karşı desteklediler. "Ticaretin tam serbestleştirilmesi"⁵⁰² amacıyla GATT, küresel bir iktisadi anayasanın oluşturulması için önemli bir karşıt modeldi.⁵⁰³ Daha sonra 1970'lerde cereyan eden iktisadi bunalım sonucunda neoliberal düşünürler,

⁴⁹⁷ A.g.e.,

⁴⁹⁸ A.g.e., s.93.

⁴⁹⁹ Noam Chomsky, *Halkın Sirtından Kazanç*, Om yayınevi, Ekim 2000, İstanbul., s. 21.

⁵⁰⁰ A.g.e., s.88

⁵⁰¹ A.g.e., s.90.

⁵⁰² Slobodian, a.g.e., s. 365.

⁵⁰³ A.g.e., s.391.

Hayek'ten ilham ile “kendi kendini dengeleyen bir sistem” için GATT reformunu gerekli gördüler. Washington Sözleşmesi ve ABD'nin serbest piyasa ile ilgili politikaları da bu değişikliği tetikleyen önemli nedenler arasındadır. 1990'lı yıllara gelindiğinde hızlı bir şekilde gelişen uluslararası ekonomi hukuku disiplininin etkisiyle yönetmelik ve anayasacılık teorileri geliştirildi. Bu entelektüel akım GATT'ın, DTÖ'ye dönüşmesine önemli katkı sağladı.⁵⁰⁴“DTÖ'ye giden yol her şeyden önce ABD'nin en önemli oyuncu olduğu dolambaçlı bir diplomasi, siyasal ekonomi ve güç siyaseti yoluydu.” DTÖ gelişmemiş ülkelerin, ABD karşısında sürekli yenildiği bir mekân şeklinde varlığını devam ettirmektedir.⁵⁰⁵

Bu argümanları destekleyici bir konu olan, Meksika'nın küresel ekonomiye dâhil olma sürecine, kısaca değinmek gerekir. 1970'lerdeki küresel krizden en çok etkilenen ülkelerden biri de Meksika'ydı. *Partido Revolucionario Institucional* (Kurumsal Devrimci Parti), 1929-2000 yılları arasında iktidarda kaldı. Parti, işçi sınıfının tehdidinin önüne geçmek için özel işletmeleri devralarak, istihdam kaynağı olarak göstermeyi hedefledi. Finansman kaynağına ihtiyaç duyan devlet borç alma yoluna gitti. New York yatırım bankaları, petrol keşfeden Meksika'ya kredi verdi. Böylece Meksika'nın 1972 yılında 6,8 milyar dolar olan borcu, 1982'de 58 milyar dolara yükselmişti. Aynı yıl, Meksika iflasını ilan etti.⁵⁰⁶

Yeni devlet başkanı olan De la Madrid'e IMF, Dünya Bankası ve ABD hazinesinden oluşan grup, özelleştirme, yabancı yatırımlarla daha uyumlu çalışacak yeni bir finansal düzenin oluşturulması, ülkenin yabancı sermayelere açılması gibi neoliberal politikaları kabul ettirmek için baskı yapmaktaydı. Sonuçta 1984 yılında dünyada ilk defa IMF, neoliberal reformları gerçekleştirmesi karşılığında, bir ülkeye borç verdi. Bu anlaşmadan hemen sonra, Meksika önce GATT'a sonra da küresel ekonomiye dâhil olmuş oldu. Bunun bedeli oldukça ağır oldu; 1985'te kaynak kıtlığı o kadar arttı ki elzem kentsel hizmetler bile yapılamadı. Bir yandan da gittikçe artan ve önlenemeyen suç artışı, Meksika'yı, Latin Amerika'nın en tehlikeli ülkesi haline dönüştürdü. Temkinli şekilde kamu teşebbüslerini satarak borcu hafifletmek yoluna başvuruldu. Ancak yeterli olmadı. Halk ayaklandı ve bu ayaklanma acımasızca bastırıldı. 1988

⁵⁰⁴ A.g.e., s.402.

⁵⁰⁵ Slobodian, a.g.e., s.466.

⁵⁰⁶ Harvey, a.g.e., 98-99.

yılında yeni devlet başkanı olan Salinas, özelleştirme politikasını tereddüt etmeden uyguladı. Bu süreçte ABD ile yoğun görüşmeler sonucunda NAFTA (*North American Free Trade Agreement, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması*, 1994) ortaya çıktı. 1988-1994 yılları arasında durmaksızın devam eden özelleştirme sonucunda, 1982’de devlete ait şirket sayısı 1100 iken 2000 yılına gelindiğinde bu sayı 200 idi. NAFTA’nın kurallarına uymak zorunda kalan Salinas, tarım ve çiftçilikte de reforma gitti ve bu alanları yabancı sermayeye açmak zorunda kaldı⁵⁰⁷

1989 yılına gelindiğinde, borç affını imzalayan Meksika, IMF’nin neoliberalleştirme dayatmasına daha fazla maruz kalacaktı. 1982’de ABD’nin faizleri yükseltmesi, 1995 yılında yeni bir krizi getirdi. Meksika’nın parası devalüe oldu. ABD Kongresi’nin yardım etmeyi kabul etmemesine rağmen, Clinton, yürütme yetkilerini kullanarak ülkeye borç verdi. Aksi halde, yaşanan kriz sonucunda yasa dışı göçün artması, neoliberalleşmenin ve de NAFTA’nın meşruiyetinin yitirilmesinden de çekiniliyordu. Sonuç olarak, Meksika’nın belirli kesimleri aşırı zenginleşirken, gittikçe fakirleşen bir toplum ortaya çıktı.⁵⁰⁸

Neoliberalizm ile birlikte, doğrudan ya da dolaylı şekilde küresel ekonomiyi yöneten hükümet dışı aktörlerin, uluslararası kurum ve kuruluşların uluslararası sisteme hâkim olma süreci hızlanmıştır. Serbest piyasanın egemenliğine hizmet için inşa edilen bu kurum ve kuruluşlar, yukardaki örnekte de görüldüğü üzere, özellikle güçlü ülkelerin uluslararası iktisadi politikalarına, dolayısıyla siyasi politikalarına ivme kazandırmaktadırlar. Bu demek oluyor ki neoliberal düzen tahayyül ettiği küresel serbest piyasada başarılı olmuştur. Neoliberalizm araçları olarak bahsettiğimiz uluslararası kuruluşların bu başarıya katkıları, serbest piyasanın ihtiyacı olan finansal kaynağı, iktisadi, siyasi ve de hukuki bağlamda küresel seviyede organize edebilmeleridir. Uluslararası ilişkiler istikrarının mihenk taşları olan siyasi ve iktisadi dinamikler, küresel seviyede artık bu kuruluşlar üzerinden kontrol edilmektedir.

Daha önce de değindiğimiz üzere, yeni dünya düzeninde devlet, egemenlik, uluslararası hukuk gibi kavramaların tanımları artık pratik anlamda sınırlı veya tartışmasız değildir. Dağıtılmış egemenlik kavramından örnekle, devlet egemenliği de

⁵⁰⁷ A.g.e., s.101.

⁵⁰⁸ A.g.e., s.103-104.

küresel düzene uyumla, bir nevi esneklik göstermiştir. Uluslararası düzenin ihtiyaç duyduğu hızlı, kesintisiz ve istikrarlı küreselleşme ağında, kurumsal, katı ve hantal ilerleyen devlet ile daha pratik, çok yönlü, teknoloji ile paralel hareket edebilen devlet dışı aktörler özellikle iktisadi politikaları yönetme ve uygulama konusunda yer değiştirmiştir.

Devletler, realizme göre dünya siyasetinin merkezinde yer alır. Ancak resmi ve gayriresmi kurallar, neoliberalizmde gerçekçi yaklaşıma göre çok daha büyük bir rol oynamaktadır. Neoliberal kurumsalcılık, kurumların devlet eylemi üzerindeki etkisi ve kurumsal değişimin nedenleri hakkında sorular sorar.⁵⁰⁹

Neoliberalizm ve araçları (DTÖ, IMF, DB), zamanla kendisi ile uyumlu bir uluslararası ekonomik sistem ortaya çıkarmıştır. Küresel sistemde, uluslararası ticaret ilişkilerinde, devlet ve hükümetlerini ikame eden, uluslararası kuruluşların pratikleri, zamanla onların işleyişine uygun sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle, küresel ekonomi çarkı, güçlü ülkelerin lehine, güçsüz ülkelerin aleyhine olacak şekilde işlemeye başlamıştır. Buraya kadar neoliberalizm ve kurumlarının Üçüncü Dünya ülkelerinin, iktisadi self determinasyon hakkı üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde duruldu.

Küreselleşmenin ve dolayısıyla teknolojinin hızla gelişmesi nedeniyle, devletler ve uluslar arasındaki tüm ilişkilerin, artık teknolojinin sağladığı imkanlarla daha pratik ve işlevsel hale geldiği bir çağdayız. 20. yüzyıl, güçlü devletlerin, yeni küresel sistemi, daha işlevsel hale getirmek için neoliberal araçları, uluslararası sisteme entegre ettiği ve uluslararası ticari ilişkilerde, uluslararası hukukun ve devletlerin daha görünür olduğu bir çağdı. 21. yüzyıl ise, bu defa, devletlerin ve dolayısıyla uluslararası hukukun, resmi ve hantal prosedürleriyle birlikte daha geri planda kaldığı; bunun yerine, uluslararası kurumların, gelişen teknolojinin gereği olarak, resmi yolları atlayarak, daha hızlı, daha pratik yöntemlerle, uluslararası ticaret veya diğer küresel ilişkileri gerçekleştirdiği bir çağdır. Bundan sonraki bölümde de neoliberalizm kurumlarının, gayri resmi pratikleri ile gerçekleştirilen uluslararası ticaret veya diğer

⁵⁰⁹ Robert O. Keohane, *International Institutions And State Power Essays International Relations Theory*, Published by Routledge, New York, 2018, s.2-3.

ilişkilerinin, Üçüncü Dünya için olumlu veya olumsuz etkileri, *Gayri Resmi Uluslararası Hukuk* başlığı altında tartışılacaktır.

3.3.3. Gayriresmi Uluslararası Hukuk (GUH)

Gayriresmi Uluslararası Hukuk (GUH) konusu iki nedenle bu tez çalışmasında yer almaktadır: Birincisi, ilerde bahsedeceğimiz üzere, GUH, Avrupalı uluslararası hukukçular tarafından, uluslararası hukuk dışında ve onun yöntemlerinden farklı olarak gelişen bir gayriresmi uluslararası hukuk projesi olarak çalışılmıştır. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, neoliberalizm araçlarının (IMF, DTÖ gibi), 20. yüzyıldan itibaren küresel sistemin iktisadi ağ ilişkilerinin gereği olduklarına yer verilecektir. Bununla birlikte, bu kurumların özellikle, IMF ve DB gibi uluslararası finans kurumları, Üçüncü Dünya devletlerinin ekonomileri üzerinde aşırı müdahaleci bir rol oynadılar (Beşinci ve Altıncı bölümde detaylı işlenecektir). Gayriresmi uluslararası hukuk da (GUH), 21. yüzyılın, daha da hızlı gelişen küresel düzeninde, uluslararası hukukun ve devletlerin dış işlerinin ağır prosedürlerini aşmak üzere, küresel iş birliğini, özellikle iktisadi konularda kolaylaştıran, gayriresmi hukuk dalı olarak gelişme göstermektedir. Peki bu kolaylığın yanında, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi ve siyasi egemenliklerine olumsuz etkileri de söz konusu olabilir mi? İkinci önemi ise gayriresmi hukuk olarak, Avrupa’da yeni bir hukuk dalı olma ihtimali üzerine çalışılmış olan bu konunun, bu çalışmada yer alması da ilgili alanlarda literatüre katkı sağlayacak, yeni araştırma alanları açma ihtimalinin olmasıdır. Bu amaçlar çerçevesinde, GUH konusu detaylı şekilde incelenecektir.

Uluslararası hukuku, üç dönem şeklinde inceleyen Charlotte Ku’ya göre, 1648 Vestfalya Barışı sonrası birinci dönem “gönüllü süreç”; 1899 yılından itibaren oluşmaya başlayan ikinci dönem “kurumsal süreç” ve 20. yüzyılın sonları olan üçüncü dönem ise “sivil toplum süreci” şeklindedir.⁵¹⁰ Uluslararası hukukun da gelişen ve değişen dünya düzenine göre güncellendiğini ve alternatiflerinin olduğu düşüncesiyle Ku’nun uluslararası hukuku dönemselleştirmesi fikrine çalışmada yer verilmiştir.

Küreselleşmenin etkisiyle, sınırlar ötesi ilişkiler artmıştır ve uluslararası hukuk alanı genişlemeye başlamıştır. Bu ilişkilerin aktörleri bugün uluslararası hukukta ‘devlet-

⁵¹⁰ Charlotte Ku, “Global Governance and the Changing Face of International Law”, John W. Holmes Memorial Lecture, ACUNS Reports & Papers, Texas A&M University School of Law, 2001, s.8.

dışı', 'devlet-üstü, 'devlet-altı' olarak bilinirler ve devletlerden bağımsızdırlar. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, uluslararası hukuk artık, toprak unsuru ile sınırlı olmayan, teknolojiye paralel şekilde daha esnek ve hızlı olan gayriresmi yöntemlerin aktif olduğu bir alan haline dönüşmüştür. Bu nedenle, küreselleşen yeni dünya düzeni iki yaklaşım ile tasvir edilebilir; egemen ulusun azalan kontrol kapasitesi ve buna karşın devlet dışı aktörlerin artan kapasitesi.⁵¹¹

Son yıllarda uluslararası akademik çalışmalarda, küresel sistemin yeni eğilimlerinden olan gayriresmi (*informal*) düzenlemelerden/pratiklerden bahsedilmektedir.⁵¹² Bu çalışmada da Üçüncü Dünya ülkelerinin, uluslararası hukuktaki iktisadi self determinasyon hakkı tartışılmaktadır. Bu sebeple, küresel sistemin yeni ve alternatif uluslararası hukuku olarak incelenecek olan *Gayriresmi Uluslararası Hukuk (GUH)*, (*Informal international law, IN-LAW*) kapsamında da Üçüncü Dünya ülkelerinin durumu tartışılacaktır.

GUH, bir proje olarak *Lahey Hukukun Uluslararasılaştırılması Enstitüsü (Hague Institute for the Internationalisation of Law HiiL)* tarafından başlatılmıştır. 2009 yılında başlatılan proje, 2012 yılında kitap serisi haline getirilmiştir. *Informal International Lawmaking: Case Studies (Uluslararası Kanun Yapma: Örnek Olay İncelemeleri)*⁵¹³ kitabı, *geleceğin hukuku serisinin (law of the future series)* ilk eseridir. Bu serinin amacı, hukuk ve adalet sistemleri üzerine düşünme ve hukukun geleceğine ilişkin araştırmalar yapmaktır. Kitap, küresel düzende belirleyici olan, çeşitli hukuk alanlarının belirli konularını ele almıştır. Projenin amacı, ampirik ve sorun odaklı yöntemlerle, GUH'nin ortaya çıkarabileceği sorunlar ve bu sorunlar için çözümler ortaya koymaktır. GUH hem iç hukuk hem de uluslararası hukuktan bağımsız bir şekilde uluslararası nitelikte bir hukuk dalı olarak gelişme göstermektedir. Bu durumda, öncelikli olarak şu sorular öne çıkıyor: GUH bir iç hukuk mu yoksa uluslararası hukuk olarak mı değerlendirilecektir? Yeni ve yükselişte olan

⁵¹¹ Stephan Hobe, "The Era of Globalisation as a Challenge to International Law", *Duquesne Law Review*, Volume 40, No:4, 655-665. s. 661.(2002).

⁵¹² KU, a.g.e., s.11.

⁵¹³ Ayelet Berman, Sanderijn Duquet, Joost Pauwelyn, Ramses A. Wessel and Jan Wouters (editors), *Informal International Lawmaking: Case Studies*, Torkel Opsahl Academic E Publisher, Hague, 2012., s. Kitabın önsöz bölümü.

bu hukuk türü hesap verilebilirlik açısından sorun teşkil ediyor mu?⁵¹⁴ Kitapta bu soruların cevabı, *sorumluluk (accountability)* ve *etkililik (effectiveness)* kavramları açıklanarak aranmıştır. GUH'nin tanımına ve bu kavramlara değinmeden önce, tez çalışmasında GUH'ye hangi amaçla yer verildiğini ve nasıl katkı sağlayacağını kısaca açıklamak gerekir.

İktisadi self-determinasyon bölümünde, neoliberalizmin etkisiyle, devletlerin ve de uluslararası hukukun dışında, küresel düzene hâkim olan yeni iradelerin ortaya çıktığından bahsedildi. Slaughter'ın *dağıtılmış egemenlik (disaggregated sovereignty)* hipotezine dayanarak, dünya düzenine hâkim olan klasik devlet egemenliği dışında, farklı karar alma mekanizmalarının yeni küresel iktisadi sistemde, belirleyici konumda olduğundan söz edildi. Bu sistem, çoğunlukla klasik uluslararası hukuk kurallarına göre değil de daha çok küresel düzen ile uyumlu olan ve zamanla küresel düzene hâkim olan iradi normlar sonucunda ortaya çıkan, *yeni ticaret hukuku* olarak incelenecektir.

Neoliberalizmin temel amacı, dünyanın geri kalan kısmına serbest piyasayı kabul ettirmek ve neoliberal pratikleri dayatmaktır. DTÖ ile bu amaç bir nevi zirveye ulaşmıştır.⁵¹⁵ DTÖ ve IMF aracılığı ile yapılan kurumsal baskılar, zamanla, hemen hemen tüm dünyayı güçlü devletlerin açık pazarı haline getirmekte başarılı oldu.⁵¹⁶ Bu kurumların en büyük başarısı ise uluslararası ticaretin önündeki siyasi engelleri kaldırmasıdır.⁵¹⁷

'Neoliberal kuruluşlar' olarak da ifade edilen uluslararası örgütlerin sayısı, küresel siyasi, ticaret, iktisadi ihtiyaçlara göre artış göstermiştir. GUH eserinde de G20 (*Group of 20*), Asya Pasifik İktisadi İş birliği (*APEC*) Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (*IOSCO*), Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organization, WTO*) gibi uluslararası örgütler incelenmiştir. Sordukları sorular ve inceleme yöntemleri şekli şu şekildedir: Örgütün, ortaya çıkışı ve gelişim süreci nasıldır? GUH kavramını meydana getiren özellikler nedir ve örgütün oluşum süreci ile kavramın

⁵¹⁴ Joost Pauwelyn, "Informal International Lawmaking: Framing the Concept and Research Questions" Şubat, 2011, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1738464> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1738464> s.13-14.

⁵¹⁵ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Sel yayıncılık, birinci Baskı: Ekim, 20 19 İstanbul, s.116

⁵¹⁶ A.ge., s.159.

⁵¹⁷ A.g.e., s.89

ilişkisi nasıldır? Örgütün, fonksiyonları ve politika oluşturma süreçleri nedir? Örgütün getirileri nedir? Hesap verebilirlik, meşruiyet, duyarlılık ve kapsayıcılık açısından örgütün niteliği nasıldır? ⁵¹⁸

Seyla Benhabib'e göre, "hukuk, hukuk dışı normatif bir evreni de yapılandırabilir."⁵¹⁹ Ona göre hukuk, normatif düzeni ortaya çıkarmak için bazen kendi resmi kurallarını aşar. Bu aslında hukukun kendisine ulaşma biçimidir.⁵²⁰ Benhabib'in bu hukuk tanımı ile GUH'nin ortaya çıkış sürecinin örtüştüğü çıkarımında bulunabiliriz. Demek ki GUH'yi de resmi uluslararası hukukun dışında, normatif gerekçeler sonucunda ortaya çıktığı şeklinde yorumlayabiliriz. Bu noktada uluslararası hukukun yetersiz olduğunu söylemek çok iddialı olabilir. Ancak GUH'yi bağlayıcı ve resmi sınırları aşan, küresel sistem ile uyumlu ilerleyen ve onun ihtiyaçlarında daha hızlı cevap veren bir hukuk sistemi olarak düşünebiliriz.

Öncelikle GUH'yi ve onu ortaya çıkaran kavramları tanımlamak gerekir:

Gayriresmi Uluslararası Hukuk: Kamu otoritelerinin, özel sektör ve/veya uluslararası organizasyonların katılımıyla ya da katılımları olmadan, geleneğin aksine, uluslararası ilişkilerin gayriresmi süreç ile (process informality) ve diplomatik aktörler yerine acenteler ve düzenleyici kuruluşlarla (actors informality) sınır ötesi iş birliği yapmaları ve bu iş birliğinin resmi bir anlaşmaya ya da meşru uygulanabilir taahhüte (output informality)⁵²¹ dayanmamasıdır.⁵²²

Küreselleşmenin etkisiyle, mal ve hizmetlerin el değiştirmesi, ülkelerin sınır ötesi ilişkilerle, dünya genelinde üretimi ve ticareti arttırdığı ve de liberal temelli bir serbestliğe ulaştığı, finans ve hizmet pazarlarının entegrasyonunun, dünya çapında gerçekleşmesiyle ortaya yeni anlaşma çeşitlerinin, aktörlerinin ve kurallarının ortaya çıktığı bir sistemdir GUH.⁵²³

⁵¹⁸ Ayelet Berman, Sanderijn Duquet, Joost Pauwelyn, Ramses A. Wessel and Jan Wouters (editors), *Informal International Lawmaking...* a.g.e., s. 1-5.

⁵¹⁹ Seyla Benhabib, *Dignity in Adversity Human Rights in Troubled Times*, Polity Press, Cambridge, 2011, s.125.

⁵²⁰ A.g.e., s.15.

⁵²¹ Not: Output informality, metin içinde yer yer 'çıktı' olarak çevrilecektir.

⁵²² Ramses A. Wessel, "Informal International Law-making as a New Form of World Legislation?" *International Organizations Law Review* 8 (2011) 253-265 2011, s. 257.

⁵²³ Kimberley Hayward, "How Do New Zealand Labour Standards Comply with the International Labour Organisation's Conventions and Recommendations Implemented after 1980 and the Introduction of Neo-Liberalism?" *Faculty of Law, University of Waikato*, 2013 s. 159.

Şunu belirtmek isteriz ki; bu çalışmada, GUH'nin uluslararası hukuku çıkmaza sokan ya da onun varlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir yapı olduğu öne sürülmeyecektir. Tezin böyle bir iddiası yoktur. Aksine GUH, uluslararası hukukun bir başka boyutu olarak, çağımız uluslararası ilişkilerine cevap veren alternatif ilişkiler ağının gereği olarak incelenecektir. Giderek artan ve sınır tanımayan her türlü uluslararası ilişkilerin ve teknolojinin şekillendirdiği, klasik ve katı uluslararası hukukun aksine küresel düzene paralel olarak ortaya çıkan GUH'nin daha esnek ve daha uyumlu olması en belirgin özellikleridir. Tüm bu özelliklerinden dolayı GUH'yi, uluslararası hukuku çıkmaza sokmaktan çok küreselleşmenin doğal bir sonucu olan alternatif bir yapı olarak düşünebiliriz. Ancak, bu yapının Üçüncü Dünya ülkelerine olumlu katkıları? Yahut yine (IMF, DTÖ uygulamaları gibi), Üçüncü Dünyanın egemenliğini zedeleyen veya onu dışlayıcı etkilerinin olma ihtimali nedir? Bu kritikler eşliğinde, küresel düzene ve uluslararası hukukun alanına, birer ulus devlet olarak sonradan dâhil edilen ve birçoğu hala gelişmekte olan ülke statüsündeki Üçüncü Dünya ülkelerinin, iktisadi self determinasyon hakkının, küreselleşme ile uyumlu ve gelişmişliğin bir sonucu/gereği olan, alternatif bir uluslararası hukuk denilen, GUH alanındaki yeri tartışılacaktır. GUH'ye bu çalışmada yer vermemizin nedeni, bağımsızlık sonrası, resmi ve hâkim olan bir uluslararası hukukun varlığına rağmen, Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi ve iktisadi haklarının hatta insan haklarının, Batı tarafından çeşitli yöntemlerle ihlal edilmesi engellenememiştir. Burada, yeni küresel sistemde, gelişmiş ülkelerin hâkim olduğu ticaretin ve iktisadi ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan GUH pratikleri, Üçüncü Dünyan ülkelerinin iktisadi ve ticari çıkarları için kapsayıcı ve adil olacak mı sorusunun cevabını aramaktır.

Küresel seviyede, uluslararası ilişkilerin ve iş birliklerinin, uluslararası hukuku atlayarak ortaya çıkması, uluslararası hukukun bütünlüğüne olumsuz bir etkide bulunmaktadır. Prosper Weil, uluslararası hukukta artan *normatif görelilik (normative relativity)* durumundan yakınlıkla, bağlayıcı olmayan hukukun (*soft law*), kaynağı olabileceği düşüncesinin hala tartışmalı olduğunu ve uluslararası hukukun kaynakları üzerindeki fikir ayrılıklarının devam ettiğini ifade etmektedir. Uluslararası alanda etkisi genişlemeye başlayan bu yeni fenomenin, klasik uluslararası hukuk koyma

normları altında sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı karmaşası da uluslararası hukuk için bir sorun teşkil etmektedir.⁵²⁴

Uluslararası ilişkilerin, resmi olmayan uluslararası rejimlerin ve aktörlerin normatif bir süreçle yürütülmesi ve sonuçlarının devletler, bireyler hatta işletmeler üzerinde etkili olması uluslararası bir tartışmayı başlatmıştır.⁵²⁵ O nedenle, GUH'i detaylıca incelemek, uluslararası hukukun geleceğine dair fikir edinmek konusunda yardımcı olabilir.

GUH, gayriresmi faaliyet (*output informality*), gayriresmi süreç (*process informality*), gayriresmi aktör (*actor informality*) olarak üç değişik formda uluslararası hukuktan ayrılır. Öncelikle gayriresmi (*informality*) kavramından bahsetmek gerekir. Gayriresmi kavramı burada, GUH'nin klasik uluslararası hukukun tam zıttı ve karştı olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır.⁵²⁶

Uluslararası faaliyetlerin çoğu, uluslararası aktörlerin koordinasyonlarının ürünüdür. Hükümetlerin, harekete geçme konusunda isteksiz olduğu veya faaliyetler konusunda sadece bu aktörlerin eyleme geçmesine izin verdiği alanlarda, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması veya güvenlik standartlarına kadar, çeşitli ulusötesi özel girişimler ve iş birlikleri ortaya çıkar. Buradaki gayriresmi yöntemlerin gerekçesi şu şekilde açıklanabilir: Gayri resmî kurumların faaliyetleriyle gerçekleşen iş birlikleri, gelişmiş devletler için az maliyetlidir ve daha faydalıdır. Güçlü devletler, resmi olmayan kurumlardan faydalananarak, bürokratik engelleri kolayca aşabilirler. Gayriresmi bağlantılar sayesinde, hükümetler kendi ulusal politikalarındaki sorunlara çözüm getirebilirler.⁵²⁷ Resmi ve görünür taahhütlerden, uzun onay süreçlerinden kolayca kaçınabilirler. Koşullar değiştikçe yeniden müzakere etme veya değişikliğe gerek kalmadan hızla anlaşılmaya varabilirler.⁵²⁸

⁵²⁴ Harro van Asselt, "Transnational Environmental Law" Volume 3 / Issue 01 / April 2014, pp 173 – 189, s.174.

⁵²⁵ Wessel, a.g.e., s. 254.

⁵²⁶ Pauwelyn, "Informal International Lawmaking: Framing...", a.g.e., s.15.

⁵²⁷ A.g.e., s.292-294.

⁵²⁸ Charles Lipson, "Why are some international agreements informal?", International Organization, 45, pp., 495-538, 1991, s.501.

Uluslararası ilişkiler bilimi, gayriresmi kuruluşların, devletlerarası iş birliği ve çatışmalardaki rolüne giderek daha fazla odaklanmaktadır. GUH ve gayriresmi yöntemler, bu alanda sıklıkla çalışılan konu haline gelmiştir. Böylece gayriresmi kuruluşlar ile ilgili farklı tanımlamalar, gruplandırmalar yapılmaktadır. Mesela bir çalışmada gayriresmi yöntemler üç şekilde incelenmiştir: Birincisi gayri resmî kurumlardır. Bu kurumlara örnek olarak G-8 ve G-20'yi gayriresmi hükümetler ötesi yeni kurumlar, Basel Bankacılık Denetim Komitesi'ni ve Kimberley Sürecini (KS) de ulusötesi kamu-özel yönetim girişimleri olarak verilmiştir. Görüldüğü üzere çeşitli kamu ve özel aktörlerini bir araya getiren gayri resmî kurumlar, 1990 yıllardan itibaren hızla gelişme göstermiş ve bugünkü küresel yönetişimin yerleşik bir unsuru haline gelmiştir. Ayrıca gayriresmi anlaşmalara, demokratik siyasi rejimlere sahip ülkelerin katılım olasılığı daha yüksektir. Mutlak monarşi ile yönetilen ülkeler, resmi anlaşmalar ile iş birliği yapmak yerine, gizliliğin cazip geldiği gayriresmi düzenlemeler ile iş birliği yapmayı stratejik olarak tercih etmektedirler.⁵²⁹

İkinci grup ise hem resmi hem gayri resmî kurumlarda, gayriresmi yöntemlerin tercih edilmesidir. Gayriresmi kuruluşlar üzerinden, kayıt dışı uygulamalar, anlaşmalar, hatta gayriresmi iletişim ağları üzerinden, liderlik seçimlerinde uzlaşmaya varmak gibi konular örnek verilebilir. Daha somut örneği ise ABD'nin, DB üzerinde gayriresmi bir nüfuza sahip olup olmadığını sorgulayan akademik çalışmalarda bulabiliriz.⁵³⁰ ABD'nin jeopolitik çıkarları ile DB arasındaki bağlantıya dikkat çeken makalelerde, DB'den kredi almak isteyen ülkelerin, ABD'ye taviz vermeleri durumunda, kredi borçlarını ödeme kolaylığı sağlanabildiği gösteren istatistikler vardır.⁵³¹

Bir diğer konu ise ABD'de, yürütmenin, anlaşmazlığa düştükleri kongreye karşı, dış politikada, kendilerine destek sağlamak için DB üzerindeki nüfuzlarını kullandıkları iddiasıdır. Gayriresmi yöntemlerle sahip oldukları bu destek, iç politikadan daha fazla etkili ve daha az maliyetli olduğu için tercih edilmektedir.⁵³² Bu araştırmalardan yola çıkılarak, şu alternatif sorular ortaya çıkıyor: Güçlü ülkelerin diğer uluslararası

⁵²⁹ Oliver Westerwinter, Kenneth W. Abbott3, Thomas Biersteker, "Informal Governance in World Politics", The Review of International Organizations, Springer, vol. 16(1), pages 1-27, January, s.5.

⁵³⁰ A.g.e., s.6.

⁵³¹ Erasmus K. KerstingChristopher Kilby, "Do Domestic Politics Shape U.S. Influence in the World Bank?" Review of International Organizations 16(1), sayfala, 29–58, Ocak 2021, s. 16.

⁵³² A.g.e., s.17.

kuruluşları üzerindeki etkileri nedir ve küresel politika için nasıl sonuçlar doğuruyor? Veya uluslararası örgütler gayriresmi yöntemlerle, kolaylıkla güçlü ülkeler için birer araç haline mi gelmişlerdir?⁵³³ Öyleyse, ortaya çıkan sonuçlar küresel ekonomiyi nasıl şekillendirmiştir ve güçsüz ülkelere etkileri nelerdir? Hem resmi hem gayri resmî kurumlarda gayriresmi yöntemler grubu, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin, yeni küresel düzende hem güçlü ülkeler hem de uluslararası gayriresmi kuruluşlar tarafından, iktisadi ve siyasi baskı altına alınıp alınmadığı tartışmasını da içermektedir.

Üçüncü grup ise küresel kurumların etrafındaki gayriresmi faaliyetlerdir.⁵³⁴ Bu faaliyetler/etkileşimler çoğunlukla acil konular söz konusu olduğunda ortaya çıkan hükümetler arası girişimlerdir. Mesela GK'nin bazı küresel sorunlar ile ilgili politik reformlarını kolaylaştırmak adına, gayriresmi politikalara başvurması söz konusu olabilir. Uluslararası bir konuya dair çoklu müzakerelerin gayriresmi yöntemlerle etki altına alınması; bir çatışma veya kriz sonrası barış inşası için gayriresmi temaslarda bulunacak grupların organizasyonu ya da nükleer silahların yayılmasının önlenmesi kapsamında, çok taraflı müzakereler için gayriresmi devlet ağlarının oluşturulması bu grup altındaki konulardır.⁵³⁵ Bu durumda hâkim uluslararası hukukun ilkelerine bağlı kalmadan, hegemonik devletlerin uygun gördüğü şekilde gayri resmi yöntemlerle uluslararası kararlar alınabilir. Peki, bu kararların diğer devletlerin haklarını ihlal edip etmediği nasıl takip edilecek? Aksi halde, GUH'nin güçsüz toplumlar için bazı önemli zararlara yol açması mümkündür.

Gayriresmi faaliyetlere dair bir başka çalışmada da Soğuk Savaş ve sonrasındaki koşullar altında, gayriresmi gruplar ve GK arasındaki ilişkilere dikkat çekerek gayriresmi grupların, Güvenlik Konseyi'nin bir parçası olduğu öne sürülmüştür.⁵³⁶ Çalışmada ele alınan örnek gayriresmi düzenlemeler ise Namibya Cumhuriyeti'nin 1990 yılında kazandığı bağımsızlık mücadelesi sırasında tesis edilen Üçlü Grup (*Group of Three*) ve Batı Temas Grubu'dur (*the Western Contact Group*). Bu gruplar, sömürgecilikten kurtulma sürecinden kaynaklanan sistemik değişimde, GK çatışma

⁵³³ A.g.e., s.24.

⁵³⁴ Oliver Westwinter, Kenneth W. Abbott3 , Thomas Biersteker, "Informal ... a.g.e.,5.

⁵³⁵ A.g.e., s. 6-7.

⁵³⁶ Jochen Prantl, *The UN Security Council and Informal Groups of States: Complementing or Competing for Governance?* OUP Oxford, 27 Nisan 2006, New Yorks. 25.

çözümü mekanizmasının yapısal eksikliklerine bir çözüm getirmek amacıyla ortaya çıkmıştır.⁵³⁷

Üçlü Grup, 1972 yılında GK, 309 sayılı karar ile kabul edildi.⁵³⁸ Arjantin, Somali ve Yugoslavya temsilcilerinden oluşan grup ile GK istişare ve yakın iş birliği halindeydi. Bu gruplar, Namibya halkının kendi kaderini tayin edebilmeleri için gerekli koşulları belirlemek amacıyla, ilgili tüm taraflarla görüşme yapacak çözüm yolu arayacaktı. Sonuç olarak, Üçlü Grup, Namibya'nın bağımsızlık sürecini daha etkili ve daha hızlı hale getiren bir etki yaratmadıysa da GK üyeleri üzerinde, uygulanabilir bir siyasi strateji geliştirdi denilebilir.⁵³⁹ Benzer amaçla, Batı Temas Grubu 1977 yılında oluşturulmuştur. Grup üyeleri, Fransa, ABD ve İngiltere'dir. Namibya sorununun çözümüne yönelik GK'nin, 1977 yılında, 435 sayılı kararın çıkmasını sağladı.⁵⁴⁰ Bu karar, Namibya'da seçimlerin BM gözetimi ve kontrolü altında yapılması, tüm tarafların düşmanca eylemlerinin durdurulması ve Güney Afrika ve Namibya askeri, paramiliter ve polislerinin faaliyetlerine kısıtlama getirilmesini içeriyordu.⁵⁴¹

GK ile temas halinde olan ve savaşların bitmesi için siyasi çözüm amaçlı oluşturulan, gayriresmi gruplar olarak tanımlanan diğer önemli gruplar ise: El-Salvador iç çatışma sürecinde 1990-1992 yıllarında, BM ile birlikte çatışmaların çözümü, barışın kurulması ve devam ettirilmesi için oluşturulan, *Dostlar Grubu Birleşmiş Milletler ve Çatışmaların Çözümü (Group of Friends of the Secretary-General)*; ve Kosova Savaşı sırasında, *İletişim Grupları (the Contact Group)* olarak bilinen, (AB, Rusya Federasyonu ve ABD temsilcilerinden oluşan) Troyka (*Troika*); *Quint Ülkeleri* (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'dan oluşan Beşli Grup);⁵⁴² son olarak G-8 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD) uluslararası hükümetler formu şeklindedir.⁵⁴³

⁵³⁷ A.g.e., s. 45.

⁵³⁸ Bkz., <https://digitallibrary.un.org/record/90821> ,erişim tarihi:1 Eylül, 2023

⁵³⁹ Prantl, a.g.e., s.111-117.

⁵⁴⁰ Bkz., <https://digitallibrary.un.org/record/71636> ,erişim tarihi:1 Eylül, 2023

⁵⁴¹ Prantl, a.g.e., s.120.

⁵⁴² Quint, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'nın Büyük Dörtlüsü'nden (Fransa, Almanya, İtalya ve Birleşik Krallık) oluşan resmi olmayan bir karar alma grubudur.[1] [2] Onu oluşturan tüm ülkeler NATO, OECD ve G7/G20'nin müttefiki ve üyesidir. Bkz., <https://www.ankasam.org/haber-and-analiz/kosova-sirbistan-hattinda-secim-gerilimi-diyalog-sureci-sekteye-mi-ugradi/> erişim tarihi: 13 Haziran 2024

⁵⁴³ Prantl, a g.e., s.159., 209.

1990'lı yılların başından itibaren, *çatışmaları çöz, barış inşa et ve koru* söylemiyle oluşturulan GK ile çalışmış ya da onu desteklemiş olan bu gruplar, ilgili çalışmalarda gayriresmi oluşumlar olarak tanımlanmaktadır. J. Prantl'e göre, gayriresmi gruplar uluslararası diplomasiyi yeniden şekillendirdi ve BM içindeki güç dengesini değiştirdi; BM üye devletlerinin, görevleri GK'den alıp, çoklu politikanın daha iyi yönetilmesini sağlayan gayriresmi düzenlemelere devretmiştir. Ona göre, ortaya çıkan bulgular, gayriresmi yöntemlerin, uluslararası kuruluşların verimliliğini artırdığını göstermektedir.⁵⁴⁴ Bu görüşün haklılık payı olmak ile birlikte, bu gayriresmi düzenlemelerin Üçüncü Dünya ülkeleri için de olumlu ve faydalı sonuçları olacak mıdır sorusu da kaçınılmazdır. Hâkim uluslararası hukuk çerçevesinde yapılan her türlü eylemler veya uygulamalar dünya kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Ancak bu gibi gayriresmi uygulamaların kimin lehine veya aleyhine olacağı veya Üçüncü Dünya ülkeleri gibi zayıf ülkelerin haklarının ihlallerine neden olup olmadığı bilinemez. Bu konu da bu çalışmanın dikkat çekmeye çalıştığı yeni küresel düzenin dinamikleri arasındadır.

Gayriresmi yöntemler veya iş birlikleri, güçlü ülkeler tarafından Üçüncü Dünya ülkelerini olumsuz etkilemek adına da kullanılabilir. Bunlar, taraf oldukları herhangi bir uluslararası sorunda müzakereye gitmek yerine, gayriresmi girişimlerle zayıf ülkeleri etkileyebilirler veya bazı konularda onlara dayatmada bulunabilirler.⁵⁴⁵ Güçlü ülkeler küresel sistemde birbirleriyle yaklaşık olarak eşit oldukları için, çıkarları konusunda bir standarda ulaşmak adına, Üçüncü Dünya ülkelerini bu gayriresmi düzenin dışında tutmak isteyebilirler. Örneğin, rekabet koordinasyonunda, ABD ve AB, Üçüncü Dünya ülkelerini dışarıda tutmakta başarılılardır. Rekabet düzeninin sadece kendi iç pazarlarındaki etkilerini önemseyen güçlü ülkeler, gayriresmi yöntemlerle, zayıf ülkeleri rekabet dışı uygulamalara maruz bırakabilirler. Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunun rekabet kanunları ya hiç yok ya da olan kanunların ciddi şekilde uygulanmasını mümkün kılacak güçlü sistemleri yok. Özellikle söz konusu çok uluslu şirketlerin rekabete aykırı eylemlerini kontrol edecek kaynaklara ve caydırıcı güce sahip olmayan bu ülkeler, iktisadi sömürü açısından genelde güçlü ülkelerin

⁵⁴⁴ A.g.e., s.250.

⁵⁴⁵ Lipson, a.g.e., 294.

hedefindedirler. Böylece gayriresmi yöntemler, Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi egemenlik haklarını kullanmalarına engel olan faaliyetler olarak değerlendirilebilir.⁵⁴⁶

Dünya genelinde uluslararası hukuka getirilen başlıca eleştiri, özellikle daimî üyelerinin çıkar ve üstünlük politikaları gütmesi nedeniyle Güvenlik Konseyi'nin çıkmaza girdiği ve uluslararası hukuk kurallarının, olması gerektiği gibi uygulanmadığı yönündedir. Bu nedenle GK'nın yeniden reform edilmesi tavsiye edilir.⁵⁴⁷ Yukarda bahsi geçen gayriresmi grupların bir nevi GK'nın temel görevi olan barışı inşa etme ve sürdürme görevini üstlenmiş olduğunu söylenebilir. Uluslararası alanda bir savaşı, çatışmayı engellemek adına uluslararası hukukun ve onun en önemli mekanizması olan GK yerine, gayriresmi dinamiklerin devreye girmesi durumu GUH olarak değerlendirilebilir. Yukarda vermiş olduğumuz GUH tanımına bakıldığında ('...Kamu otoritelerinin, özel sektör ve/veya uluslararası organizasyonların katılımıyla ya da katılımları olmadan, geleneğin aksine...' denmektedir.) bahsi geçen gayriresmi grupların faaliyetleri ve yapılarıyla ile uyumlu görünmektedir.⁵⁴⁸

Görüldüğü üzere, uluslararası kurumlar değişik yollarla etkileşime girebilirler. Gayriresmi faaliyetlere dair bir diğer bakış açısı ise resmi ve gayriresmi uluslararası örgütlerin birbirlerinin yerine geçmek yerine birbirlerini tamamlayıcı bir işlev de görebildikleri üzerinedir. Mesela IMF ve DB'yi kontrol eden gayriresmi mekanizmanın parçaları olarak işlev gören G-7 ve G-20 gayriresmi örgütler, resmi örgütlerin yönetim mekanizmalarının kritik parçaları olabilir. Bunların dışında, resmi antlaşma düzenlemeleri veya gayriresmi normlarla dolaylı olarak iç içe geçebilir. Böylece eksik resmi uygulama prosedürleri başka bir yerden sağlanabilir. BM Güvenlik Konseyi'nin varlığı, çok çeşitli antlaşmaların şartlarını dolaylı olarak etkilemektedir. Uluslararası örgütler çağdaş uluslararası ilişkilerde kilit bir rol oynamaktadır ve gayriresmi yönetim bu örgütlerin davranışlarını ve tasarımlarını

⁵⁴⁶ Eyal Benvenisti, "'Coalitions of the Willing' and the Evolution of Informal International Law" "Coalitions Of The Willing" Advantgarde Or Threat? C. Calliess, G. Nolte, P-T. Stoll, eds., LSN: Other Public International Law: Foreign Relations Law, 2006., s.18

⁵⁴⁷ ARCHIBUGI, Daniele, "The Reform of the UN and Cosmopolitan Democracy: A Critical Review" Journal of Peace Research, Vol. 30, No. 3 (Aug., 1993), pp. 301-315, s. 312

⁵⁴⁸ A.g.e.,

anlamanın anahtarıdır.⁵⁴⁹ Bu nedenler, bu tez çalışmasında, Kimberley Süreci ve G20 GUH'ye örnek konu olarak ele alınacaktır.

3.3.3.1 Kimberley Süreci

Uluslararası toplum, başta Afrika olmak üzere elmas çatışmaların yaşandığı bölgelere barış ve istikrarı getirmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Sürecin, orijinal kurucuları sivil toplum örgütleri olsa da⁵⁵⁰ Birleşmiş Milletler himayesinde sertifikasyon şeması oluşturma süreci otuz beş ülkenin katılımıyla başlamıştır. Elmas Endüstrisi, sivil toplum kuruluşları, Dünya Elmas Konseyi ve Elmas Ticaret Birliği'nin katılımıyla süreç hızlanmıştır.⁵⁵¹

1998 yılının aralık ayında, dünya kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla, küresel öneme sahip olan elmas ticaretine dair bir rapor yayınlandı.⁵⁵² *Global Witness* tarafından 'A Rough Trade' başlığı altında yayınlanan raporun konusu, Angola çatışmasında şirketlerin ve hükümetlerin rolü ile ilgiliydi. Rapor, elmasların Angola iç savaşının finansmanına dair rolünü dünya kamuoyuna ifşa etmesi bakımından önemliydi.⁵⁵³

Global Witness ve *Fatal Transactions*'ın elmas çatışmasıyla ilgili kampanyaları, 2000 yılının ocak ayında *Partnership Africa Canada*'nın da *The Heart of the Matter: Sierra Leone, Diamonds and Human Security*⁵⁵⁴ başlıklı raporu yayınlamasıyla güç kazandı. Rapor, ülkenin elmasları etrafında dönen yasa dışı kar elde etme planlarında savaşın nasıl bir kılıf haline getirildiğinden bahsediyordu.⁵⁵⁵ 2000 yılında, açılış toplantısı ülkedeki elmas madenciliğinin doğduğu yer olan Güney Afrika'nın, Kimberley kentinde yapıldı. Güney Afrika'nın başkanlığını yaptığı KS, ham elmas üretimi,

⁵⁴⁹ Randall W. Stone, "Informal governance in international organizations: Introduction to the special issue", *The Review of International Organizations* volume 8, pages 121–136, June, 2013, s. 134-135.

⁵⁵⁰ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e., s. 506.

⁵⁵¹ Price, a.g.e., s.2.

⁵⁵² İlgili rapor için bkz., <https://www.globalwitness.org/en/archive/rough-trade/> erişim tarihi: 3 Eylül 2023.

⁵⁵³ J. Andrew Grant, And Ian Taylor, "Global governance and conflict diamonds: the Kimberley Process and the quest for clean gems in Round Table: Commonwealth Journal of International Relations, July 2004 vol. 93, no. 375., sayfalar 385–401, s.390.

⁵⁵⁴ <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/562/75/PDF/N0056275.pdf?OpenElement> Erişim: 5 Eylül 2023

⁵⁵⁵ Grant, Taylor, a.g.e., s.392.

işlenmesi, ithalatı ve ihracatıyla ilgilenen ve ekonomileri küresel elmas endüstrisine büyük ölçüde bağlı olan yaklaşık otuz beş katılımcı (başta Botsvana, Namibya ve Güney Afrika olmak üzere) ülkeyle başladı.⁵⁵⁶ Daha sonra 2000 yılında, BMGK elmasların çatışmayı tetiklemedeki rolünü kabul eden 55/56⁵⁵⁷ sayılı kararı kabul etti. Bu karar bir dönüm noktasıydı ve bir dizi girişimi başlattı.

Kimberley Süreci'nin farklı ülkelerde de toplantıları oldu. 2001 yılının Nisan ayında, ham elmasların sertifikalandırılması için kabul edilebilir minimum standartların belirlenmesi amacıyla, Belçika'da; 2001 Haziran ayında menşei belgesi örneklerinin incelenmesi için Moskova'da; Eylül 2001 yılında ise Birleşik Krallık ve Ekim 2001'de Luanda'da kabul edilebilir minimum standartların belirlenmesi ve uluslararası sertifikasyon planı için ayrıntılı tekliflerin seçilmesi için toplantılar yapıldı.⁵⁵⁸

Sonuç olarak Kimberley Süreci, *Sertifikasyon Şeması (The Kimberley Process Certification Scheme, KPCS)*⁵⁵⁹ 5 Kasım 2002 yılında Interlaken'da resmi olarak kabul edildi. KPCS'ye katılan devletler, işlenmemiş elmaslar için geliştirilen uluslararası sertifikasyon planının resmen kabul edileceğini, sertifikasyon planının 1 Ocak 2003 tarihinde uygulanacağını ve KPCS'nin uluslararası ticaretle tutarlı olmasını sağlamak için önlemler alınacağını beyan etmişlerdir. Katılımcılar kırk beş ülkeden ve STK'lardan oluşmaktadır.⁵⁶⁰ Diktatörlerin, teröristlerin ve isyancıların savaş için finans kaynağı olan işlenmemiş elmaslar, aynı zamanda milyonlarca insanın ölümüne sebep olan iç savaş ve çatışmaların da kaynağı olmuştur.⁵⁶¹ Süreç, iç savaşın olduğu ülkelerdeki isyancıların, meşru hükümete karşı olan savaşlarını finanse etmek amacıyla, ülkelerin işlenmemiş elmaslarını kullanmalarını engellemek

⁵⁵⁶ A.g.e.,

⁵⁵⁷ Bkz., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/562/75/PDF/N0056275.pdf?OpenElement>, erişim: 5 Eylül 2023.

⁵⁵⁸ J Grant, Taylor, a.g.e., 392-393.

⁵⁵⁹ Bkz.,

<https://www.kimberleyprocess.com/en/system/files/documents/KPCS%20Core%20Document.pdf> Erişim tarihi: 7 Eylül 2023.

⁵⁶⁰ Holmes, a.g.e., s.221-222. Ülkeler için bkz., 63. Dipnot: Angola, Ermenistan, Avustralya, Bangladeş, Beyaz Rusya, Botsvana, Brezilya, Kanada, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çin, Hırvatistan, Dem. Kongo Cumhuriyeti, Avrupa Topluluğu, Gana, Gine, Guyana, Hindistan, Endonezya, İsrail, Japonya, Laos, Lübnan, Lesoto, Malezya, Mauritius, Namibya, Norveç, Yeni Zelanda, Rusya, Tayvan'ın ayrı gümrük bölgesi, Sierra Leone, Singapur, G. Afrika, G. Kore, Sri Lanka, İsviçre, Tanzanya, Tayland, Togo, Ukrayna, ABD, Venezuela, Vietnam ve Zimbabwe

⁵⁶¹ Tracey Michelle Price, "The Kimberley Process: Conflict Diamonds, WTO Obligations, and the Universality Debate" Minnesota Journal of International Law, 2003, s.1.

adına, ortak hükümetlerin, sanayi temsilcilerinin ve sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde başlatılan bir kontrol sistemini başlatmıştır.⁵⁶²

KPCS, resmi karaktere sahip olmayan, siyasi bir anlaşma ya da mutabakat zaptı (*Memorandum of Understanding*) olarak kabul edilir.⁵⁶³ Bunu biraz açmak gerekirse; KPCS, *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*'nde belirtilen kıstasları içeren bir anlaşma veya bir uluslararası hukuk belgesi olarak düzenlenmemiştir. Öyle ki yetkili temsilciler, sürece dair resmi bir müzakerede dahi bulunmamışlardır. Zaten sürecin oluşturulmasında yer alan gayriresmi aktörler, süreci uluslararası düzeyde bağlayıcı kılacak yasal güce de sahip değildir. Ayrıca, bu gayriresmi aktörler, herhangi bir şeyi onaylama yetkisine sahip olmadan görüşmelere katılmışlardır ve anlaşma terimini özellikle kullanmamaya gayret etmişlerdir. Dahası, aktörler uluslararası anlaşmaların en önemli tamamlayıcı parçası ve rızanın temel unsuru olan anlaşmanın imzalanması sürecini gerçekleştirmeme kararını almışlardır.⁵⁶⁴

Resmî belgelerde, hukuki statülerin göstergesi kullanılan dildir. Bu belgelerde tipik olarak kullanılan terminoloji ise *haklar, yükümlülükler, yürürlüğe girecek* gibi kelimelerdir. Buna karşılık KPCS metninde *tavsiye edilir, teşvik edilir, sağlanmalıdır* gibi emredici olmayan ifadeler kullanılmıştır.⁵⁶⁵

Devletler, sivil toplum ve elmas endüstrisi, çeşitli nedenlerle yasal olarak bağlayıcı bir anlaşma imzalamayı tercih etmemişlerdir. Bunun temel nedeni bir anlaşmanın onaylanmasının ve uygulanmasının yıllarca sürme ihtimalinin olması ve bu sürecin de sıkı bir denetim altında ilerlemesi gerekliliğidir. Ayrıca uluslararası hukuk altında yapılan bir uluslararası anlaşma, devlet dışı aktörlerin hariç tutulmasını gerektirir ki bu elmasların ana üreticilerinin ve tüccarların anlaşma dışında kalması demektir. Bu, onların, önemli rolleri nedeniyle tercih edilmeyen bir durumdur. KS uluslararası hukukun bağlayıcı bir parçası değildir. Bunun iyi mi yoksa kötü mü olduğu sorusundan daha önemli olan bu sürecin, farklı aktörler arasında uluslararası iş birliğini sağlayarak onları ortak çıkarlar etrafında birleştirmiş olmasıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı, KS

⁵⁶² Bkz., <https://www.kimberleyprocess.com/en/what-kp>, erişim tarihi: 7 Ağustos 2023.

⁵⁶³ Frans Schram, "The legal aspects of the Kimberley Process", International Peace Information Service, Ocak 2007, Belçika, s. 7.

⁵⁶⁴ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e., s.507.

⁵⁶⁵ Schram, a.g.e., s. 7-8.

resmi uluslararası hukukun genel özellikleriyle uyumlu olmadığı için tam anlamıyla bir GUH örneğidir.⁵⁶⁶

KS'nin, GUH için neden uygun bir örnek olduğunu, GUH'nin ilkeleri olan hesap verilebilirlik ve etkililik kavramları üzerinden de açıklamaya çalışacağız. GUH'nin ulusal ya da uluslararası hukukta olduğu gibi bir hesap verebilirlik mekanizması olmadığı için bu konuda ortaya bir boşluk çıkmaktadır. Ancak KS'nin hesap verebilirlik açısından şeffaf olduğu söylenebilir. Katılımcılar ve sivil toplum, sürecin ana faaliyetlerine dâhil edilmektedir ve verilere kolayca erişilebilirler. Bunların dışında *Yıllık Genel Kurul Toplantısı*, *Üçüncü Yıl İncelemesi ve Planı* gibi önemli faaliyetlerin kamuoyu ile paylaşılması da süreci hesap verebilirlik konusunda daha da şeffaf hale getirmektedir. Bu faaliyetlerin, sadece kamu ile paylaşılması dışında diğer katılımcılar ile de paylaşılması, KS'nin meşruiyetini arttırmakta önemli bir adımdır. Böylelikle, dış paydaşlara üyelerin faaliyetlerini kontrol edebilecekleri bir kolaylık sağladığı gibi halka da elmasların küresel hareketi hakkında bilgi edinme hakkı verir. Özellikle bu konu, sürecin hesap verebilirlik konusunda şeffaf olduğunu gösteren bir diğer bir kanıttır.⁵⁶⁷

Bu çalışmada, KS'yi ele almamızın birkaç nedeni vardır: Bu sürecin oluşturulma nedeni öncelikle, Üçüncü Dünya ülkelerinin, başta Angola, Sierra Leone ve Güney Afrika olmak üzere, çatışma elmasları yüzünden maruz kaldıkları ağır insan hakları ihlallerine engel olmaktır. Üçüncü Dünyada yaşanan başlıca sorunlardan olan elmas çatışması, alışılanın dışında dünya kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Her ne kadar uluslararası hukuk çerçevesinde gerçekleşen bir müdahale söz konusu olmasa da sivil toplum örgütlerinin başlattığı bu farkındalık gerek Batı'dan gerek Afrika'dan ülkelerin bir araya gelerek, çözüm arama girişimi sonucunda siyasi bir anlaşma olarak KPCS ortaya çıkmıştır. Üçüncü Dünya toplumlarının mağduriyeti için atılan nadir somut adımlardan biri olduğu için KS konusu, bu çalışmada incelenmiştir.

Bu sürecin ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de Batı'nın, en önemli gelir kaynaklarından olan elmas ticaretini kontrol altına almak istemesidir. Görüldüğü üzere söz konusu Batı'nın ekonomik çıkarları söz konusu olduğunda, STK'ların yükselen

⁵⁶⁶ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun , s. 508.

⁵⁶⁷ A.g.e., s.517-518.

sesleri de küresel düzende karşılık bulabiliyor. Acaba bu bölgedeki çatışma sonucu sadece insan hakları ihlal edilmiş olsaydı böyle bir süreç gerçekleşir miydi? KS'nin, daha önce hesap verebilirliği ve işleyişi konusunda değindiğimiz üzere, ülkelerin kurallara uymasını takip etmek ve bazı yaptırımlar uygulamak konusunda eksiklikleri söz konusudur. Bununla beraber, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin, kural ihlali yaptığı gerekçesiyle hemen süreç dışında bırakılması ama Batılı ülkelerin benzer tavrı karşısında bir ceza almamalarını, ikiyüzlü bir davranış olarak önemli bir eksiklik olarak değerlendiriyoruz. Batı'nın yine ayrıcalıklı olduğu bir programın insan hakları konusunda önemli adımlar atabilmesi pek mümkün olamaz. Süreci ele almamızın bir nedeni de bu konuya dikkat çekmektir.⁵⁶⁸

Son neden ise Kimberley Sürecinin, GUH'nin varlığına dair uygun bir örnek olmasıdır. Ağır insan hakları ihlallerinin önüne geçmek için resmi olmayan yöntemlerle çözüm bulma arayışı ve bu arayışın KPCS ile sonuçlanması, uluslararası hukukun çıkmaza girdiği eleştirileri için uygun bir örnektir. Zira KS ve diğer uluslararası kuruluşların⁵⁶⁹ özellikle insan hakları gibi konularda, çözüm üretir hale gelmesi, bunların uluslararası hukuka bir alternatif olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Afrika'daki elmas çatışmasına, Güvenlik Konseyi'nin değil de KS'nin çözüm bulma girişimi, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Uluslararası sistem açısından, bazı hukukçulara ve düşünürlere göre, bir nevi 'açmaz' olarak yorumlanan bu durum, kesintisiz ve istikrarlı şekilde devam etmesi gereken uluslararası ilişkilerde öne çıkan hâkim güçlerin çıkarları doğrultusunda ortaya çıkan bir gelişmedir. Güvenlik Konseyi'nin revizyonuna dair hiçbir adım atmayan uluslararası topluma karşı, ortaya çıkan bu anlaşmalar, ihtiyaç olan revizyonları bir şekilde ikame ediyor olabilir. Ancak burada önemli olan konu, bu gibi GUH uygulamalarının tüm taraflar için adil, eşit ve ortak çıkara dayalı sonuçlar ortaya koyabilmesidir. Aksi halde, bu

⁵⁶⁸ A.g.e. 518.

⁵⁶⁹ Diğer bazı örnekler: Veteriner Tıbbi Ürünler Ruhsatlandırma Teknik Gereksinimleri Uyumu Uluslararası İşbirliği (VICH- International Cooperation on Harmonization of Technical Requirements for Registration of Veterinary Medicinal Products), Basel Komitesi (Basel Committee on Banking Supervision) Dünya Dopingle Mücadele Ajansı (WADA-World Anti-Doping A.g.e.ncy), İlaç Düzenleyici Otoriteleri Uluslararası Konferans (ICDRAs-The International Conference of Drug Regulatory Authorities),Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütü (IOSCO- The International Organization of Securities Commissions), İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu, (ICANN- the Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) kaynak: Ramses Wessel s. 259. 28. Dipnot detaylı bilgi için bkz.

uygulamalar, hegemonik ülkelerin resmi prosedürleri atlayarak, güçsüz toplumlar aleyhine, ayrımcı ve ikircikli çıkar politikalarını kolaylaştırabilir.

3.3.3.2. G20

2008 yılının, ikinci yarısında çıkan küresel iktisadi kriz sonucunda, 'Group of 20' (20 Grubu), (G20) adı altında uluslararası bir organizasyon düzenlendi.⁵⁷⁰ Devlet ve hükümet başkanları seviyesinde gerçekleştirilen birkaç zirveden sonra, zirvenin konu başlıkları finansal krizlerden, IMF reformları, küresel ısınma ve çevresel sorunlar gibi çeşitli başlıklara da kaydırıldı. Geleneksel organizasyonlardan farklı olarak, G20 daha esnek ve resmi olmayan kurallarla oluşturulmaktadır. Toplantılar her seferinde farklı yerlerde yapılmaktadır ve de uluslararası hukukun prosedür ya da kuralları uygulanmamaktadır.⁵⁷¹ Bir iletişim ağı olarak G20, resmi karar alma süreçleri ya da kuralları içermez. G20'de ele alınan birçok sorunla ilgili sonuç ve bildiriler resmi olmayan süreçlerle şekillenirler.⁵⁷²

Esasında, G-20'nin temeli, 1990'ların sonunda gelişen, Asya mali krizini ele almak için bazı maliye bakanları ve merkez bankası başkanlarının 1999 yılında toplanmasına dayanır. G20, 2008 yılındaki liderler düzeyindeki toplantısına kadar bu şekilde düzenlendi. 2008'in sonlarında yaşanan küresel mali kriz üzerine ABD, 14-15 Kasım 2008'de Washington'da *Finansal Piyasalar ve Dünya Ekonomisi Üzerine 20'li Grup Zirvesi*'nin toplanmasına öncülük etti. Daha sonra 2009 yılında Pittsburgh'da düzenlenen, üçüncü G20 Zirvesi'nde liderler, G20'yi 'uluslararası iktisadi iş birliğinin önde gelen forumu' olarak belirlediler. G20, yedi gelişmiş ekonomiden, on iki gelişmekte olan ekonomiden ve AB'den oluşuyor. Dolayısıyla üyelik beş kıtayı, dünya nüfusunun üçte ikisini, küresel GSYİH'nin kabaca yüzde seksen beşini ve dünya ticaretinin yaklaşık yüzde seksenini kapsıyor. Pek çok geleneksel örgütün aksine, G20'nin üyelik için herhangi bir resmi kriteri kıstası yok ve bu da zaten önemli ölçüde bu yapının gayriresmi yönünü ortaya koymaktadır.⁵⁷³

⁵⁷⁰ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e. s. 19.

⁵⁷¹ A.g.e. s. 20.

⁵⁷² A.g.e. s. 54.

⁵⁷³ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e., s.20.

Bunun dışında, G20 toplantılarının finansmanı, ev sahibi devlet tarafından yapılmaktadır. Özel kurumlardan ve sivil toplum kuruluşlarından, uzmanların katılması konusunda, G20, seçilen konuların analizinde kendilerine danışılmaları için bu uzmanları toplantılara davet etmektedir. Gündem belirlemede, G20 üyeleri etkili olmaktadır. Toplantı başkanlığına özel bir görev düşüyor. Başkan, genellikle, G20'nin asıl toplantısından birkaç ay önce bir gündem belirleme toplantısına öncülük etmektedir. Bu toplantıda, maliye bakan yardımcıları ve üst düzey merkez bankası yetkilileri, bakanlar düzeyinde gündemde yer alması gereken önemli konuların neler olduğuna karar verirler. Bütün bunlar da bir GUH ilkesi olan *process informality* (gayriresmi süreç) kapsamında süreç kayıt dışılığı olarak değerlendirilir.⁵⁷⁴

G20'yi, GUH ilkeleri olan hesap verebilirlik ve etkililik çerçevesinde incelemek gerekirse, G20'nin uluslararası alanda iki açıdan hesap verebilirlik mekanizmasına sahip olduğu söylenebilir. İlki, emsal gözden geçirme kavramına göre hareket eden G20 liderleri, bir önceki zirvelerde verilen sözler ve taahhütlerle ilgili birbirlerine hesap sorarlar. Bu durum GUH sürecinin, *iç hesap verebilirliği* olarak da yorumlanabilir.⁵⁷⁵ İkinci hesap verebilirlik mekanizması da akademisyenler ve STK'lar tarafından, G20 liderlerinin taahhütlerine bağlı kalıp kalmadıklarının takip edilmesidir. Bu da *dış hesap verme sorumluluğu* olarak görülebilir. Bu iki mekanizmanın ortak özelliği, onları geleneksel uluslararası örgütlerin hesap verebilirlik mekanizmalarından ayıran şeyin, resmi prosedür kurallarının bulunmamasıdır. Yani bunlar resmi dayanağı olmayan gönüllü mekanizmalardır.⁵⁷⁶

G20 aktörlerinin hesap yükümlülüğünün ele alınmasını zorlaştıran konu, onun doğasıdır. G20 liderlerinin taahhütleri çok çeşitli ve geniş kapsamlıdır. Bu yüzden çok fazla ayrıntıya ihtiyaç vardır. Neyse ki G20'nin yasal yollardan hesap verme zorunluluğu yoktur. Hesap vermenin fazlalığındansa hesap vermenin niteliği ve sağladığı fayda daha önemlidir. G20'nin küresel yönetimdeki rolünün şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından eleştirilen yönü ise STK'ların G20 zirvelerine ancak pasif

⁵⁷⁴ A.g.e., s.38.

⁵⁷⁵ Bkz., "G20 Toronto Zirvesi Deklarasyonu" 6.madde, <http://www.g20.utoronto.ca/2010/to-communicate.html>, erişim tarihi Eylül 2023.

⁵⁷⁶ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e., s.42.

olarak katılabilmeleleridir.⁵⁷⁷ Özellikle şeffaflığa dair eleştirilerin önüne geçmek için G20 toplantılarının ve çalışma programlarının, özel bir web sitesinde yayınlanmasına karar verildi. Ayrıca tartışılan konular ve alınan kararların içinde yer aldığı bildiriler de yayınlanmaktadır.⁵⁷⁸

GUH'de etkinlik ilkesi üç şekilde incelenir: İş birliği mümkün mü? Kalıcı mı? Sorunlar çözüme kavuşuyor mu? Sorunlar uygun maliyetli bir şekilde mi çözülüyor?⁵⁷⁹ G20'nin etkinliği, elbette ki gerçekleştirilen zirveden bir sonraki zirveye kadar geçen süreçte, taahhütlerin yerine getirilip getirilmediği ile ölçülmektedir. Ancak yayınlanan tebliğ ve bildirilerin yerine daha detaylı taahhütler ve eylem planlarının yapılması, G20'yi daha etkin ve daha şeffaf hale getirebilir. G20'nin etkinliği, hem taahhütlerinin ne ölçüde uygulandığına göre, hem de dünyanın mevcut çok taraflı kurumlarında ihtiyaç duyulan siyasi ivmeyi, ne ölçüde sağlayabildiğine göre ölçülmelidir. G20'nin meşruiyetinin güçlendirilmesi için etkili politikalara ve ağda olmayanlara ulaşma isteğine ihtiyaç vardır. Paydaşlarla iyi yapılandırılmış bir şekilde etkileşime geçmesi ve benzer şekilde, G20 üyesi olmayan ülkelerle diyalogun sürdürülmesi meşruiyetini dolayısıyla etkinliğini artıracaktır. Ayrıca G20 ile BM, IMF, DB ve DTÖ gibi kurumlar arasındaki bağların güçlendirilmesi olumlu sonuçlar doğurabilir; G20, dünya liderlerinin küresel sorunları gayriresmi olarak tartışabileceği az sayıdaki forumdan biridir. Şüphe yerine güveni teşvik eden bir ortamda, liderler doğrudan yasal taahhütlere bağlı kalmadan, bakış açıları paylaşılabilir. Bu diyalogları kurabilmenin faydası, G20'nin hesap verebilirlik ve meşruiyet açısından eleştirilmesinden daha önemlidir.⁵⁸⁰

G20 zirveleri her yıl farklı ülkelerde düzenlenmektedir. G20 herhangi bir anlaşmaya dayanmamaktadır. Karar almaya ilişkin herhangi bir usulü de bulunmamaktadır. Ayrıca G20'nin amacı, hiçbir zaman bağlayıcı bir anlaşma yapmak olmadı. Bunlar dikkate alındığında, görülür ki G20'nin, GUH çerçevesinde bir mekanizma olduğu

⁵⁷⁷ Joost Pauwelyn, "The Rise and Challenges of Informal International Law-Making" Joost Pauwelyn, "The Rise and Challenges of 'Informal' International Law-Making", in Sam Muller, Stavros Zouridis, Morly Frishman and Laura Kistemaker (editors), The Law of the Future and The Future of Law, Torkel Opsahl Academic, EPublisher, Oslo, 2011, s.137.

⁵⁷⁸ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e., s.43.

⁵⁷⁹ A.g.e., s.51.

⁵⁸⁰ A.g.e., s.53-54.

tartışılmazdır. G20 bir ağ olarak, uluslararası hukuktan farklı yöntemlerle, gayriresmi ortamlarda, küresel sorunları tartışmak için sistemli şekilde organize ediliyor. Resmî kurumlarda olduğu gibi aldığı kararların ya da sahip olduğu usullerin bir bağlayıcılığı yoktur.⁵⁸¹ Tüm bu özelliklerinden dolayı da ona yönelik olarak bazı eleştiriler de söz konusudur. Bunlardan birisi, meşruiyetten yoksun olduğu için küresel sorunlara çözüm üretecek bir yapı olmadığıdır. Dünya sorunları gayriresmi yollarla değil resmi ve bağlayıcı yöntemlerle ele alınacak kadar önemlidir. Bu yüzden kurumsal yapıdan yoksun olan G20, beklenildiği gibi etkin sonuçlar ortaya koyamayabilir.⁵⁸²

Bununla birlikte, “Bu zirve dışında kalanların da sesini duyurabilmek adına, geleneksel uluslararası organizasyonlara benzer ve yasal olarak hesap verme zorunluluğu olan bir düzen kurulsa daha iyi değil midir?” sorusuna Steve Slaughter’ın cevabı şu şekildedir: G20 zirvesi kararları ve sonuçlarına istinaden, zirvenin gerek ahlaki gerekse yargısal anlamda hesap verme zorunluluğu olması gerektiği iddiasında bulunmak yersiz ve yararsızdır. Yazar, ‘hesap verme zorunluluğu’ yerine ‘cevaplanabilirlik’ deyiminin kullanılmasının daha doğru olduğunu vurgular.⁵⁸³

Slaughter’ın düşüncesine göre, resmi olmayan yöntemlerle oluşturulmuş bir organizasyonun, yargısal anlamda hesap verme zorunluluğu olması mantıklı değildir. Yine de bu beklentide olanların da şöyle bir haklı sebebi olabilir. Küresel konularla ilgili toplanan bu zirve sonucunda alınan kararlar, zirvede olmayan diğer ülkeleri de bir şekilde etkilemez mi? Başka bir sebep de alınan bu kararların bağlayıcılığının küresel anlamda daha etkili olması ve olumlu ve iyileştirici sonuçlara ulaşılması için ‘yaptırım’ doğrultusunda bir bağlayıcılık beklentisi olabilir. Bunun için G20’nin resmi anlamda kurumsallaştırılması, yani bir nevi uluslararası hukuk organizasyonuna dönüştürülmesi gerekir. Elbette devletler bu yönde bir istekte bulunursa, böyle bir dönüşümün olabilmesi mümkündür. Bize göre, özellikle güçlü devletler, uluslararası hukuk kurallarını alenen ihlal etmekten kaçınmazken ve sorumluluklarını yerine getirmeden, uluslararası hukuku güçlendirecek ve de diğer devletlere de hatırı sayılır

⁵⁸¹ A.g.e., s.54.

⁵⁸² A.g.e., s.52.

⁵⁸³ Berman Ayelet, Buquet Sonderjin, Pauwelyn Joost, A. Wessel Ramses, Wouters Joun, a.g.e. s. 47.

bir sorumluluk ve söz hakkı verecek böyle etkili, kapsamlı bir organizasyonun çıkarlarına ters düşecek şekilde resmileşmesini tercih etmezler.

Sonuç olarak, G20'ye yönelik yapılan eleştirilerin doğruluk payı olmakla birlikte, bunların duyarsız bir bakış açısı niteliğinde olduğunu da ifade etmek gerekir. Dünyada meşru ve bağlayıcılığı olan başka birçok oluşumlar vardır. BM ve onun organları, uluslararası hukukun uygulayıcı aktörleri olarak önde gelen kuruluşlardır. Ancak bu kurumlarda, küresel sorunların demokratik şekilde ele alındığını söylemek pek mümkün değildir. GK üyeleri daimî üyelik anlamında, sadece beş egemenden oluşmaktadır. Askeri saldırganlıklar ve küresel düzeyde gerçekleşen ağır insan hakları ihlalleri başta olmak üzere, birçok önemli konuda, çözüm üretemedikleri gibi, aksine bu kuruluşları bu güçler kendi çıkarlarına göre idare ettikleri bir gerçektir. G20 resmi bir oluşum olmasa dahi, en azından, Üçüncü Dünya ülkeleri ile gelişmiş ülkelerin aynı çatı altında toplanmasını mümkün kılmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinin söz sahibi olabilmesi dahi bu oluşumun gerekliliğini ortaya koymaktadır. 2023 G20 zirvesine Hindistan ev sahipliği yaptı. Bu zirvede Üçüncü Dünya ülkelerinin ihtiyaçları konuşuldu. Ayrıca dünya enerji sorunu üzerine mutabakata varıldı. Gelişmekte olan ülkelerin iklim sorunlarına yönelik finans desteği çağrısında bulunuldu.⁵⁸⁴ Kim bilir bu gibi gayriresmi kuruluşlar belki de zamanla Üçüncü Dünya'nın da söz sahibi olduğu ve çözüm üretildiği daha etkili platformlara dönüşür.

Wessel çalışmasında, “Gayriresmi yöntemlerle oluşturulmuş yapıların faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan uygulamaların, anlaşmaların ne ölçüde dünya yasaması sonucu olarak görülebilir?” Sorusunu sormaktadır. Mesela, Birleşmiş Milletler 'in oluşum şekli ve aktiviteleri resmi yöntemlerin sonucu olduğu için BM, bir Dünya Hükümeti olarak algılanabilir; fakat resmi yöntemlerle oluşturulmayan bu kuruluşların resmi hukuk yolu ile oluşturulmuş kuruluşlar gibi görülmesi mümkün olamaz. Hukukçular, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi tartışmalarından yola çıkarak ‘hükümsüz’ bir ‘yönetişimin’ (governance) mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Yönetişim (governance) terimi, birçok uluslararası kuruluşların diğer kuruluşlarla

⁵⁸⁴ Bkz., <https://www.mfa.gov.tr/g-20-tr.tr.mfa> ,erişim tarihi: Eylül 2023.

küresel ölçekteki ilişkilerini ve davranışlarını düzenleme girişimi olarak kullanılabilir.

585

Görüldüğü üzere, küresel bir hükümet olmaksızın normatif yöntemler, kural oluşturma ve denetim faaliyetleri küresel bir yönetimin (*global governance*) birer belirtileridir. Yönetim ile kanun yapma (*law-making*) aynı kavramlar değildir.⁵⁸⁶ Yasama gücünün üç temel özelliği vardır: yazılı kurallar; yasal açıdan bağlayıcılık, kuralların bağlayıcılığının bir göstergesi olarak, kanunun yayımlanma süreci. Bu kriterler normatif ve resmi olmayan uluslararası hukuk ile uluslararası hukuk arasındaki ‘yasa’ farkını ortaya koyar. GUH, küresel yönetim içinde, bir çerçevenin ya da alanın bir parçası ve bölümü olarak görünürken, aynı zamanda bu yapı içinde devlet dışı aktör olarak yer alır. Bu doğrultuda yönetimin amacı bir ‘kamu düzeni’ (*public order*) oluşturmaktır.

Uluslararası iş birliğinin büyük bir kısmı, aktörlerin birbirleri arasındaki özel bir ilişki olarak düşünülebilir. Özellikle hükümet dışı örgütler söz konusu olduğu zaman ‘kanunlaştırma’ ve ‘kamu’ ölçütü önemli olmaktadır. Uluslararası kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilen idari ya da hükümetler arası bir yönetim faaliyeti; devletleri, özel sektörü ya da diğer kamu kuruluşlarını belirleyen uluslararası kamu otoritesi olarak düşünülür. Bu otorite, diğer kuruluşları belirleyen onların özgürlüklerini kısıtlama hakkı olan ve de onların rızası olmaksızın, yasal düzenlemeler yapma gibi hukuki bir yetki olarak tanımlanır.⁵⁸⁷

GUH, küresel yönetişimin yeni fenomeni olarak uluslararası akademik çalışmalarda sıklıkla yer almaktadır. Öyle ki GUH, küresel idare hukuku projesi gibi uluslararası kurumsal hukukun temellerinin, yeniden değerlendirilmesini gerektirebilecek bir gelişme olarak da değerlendirilmektedir. Mesele şu ki küresel yönetişim üzerine yapılan çalışmalar bize, uluslararası kamu otoritesinin, yalnızca uluslararası kuruluşların resmi kararları yoluyla değil, aynı zamanda gayriresmi uluslararası yasa yapma yoluyla da kullanılabileceğini gösteriyor. Bu, ilerleyen zamanlarda, finans veya

⁵⁸⁵ Wessel, a.g.e. s. s. 260.

⁵⁸⁶ A.g.e.,

⁵⁸⁷ A.g.e. s. 262.

ilaçtan gıda güvenliğine kadar çeşitli alanlarda, daha kapsamlı normların ortaya çıkması ihtimaline de işaret eder.⁵⁸⁸

İlgili çalışmada⁵⁸⁹ GUH'nin ne dereceye kadar resmi uluslararası hukuk olarak görülebileceği, faaliyetlerin nasıl sonuçlandığı (output informality) ve nasıl etkiler ortaya çıkardığı ile ilgilidir.⁵⁹⁰

Açıkça faaliyette bulunsalar dahi, uluslararası örgütlerin çıktılarına (output) bakıldığında, ortaya çok sayıda karar veya beyan çıkmış olsa da sonuçta ürettikleri veya onayladıkları normatif araçlardan hepsi bağlayıcı değildir. Örnek vermek gerekirse; Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) ilk çok taraflı antlaşması olan *Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi*, büyük ölçüde yasal olarak bağlayıcı olmayan *Uygulama Kılavuz İlkeleri* aracılığıyla uygulamaya konulmuştur. Bunun gibi birçok anlaşmanın varlığı söz konusudur. Hükümetlerin gayriresmi yöntemlere yönelmesinin nedeni uluslararası hukukun katılıkları ve yetersizliklerinden duyulan tatminsizliktir. Bu nedenler gayriresmi yöntemlere başvurmayı, zihinlerde makul hale getirirken bir yandan da mevcut uluslararası hukukun eksikliklerine de dikkat çekmektedir. Dünya kamuoyunda sıkça tekrarlanan çağrıya rağmen, GK de daha demokratik yapıda olacak şekilde yeniden yapılandırılmamıştır.⁵⁹¹

Uluslararası hukukun eksiklikleri karşısında, toplumlar arasındaki iletişimin artmasıyla uluslararası ticaret ve yeni iş birliği biçimleri gelişmektedir. Böylece ortaya çıkan sınır ötesi anlaşmalar, uluslararası hukukun dışında farklı aktörlerle ve süreçlerle gerçekleşir. Sonuç olarak G20, DTÖ, Kimberley Süreci (2002), Uluslararası Rekabet Ağı (2014), gibi daha birçok anlaşma GUH kapsamında değerlendirilmektedir.⁵⁹²

Uluslararası örgütler, özellikle 1970'li yıllardan itibaren ivme kazanan neoliberal iktisadi politikaların aracı olarak, uluslararası şirketlerin, hükümet aşırı temsilcilerin,

⁵⁸⁸ A.g.e., s.265.

⁵⁸⁹ Dick W.P. Ruiter and Ramses A. Wessel, "The Legal Nature of Informal International Law: A Legal Theoretical Exercise", *The Legal Nature of Informal International Law: A Legal Theoretical Exercise*. In J. Pauwelyn, R. A. Wessel, & J. Wouters (Eds.), *Informal International Lawmaking* (pp. 1-22). Oxford University Press., 2012, s.1-3.

⁵⁹⁰ A.g.e.,

⁵⁹¹ Joost Pauwelyn, Ramses A. Wessel, Jan Wouters "When Structures Become Shackles: Stagnation and Dynamics in International Lawmaking" *The European Journal of International Law* Vol. 25 no. 3, 733–763, Published by Oxford University Press, 2014, s. 737.

⁵⁹² A.g.e., s. 738.

STK'ların, siyasi, iktisadi, ticari veya insani sorunlar/konular ile ilgili gayriresmi faaliyetleri sonucunda, küresel düzende yer almaya başlamışlardır. Uygulamaları, aldıkları kararlar ve faaliyet biçimleri, uluslararası hukuk uygulamalarının kapsamı dışındadır. Özellikle, iktisadi alanda egemen sayılan ülkelerin oluşturduğu, ya da baskın olduğu uluslararası örgütlerin uygulamalarından, Üçüncü Dünya ülkelerinin nasıl etkilendiği bu çalışmanın sorularından birisidir. Sömürgeci kurtulan bu ülkelerin siyasi bağımsızlıklarına rağmen, dünyada gerçek anlamda egemen aktör olamamalarının en temel sebebi, iktisadi hegemonyadan kurtulamamış olmalarıdır. 20. yüzyıl sonuna kadar uluslararası hukukun ikircikli tavrı yüzünden geri planda kalmış bu ülkeler, bu defa da 21. yüzyılda, neoliberal ekonomi, güçlü ülkelerin tekelinde olan uluslararası örgütler ve GUH uygulamaları karşısında ilerleme şansı bulabilirler mi? Ya da bu uygulamalar aracılığı ile nasıl mağdur edildiler? Bu sorular, *Üçüncü Dünya ülkelerinin Egemenlik Haklarının Aşınması* bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA EGEMENLİK EKSENİNDE ÜÇÜNCÜ DÜNYACI YAKLAŞIMLAR (TWAIL)

4.1. Kuramsal Çerçeve ve TWAIL 'in Amacı ve Konusu

TWAIL konusunun bu tez çalışmasında yer alma nedeni, Üçüncü Dünya ülkelerinin içinde bulunduğu, iktisadi ve siyasi egemenlik sorununa ve genel olarak uluslararası hukuka dair eleştirel bir hukuk bilimi ve politik hareket olmasıdır. Bu bağlamda TWAIL, önemli temsilcileri ve amaçları çerçevesinde bu bölümde incelenecektir.

Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca, bir araya gelebilen bir grup akademisyen, uluslararası hukuk projesiyle, Üçüncü Dünya ülkelerine karşı oluşturulan, siyasi, kültürel ve iktisadi önyargıları tespit etmek ve eleştirmek için entelektüel ve siyasi çabaları sonucunda *Uluslararası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımları (TWAIL)* ideolojisini ortaya koymuşlardır. TWAIL akademisyenlerini bir araya getiren tek bir teorik yaklaşım olmamasına rağmen, akademisyenler hem bir duyarlılığı hem de siyasi bir yönelimi paylaşmaktadır. Dolayısıyla TWAIL bir yöntemden çok ortak kaygılardan oluşan bir siyasi gruplaşma ve uluslararası hukuka dair bir eleştiridir.⁵⁹³

Bu kaygılar, uluslararası hukukun uygulamalarına ve uluslararası hukukun *ötekilerine* dairdir. Bu bağlamda TWAIL akademisyenlerinin odak noktaları Küresel Güney ve uluslararası hukuktur. Amaç ise kolonyal süreç sırasında harekete geçirilen ekonomi politik ve jeopolitik yapılanmaya yanıt vermektir. Uygar-barbar, inanan-kâfir, beyaz-siyah ya da medeni-ilkel gibi ayrımcılıklar, on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar sömürgeleştirme ve sömürge yönetimi sürecinde gelişen uluslararası hukukun ve yargı yetkisinin yayılmasının hem temelini oluşturmuş hem de bunları meşrulaştırmıştır. Bu ayrımcılıklar bugün hala gelişmiş, gelişmekte olan, merkez, çevre, doğu, batı, zengin, fakir gibi ayrımlarla çağdaş şekilde devam ettirilmektedir.

⁵⁹³ Luis Eslava, Sundhya Pahuja, “Beyond the (Post)Colonial: TWAIL and the Everyday Life of International Law”, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH, Law and Politics in Africa, Asia and LatinAmerica, Vol. 45, No. 2 (2012), pp. 195-221, s.195

TWAIL'e göre, bu ayrımcılıklar "uluslararası hukukun daha geniş Avrupa-merkezci ethosunun da bir ifadesidir."⁵⁹⁴

Bunlar karşısında, TWAIL'in amacı uluslararası hukukun sömürgeci mirasını akademik bir söylemle ortaya koymak, sistematik olarak susturulan ve yeterince temsil edilmeyen Küresel Güney halkını sömürgecilikten gerçek anlamda arındırmaktır. İlk defa 1997 yılında Osgoode Hall Law School'da başlayan TWAIL konferansı, 2001 yılında Osgoode Hall Law School'da, 2007 yılında Albany Law School'da, 2008 yılında University of British Columbia'da, 2010 yılında Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne'da ve 2011 yılında Oregon Law School'da düzenlenen konferanslarla devam etmiştir. Ancak TWAIL'in en büyük buluşması beş kıtadan seksen beş katılımcı ile 2015 tarihinde gerçekleşen Kahire Konferansı'nda olmuştur.⁵⁹⁵

TWAIL'in en temel eleştirileri şu şekildedir: Uluslararası hukuk rejimi gayrimeşrudur. Bu, Üçüncü Dünya'nın, Batı tarafından yağmalanmasını ve ona tabi kalmasını meşrulaştıran ve sürdüren yağmacı bir sistemdir. Ne evrensellik iddiası ne küresel düzenin varlığı ne de istikrar vaadi uluslararası hukuku adil kılmaktadır. Avrupalı olmayan halklar ve toplumlar Avrupa'nın tahakkümüne maruz kalmıştır. Tarihsel olarak Üçüncü Dünya, uluslararası hukuku genellikle bir tahakküm rejimi olarak görmüştür. Üçüncü Dünya için demokratik bir dünya düzeninin tek yolu uluslararası hukuk ilkelerinin evrenselleştirilmesidir; yani tüm ulusların ve devletlerin uluslararası hukuk önünde eşit muamele görmesi gerekir.⁵⁹⁶

Uluslararası Hukukta TWAIL, birçok şekilde kavramsallaştırılabilir: bilimsel bir topluluk; siyasi bir hareket, bir metodoloji, bir teori, siyasi bir gruplaşma, uluslararası hukukla stratejik bir ilişki, entelektüel bir topluluk, bir düşünce okulu gibi. TWAIL'in ilk akademik konferansı 1997'de Harvard Hukuk Fakültesi'nde yapılmış olsa da Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuka Üçüncü Dünyacı bakış açısı çok daha eskidir. Siyasi bir hareket olarak TWAIL'in geçmişi, 1961'de Belgrad Konferansı'nda

⁵⁹⁴ A.g.e., s.196.

⁵⁹⁵ Usha Natarajan, John Reynolds, Amar Bhatia & Sujith Xavier, "Introduction: TWAIL- on praxis and the intellectual", Third World Quarterly, 37:11, 1946-1956, 2016, s. 1947.

⁵⁹⁶ Mutua, "What Is... s.31.

Bağılantısızlar Hareketi'ni destekleyen 1955 Bandung Afro-Asya Dayanışma Konferansı'na kadar uzanmaktadır.⁵⁹⁷

Bandung Konferansı'nın ardından Üçüncü Dünya devletleri kolektif bir eylem örgütlemeye çalıştılar. 1990'larda büyüyen entelektüel bir hareket olarak TWAIL, uluslararası hukuka postkolonyal bir yaklaşımı savunan tüm akademisyenleri kucaklamıştır. Makau Mutua, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, siyasi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra eski sömürgelerin siyasi birliğin hızla farkına vardığının altını çiziyor.⁵⁹⁸ İktisadi bağımsızlık olmadan, gerçek bir bağımsızlık büyük ölçüde imkânsızdı; çünkü TWAIL 'e göre güç, hukuka galip geliyordu. Chimni'ye göre, Üçüncü Dünya ülkelerinin egemenliği, ulusötesi kapitalist sınıf tarafından kontrol edilen uluslararası kurumlara devredildiği için uluslararası hukuk, eski sömürgeci güçlerin çıkarlarını gözetmenin bir aracı olmaya devam etmektedir.⁵⁹⁹

TWAIL, ortaya çıktığı günden itibaren her zaman insan hakları söylemine önem vermiştir. Opeoluwa Adetoro Badaru, TWAIL'in, uluslararası insan haklarına dair eleştirilerini ve yaklaşımlarını şu şekilde ifade etmektedir: Üçüncü Dünya'da sosyo-iktisadi hakların mevcut kötü durumunun tarihsel nedenleri göz ardı edildiği için, insan hakları meselelerine esas olarak resmi metinsel ve kurumsal açıdan yaklaşılmamaktır. Uluslararası insan hakları hukuku, neoliberal talepleri desteklemek ve meşrulaştırmak amacıyla manipüle edilmektedir. Uluslararası hukukun düzenlediği konulara dair benimsediği çelişkili dile ve tutarsızlıklara örnek olarak; bir yandan insan haklarının geliştirilmesini desteklerken, aynı zamanda uluslararası ticaret ve ekonomi hukuku uygulamasının insan haklarını sürekli olarak ihlal etmesi verilebilir. İnsan hakları ihlallerinin uluslararasılaşmasını, dünyanın bir yerindeki faaliyetlerin dünyanın başka yerlerinde (özellikle Üçüncü Dünya) nasıl zararlı etkileri olabileceği görmezden

⁵⁹⁷ Larissa Ramina, "TWAIL – "Third World Approaches to International Law" and human rights: Some considerations", *Revista de Investigações Constitucionais*, Curitiba, vol. 5, n. 1, p. 261-272, jan./abr. 2018, s.261.

⁵⁹⁸ A.g.e., s.262.

⁵⁹⁹ Bkz, B. S. Chimni, "International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches" Cambridge University Press, Cambridge, Ağustos, 2018, s. 256-258.,

gelmektedir. Son olarak, insan hakları Batı'da tasavvur edilmiştir ve dolayısıyla Üçüncü Dünya'nın özellikleri yok sayılarak uygulanmaktadır.⁶⁰⁰

Anghie'ye göre de insan hakları hukuku tartışmalıdır; çünkü uluslararası hukukun bir devletin iç işlerine müdahalesini meşrulaştırmaktadır. Batı'nın insan haklarını, Üçüncü Dünya'ya yönelik keyfi müdahalesini meşrulaştırmak için kullanıldığı yönünde eleştiriler söz konusudur. Bu müdahaleler çoğunlukla, SSCB'nin çöküşü ve küreselleşmenin yoğunlaşmasından sonra ortaya çıktı. Neoliberal ekonomi politikasının yükselişi ve DTÖ'nün kurulması, Üçüncü Dünya devletlerine yeni zorluklar çıkardı. IMF ve DB gibi uluslararası finans kurumları, Üçüncü Dünya devletlerinin ekonomileri üzerinde giderek daha fazla müdahaleci bir rol oynadılar ve hatırı sayılır güçlerini, bu devletlerin siyasi ve sosyal yapılarını reforme etmek için kullanmaya çalıştılar. Bunlar Üçüncü Dünyayı adeta 'kuşattılar'. Bu kurumlar, Üçüncü Dünya'nın gerçek anlamda güçlendirilmesini sağlamak ve insan hakları konusunda iyileştirici etkiler bırakmak yerine, 'iyi yönetim' kisvesi altında neoliberal politikalarını ilerletmek için insan hakları hukuku söylemini kullanmaktadırlar.⁶⁰¹

TWAIL, neoliberal politikaların güdümünde uygulanan insan hakları hukukunun, eksikliklerine ve gerçekten de nasıl evrenselleştirilmesi gerektiğine dair eleştiriler ve öneriler sunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra egemen Batılı güçler tarafından kurulan BM'nin amacı, devletler arasında barış, güvenlik ve iş birliği ile küresel düzende barış ve güvenliği sağlamaktır. Mutua'ya göre, bu yeni küresel düzenin iki önemli meşrulaştırıcı özelliği vardır: Birincisi, Avrupalı olmayan güçlerin artık kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olması; yani sömürgeciliğin reddedilmesi. İkincisi de devletlerin insan haklarına göre yönetilmesi.⁶⁰²

Ayrıca, BM kurulduğundan beri, Batı'nın, hâkim olduğu küresel düzenin korunmasındaki rolü de önemlidir. BM'nin asıl amacı, Batı liberalizmi ve bu sistemin içtihatlarından doğan insan haklarının yayılması gibi Avrupa ilke ve normlarının evrenselleştirilmesi olmuştur. Batı, BM'ye hâkim olduğu için kendi insan hakları

⁶⁰⁰ Opeoluwa Adetoro Badaru, "Examining the Utility of Third World Approaches to International Law for International Human Rights Law" *International Community Law Review* 10 (2008) 379–387, s.381-385.

⁶⁰¹ Anghie *The evolution of international...* a.g.e, s. 749.

⁶⁰² Mutua, *What Is...* a.g.e., s. 34.

felsefesini, dünyanın geri kalanına empoze edebildi. İnsan hakları hukukunun ana odağı, liberal demokratik devleti güçlendiren, meşrulaştıran ve Batı dışı toplumlara ihraç etmek olmuştur. Kendisini "tüm halklar ve tüm uluslar için ortak başarı standardı" olarak tanımlayan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin yanlışlığı, insan hakları normlarının siyasi demokrasi ile özdeşleştirilmesidir.⁶⁰³

Bu yaklaşım, modern insan hakları söyleminin doğasında var olan tarihsel dışlamaların yanı sıra, bu tür dışlamalara karşı verilen tarihsel mücadelelerin tespit edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu tespitin yapılması için sorulan sorular genellikle şu şekildedir: 'Bazı insanların çektiği acılar ve belirli türdeki acılar, insan hakları teorisinin ve uygulamasının sınırlarına nasıl itildi?', 'Zulme karşı mücadele eden insanlar ve direniş toplulukları' geçmişte bu ötekileştirmeye nasıl meydan okudu? Günümüzde bu nasıl devam ettiriliyor? ⁶⁰⁴

Sonuç olarak, insan hakları hareketi Üçüncü Dünyayı kapsamayan ve öncelikle Üçüncü Dünya'yı bir dayatma nesnesi olarak hedef alan bir politik söylemdir. Mutua, Avrupalıların ve Kuzey Amerikalıların ortak bir felsefi ve hukuki kökene sahip olduklarını, bu nedenle toplumlarını yönetmek için ortak bir siyasi ve kültürel şablon yarattıklarını vurgular. Ancak Üçüncü Dünya buna artık izin vermemelidir. TWAIL'in başlıca amacı, Avrupa ve Amerika'nın insan hakları medeniyeti ve misyonerlik çalışmalarının ve sömürgeci projelerinin karşısında durmaktır.⁶⁰⁵

4.1.1. TWAIL'in Öncü Düşünürleri

4.1.1.1. Antony Anghie ve B.S. Chimni

Bu bölümde TWAIL çalışmalarının öncülerinden olan B.S. Chimni ve Antony Anghie'nin kavrama dair öne çıkan görüşleri ele alınacaktır. Chimni ve Anghie ortak çalışmalarında TWAIL'i, TWAIL I ve TWAIL II olarak incelemişlerdir. TWAIL I 1950-1980 yılları arasını, TWAIL II ise 1990 ve sonrasını kapsar. TWAIL I, post-

⁶⁰³ Makau wa Mutua, "Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights", Harvard International Law Journal, Cambridge, vol. 42, n. 1 p. 201-245, 2001. s.215.

⁶⁰⁴ Pooja Parmar, "TWAIL: An Epistemological Inquiry" International Community Law Review, London, vol. 10, n. 4, p. 363-370, 2008. s. 367.

⁶⁰⁵ Mutua, "Savages, Victims... a.g.e., s.216.

kolonyal hukukçular tarafından üretilmiştir, TWAIL II de birincisinin geleneğini devam ettirmiş ve detaylandırmıştır.⁶⁰⁶

TWAIL I'in temel argümanı, Üçüncü Dünya halklarına boyun eğdirmeyi ve baskıyı meşrulaştıran sömürgeci uluslararası hukukun sorumluluğu üzerinedir. Uluslararası hukuk adeta, Avrupalı olmayan devletleri egemenlik alanının dışında tutmak ve Avrupalı güçler ile Avrupalı olmayan güçler arasındaki eşitsiz anlaşmaların yasallığını desteklemek üzere bir sistem oluşturmuştur. TWAIL I'in amaçlarından biri de uluslararası hukukun, bağımsızlığını yeni kazanmış halkların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmesi için adımlar atılmasını sağlamaktır. TWAIL I, adil bir dünya düzeninin kurulması için gerekli değişiklikleri gerçekleştirme konusunda BM'den beklentilere sahiptir. TWAIL I'in amacıyla, Üçüncü Dünya ülkelerinin diplomatik girişimleri uyumluydu. Bunlar, Soğuk Savaş döneminde demokratik ve katılımcı bir uluslararası hukuk formüle etmeye çalıştılar. Özellikle, devletlerin egemen eşitliği ve müdahale etmeme ilkelerine de vurgu yaptılar. Böylece Üçüncü Dünya devletleri, Birleşmiş Milletler 'de egemen eşitlik ve müdahale etmeme ilkelerini ilerletmeyi amaçlayan bir dizi karar başlattılar.⁶⁰⁷

Ancak TWAIL II ise sürekli değişen uluslararası ortamda, Üçüncü Dünya gerçekleriyle başa çıkmak için gerekli analitik araçları daha da geliştirmeye çalıştı. TWAIL II, nispeten daha sorunsuz bir uluslararası hukuk görüşünü benimseyen ve Üçüncü Dünya'nın sorunlarını gidermek için uluslararası hukuk ilkelerine odaklanan TWAIL I'e göre, teorik yaklaşımları, eleştirileri ve araştırmaları daha fazla öne çıkardı. TWAIL II araştırmacıları, bir dizi Üçüncü Dünya'ya özgü sorunlar silsilesinin girişiminin, özellikle de iktisadi alandaki başarısızlığın nedeninin, bu ülkelerin geçmişte sömürgeciliğe maruz kalmış olmalarında disiplinin temellerinde aramaya başladılar. Bazı TWAIL II araştırmacılarına göre, sömürgecilik, uluslararası hukukun dışında ve tesadüfi bir durum olamaz; aksine sömürgecilik uluslararası hukukun oluşumunda merkezi bir öneme sahiptir. Anghie ve Chimni tarafından dönemselleştirilen TWAIL'in bir diğer iddiası ise, Kuzey ve Güney arasında gelişen

⁶⁰⁶ Antony Anghie, B.S. Chimni, "Third World Approaches to International Law and Individual Responsibility in Internal Conflicts" Chinese Journal of International Law, Volume 2, Issue 1, 2003, Pages 77–103, s. 80-81.

⁶⁰⁷ Bkz., https://legal.un.org/avl/ha/ga_2131-xx/ga_2131-xx.html, erişim tarihi Ekim 2023.

güçlü iktisadi bağların Üçüncü Dünya ülkelerini dezavantajlı duruma düşürdüğüdür.⁶⁰⁸

Chimni bir başka çalışmasında bir önceki argümanı temellendirecek görüşlerde bulunur. Ona göre, TWAIL'in temel iddialarından birisi, kapitalizm ve emperyalizm arasındaki temel ilişkinin uluslararası hukuku şekillendirir olmasıdır. Sömürgecilik uluslararası hukukun merkezindedir. Anghie'ye göre, Avrupalı ve Avrupalı olmayan toplumlar arasındaki temas yüzyıllardır devam etmektedir. Ancak 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Avrupa, Avrupa dışındaki bölgelerdeki varlığı yoğunlaştıkça, Avrupalı ve Avrupalı olmayan devletler arasındaki ilişkileri kendi istediği biçimde yönetmek için hukuk doktrinleri geliştirildi.⁶⁰⁹

Anghie'nin teorisine göre ise uluslararası hukuk sömürgeci projeyi meşrulaştırmak için medeni ve barbar ayrımını geliştirdi. Dahası, sömürgecilik uğruna belirli yerler *terra nullius* ilan edilerek işgal edildi ve bu durum yine uluslararası hukuk ile yasal hale getirildi. Ayrıca bazı devletlerin medeni toplumlar olarak kabul görmesi için de *tanıma doktrini* adı altında yabancı haklarına ilişkin kurallar çıkarılmıştır. Sonrasında yine sömürgeciliği gerekçelendirmek için de manda sistemi icat edilmiştir.⁶¹⁰

Chimni, postkolonyal dönemde bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin yabancı sermaye tarafından sömürülmeye devam edildiğini öne sürmüştür. Üçüncü Dünya ülkeleri çoğunluğa sahip oldukları BM Genel Kurulu forumunu kullanarak uluslararası hukuk kuralları bütününe dönüştürmeye çalıştılar. Bu çaba, daha önceki bölümlerde incelenen, 1960'larda ve 1970'lerde, Üçüncü Dünya ülkelerine iktisadi self determinasyon haklarını veren çeşitli anlaşmaların kabul edilmesiyle sonuçlandı.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Antony Anghie, B.S. Chimni, "Third World, a.g.e, s.84.

⁶⁰⁹ Anghie, The evolution of international, a.g.e., s.742.

⁶¹⁰ B.S. Chimni, "Capitalism, Imperialism, and International Law in the Twenty-First Century" Oregon Review of International Law: Vol. 14, No. 1, p. 017-045, 2012. s. 26-27.

⁶¹¹ A.g.e., s.27.

GATT, hukuk diliyle de olsa, Üçüncü Dünya ülkelerine özel ve farklı muamele vaat eden hükümleri içerecek şekilde 1966'da güncellendi. Ancak genel olarak, yeni bir uluslararası iktisadi düzen programını uluslararası iktisadi düzene dönüştürmeye yönelik, tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. 1980'lerdeki borç krizleri gelişmekte olan ülkeleri yapısal uyum programlarını kabul etmeye zorladı ve uluslararası finans kuruluşlarının dayattığı yaptırımlar gündeme geldi. Böylece, Üçüncü Dünya ülkelerinin yeni-sömürgeci sömürüsü ortaya çıktı. Bu durum TWAIL'in iddiası olan emperyalizm, kapitalizm ve uluslararası hukuk arasındaki sömürgecilik bağlantısını da ortaya koymuştur.⁶¹²

Üçüncü Dünya ülkeleri ile gelişmiş ülkeler arasındaki iktisadi gelişmişlik farkını Anghie'nin eşit egemenlik argümanı üzerinden açıklayabiliriz. Ona göre, devletler arasında eşit ilişki kurulmasının ön koşulu egemen olmaktır. Egemen olmak tekeli elinde tutan Batı, Üçüncü Dünyayı bu haktan yoksun bırakmıştır.⁶¹³

Chimni bu durumu şöyle açıklar; gelişmiş kapitalist devletler ile gelişmekte olan ekonomiler de dâhil olmak üzere, Üçüncü Dünya Ülkeleri arasında aracılık eden ve uluslararası ilişkilerde kilit aktörler olarak görülen yeni uluslararası kurumların ortaya çıkışı, yeni bir iktisadi ve siyasi oluşuma neden olmaktadır. Farklı derecelerde, Üçüncü Dünya devletlerinin ekonomileri, ileri kapitalist devletlerin özellikle de ABD'nin rakipsiz askeri gücünden oluşan silahlı gücü, gelişmekte olan bir küresel düzen, uluslararası kurumlardaki uluslararası hukuk normları aracılığıyla (ki önceki bölümde ele aldığımız GUH buna örnek verilebilir) yeniden şekillenmektedir. Bu çerçevede TWAIL'in iki önemli sorumluluğu söz konusudur: Yeni emperyal küresel düzendeki sosyal, politik ve iktisadi oluşumun ve özelliklerin, uluslararası hukuk ve kurumları nasıl şekillendirdiğini veya onları nasıl devre dışı bıraktığını ayrıntılı olarak araştırmaktır. İkincisi ise 21. yüzyılda küresel ortak çıkarı gerçekleştirmek için küresel kapitalizmin, uluslararası hukuk

⁶¹² A.g.e., 28.29.

⁶¹³ Antony Anghie, "Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law" 40(1) Harvard International Law Journal 1, 1999, s. 3.

ve kurumlarını nasıl yeniden yapılandığını bu noktada Üçüncü Dünya ülkelerinin konumlarını ve bu durumdan nasıl etkilendiklerini sorgulamaktır.⁶¹⁴

Sonuç olarak TWAIL uluslararası hukuk ile sömürgecilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların öncüsü olmuştur. TWAIL akademisyenlerinden Chimni, uluslararası hukukun Batı'nın sömürgeci politikalarını meşrulaştıran bir araç olduğunu, Anghie ise, Batı'nın ayrımcılık üzerine şekillendirdiği ve sömürgeci kökenden gelen uluslararası hukukta egemen olma ayrıcalığının devam ettiğini çeşitli argümanlarla ortaya koyarak TWAIL'e katkıda bulunmuşlardır.

4.1.1.2. O.C. Okafor ve M. Mutua

Mutua'ya göre, TWAIL, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan dekolonizasyon sürecine paralel olarak, Avrupa'ya bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Uluslararası hukuktan gayri resmi bir rejim⁶¹⁵ olarak bahseden Mutua'ya göre, uluslararası hukuk, Üçüncü Dünya'nın Batı tarafından "yağmalanmasına" ve bu duruma sessiz kalmıştır. Ortada böyle bir gerçek varken, uluslararası hukukun ne evrensel olması ne de eşitlikçi küresel vaadi onu meşru hale getirir. Mutua bu görüşü çerçevesinde, uluslararası hukuku bir tahakküm rejim olarak gördüğünden bahseder. TWAIL'in amacı Avrupalı olmayanları, Avrupalılara tabi kılan, ırkçı bir görüş ile şekillendirilmiş uluslararası normlar ve kurumlar hiyerarşinin oluşturulması ve devam ettirilmesi için bir araç olarak kullanılan uluslararası hukuku anlamak ve yapı söküme uğratmaktır. TWAIL hem siyasi hem de entelektüel bir harekettir. Elbette TWAIL'in akademik ve siyasi pratikleri konusunda anlaşmazlıkları olabilir. Ancak kesin olan tek şey adaletsiz küresel düzene karşı geniş çaplı bir muhalefetin birleşmiş olmasıdır. TWAIL yaklaşım olarak uluslararası hukuka ilişkin bazı temel formülasyonlar, kaygılar ve çıkarlar tarafından tanımlanır.⁶¹⁶

Mutua, TWAIL'in idealini şu şekilde ifade eder; onun ilmi veya siyasi eylemi, uluslararası hukuka karşı sorgulayıcı olmalıdır. Üçüncü Dünya'nın adaletsiz uluslararası hukuki, siyasi ve iktisadi düzenin bir sonucu olarak maruz kalabileceği zarar veya hasarı ortadan kaldırmak veya hafifletmek öncelikli amacıdır. TWAIL'in

⁶¹⁴ "Capitalism, Imperialism, and International...a.g.e., s. 20.

⁶¹⁵ Mutua, "What is ..." a.g.e., s.31.

⁶¹⁶ Mutua, a.g.e., s.36.

en önemli amacı, Üçüncü Dünya'nın güçsüzlüğünün ve eksikliklerini ortadan kaldırmak olmalıdır. Bu nedenle, TWAIL akademisyenleri ya da gönüllüleri Üçüncü Dünya'nın siyasi ve iktisadi, sosyal, kültürel alanlarda kalkınmasına engel olan her türlü olguyu veya egemen davranışlarından kaynaklı hak ihallerini, araştırmaktan ve ifşa etmekten sorumludur.⁶¹⁷

Mutua, uluslararası hukuk ile TWAIL farkını birkaç madde ile ortaya koyar. TWAIL, hiyerarşik olmayan, hegemonya karşıtı, uluslararası eşitliğe ve adalete inanan bir harekettir. Avrupalılar için uluslararası hukuk ise beyaz Avrupalı halkların, kendi dışındaki toplumları, medenileştirmek ve kontrol etmek misyonunun devam ettiren bir araçtır. Bu yüzden, uluslararası hukuk, insan uygarlığının zirvesi olarak sunulan Avrupa merkeziliğin yayılmasındaki en önemli faktördür. Bunun aksine TWAIL, kültürlerin ve insanların ahlaki olarak eşdeğerli olduğunu varsayarak, 'ötekileştirmeyi' reddetmektedir.⁶¹⁸

Okafor ise TWAIL in bir teori mi? Metodoloji mi? Yoksa ikisi de mi olup olmadığı konuları üzerine çalışmıştır. Teori, ilgili birbiriyle ilgili dizi veya sosyal olgunun davranışını tanımlamak için üretilen mantıksal olarak kendi içinde tutarlı bir modeldir. Bu tanımdan yola çıkan düşünür, TWAIL'in, ilgili bir dizi sosyal olgunun mesela uluslararası hukuk, adalet, düzen gibi faktörleri içerdiğinden, onu bir teori olarak ele aldığını belirtir.⁶¹⁹

Nitelikleri ve öngörülebilirliği açısından bakıldığında, TWAIL çalışmalarının çoğunun uluslararası hukukun geleceğine dair fikirler verdiği görülür. Uluslararası hukukun Üçüncü Dünya halklarıyla olan bağlantısının tarihinden yola çıkan bu çalışmalar, uluslararası hukukun yakın veya uzun bir zaman diliminde, Üçüncü Dünya ile ilgili ne tür durumlara sebebiyet verebileceğine dair tahminleri ve ihtimalleri sergiler. Okafor bu düşüncesini desteklemek adına TWAIL akademisyenlerinden olan U. Baxi'nin, Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuktan beklentisini konu alan kitabını (*What may the 'Third World' Expect from International Law? Üçüncü Dünya*

⁶¹⁷ A.g.e.,

⁶¹⁸ A.g.e., s.38.

⁶¹⁹ Obiora Chinedu Okafor, "Critical Third World Approaches to International Law (TWAIL): Theory, Methodology, or Both?" *International Community Law Review* 10 (2008) 371–378, s.372.

Uluslararası Hukuktan ne Bekler?) ve kendi çalışması olan (*Future of International Law: An African Perspective/ Uluslararası Hukukun Geleceği: Afrika Perspektifi*) örnek gösterir.⁶²⁰

TWAIL öğretisinin, mantıksal ve test edilebilir argümanlar, önermeler ve tezler sunup sunmadığı konusuyla ilgili olarak Okafor şu örnek çalışmaları gösterir: Makau Mutua'nın uluslararası insan hakları hukukunun, *vahşiler-kurban-kurtarıcı* metaforuna dair keskin eleştirileri, kanıtları içeren ve bu hususları, kapsamlı literatürle, sistematik ve test edilebilir bir analizle, ortaya koyan çalışması. Celestine Nyamu'nun da kültür ve insan hakları üzerine kaleme aldığı TWAIL çalışması olan ve son derece mantıklı, test edilebilir pek çok önermeye sahip olan çalışması.⁶²¹

Görüldüğü üzere TWAIL öğretisi, ilgili bir dizi sosyal olgunun davranışını tanımlamak için çeşitli modeller sunmaktadır: Anghie'nin uluslararası hukukun sömürgeci kökenleri üzerine çalışması, Mickelson'ın uluslararası çevre hukuku ve Üçüncü Dünya üzerine çalışması ve Nyamu'nun kültür ve kadının insan hakları üzerine çalışması, Chimni'nin yeni ortaya çıkan bir küresel devlet üzerine son çalışması hem uluslararası hukuk kurumlarını bir bütün olarak düşünmek hem de küresel düzenin belirli yönlerini veya bölümlerini analiz etmek için TWAIL'in önemini ortaya koymuştur. Okafor tüm bu bilgiler ışığında TWAIL 'in bir teori olduğunu kabul eder.⁶²²

Okafor, TWAIL'in bir metodoloji olup olmadığını da incelemiştir. Metodoloji,⁶²³ bir yöntem bilimi veya bir araştırmada kullanılan yöntemler bütünüdür.⁶²⁴ Buna göre TWAIL başlı başına bir yöntem bilimi mi yoksa uluslararası hukukta yöntem bilimine katkıda mı bulunmaktadır? Okafor'a göre, TWAIL bir yöntem biliminden çok uluslararası hukuk çalışmalarında yöntem bilimine önemli katkılar sunmuş bir düşünce

⁶²⁰ A.g.e., s.374.

⁶²¹ A.g.e.,

⁶²² A.g.e., s.376.

⁶²³ Sinem Toraman , “Karma Yöntemler Araştırması: Kısa Tarihi, Tanımı, Bakış Açıları ve Temel Kavramlar”, Nitel Sosyal Bilimler-Qualitative Social Sciences Yıl:2021, Cilt:3 Sayı:1, ABD, s.1. “Metodolojik yaklaşımlar, seçtiğimiz araştırma yöntemleridir. Nicel, nitel ve karma yöntemler araştırması metodolojik yaklaşımlara örnek verilebilir. Bu metodolojik yaklaşımların her biri kendi içinde araştırmanın amacına göre farklı nicel, nitel ve karma yöntemler araştırması desenlerini barındırır.” Bkz., <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1471023> erişim tarihi: 4 Haziran 2024

⁶²⁴

ekolüdür. TWAIL küresel bir metodolojiye sahiptir. TWAIL, Üçüncü Dünya'ya dair uluslararası hukuk tarihinin ve analizinin daha etkili bir şekilde yazılması için araştırmacılara önemli katkılarda bulunmuştur. Sonuç olarak, Okafar'a göre hem teorik hem de metodolojik olarak TWAIL bir düşünce okuludur.⁶²⁵

Okafar'a göre, TWAIL'in dikkate alması gereken üç önemli konu vardır. Birincisi sadece Batı tarihini değil tüm dünya tarihini ciddiyetle araştırması gereklidir. Böylece sömürgecilik taktikleri ve araçları daha iyi anlaşılacaktır. İkincisi, Üçüncü Dünya halklarının eşit muameleyi hak ettiği konusunun çok iyi ifade edilmesi ve savunulması gerekir. Sonuncusu ve Okafar' a göre en önemlisi ise küresel hegemonyaya karşı ısrarlı şekilde bilgiye dayanan düşünsel direniş göstermek.⁶²⁶

Sonuç olarak, TWAIL akademisyenleri Üçüncü Dünya'nın sorunlarını bilimsel bir yöntemle ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Onlar, TWAIL aracılığı ile sadece uluslararası hukukun varsayılan evrenselliğini sorgulamakla kalmıyor, aynı zamanda uluslararası hukuku Üçüncü Dünya'nın perspektifinden teorize ediyorlar. Böylece TWAIL dünyaya geçmişin sömürgeci devletlerinin sömürge yönetiminin pek çok mirasını bugün de nasıl tekrarladığını göstermiş oluyor.⁶²⁷

TWAIL akademisyenlerine göre, Avrupalı olmayanlara ve diğer halklara yönelik baskılara ve susturma gayretlerine rağmen, uluslararası hukuk -ya da en azından bir kısmı- 'karanlık' taraflarından kurtarılmaya potansiyeline sahiptir. Bu yüzden, sömürgecilikten kurtulma sonrasında uluslararası hukukun Avrupa merkezli eğilimlerini ve temellerini ve bu eğilim ve temellerin Avrupa uluslararası hukukunun inşa edilme biçimlerine benzediğini açığa çıkarmaya yönelik çalışmalarda bulundurlar. Bu akademisyenler, Üçüncü Dünya akademisyenlerini uluslararası hukukun nasıl inşa edilebileceği veya yeniden inşa edilebileceği hususunda aydınlatmaya devam ediyorlar.⁶²⁸

⁶²⁵ A.g.e., s.378

⁶²⁶ Obiora Chinedu Okafar, "Newness, Imperialism, and International Legal Reform in Our Time: A Twail Perspective", Osgoode Hall Law Journal Volume 43, Number 1/2 Spring/Summer 2005, s.179-180.

⁶²⁷ James Thuo Gathii, "The Promise of International Law: A Third World View", American University International Law Review, Vol. 36. Iss. 3. Article 1. 2012, s. 400.

⁶²⁸ A.g.e., s.409.

4.1.2. TWAIL'e Dair Eleştiriler

TWAIL uluslararası hukuk biliminin entelektüel ve politik bir parçasıdır. Heterojenliği nedeniyle TWAIL'e tam anlamıyla hâkim olmak kolay olmayabilir çünkü farklı teorik ve sıklıkla çatışan ideolojik gelenekleri içeren birçok alan ile ilgilenmektedir. Ancak aşırı basitleştirme pahasına, TWAIL'in uluslararası hukukun tarihini, yapısını ve sürecini hem Üçüncü Dünya hükümetlerini hem de Üçüncü Dünya insanlarını içeren Üçüncü Dünya ülkeleri perspektifinden kavrama çabasını temsil ettiği ileri sürülebilir. TWAIL'ciler uluslararası hukuku egemen eşitler arasında oluşturulmuş tarafsız bir hukuk olarak değil, emperyal projeyi ilerletmek için birinci dünyanın Üçüncü Dünya'ya empoze ettiği bir hukuk olarak görüyorlar.⁶²⁹

TWAIL doktrinine dair en ünlü çalışmalardan *Mutua'nın "What is TWAIL?" (TWAIL Nedir?)* başlıklı makalesidir. Mutua, bu çalışmada, uluslararası hukukun gayrimeşru, yağmacı ve emperyal olduğunu kışkırtıcı bir üslupla ifade eder. Uluslararası hukuku, Avrupalı olanlar ile olmayanlar arasında kurumsal bir hiyerarşi oluşturduğu için eleştirir. Bu bağlamda Mutua'nın argümanına göre, Avrupa ve Üçüncü Dünya arasındaki ilişki diyalektiktir ve birbirlerine karşıt oluşturulmuştur. Ancak, Üçüncü Dünya olmadan, Avrupa'nın da olamayacağı bir gerçektir. Bu gerçeğe ve önemine hiç değinmeyen Mutua, 'yavan' şekilde sınıflandırma yaparak bir (Avrupa'nın gelişmiş ve Üçüncü Dünya'nın da az gelişmiş olmasının doğal bir sonuç olduğu şeklinde anlaşılmasına neden olabilecek bir ifade kullanmıştır.) Üçüncü Dünya kimliği tanımlaması yapmaktadır.⁶³⁰ Bu da onu, savunduğu veya eleştirdiği konularda çelişkiye düşürdüğü için eleştirilmektedir.

Üçüncü Dünya ile ilgili normatif bir misyon yüklenen Mutua'nın eleştirisinin alanı, Columbus'un fetihlerine kadar uzanan Afrika içi mücadele, İmparatorluk Çağı, insan hakları anlatısı ve Dünya Ticaret Örgütü'nün oluşumuna kadar uzanan birçok tarihsel olayı içerir. Mutua'nın anlatımında eksik olan şey analiz ve savunuculuk arasındaki potansiyel çatışmayı yansıtamamasıdır. Mutua TWAIL'i bir teori ya da yöntem olarak

⁶²⁹ Prabhash Ranjan, "TWAIL's Blind Spots Concerning International Investment Law", *Afronomicslaw*, Mart 2016, <https://www.afronomicslaw.org/2020/03/16/twails-blind-spots-concerning-international-investment-law>, erişim tarihi: Ekim, 2023

⁶³⁰ Mohsen al Attar, "TWAIL: a Paradox within a Paradox", *International Community Law Review* 22 (2020) 163–196, s.169.

ele almaz; analitik bir eğilimleri rasyonalite üzerinedir. Ancak rasyonel analiz ile siyasi savunuculuğun ortaya çıkarabileceği normatif hırs, tek taraflı bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olur. Böylece genel resme uymayan yönlerle ilişkin *körlük* ortaya çıkabilir.⁶³¹ John Haskell’e göre, Mutua’nın temel hatası, fetihlerden bu yana yerli toplumlarda meydana gelen maddi dönüşümleri dikkate almadan çıkarımlarda bulunmaktır ve egzotik normatif çerçeveyi sadece Avrupalı olmadığı için romantikleştirmektedir.⁶³²

Anghie ve Chimni de Avrupamerkezciliği sorunsallaştırmak üzerinden uluslararası hukuku eleştirmişlerdir. Uluslararası hukuk doktrinleri olan evrensellik, jus cogens ve egemenlik gibi kavramların Avrupa’yı yüceltmek adına tasarlandıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca Avrupalı bilim adamlarının uluslararası hukuk biliminin üretiminde aşırı düzeyde temsil edildiğini eleştirmektedirler.⁶³³ S. G. Sreejith’e göre, Tıpkı Mutua gibi Anghie ve Chimni de TWAIL analizlerinde sömürgecilik ve Avrupamerkezciliği merkeze koymuşlardır. Bu durum onları da normatif bir bakış açısına hapsedmektedir.⁶³⁴ Bu yüzden S. G. Sreejith, TWAIL yazarlarının tarihe aşırı vurgu yaparak analiz yaptıklarını ve bunun da TWAIL’i yanlış yönlendirdiğini ifade etmektedir. Geçmiş merkeze koyarak argüman üretmek ve bugünün sorunlarını bu argüman ile temellendirmek diyalektik olarak ters bir etki yaratır. Bu durum bir bakıma, “Batı ötekiliğini TWAIL’in içine yerleştirmekte ve Batı’ya hizmet etmektedir.”⁶³⁵

TWAIL ortaya çıktığı günden beri, sömürgecilik karşıtlığı üzerinden uluslararası hukuku eleştirmiştir. Bu eleştirisi 20. yüzyıl sonlarındaki uluslararası hukuk sistemi için geçerli olabilir. Ancak 20. yüzyılın sonlarından itibaren uluslararası hukuk devlet egemenliği tekeline değildir. Artık uluslararası hukuku şekillendiren iktisadi, siyasi, ticari birçok aktör söz konusudur. Bu anlamda TWAIL’ eleştirilerine göre, TWAIL, uluslararası hukukun ne olması gerektiği, nasıl işlemesi gerektiği ve en önemlisi artık

⁶³¹ A.g.e., s.170.

⁶³² A.g.e., s.179.

⁶³³ A.g.e., s.172.

⁶³⁴ A.g.e., s.173-174.

⁶³⁵ S. G. Sreejith, “An auto-critique of TWAIL’s historical fallacy: sketching an alternative manifesto” Third World Quarterly, 2016, s.2-3.

dünya düzenindeki konumunun ne olduğu konusunda fikir üretmesi gerekir.⁶³⁶ TWAIL literatürünün ortaya ilk çıktığı zamanlarda ilham kaynağı olarak, sömürgecilik karşıtı mücadelelerin, 1950'lerden 1970'lere kadar ulusal bağımsızlık için savaştan liderler olduğu iddia edilir. Ancak çağdaş TWAIL'cilerin (TWAIL II), ilham kaynağının ne olduğu belirsizdir. Önceki nesillerden yararlanıp yararlanmadıklarını veya uluslararası ilişkilere yönelik temel eğilimler konusunda onlarla aynı fikirde olup olmadıkları konusunda yeterli bir veri yoktur. Dahası TWAIL, anti-emperyalizm, özgürleşme adalet veya liberalizm gibi uluslararası hukuku ve Üçüncü Dünyayı etkileyen fikirlerin kendi savları çerçevesinde ne anlama geldiğini yeterince ifade etmekte başarısız olmuşlardır. Ahlaki bir uluslararası düzenin neye benzeyeceğine dair programatik bir vizyonları yoktur. Yani uluslararası hukukta reform yapmak amaçlarına ulaştıkları zaman, TWAIL'in onun yerine hangi yasal düzeni kuracağı belirsizdir. Sonuç olarak, TWAIL kendi hedeflerinden en az ikisini yerine getirmemektedir. TWAIL, tasavvur etmek, öneriler ortaya koymak ve bunları hayata geçirmek hususunda başarısız olmuştur. Dahası, ortaya koyduğu önerileri geliştirmek için başkalarıyla uyum içinde çalışmaktan uzak durmaktadır.⁶³⁷

John D. Haskell ise, TWAIL'in, aşmaya çalıştığı sistemin kavramlarına dayanarak bir argüman geliştirmeye çalışmasını çelişkili bulur ve eleştirir. TWAIL'in uluslararası hukuku hem sömürge döneminin bir aracı olarak hem de Üçüncü Dünya'nın gelişmesi için gerekli bir yapı olarak görmesinin bir paradoks olduğunu ifade eder. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1980'lerden itibaren neoliberalizm yükselişe geçmiştir. Bu dönemde küresel yönetişimde siyasi, iktisadi ve hukuki alanlar arasında keskin kavramsal ayrımlar ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı uluslararası hukuk da piyasa ve siyaset arasında biçimsel ve net ayrımlar yapan liberal ideolojiden etkilenmiştir. TWAIL akademisyenleri ise aksine, piyasaların ve dahası iktisadi ilkelerin doğası gereği siyasi olduğu konusunda ısrarcıdır. Bu bakış açılarından dolayı, uluslararası hukuka dair daha güncel ve daha etkili eleştiriler getirmekte başarısız olmaktadır.⁶³⁸ Bunun nedeni de sistemde ekonomik ilişkiler her zaman siyasi şekilde ilerlemediği

⁶³⁶ Naz Khatoon Modirzadeh, "[L]et Us All Agree To Die A Little': Twail's Unfulfilled Promise" Draft — Forthcoming Harvard International Law Journal Volume 65, s.16.

⁶³⁷ A.g.e., s.47.

⁶³⁸ John D. Haskell, "TRAIL-ing TWAIL: Arguments and Blind Spots in Third World Approaches to International Law" Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Cilt 27, No.2, July s. 413

gerçeğidir. Küresel sistemin ekonomik veya ticari ilişkileri, liberal ekonomi modeli ve serbest piyasa üzerinedir. TWAIL bu durumu dikkate alarak, liberal ekonominin Üçüncü Dünya mağduriyetindeki rolüne dikkat çekebilir. Üçüncü Dünyanın da bu sistemden nasıl ve ne şekilde zarar gördüğünü ve Üçüncü Dünyanın da bu konuda eksik veya hatalı politikaları olduğunu düşünüyorsa bunu eleştirel ama faydalı olacak şekilde ortaya koyabilir.

Küresel sistemde Üçüncü Dünya ülkelerini ilgilendiren ve uluslararası hukuka dair güncel ve önemli bir konu olarak, TWAIL bünyesinde hem eleştiri hem de tasviye niteliğinde gündeme getirilen konularından birisi de fikri mülkiyet (*intellectual property- IP*) ile ilgilidir. 21. Yüzyılda sömürü artık sadece, maddi konularda değil fikri konularda da gerçekleşebilir. Üçüncü Dünyanın bu yönden de mağdur olmaması adına bazı görüşler ortaya konulmuştur: Yatırımcı-devlet anlaşmazlık çözümünde (*investor-state dispute settlement ISDS*), fikri mülkiyet (IP) anlaşmazlıkları ortaya çıkmadan önce, üç bilim adamı, yatırım koruması alanı aracılığıyla uluslararası fikri mülkiyette gelecek değişiklikleri öngörmüştü. 2001'de Drahos, 'ikili fikri mülkiyet ve yatırım anlaşmalarının, fikri mülkiyet normlarının kayda değer bir hızla küreselleştiğini gören yavaşlama sürecinin bir parçası' olduğunu düşünüyordu. İkili yatırım anlaşmaları (BIT- bilateral investment treaties) yoluyla yatırım korumasının daha yüksek düzeyde fikri mülkiyet korumasıyla sonuçlanacağını savundular. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelere, fikri mülkiyet standartlarının BIT'ler yoluyla uygulanmasına karşı bir veto koalisyonu kurmaları çağrısında bulundular.⁶³⁹

TWAIL, büyük ölçüde mevcut kurumsal yapılara dayanan uluslararası normatif bir rejim fikrine kendini adanmıştır. TWAIL bilimi katı ve sınırları olan bir öğretidir; Küresel Güney ile ilgili tek bir konuyla sınırlı değildir. Küresel Güney'i ilgilendiren birçok konuyu savunmuştur. Bu durum göz önünde bulundurarak, fikri mülkiyet, yatırımcı-devlet uyuşmazlık çözümü, Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuka yaklaşımları TWAIL merceğinden anlamayı ve IP-ISDS anlaşmazlıklarıyla ilgili endişeleri gidermek için reformist bir TWAIL yaklaşımının nasıl olması gerektiği hususunda hem eleştirel hem de yönlendirici çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların

⁶³⁹ Pratyush Nath Upreti, "A TWAIL critique of intellectual property and related disputes in investor-state dispute settlement", *WHILEY, J World Intellect Prop.* 2022; 25:220–237., s. 221.

genel amacı, Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Anlaşması'na (*Trade-Related Aspects of Intellectual Property -TRIPS*) ilişkin fikri mülkiyet normlarını geliştirmekte olan ülkelere nakletmeyi amaçlayan bir ideolojik proje olduğunu ve özellikle de uluslararası fikri mülkiyet normlarının oluşturulmasında sanayici lobiciliğinin rolünü ortaya koymaktadır. Bu amacın dayandığı argüman ise uluslararası fikri mülkiyet kavramının sömürge yönetimi aracılığı ile geliştiğinin düşünülmesidir.⁶⁴⁰

Chimni, BIT'leri, uluslararası yatırım yasalarını küresel emperyalizmin hedeflerine ulaşmak için kullanılan araçlar olarak tanımlamaktadır. Chimni, BIT'lerin küresel kapitalizm tarafından madun aleyhine, toplumsal ve çevresel kaygıları göz ardı ederek mülksüzleştirme yoluyla birikim için kullanıldığını savunmaktadır. TWAIL'ciler genellikle neoliberal ekonomi politikalarının 1990'ların başından itibaren, birinci dünya tarafından Üçüncü Dünya'ya dayatıldığını ifade ederler. Bu bazı ülkeler için doğru olsa da istisna durumlar da vardır. Örneğin Hindistan, 1947'deki bağımsızlığından bu yana sosyalist politikalara olan inancı nedeniyle 1994 yılına kadar herhangi bir BIT imzalamamıştır. Ancak 1990 sonrasında Hindistan, sadece IMF tarafından dayatılan koşulların bir sonucu olarak değil, aynı zamanda Hindistan'ın sosyalist ekonomi politikalarının işe yaramadığına dair içsel bir inanç nedeniyle de ekonomisini liberalleştirmeye karar vermiştir. Böylece Hindistan, 1960'larda ve 1970'lerde karşı çıktığı yabancı yatırıma ilişkin uluslararası hukuku kendi isteğiyle kabul etmiştir. Bu bağlamda TWAIL'in, uluslararası yatırım hukuku eleştirisinin yeniden gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır; gelişmiş-gelişmekte olan ülke veya Kuzey-Güney çerçevesinin aşırı kullanımı, TWAIL akademisyenlerinin değişen küresel gerçekler nedeniyle uluslararası yatırım hukuku rejimiyle hareket eden dengeleyici güçleri açıklayamamaktadır.⁶⁴¹

Bu eleştirinin yerinde olduğunu varsayarak, fikri mülkiyet hakkı konusunda TWAIL yaklaşımının neden önemli olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz: Uluslararası fikri mülkiyet hakları, aktörün kimliği ve ilgisi Küresel Güney'de Fikri Mülkiyet fonksiyonlarını nasıl etkilediğini belirler. Konu, aynı zamanda fikri mülkiyet

⁶⁴⁰ Upreti, a.g.e., s.222.

⁶⁴¹ Ranjan, a.g.e.,

kurallarındaki fikri haklar reformunun sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olup olmadığının anlaşılmasıyla da ilgilidir.⁶⁴² Burada TWAIL'in gözden kaçırmaması gereken konu, uluslararası fikri mülkiyetin hâlihazırda yarattığı değerin benimsenmesi gerektiğidir. Gelişmiş ülkeler tarafından desteklenen sömürge üstünlüğü ve sanayici lobiciler, gelişmiş ülkelere en çok fayda sağlayan bir rejimin yaratılmasında gerçekten de etkili roller oynadılar. Bu nedenle, TWAIL'cilerin analizinin başlangıç noktası, *Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Anlaşması*'nın esneklikleri, istisnaları ve sınırlamaları şeklindeki dengeleme araçlarının nasıl korunması gerektiğine odaklanmak olmalıdır. Bir başka deyişle, asıl sorulması gereken soru, ülkelerin ulusal fikri mülkiyet politikalarını kendi ihtiyaçlarına göre yeniliğe ve kalkınmaya yol açacak şekilde geliştirmelerine olanak tanıyan ilkeleri nasıl korunabilir? Daha sonra, kanaatimce TWAIL'ciler, Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Anlaşması, kurallarının yenilikçiliği teşvik edip etmediğini ve ampirik kanıtlar yoluyla Küresel Güney'de zenginlik yaratılmasını sağlayıp sağlamadığını sorgulayarak uluslararası fikri mülkiyet kurallarını dönüştürmek için bu konudaki küresel tartışmalara katılmalıdır.⁶⁴³

Bir sistem olarak uluslararası fikri mülkiyet yıllar içinde gelişmiş ve ulusal uygulamalar tarafından şekillendirilmiştir. Uluslararası fikri mülkiyet anlaşmalarının gelişimi, sömürge tarihi, ticaretin serbestleşmesi ve bunların TRIPS yoluyla fikri mülkiyet ile birleşmesi arka planında ortaya çıkmıştır; ancak norm belirlemenin çok taraflılığın ötesine geçtiği fikri mülkiyetin ortaya çıkan evriminde TWAIL'in önemi göz ardı edilemez. Bu yüzden, TWAIL uluslararası fikri mülkiyete ilişkin zorlukları yeniden yönlendirmek için reformist yaklaşımla Üçüncü Dünya'nın sorunlarına eğilmelidir.⁶⁴⁴

TWAIL hareketinin zayıf tarafı sürekli benzer varsayımlar üzerinden argüman geliştirmesidir. Uluslararası hukukun argümanlarını ve kör noktalarını ele alırken, TWAIL, yeni küresel düzenin temeli olan liberal ekonominin ortaya çıkardığı yeni

⁶⁴² Upreti, a.g.e., 223.

⁶⁴³ A.g.e., s.230.

⁶⁴⁴ A.g.e., s.232.

aktörleri ve bunların uluslararası hukuku şekillendirici etkilerini dikkate alarak argümanlarını inşa etmelidir.⁶⁴⁵

TWAIL, uluslararası hukuk uygulamalarını değiştirmeye ve bilgilendirmeye yönelik daha kapsamlı araştırmalar ortaya koyabilir; hâkimler için eğitim programları, hükümet avukatları için düzenli çalıştaylar, uluslararası hukukun temel alanlarına dair (anlaşma müzakereleri, taslak hazırlama ve yorumlama veya uluslararası hukukun oluşturulması gibi) TWAIL yaklaşımları hakkında erişilebilir çalışmalar yapılabilir. TWAIL liderlik, organizasyon, uluslararası alanda temsiliyet, uluslararası örgütlerde aktif yer almaya ve yetkilendirmeye yönelik siyasi, sosyal ve kültürel etkinliklerin öneminden ve yaygınlaştırılmasından ziyade, neredeyse yalnızca uluslararası hukuk müfredatının "sömürgecilikten arındırılması" üzerine odaklanmıştır. Üçüncü Dünyacı direniş iddialarına rağmen TWAIL, çeyrek asırdır, Küresel Güney'i gerek mağduriyeti gerekse cazip yönleriyle dünya gündemine taşıyamamıştır.⁶⁴⁶

Sonuç olarak, TWAIL şu anki yapısıyla, iddia ettiği şekilde siyasi bir hareket olma kapasitesi ne sahip değildir. Gerçekten de günümüzde TWAIL'in yapısı, yöntemleri ve tarzı, siyasi programlarını oluşturmayı ve bunların etrafında strateji geliştirmeyi mümkün kılacak araçlara sahip değildir. Kısacası TWAIL, kuruluş amaçlarını yerine getirememektedir. Bunun yanı sıra da TWAIL bazı temel soruları yanıtlamaktan kaçınmıştır: TWAIL uluslararası hukuk yoluyla ne tür bir küresel yönetim istemektedir? Ne tür küresel, bölgesel ve ulusal politikalar gelecekte uluslararası hukuk için anlamlı gerekçeler sağlayabilir? Bu hareket, bu sorular eşliğinde uluslararası organizasyonlar ve akademik etkinlikler yaparak amaçlarını bir nebze daha somutlaştırabilir.

Kısacası TWAIL'in bir politika sorunu vardır ve disiplin olarak şu anda bu konuda bir şey yapmak için çok girişim vardır. TWAIL'in hedeflerine ulaşmak için cesur, yankı uyandıracak güçlü bir vizyon geliştirmeli ve bu vizyon etrafında bir hareketin

⁶⁴⁵ Haskell, a.g.e., s.389.

⁶⁴⁶ Modirzadeh, a.g.e., s.48.

örgütlenmesi ve akademik, programatik ve siyasi projelerle uğraşanların bu vizyonu gerçeğe dönüştürmek için çalışmaya ikna edilmesi gereklidir.⁶⁴⁷

TWAIL sürekli tekrar ettiği, Üçüncü Dünya'daki insanların ne düşündüğünü ve istediğini biliyorum argümanı ahlaki ve entelektüel açıdan sallantılı bir otoriteye dayanıyor. Hem güncelliğini kaybetmiştir hem de bilimsel temelden yoksundur. Küresel Güney'in demokratik meşruiyetine dayanan, yeniden tasarlanmış bir TWAIL hareketine ihtiyaç vardır. Bu hedefe ulaşma stratejisi büyük ölçüde bilime dayanmalıdır. Bunun için de mevcut hukuk akademisyenlerinin, antropoloji, etnografya ve alan çalışmaları gibi disiplinlerin insanların nasıl yaşadığını ve düşündüğünü bilmeyi amaçlayan çalışmalar yapması gerekmektedir. Bazı uluslararası hukuk akademisyenlerinin Batı'nın dışına çıkması ve diğer alanlarda çalışan araştırmacılarla ittifaklar kurması gerekmektedir.⁶⁴⁸

Bu noktada bilim adamları iki temel amacı olan bir araştırma stratejisi oluşturabilirler. Bunlardan ilki, uluslararası hukukun ve kurumların, Küresel Güney devletlerini nasıl bağımlı hale getirdiklerini ve haklarından nasıl mahrum bırakıldıklarını ve bunların istikrarlı şekilde titizlikle nasıl uyguladıklarını araştırmak. Bu tür bir araştırma, soyut olarak herhangi bir uluslararası hukuk yapısının sömürgeci kökenleri hakkında sürekli yazılması veya sağlam argümanlara dayanamayan düşünceler üretmeye devam eden TWAIL çalışmalarından farklı sonuçlar doğuracaktır: Bu yaklaşımla yapılan araştırma, Küresel Güney devletlerinin sömürgeci tahakküme maruz kaldıklarının farkında olduklarını ve aslında uluslararası hukuk ve kurumların halihazırda Batı'nın onlar üzerindeki gücünü ve kontrolünü sürdürmeye hizmet ettiğinin gayet iyi farkında olduklarını da gösterecektir. Her ne kadar bunlar Üçüncü Dünya çalışmaları için aşina olunan argümanlar olsa da buradaki amaç bu argümanları mağdur ve madun bir Üçüncü Dünyayı anlatmak için değil, Batı'nın politikalarını araştırmak ve küresel sisteme birer egemen olarak dâhil olabilmenin yolunu sorgulamaktır: Uluslararası hukuk ve kurumları egemen olmak için nasıl politikalar uyguladılar? Paranın, Küresel Güney'den Batı'daki özel sermaye şirketlerine ve bankalara nasıl akıyor? Bu sözleşmeler nasıl işliyor? Uluslararası kurumlar, küresel Güney eyaletlerini kontrol

⁶⁴⁷ A.g.e., s.48.

⁶⁴⁸ A.g.e., s.49-51.

etmek ve onları anlamlı bir yönetim kurumundan mahrum etmek için ayrıntılı düzeyde uyumluluk izleme, gri ve kara listeleme ve diğer araçları kullanarak uzmanları ve teknokratları nasıl kullanıyor? Müdahale etmeme ilkesi ve egemen eşitlik gibi doktrinsel kavramlar hangi yollarla ve kim tarafından zayıflatılmıştır ve bu normları somut terimlerle yeniden düşünmek için hangi doktrinsel seçenekler mevcuttur?⁶⁴⁹

Batı'nın Küresel Güney'e karşı davranışını dönüştürmek için uluslararası hukuktan ve kurumlardan yararlanmaya odaklı olarak hareket etmek gerekir. Uluslararası hukukun Batı ile Küresel Güney arasındaki ilişkiyi nasıl düzenleyebileceği ve yeniden tasavvur edebileceği konusunda yeniden ve sağlam bir yaklaşım belirlemek önemlidir. Uluslararası hukukun meşruluğu ve küresel sistemin temel unsurlarını mevcut haliyle kabul etmek, uluslararası hukuku bir özgürleşme aracı olarak kullanmanın ilk şartıdır. Güçlülerin bakış açısını, politika varsayımlarını ve davranışlarını, uluslararası hukukun ve kurumların Batı'daki maddi adalet projeleri için nasıl araç olduğu üzerine bir araştırma programı yürütülmelidir. Bunlar, Küresel Güney'de yeni bir küresel yönetim yapısı inşa etmeye yönelik birincil ve önemli bir adımlardır.⁶⁵⁰

Daha sonra programatik ve siyasi angajmanları besleyecek türden sorular etrafında stratejik bir araştırma gündemi belirlenmelidir: Günümüzde uluslararası hukukun hangi unsurları neo-emperyalist projeler için gereklidir? Küresel Güney'e boyun eğdirmek ve hükmetmek isteyenler ne tür bilgileri ya da hangi yorumlama biçimlerini en kolay şekilde kullanmaktadır? Günümüzde neoliberalist tahakkümü en çok canlandıran uluslararası hukuk fikirleri ve hikayeleri nelerdir? Ana akım akademinin baskın hamleleri nelerdir ve zayıf noktaları nelerdir? Ne tür doktriner iddialar ortaya atılıyor ve bunlara nasıl karşı çıkılabilir?⁶⁵¹

Sonuç olarak TWAIL'in şimdiye kadar çalışmalarını şekillendirdiği argüman uluslararası hukukun Avrupamerkezci tahakküm sistemi olduğu üzerinedir. Üçüncü Dünya'nın küresel sistemde olması gerektiği yeri alması için sorunlara karşı bakış açısının ve sorulan soruların, 21. yüzyılın küresel dinamiklerine göre güncellenmelidir. Batı hegemonyası altındaki küresel sistemin, nasıl bu hale geldiğini tartışmak yerine, artık, bu küresel sistemde Üçüncü Dünya'nın yer alabilmesi için hangi adımların atılması gerektiğini araştırmak gerekir. Batı'ya bu istikrarlı

⁶⁴⁹ A.g.e., s.55-56.

⁶⁵⁰ A.g.e., s.62.

⁶⁵¹ A.g.e., s.63.

hegemonyayı sağlayan araçlar nelerdir? Üçüncü Dünya'nın eksiklikleri nelerdir? TWAIL Üçüncü Dünya'nın akademik alandaki temsilcisi olarak, önemli bir görev üstlenmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi daha gerçekçi ve olanlar üzerinden değerlendirmeler yaparak Üçüncü Dünya'nın ihtiyacı olan siyasi bütünleşmeye zemin hazırlamalıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HEGEMONİK DEVLETLERİN VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN EGEMENLİK TACİZLERİ, MÜDAHALELERİ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDE EKONOMİK SÖMÜRÜ

Çalışmanın bu bölümünde Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi ve siyasi egemenlik sorunsallarına değineceğiz. Egemenlik kavramının teorik tanımını ve Üçüncü Dünya ülkelerinin egemenlik haklarının, uluslararası hukuk alanında tanınmasına dair konuları, çalışmanın üçüncü bölümünde irdelenmiştir. Bu bölümde iktisadi ve siyasi egemenliği, Üçüncü Dünya ülkelerinde, sorunlu hale getiren, uluslararası aktörlerin pratiklerine değinilecektir. Özellikle belirtmekte fayda var ki bu bölümdeki tüm konular, Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları dönem ile daha önce ‘neoliberalizmin araçları’ olarak tanımladığımız kuruluşların yeni yeni ortaya çıktığı ve Üçüncü Dünya’nın iktisadi egemenlik haklarını en fazla yıprattığı, 1970-1990 arası dönem, 1980 ve 1990 dönemleri ile sınırlı olarak ele alınacaktır. Bunun nedeni ise çalışmanın temel konusu olan, Üçüncü Dünya’nın iktisadi egemenlik hakkının özellikle bu yıllarda ciddi anlamda neoliberal iktisadi araçlar eliyle, ihlal edildiği görüşümüzdür.

5.1. Siyasi Egemenlik Hakkı Üzerine

Üçüncü Dünya ülkelerinin temel başarısızlığı, hukuki bağımsızlıklarını fiiliyatta egemenlik ile taçlandıramamış olmalarıdır. Bu başarısızlık elbette tek başına Üçüncü Dünya’ya yüklenemez. Her ne kadar sömürgecilik döneminden kurtulmuş olsalar dahi bu ülkeler gerek stratejik konumları gerek doğal zenginlikleri gereği, Batı’nın ve ABD’nin dış politika uygulamalarının araçları olmaktan kurtulamamışlardır. Egemen olmanın tüm alametlerine sahip olmak ile pratik olarak egemen olmak veya görülmek aynı şey olmadığı hususunda, Üçüncü Dünya ülkeleri örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü Dünya ülkelerinin, siyasi ve iktisadi alandaki eksiklikleri, onları egemen devlet olmak yerine ‘zayıf devletler’ kategorisine hapsedmiştir. Sömürge sonrası dönemde ne iç işlerinde ne dış işlerinde siyasi birlik ve istikrar sağlayamamaları, güçlü

lkeler tarafından, yeni küresel düzenin iktisadi kaldıraçları olarak görülmelerine, özerkliklerinin ihlal edilmesine ve iktisadi olarak sömürülmelerine imkn sağlamıştır.

nc Dünya devletleri, küresel sistemi düzenlemek için tasarlanan uluslararası rejimlerle ve özellikle de devlet egemenliğinin temel kurumuyla paradoksal bir ilişkiye sahiptir. Tüm uluslararası rejimlerde olduğu gibi egemenlik rejimi de uluslararası sistemin yalnızca, Avrupa kökenli egemen devletler tarafından oluşturulmuştur ve dayatılmıştır.⁶⁵²

Egemenlik, Avrupa merkezli bir dünya siyaseti için katalizör görevi görürken aynı zamanda bir siyasi tahakküm tarzı olarak da işlev görmektedir. Böylece egemenlik, asimetrik olanı meşrulaştırmak için küresel bir norm olarak kurumsallaştırılmış bir tahakküm aracıdır. Egemenlik, tarihin farklı dönüm noktalarında belirleyici olan, Batı-Batı olmayan ikiliğini karakterize eden, güçlü devletler tarafından onaylanan ve güç ilişkilerini belirleyen evrensel bir amaca dönüşmüştür.⁶⁵³

Egemenlik sadece, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemek için değil, aynı zamanda dünyanın diğer bölgeleri üzerindeki hkimiyetlerini güçlendirmek için de kullanıldı. Vestfalya Barışı, Avrupa egemenlik rejimini kurarken, aynı zamanda dünyanın geri kalan kısmının, Avrupalı güçler arasında paylaşılmasını da mümkün kıldı. Bu antlaşmanın temel özelliği, her ne kadar Avrupa sömürgeciliği, Vestfalya'dan bir buçuk yüzyıl önce ortaya çıkmış olsa da toprakların sadece devletlere ait olduğu ve dolayısıyla yalnızca devletlerin toprak sahibi olma konusunda, tartışmasız bir hakka sahip olduğu, ilkesini üzerine olmasındır. Buna göre devletler, uluslararası sisteme ancak zımni rıza ile kabul edilebilirdi. Ezici çoğunluğun da Avrupalı olduğu göz önüne alındığında, Vestfalya egemenliği, Avrupa devlet sistemi tarafından benimsenen kriterlere göre, devlet olarak görülmeyen toprakların, devlet olarak görülenler tarafından, serbestçe ele geçirilebilmesini mümkün kılan formülü sağlıyordu. Öyle ki, 1713 Utrecht Antlaşması'ndan 1919 Versailles Antlaşması'na

⁶⁵² Christopher Clapham, "Sovereignty and the Third World State", Political Studies (1999), XLVII, Volume 47, Issue 3 522–537, s.522.

⁶⁵³ Navid Pourmokhtari, "A Postcolonial Critique of State Sovereignty in ir: the contradictory legacy of a 'West-centric' discipline", Third World Quarterly, 34:10, 1767-1793, s.1783.

kadar geçen iki yüzyıldan fazla bir süre boyunca topraklar, Avrupa'daki çatışmaların çözümü için, en sık kullanılan pazarlık aracıydı.⁶⁵⁴

Üçüncü Dünyada, savaş ve çatışmanın bu kadar yaygın olması bölgedeki devletlerin, ilerde bahsedilecek, karakteristik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki hem Batı Avrupa hem de Üçüncü Dünya ülkeleri, kurumsal devlet oluşturmak konusunda, farklı toplumları bir araya getirip bir devlet kimliği altında toplamak, sınırları belirlemek gibi benzer sorunlarla karşılaştılar. Ne var ki bu amacı gerçekleştirmek için Batı'nın üç-dört yüzyıl kadar bir süresi varken, Üçüncü Dünya'nın sadece otuz-kırk yılı vardı. Bu yüzden, Üçüncü Dünya'nın bu denli kaotik, uyumsuz ve siyasi egemenlik konusunda zayıf olması da esasında bu şartlarda normaldir.⁶⁵⁵

Üçüncü Dünya'nın, siyasi istikrarsızlığının bir başka nedeni ise sömürge geçmişi olan bu ülkelerden, hegemonik devletler tarafından, kendi çıkarları ile uyumlu hareket eden 'yapay devletler' oluşturulmasıdır. Bir başka deyişle, tasarım ve dayatma unsuru ile yabancılar tarafından, Üçüncü Dünya'nın, devlet sistemleri şekillendirildi. Yani, mevcut etnik gruplarla bağlılık derecesinin farklılık göstermesine rağmen, esnek sınırların yerine yeni sınırlar empoze edildi. Sömürgeci güçler, etnik gruplara, etnik kökene dayalı olarak farklı görevler vererek ve aynı zamanda onları birbirlerine düşürerek, bu gruplar arasındaki uçurumu daha da büyüttüler. Güçlü devletlerin siyasi, iktisadi ve stratejik çıkarlarına göre belirlenen sınırlar yüzünden, birçok Üçüncü Dünya devleti, birbirine bağlı birimler olmaktan ziyade, birbiriyle çatışan toplum haline dönüştüler. Üçüncü Dünya'daki (ve başka yerlerdeki) etnik bölünmelerin sonuçları genellikle çok kaotiktir. Diğer etnik grupları cezbeden ve onlara hükmeden bir etnik çekirdek etrafında kurulmuş Batılı devletlerin aksine, Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünde (özellikle Afrika'da), devlete kimlik kazandıracak bir etnik çekirdek yoktur. Dolayısıyla siyasi birlik yoktur ve egemen olma özellikleri de zayıftır.⁶⁵⁶

Üçüncü Dünya devletlerinin bağımsızlığına yol açan milliyetçi mücadeleler, sömürgecilikten tamamıyla kurtulmayla sonuçlanmadı. Aksine, Üçüncü Dünya

⁶⁵⁴ Clapham, a.g.e., s.523.

⁶⁵⁵ Steven R. David, "Why the Third World Still Matters", International Security, Vol. 17, No. 3 (Winter, 1992-1993), a.g.e., s.133.

⁶⁵⁶ Anthony D. Smith, "State-Making and Nation-Building", In Hall, John A., ed. States in History, Cambridge: Basil Blackwell, 1986, s. 239.

devletlerinin kendileri bir çatışma alanı haline geldi. Zira çoğu kendi topraklarında birçok farklı etnik grubu barındırıyordu. Bu grupların bazıları, kendi devletleriyle bağımsız halklar olmayı arzuluyordu. Bu zorluklar, sömürge sınırlarının sömürge öncesi yerli siyasi varlıkların bütünlüğüne çok az saygı gösterilerek çizildiği Afrika'da, özellikle şiddetliydi. Bu topluluklar, sömürge yönetimine karşı çıkmak için, değişen derecelerde başarı ve güvenilirlikle, bir araya gelmişlerdi. Ancak bağımsızlığın gelişi, bu farklı toplulukları, onları, sömürgeci egemenliğe karşı ortak bir muhalefet biçiminde hareket etmiş olmaları dışında, hangi faktörlerin bir araya getirdiği sorusu ile karşı karşıya getirdi. Böylece kültürel farklılık sorunu, bu kez sömürgecilik sonrası devlet ile ondan ayrılmaya çalışan varlık arasındaki fark biçiminde, bir kez daha ortaya çıktı.⁶⁵⁷

Birçok Üçüncü Dünya ülkesi, bir grubun kimliğini alt gruplara empoze etmek gibi zor ama mümkün bir durum yerine, ilk etapta kimlik yaratma gibi çok daha sorunlu bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, devletin kontrolü için ya da ayrılma veya kendi devletlerini kurma hakkı için savaşılan etnik gruplar, ortaya çıkarmıştır. Kurumsal bir devletin inşası, farklı etnik gruplar arasında ortak bir geçmişin olmaması nedeniyle kolay ya da mümkün olmamaktadır. Üzerine inşa edilecek ortak bir tarih ve kültür olmadan, bugünkü ve gelecekteki politikalar üzerinde, uzlaşmaya varmak veya her anlamda bütünleşmiş bir halk olmadan siyasal bütünlüğü sağlamak nasıl mümkün olabilir?⁶⁵⁸

Bu ülkelerin topraklarında, ampirik devlet olma durumunu geliştirmek yerine zayıflatan çok sayıda etnik grup vardır. Dolayısıyla, örneğin Biafra ve Buganda, Nijerya ve Uganda'nın içinde süregelen etnik çatışmalar, toplumda bütünleşmeyi engellediği için bu ülkelerin siyasi egemenlikleri hem içsel hem de dışsal olarak zayıf olmuştur. Uygulamada self determinasyon hakkı, eski sömürge sınırlarının, miras alınan çerçevesi içinde, ırksal çoğunluğun egemenliği anlamına gelir. Bazı uluslararası hukukçular, bu yeni hukuki rejimin ve özellikle de self determinasyon hakkının, tam anlamıyla uluslararası hukuk eliyle oluşabileceği konusunun, tartışmaya açık

⁶⁵⁷ Anghie, *Imperialism, Sovereignty and...* a.g.e., s.204.

⁶⁵⁸ David, a.g.e., s. 133-134.

olduğunu ifade eder.⁶⁵⁹ Gerçekten de yaşanan etnik çatışmalar ve egemenlik zafiyetleriyle ilgili sorunların, bugün de devam etmesi bu iddianın dayandığı güçlü bir temelin olduğunu göstermektedir.

Etnik parçalanma, devletlerin kendi içinde olduğu kadar devletler arasında da sorunlara yol açmıştır. Mesela, sömürge sınırları, tek bir etnik grubu, birçok devlet arasında bölüştürmüştür (örneğin, Ogaden Somalilileri Somali, Etiyopya, Kenya ve Cibuti'de yaşamaktadır). Etnik gruptaki pek çok kişi, devletten ziyade, kendi grubuna bağlılık duyduğu için ve bazı devletler bu bağlılıktan faydalanarak grup üyelerini kendi yetki alanlarına çektikleri için Üçüncü Dünyada, siyasi birlik ve toplumsal bütünlüğün yerini, çatışma ve savaş almıştır. Bazı etnik grupların devlet sahibi olmalarının reddedilmesi de çatışmalara ve istikrarsızlıklara yol açmıştır. Zira bu gruplar kendi kendilerini yönetmeye çalışmakta, mevcut devletler ise self-determinasyon hakkı yönündeki hareketlerini bastırmaya çalışmıştır. Böylelikle, Üçüncü Dünya devletlerinin, bağımsızlıklarını kazanma süreçlerinde ortaya çıkan, bu etnik parçalanma da onların siyasi ve iktisadi alanlarda kurumsallaşmalarında, istikrarsızlığa ve gecikmeye neden olmuştur.⁶⁶⁰

Batı Avrupa'da devlet inşası, her etnik grubun kendi bağımsızlığını, hak ettiği görüşü yerleşmeden önce gerçekleşirken, Üçüncü Dünya'da devletleşme süreci ise etnik milliyetçiliğin zirvede olduğu dönemlere denk gelmiştir. Batı Avrupalı devlet yapıcıları, kitlesel siyasi katılımın ortaya çıkmasından önce, ülkelerini kurma ayrıcalığına sahiptiler. Üçüncü Dünya ise eğitilmiş bir vatandaş kitlesine sahip bir devlet inşa etmek zorundaydı. Üçüncü Dünya liderleri, tüm liderler gibi, güçlü bir devlet kurmak için etkili bir idari kontrole ihtiyaç duymuşlardır. Birçok Üçüncü Dünya devletinin, kitlesel katılımı yönlendirecek ve anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapacak kurumlardan yoksun olması, Üçüncü Dünya hükümetlerinin, karşı karşıya olduğu sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Dahası, sömürgeciler, sömürgecilik dönemi bittikten sonra bile, bazı bölgelerde bir siyasi düzen ve bu düzeni yürütecek idari hiyerarşi kurmayı başarmıştır (mesela kendi ekonomik çıkarlarına hizmet eden bir banka,

⁶⁵⁹ Robert H. Jackson, "Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World", International Organization, Vol. 41, No. 4 (Autumn, 1987), pp. 519-549., s. 533.

⁶⁶⁰ David, a.g.e., 134.

toplumu kendi siyasi çıkarları doğrultusunda yönlendiren vakıf/dernek, resmi makamlarda kendi temsilcilerini yerleştirmek, ya da yandaş medya topluluğu gibi araçlarla). Bu nedenle, sömürge güçler, siyasi ve ekonomik idari kadrolarıyla, bu bölgelerin iç işlerine müdahil olmayı, başarıyla devam ettirdikleri gibi yerli yönetimlerin de siyasi açıdan her zaman zayıf kalmalarını neden olmuşlardır. Dolaylı yollardan oluşturdukları siyasi düzenin, (bunlar yer yer, ilerde değineceğimiz, IMF politikaları ile de mümkün olmuştur.) nihai temeli her zaman ‘güç’ olmuştur; çünkü yabancı yöneticilerden oluşan küçük bir grubun, ‘kendilerinden olmayan’ bir halk üzerinde kontrol kurmasının başka bir yolu yoktur. İşte, bu zayıf siyasi ve sosyal yapı, hala birçok Üçüncü Dünya toplumunda, mevcut olduğu için, bugün de devam eden bir kırılganlık söz konusudur⁶⁶¹

Robert Jackson, egemenlik kavramını iki şekilde incelemiştir: Pozitif egemenlik ve negatif egemenlik. Pozitif egemenlik başarılı bir şekilde devlet olmak ve kendi kendine yetmek olarak ifade edilir. Pozitif olarak egemen olan bir devlet, diğer uluslararası dokunulmazlıklara sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda vatandaşlarına siyasi faydalar sağlayacak kaynaklara da sahip olur. Egemen devlet olarak aynı zamanda savunma ittifakları ve benzeri uluslararası düzenlemelerde diğer devletlerle iş birliği yapabilir. Pozitif egemenlik, sömürü geçmişi olmayan ve devletlerin, genellikle yetenekli ve sorumlu yöneticiler tarafından yönetildiği, vatandaşlarının da hür bir şekilde yaşamasını sağlayan bir araçtır. Negatif egemenlik ise bağımsızlıklarını sonradan kazanan ve geçmişte sömürülen toplumların oluşturduğu, post-kolonyal devletlerin egemenlik özelliğidir. Negatif egemenlik, bağımsız bir devlet olmayı ifade etse de ulusal ya da uluslararası alanda siyasi ve iktisadi konularda zaaf gösteren, başka devletlerin tahakkümü altına girebilen devletlerin özelliği olarak ifade edilir.⁶⁶²

Bu bağlamda Jackson, negatif egemenlik kapsamında değerlendirildiği Üçüncü Dünya ülkeleri için ‘devlet benzeri’ kavramını (*quasi nascent, pseudo states*) literatüre kazandırmıştır. Kavram, devlet olmanın tüm özelliklerine sahip olsalar da egemen olma konusunda başarılı olamayan devletleri tanımlar.⁶⁶³ Devlet benzeri kavramını R. Jackson şu şekilde ifade eder: Üçüncü Dünya toplumlarının çoğu, devlet olmanın

⁶⁶¹ A.g.e., s. 134.

⁶⁶² Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, And The Third World*, a.g.e., s. 28-29.

⁶⁶³ Jackson, *Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory*, a.g.e., s. 524.

özellikleri olan ampirik bileşenlere sahip değildirler. Özellikle Afrika devletleri ortak ya da kamusal alanın özelliklerine de sahip değildirler. Bu toplumların, devlet dairelerinde belirli bir otorite yoktur, hükümet kuruluşları etkisizdir ve bu toplumlar yolsuzlukla mücadele halindedirler. Siyasi toplulukları birkaç parçaya bölünmüştür. Sağlam temellerle kurulmuş otoriter devletlerin aksine, tipik bir Afrika devletinin etkili bir şekilde örgütlenmiş bir iktidar aygıtı yoktur.⁶⁶⁴

Bunlar askerî açıdan genellikle zayıflardır. İktisadi olarak, sadece mevcut yoksulluklarından kurtulmak için değil, kendi bürokrasilerine ödeme yapmak için de zaman zaman dış yardıma muhtaçtırlar. Kamu düzeni koşulları kötüleştikçe, Asya'da Afganistan, Burma ya da Kamboçya, Afrika'da Angola, Çad ya da Etiyopya gibi devletler, görünürdeki ulusal topraklarının çoğu üzerinde, asgari düzeyde bile kontrol sağlayamaz haldedirler. Bu koşullar, Üçüncü Dünya ülkelerinin, uluslararası toplumda diğer büyük güçler gibi egemen devletler olarak görülmelerini güçleştirirken, sömürülmeye de hazır bir 'hazine' haline getirmektedir.⁶⁶⁵ Jackson 'devlet benzeri' kavramını ortaya koyarken, bahsettiği devletlerin sömürge geçmişlerini görmezden gelerek, bu tanımlamayı yapmış olabilir. Bu ülkeler, Batı'nın siyasi ve iktisadi üstünlüğü karşısında güçsüz kaldıkları için yıllarca sömürüldüler. Bağımsız olduktan sonra da siyasi ve iktisadi egemenlik konusunda, hızlıca bir başarı gösteremediler; ama yine de bunlar birer devlet olarak uluslararası düzenin resmi aktörleridir.

Dolayısıyla, egemenlik sadece uluslararası sisteme dâhil olmayı sağlayan ve resmi şartları ifade etmek için kullanılan teknik bir terim değildir. Teoride sahip olduğu özelliklerinin uygulanmasıyla kendisini gösterir.⁶⁶⁶ Egemenlik, diğer siyasi kavramlar gibi tartışmalıdır. Kimine göre, uluslararası ilişkilerde güce sahip olmanın tek yoludur. Philpott'un işaret ettiği gibi kavram, doğası gereği *Janus yüzlüdür*: Hem tanınmış egemen devlete hizmet eden ama egemen olmayanları tanınmayan bir statüye mahkûm eden bir uluslararası sistem; hem de Vincent'in işaret ettiği gibi iç hukuktan kaynaklı bir mülk gibi çevresinde 'girilmez' tabelası olan bir iç siyasi düzen olarak yorumlanabilir. Uluslararası ilişkiler üzerine çalışan akademisyenler, anlaşılır bir

⁶⁶⁴ A.g.e., s.527.

⁶⁶⁵ Clapham, a.g.e., s.525.

⁶⁶⁶ Jackson, a.g.e., s.528.

şekilde, öncelikle ilgilendikleri uluslararası düzenin üyeliğini resmi olarak tanımlayan bu unsurlardan ilkinin kabul ederler.⁶⁶⁷

Egemenlik, bağımsız devletlerin, sadece bağımsız olarak tanınması kadar önemli olan diğer konu, diğer devletlerin veya uluslararası kuruluşların iç işlerine 'karışma' politikalarını reddetmek veya engellemek gücüne sahip olabilmeleridir. Egemenlik özerklikten çok farklıdır: En güçlü olanlar da dâhil olmak üzere tüm devletlerin hareket özgürlüğü üzerinde önemli kısıtlamalar vardır. Bununla birlikte, egemenlik ve özerklik arasındaki ilişki, bireyler için haklar ve özgürlük arasındaki ilişkiye benzer. Egemenlik belirli açılardan özerklik iddiasıdır ve bu açılardan herhangi bir özerkliğe sahip olmayan bir devletin egemen olduğu söylenemez. Tıpkı herhangi bir özgürlüğe sahip olmayan bir bireyin de haklara sahip olduğu söylenemeyeceği gibi.⁶⁶⁸

Egemenlik, bir düzen sağladığı için uluslararası konular için önemlidir. Özellikle bazı alanlarda büyük öneme sahiptir. Bunlar arasında; devletler arasındaki uluslararası düzen, devletler topluluğuna üyelik ve katılım, siyasi sistemlerin bir arada bulunması, devletlerin yasal eşitliği, devletlerin siyasi özgürlüğü ve çoğulculuk veya çevredeki farklı insan gruplarının yaşam biçimlerinin çeşitliliğine saygı yer alır. Egemenlik, uluslararası yasal eşitliğin değerini kabul eder; yani bağımsız devletler arasında eşit statü. Genel olarak, bir devletin egemen olarak görülebilmesi için iç üstünlüğü ve dış bağımsızlığı olmalıdır. Yani egemen bir devlet, kendi topraklarında diğer tüm siyasi otoritelere karşı siyasi üstünlük gösterebilmelidir. O halde önemli olan bir devletin diğerlerinden üstün olması değil, emsallerinden bağımsız olmasıdır. Egemenlik, dolayısıyla, bir devletin hükümetinin hem yüce hem de bağımsız olduğu varsayımdır. Diğer devletler ile arasındaki ilişki temel bir otoriteye dayanmalıdır.⁶⁶⁹

Üçüncü Dünya ülkeleri bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra teorik olarak egemen ülke olmak statüsüne kavuşmuşlardır. Ne var ki kendi iç sorunlarından kaynaklanan siyasi veya iktisadi alanlardaki istikrarsızlıklar, diğer hegemonik güçlerin, Üçüncü Dünya devletlerinin özerkliklerini ihlal etmelerine imkân vermiştir. Böylece güçsüz ülkelerin

⁶⁶⁷ Clapham, a.g.e., s.525-526.

⁶⁶⁸ A.g.e., s.525.

⁶⁶⁹ Donald W Potter, "State Responsibility, Sovereignty, and Failed States", Australasian Political Studies Association Conference, University of Adelaide, 29 September-1 October 2004, s.9.

uluslararası alanda egemen olamama sorunsalı ortaya çıkmıştır. Bu sorunsalın nedenleri burada birkaç konu altında tartışılmaktadır.

Öncelikle, Batı'nın egemenlik anlayışının Güney'deki birçok kültür ve bölge tarafından tam olarak kabul edilmediği veya benimsenmediği görülmüştür. Sömürge döneminin etkileri, ardından çöküşü ve Batılı devlet sisteminin dayatılması, Güneyli liderlerin ve halkın onaylamadığı yapay sınırlar ve rejimler yarattı. Birincisi, Batılı prototiplere göre şekillendirilen siyasi rejimler ve yapılar, Güneyli liderler için çok az içsel anlam taşıyordu, kendilerinden çözmeleri beklenen, siyasi iktidar mücadelelerine ve yoğun sosyal ve iktisadi sorunlara kayıtsız kalıyorlardı. Örneğin, Afrika'da yeni bağımsızlığını kazanan rejimlerin çoğu, bağımsızlığın ilk on yılında (1956-66), giderek artan siyasi ve toplumsal rekabetlerin ağırlığı altında çöktü ve Afrika geleneklerine ve kültürlerine uyum sağlamakta başarısız olan, Afrika dışı yönetim modellerini benimseyen, oldukça politize olmuş çeşitli elitler ortaya çıktı.⁶⁷⁰ Afrika'daki politik ve iktisadi krizin istikrarlı biçimde devam etmesinin en temel nedeni, sömürgecilikten miras kalan “yönet(teme)me” geleneğidir.⁶⁷¹

Kapitalizmin dolaylı şekilde yönetimi ele alması; kabilelerle yereli yönetme girişimi, yeni bağımsız devletlerin, uluslararası finansal kuruluşların güdümüne girmesi ve bunların sonucunda ortaya çıkan iktisadi kriz ve siyasi yozlaşma, bu ülkeler için önemli sorunlar oluşturmıştır. Bu arada Afrikalı yöneticilerin bağlı oldukları kişilere ve gruplara kaynak aktarması, yeni sömürgeciliğin yükselişini tetiklerken, ortaya çıkan Afrika politikası, sadece elitlerin daha fazla zenginleşmesine yarayan bir araç haline dönüşmüştür.⁶⁷²

İkincisi, Batılı iktisadi kalkınma anlayışının dayatılması geçmişte sömürgeciliğe maruz kalmış ülkelerdeki rejimleri daha fazla istikrarsızlaştırıcı politikalar izlemeye mecbur bıraktı. Mesela Latin Amerika'nın 1950-1980 arasındaki kötü iktisadi durumu, ilerleyen bölümlerde detaylıca ele alacağımız, Batılı kalkınma politikalarının sonucudur. Afrika'da, 1980'lerde yapısal uyum programlarının dayatılması, kıtanın

⁶⁷⁰ A.g.e.,

⁶⁷¹ Evren Balta, “Afrika'daki Savaşlara Karşılaştırmalı Bir bakış” Birikim Sayı 175-176, Kasım/Aralık 2003, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-175-176-kasim-aralik-2003/2362/afrika-daki-savaslara-karsilastirmali-bir-bakis/4445> ,erişim tarihi: 15 Ekim 2023.

⁶⁷² A.g.e.,

kaynaklarını ve sermayesini tüketirken, birçok rejimi istikrarsızlaştırıp devrilmesine neden olmuş ve birçok ülkede çürümeye yol açmış ve iç savaş başlatmıştır. Devletler ulusal bilinci yeniden oluşturma girişimlerinde başarısız oldukça ortaya çıkan etnik ve dini farklılıklar rejimin meşruiyetinin ve her türlü ulusal egemenlik duygusunun engellenmesine hizmet etmiştir.⁶⁷³

21. yüzyıla geldiğimizde, hala birçok Üçüncü Dünya ülkesinin gerek siyasi gerek iktisadi egemenlik sorunları vardır. Yine de bu sorunlar 1950'li ya da 80'li yıllardaki gibi değildir. Daha doğrusu, bu sorunların kaynakları artık farklıdır. Üçüncü Dünya'nın egemenlik sorunsalını daha revizyonist bir bakış açısıyla ele almakta fayda vardır. Böylece daha gerçekçi analizler ortaya çıkabilir.

İki kutupluluk ve onun karşılığı Bağlantısızlık hareketinin sonu ne şekilde olursa olsun, ortaya çıkardığı en önemli sonuç, Üçüncü Dünya'nın egemenlik konusunda süregelen iddialarının kırılmasıdır. Bu egemenlik iddiaları 1980'ler boyunca neoliberal reformların hâkimiyet kurmasıyla birlikte büyük ölçüde paramparça oldu. Başlangıçta, neoliberalizmin sunduğu *Yapısal Uyum Programları (Structural Adjustment Programmes-SAP)* aslında iktisadi kalkınma için güven veriyordu. Bu politikalar, sözleşmeye dayalı bazı önemli unsurlar içeriyordu: Mesela, politika reformları ve yardım desteği olarak kredi ile borçlandırma gibi. Ancak 1980'lerin sonuna gelindiğinde bu tür müdahalelerin kapsamı oldukça genişledi; siyasi liberalizasyonlar, halkın sosyo-ekonomik yaşantısını olumsuz etki eden tepeden inme ekonomik paketler gibi. Böylelikle, Üçüncü Dünya toplumları, kendi kendilerini yönetmek yerine, yine Batı'nın siyasi ve iktisadi uzantıları aracılığı (ilerleyen bölümlerde detaylandırılacak olan) ile yönlendiriliyor ve yönetiliyorlardı. Böylece, 1990'ların ortalarına gelindiğinde, Soğuk Savaş'ın sonunda ortaya çıkan *Yeni Uluslararası Güç Bölümü (New International Division of Power-NIDP)* ve *Yeni Uluslararası İş Bölümü ('New' International Division of Labour-NIDL)* göz önüne

⁶⁷³ Mark E. Denham and Mark Owen Lombardi, "Perspectives on Third-World Sovereignty: Problems with(out) Borders", *Perspectives on ThirdWorld Sovereignty The Postmodern Paradox*, ed. Denham ve Lombardi, International Political Economy Series, Macmillan Press Ltd., 1996, s.7.

alındığında, Güney'deki egemenlik iddialarının tamamen hayal ürünü olduğu ortaya çıktı.⁶⁷⁴

Yapısal uyum programları 1970'li yıllarda, Batılılar tarafından küresel kriz ile mücadele etmenin yolu olarak sunulmuştur. Batılılar, Afrika devletlerini, Batı'ya daha fazla ürünün ihraç edilmesi için endüstrileşmeye ihtiyaç olduğu gerekçesiyle ciddi bir dış borçlanmaya mahkûm ettiler. Ancak, bu durum, yatırım yapılan piyasalarda ortaya çıkan sorunlar nedeniyle, ekonomide etkisi uzun yıllarca devam edecek felaketlere neden oldu. Bunun dışında, sırf Batı'nın ihtiyaçları acilen karşılsın diye alt yapısı oluşturulmadan girilen üretim faaliyetleri ciddi ekolojik sorunlara yol açtığı gibi kaynaklar da bir daha yerine konulamayacak şekilde sömürüldü.⁶⁷⁵

Yapısal uyum programları işgücü piyasasını yeniden şekillendirdiği için kırsaldan kente dengesiz bir göç akışı oldu. Bu göç ile birlikte kentlerde sosyal alanlarda yozlaşmalar ortaya çıktı. Ahlaki sorunlar baş gösterdi ve toplumda ortaya çıkan düzen bozucu örgütlerle mücadele etmek halka kaldı. Ayrıca, kırsal kesimlerde telafisi kolay mümkün olmayacak bir yoksulluk ve kıtlık baş gösterdi. Bu yeni politik yapılanma kaynakları ve yatırımları kayıt dışı olan birçok yeni iktisadi elit ortaya çıkardı. Daha Soğuk Savaş bitmeden ortaya çıkan sömürge sonrası Üçüncü Dünya ülkeleri portresi böyleydi.⁶⁷⁶ 1980'lerden itibaren neoliberal etkilerle, Batı'nın iktisadi politikalarına daha fazla maruz kalan bir Üçüncü Dünya vardı.

Küresel iktisadi genişlemenin yanı sıra siyasi iki kutupluluk döneminde sosyalist veya kapitalist rejimlerin çoğalması, bazı Güneyli elitlerin daha burjuva hale gelmesini sağlamış olabilir. Ancak bağımsızlık zaferi uzun sürmedi. 1960'ların göreceli altın çağının yerini, Güney'in henüz doğmamış olan *Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen* (*New International Economic Order NIEO*) arayışının bir parçası olarak ortaya çıkan 1970'lerdeki petro-dolar şokları aldı. Bu gelişme 'petrol devrimi' olarak da tarihe geçti: Üçüncü Dünya'nın Batı karşısında sahip olduğu kozların etkili kullanımı halinde, küresel güç dengelerinin değişebileceği inancına yol açtı. Ne var ki bir diğer

⁶⁷⁴ Timothy M. Shaw, "Conditionalities without End: Hegemony, NeoLiberalism and the Demise of Sovereignty in the South", *Perspectives on ThirdWorld Sovereignty The Postmodern Paradox*, ed., Denham and Lombardi, s.102.

⁶⁷⁵ Balta, a.g.e.,

⁶⁷⁶ A.g.e.,

etkisi de yüksek petrol ithalat faturalarını finanse etmek için biriken borçlar ve SAP'lerin borcun anında geri ödenmesi yaptırımını nedeniyle, Üçüncü Dünya'daki birçok ülkenin kurumsal yapılarını bir daha toparlanamamak üzere sarsmış olmasıydı. Yeni sömürgeciliğin 1980'ler boyunca neoliberalizm ile yeniden dayatılması, Üçüncü Dünya için Güney'deki bağımsızlıktan sonra kazanılan egemenliğin sonuna veya zayıflığına işaret ediyordu; çünkü neoliberal küresel düzen Üçüncü Dünya'nın egemenliğini bazı açılardan buharlaştırıyordu. Bu süreçte etkili politika oluşturma gayretine girilse de kaynaklar, ulusal başkentlerden, sınıflardan ve parti kurullarından sömürge metropollerine değil, Washington'da yoğunlaşan uluslararası finans kurumlarına (*International Financial Institutions- IFI'ler*) aktarılmaktaydı.⁶⁷⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası finans kurumları için zayıf ülkelere özerkliği ihlal eden sözleşmeler dayatmak bir politika haline gelmişti. Bu kurumların koşulluluk gereklilikleri esasında, Bretton Woods ile alakalı değildi. IMF ve DB'nin kurulmasına ilişkin müzakereler sırasında, ABD'nin, yeni kurumlara denetim verme yetkisi dayatmasına Avrupalılar karşı çıkmıştı. Üçüncü Dünya kadar zor durumda olmasalar dahi bu dönemde potansiyel borçlular olarak Avrupalılar, özerkliklerini savunurken, o dönemlerde dünyanın en büyük alacaklısı olan ABD, egemen devlet modelini göz ardı etmekten geri durmamaktaydı. Nihayet güçlü ve egemen olan ABD galip geldi ve 1950'de, IMF yönetimindekilerin prensipte kabul koşulluluk ilkeleri, ABD tarafından bloke edilen anlaşmaların devam ettirilmesi için, 1969 yılında prensip olarak değil, resmen IMF anlaşmasının parçası haline geldi.⁶⁷⁸

IMF kredilerine eklenen bu koşulluk resmi ilkeleri, toplam kredi genişlemesi de dâhil olmak üzere çok çeşitli yurt içi faaliyetleri kapsamaktadır; devlete ait işletmelere yönelik sübvansiyonlar; devlet çalışanlarının sayısı; maaşların endekslenmesi; gıda, petrol ve gübre sübvansiyonları; devlet yatırımı; kişisel, bordro ve kurumsal vergiler; DB'nin 1970'lerde uygulamaya koyduğu yapısal uyum programları, vergilerin, tarifelerin, sübvansiyonların ve faiz oranlarının değiştirilmesi gibi genel iktisadi reformları; bütçe reformları ve sadece yollar veya barajlar gibi belirli projeleri finanse etmek yerine kurumsal yapılanma. ABD, uluslararası finans kurumlarının sadece

⁶⁷⁷ Shaw, a.g.e., s.104.

⁶⁷⁸ Stephen D. Krasner, "Rethinking the sovereign state model", *Review of International Studies* / Volume 27 / Issue 05 / December 2001, pp 17 – 42, s.28.

politikalarını değil, yerel kurumsal yapılarını da değiştirmeye çalıştı. Bu finansal kurumlar borç alan ülkelerdeki belirli aktörleri ve kurumları desteklediler. Borç alan ülkelerdeki belirli aktörleri ve kurumları desteklediler. Kilit bürolara kendi personelinin yerleştirdiler.⁶⁷⁹

Sonuç olarak, devlet kredileri, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana, borçluların yurt içi özerkliğinden ödün veren sözleşmeye dayalı düzenlemelerle karakterize edilmiştir. Borç verenlerin motivasyonları farklıydı. On dokuzuncu yüzyılda borç verenler genellikle geri ödenme olasılığını artırmak için hareket ediyorlardı. Ne var ki hem Balkanlar'da hem de Latin Amerika'da güvenlik kaygıları da (diğer büyük güçlere karşı dengeleme) söz konusuydu. Son yıllarda borç verenler sadece geri ödemeye değil, aynı zamanda insani, ideolojik veya güvenlik nedenleriyle iktisadi reformlarla da ilgileniyorlar. Motivasyonu ne olursa olsun, egemen devlet modelinin ihlalleri, Napolyon savaşlarından beri zayıf devletlere güçlü devletlerce borç vermenin normu olmuş ve güçsüz ülkelerin siyasi egemenliklerini aşındırmıştır.⁶⁸⁰

Görüldüğü üzere, egemenlik doktrini ve uygulaması Üçüncü Dünya devletleri açısından ciddi bir sorun olmuştur. Prensipte ve uygulama olarak egemenlik, Üçüncü Dünya için yerine getirilmemiş bir söz olarak kabul edilebilir. Robert Jackson, iktisadi yoksulluk ve sivil olmayan iç rejimlerle kuşatılmış olan Üçüncü Dünya devletlerinin, egemen devletler olarak tanınmak için daha önce gerekli olan koşulları yerine getirmekte başarısız olduklarını ileri sürmektedir. Jackson'a göre Üçüncü Dünya, egemen devletlerden oluşan uluslararası bir toplum için bir sorun olarak görünürken, egemenlik de Üçüncü Dünya devletleri için bir sorun olarak görünmektedir. Aslında, Üçüncü Dünya için egemenlik bir 'sorun' olmaktan çok, egemenliğin gerçekleşmesinin önünde ciddi engellerin bulunduğu uluslararası düzende, Üçüncü Dünya ülkelerince duyulan bir özlemdir. Temel bağımsızlığın ve eşitliğin tanınması, egemenlik pratiğine giden önemli bir süreç olsa da egemenliğin gerçekleştirilmesi, yeterli değildir.⁶⁸¹ Devletler toplumunda, Üçüncü Dünya, biçimsel olarak egemen olan

⁶⁷⁹ A.g.e., s.29.

⁶⁸⁰ Krasner, "Rethinking... a.g.e., s.29.

⁶⁸¹ David L. Blaney and Naeem Inayatullah, "The Third World and a Problem with Borders" *Perspectives on ThirdWorld Sovereignty The Postmodern Paradox*, ed. Denham and Lombardi, s. 83-84.

ancak kendi çabalarıyla kendilerini gerçek egemenler olarak konumlandırmayı başaramayan devlet benzeri toplumlar olarak görülürler. Bunlar gerçekte bir nevi ‘sömürgeleştirilmiş’, marjinal veya çevrede kalmış olanlardır.⁶⁸²

Uluslararası hukuk tarafından self determinasyon hakları tanınan Üçüncü Dünya ülkelerinin egemen olma durumları uluslararası ilişkiler literatüründe hala en çok işlenen konular arasındadır. 1950’li yıllarda bağımsız olan Üçüncü Dünya ülkeleri, 1980’li yıllardan itibaren, liberal iktisadi politikaların uygulanabilmesi, daha sonra neoliberal iktisadi modelin şekillendireceği yeni küresel düzenin inşası için doğal kaynakları ve zenginlikleri ile önemli aktörlerdi. Artık birer bağımsız devlet oldukları için küresel düzene dâhil edileceklerdi (self determinasyon haklarının verilmesi ve sonrasında bir dizi uluslararası siyasi ve iktisadi hakların tanınması). Ancak, henüz bağımsız olmuş ve ne iç işlerinde ne de dış işlerinde istikrarlı bir siyasi egemenliğe sahip olmadan neoliberal sisteme hazırlıksız yakalanan Üçüncü Dünya, bu defa da neoliberalizmin temel araçları olan IMF, DB, DTÖ gibi kurumların güdümüne girerek, iktisadi olarak bağımlı hale gelmişlerdir.

Sömürgecilik sonrası dönemde, Avrupa’nın hâkim olduğu Suudi Arabistan, Karayipler bölgelerinde Amerika hakimiyeti başlamıştır. Amerika, bu ülkelerin bağımsızlığı sonrasında dahi bu bölgelerin yerüstü, yeraltı kaynakları ve iktisadi denetimlerini kendi kontrolleri altına almaya çalıştığı için bir zaman sonra, bu ülkelerde millileştirme politikaları başlamıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle, ithalat, ihracat dengelerinin bozulması, tarım-hammadde ürünlerinin ani fiyat değişimleri veya talep yetersizliği gibi nedenlerle, dünya ekonomisinde krizler yaşanmıştır.⁶⁸³

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması, Amerika için Üçüncü Dünya’nın önemini sona erdirmeyi veya Üçüncü Dünya için yeni bir barış dönemi başlamadı. Üçüncü Dünya devletlerinin kendilerine ve Üçüncü Dünya dışı ülkelere yönelik oluşturduğu tehdit bu dönemde de devam etmiştir. Bu tehditlere karşı hazırlıklı olmak, Soğuk Savaş sonrası dünyada Amerikan dış politikasının öncelikleri

⁶⁸² A.g.e., s.85.

⁶⁸³ Marc Ferro, *Sömürgecilik tarihi: fetihlerden bağımsızlık hareketlerine kadar 13.-20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara,2002, s.572.

arasındaydı. Sovyetler Birliği ‘tehdidinin’ kalkmasına rağmen ABD’nin Üçüncü Dünya ile ilgilenmesinin nedenleri vardır: Üçüncü Dünya’nın en belirgin özelliği, her an uluslararası bir savaşa yol açabilecek olan iç istikrarsızlıklarıdır. Çoğu gelişmiş devlet için savaş nedeni sayılmayacak birçok neden Üçüncü Dünyada hala savaş nedeni olabilir. 1945’ten 1990 yılına kadar Üçüncü Dünyada yüzden fazla savaş meydana geldi. Bu yüzden Üçüncü Dünyada yaşanacak bir kriz ABD veya müttefiklerinin çıkarlarını zor duruma sokabilir. Bu nedenle, dış politika ve uluslararası ekonomi alanında istikrarın bozulmaması için ABD bu bölgeyi her zaman kadrajında tutmuştur.⁶⁸⁴

ABD, Soğuk Savaş dönemi boyunca ‘ideolojik’ içerikli bir dış politika uygulamıştır. Öncelikli amacı Sovyetlerin siyasi ve askeri tehdidinin ve komünizmin yayılmasının önüne geçmektir. Bu amaçla nerdeyse dünya genelinde caydırıcı politikalar izledi: İki kutuplu bir dünya sisteminin gereği olarak, Sovyet yandaşlarının ve Amerikan hâkimiyetine karşı çıkan herhangi bir gücün önüne geçmek için *caydırma politikası* ve komünizmin sınırlanması için de *çevreleme politikası* uyguladı. Çevreleme politikası en baskın şekilde Ortadoğu’da uygulandı: Müslüman ülkelerden oluşturulan *yeşil kuşak projesi* ile Sovyetler kuşatılmaya çalışıldı. ABD 1947’de ilan ettiği Truman Doktrini, 1957 Eisenhower Doktrini ve Irak’ın Sovyet cenahına geçmesiyle kurulan CENTO (*Central Treaty Organization; Merkezi Antlaşma Teşkilatı, önceki adı ile Bağdat Paktı 1955-1959*) ile Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’ya müdahalesinin önüne geçmeyi başardı.⁶⁸⁵

Ayrıca ABD, kendi ekonomik çıkarları için stratejik öneme sahip bölgelerde, hakimiyetini devam ettirecek politikalar güdüyordu. Bu bölgelerden en önemlisi petrol zengini olan Ortadoğu’ydu. Öncelikli hedefi, petrolün Batıya olan maliyetini kendisinin belirlemesiydi. Bu doğrultuda ABD, İran Şahı ile Suudi Arabistan devletlerini siyasi ve iktisadi çıkarları için başarılı şekilde araçsallaştırdı ve amaçladığı bölgesel istikrarı sağlamaya çalıştı. Ancak ABD’nin en istikrarlı ve başarılı politikası

⁶⁸⁴ Steven R. David, “Why the Third World Still Matters”, *International Security*, Vol. 17, No. 3, 127-159, 1991-1993, s.131-32.

⁶⁸⁵ Khalid Rahman, “US Middle East Policies and their Consequences”, *Policy Perspectives*, Vol. 7, No. 1, Special Issue: MIDDLE EAST (January - June 2010), pp. 33-60, Published by: Pluto Journals, s.37.

kuşkusuz Siyonistlere verdiği destekle, 1948 yılında (sözde) devlet olarak ortaya çıkan İsrail’le oluşturduğu ittifak oldu. İsrail’in, Filistin topraklarını işgal etmesi bugün dahi devam etmektedir. ABD desteğiyle İsrail’in sürdürdüğü bu işgal nedeniyle Filistin halkı siyasi, iktisadi, sosyal, dini, alanlarda egemenlik hakları için hala mücadele etmektedir.

Ortadoğu ve Güney Afrika’daki belirli bölgelerin ne siyasi ne de iktisadi olarak bir türlü istikrara kavuşamamasının nedeni, artık klasikleşmiş olan, ABD’nin çıkarıcı dış politikaları olduğu tüm dünyanın malumudur. ABD ve Batılı bazı müttefiklerinin ve yanı sıra, Rusya ve Çin’in daimî üyesi olduğu konsey, güçsüz ülkelerin hem ulusal hem de uluslararası egemenliğinin güçlü ülkelere ihlal edilmesini meşru hale getirmiştir.

1990’lı yıllardan itibaren Güvenlik Konseyi, daha müdahaleci ve aktif bir politika izlemiştir. Görünüşte barışçıl olan politikaları nedeniyle Konsey sıkça eleştirilmiştir; BM üyesi ülkeleri, temsil etmekte adil olmayan yanlı tavrı, şeffaf olmayışı ve başta ABD olmak üzere, beş daimî üyenin güdümünde kararlar aldığı düşünülmesi nedeniyle, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin gözünde güvenilir bir kurum haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası Sovyetlerin ve haliyle Varşova Paktı’nın dağılmasıyla, Rusya artık ABD’yi dengeleyici politika izlemediği için Üçüncü Dünya ülkeleri müttefiklerini kaybetmişlerdir. Mesela 1970’li ve 1980’li yıllarda Üçüncü Dünya ülkeleri sosyalist ülkelerle birlikte BM’nin karar alma sürecinde söz sahibi olabiliyor ve sonuçları etkileyebiliyorlardı. ABD ve İsrail’in karşı olmasına rağmen Siyonizm’in yıpratıcı ve ırkçı politikaları olduğunu kabul eden bir karar 1975 yılında BM tarafından onaylanırken, 1990’lı yıllardan itibaren böyle bir durum söz konusu olamamıştır.⁶⁸⁶

1990’lı yıllardan itibaren Amerika’nın inşa ettiği *Yeni Dünya Düzeni*, ABD ve müttefiklerinin çıkarlarına uygun şekilde Üçüncü Dünya ülkelerine yapılan müdahalelerle şekillendiriliyordu. Bu müdahaleler uluslararası hukuku uygulamaktan ziyade siyasi bir amaç uğruna gerçekleştiriliyordu. 1991 yılında Irak’ın Kuveyt’e saldırısı sonucunda ortaya çıkan Körfez Savaşı sonucunda BM Irak’a iktisadi bir ambargo uygulama kararı aldı. Daha sonra GK, işgalci devlete karşı askeri güç

⁶⁸⁶ Berdal Aral, *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme*, Küre yayımları, İstanbul, 2016., s.130-134.

kullanımı konusunda yetki verdi. Bu savaşı askeri, iktisadi ve siyasi çıkarları için fırsata çeviren ABD, uzun yıllar Ortadoğu'yu kontrol altında tutacak şekilde askeri varlığını bölgeye yerleştirdi. Savaş sonucunda yaklaşık iki yüz bin Iraklı öldürüldü. İktisadi ve siyasi açıdan oldukça büyük yara alan ve tahribata uğratılan ülke, bugün dahi kaotik durumdadır.

Önce Batı Avrupa'nın daha sonra Amerika'nın hegemonyası altında kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin, siyasi egemenliklerine sahip olma imkânları yukarda bahsedilen şartlar altında mümkün olamamıştır. Siyasi egemenlik hakkı için önce iç politikada istikrar olması gerekir. Bu ülkeler etnik, kültürel ve siyasi alanlarda Batı'nın tahakkümcü politikaları yüzünden, toplum olarak bütünleşme yerine parçalanmaya maruz kaldıkları için siyasi konularda da birbirleriyle çatışır haldedirler. Amerika'nın kıyıcı askeri müdahaleleri nedeniyle de bu ülkeler, sürekli gelişmiş ülkelere muhtaç ve kaotik bir yaşam tarzına mahkûm olmuşlardır.

Yine de Üçüncü Dünya devletleri egemenlik haklarını, toprak bütünlüğü ve müdahale etmeme kapsamının dışında uluslararası ilişkiler alanlarına da gözetmeye çalıştılar. Devlet sisteminin istikrarını korumak ve bu sistemin mümkün olduğu ölçüde kendi çıkarlarına uygun şekilde yürütülmesini sağlamak için ellerinden geleni yapmaları gerekiyordu.⁶⁸⁷

Bu duruma ilk örnek 1955 yılında, bağımsızlıklarını yeni kazanan Asya ve Afrika devletlerinin bir araya geldiği Bandung Konferansı'dır. Bandung Konferansı da Vestfalya'da Batılı devletler arasındaki ilişkilerde hâkim olan egemenlik fikrini dile getirdiği gibi Üçüncü Dünya ülkeleri için egemenlik vizyonunu formüle etmek için gerçekleştirilmiştir diyebiliriz. Egemenliğin Bandung versiyonu, Avrupalı olmayan devletlerin uluslararası hukuka uyum sağlaması ve bu sisteme dâhil olma çabasıdır. *Panchsheel'e* veya *Birlikte Yaşamının Beş İlkesi* fikrine dayanan bu egemenlik versiyonu, Üçüncü Dünya devletlerinin uluslararası ilişkilerle ilgili olarak dış alandaki çıkarlarını koruma üzere sömürgecilik, self determinasyon hakkı ve kalkınma konusundaki kaygılar üzerinden şekillendirildi. Egemenliğin Bandung versiyonu, Bandung devletlerinin sömürgecilik karşıtı kampanyasının önemli bir unsuru olarak

⁶⁸⁷ A.g.e., s.525.

görülse de aynı zamanda belirli bir ulus-devlet fikrinin benimsenmesi olarak da anlaşılmalıdır.⁶⁸⁸

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Batı tarafından yazılan uluslararası hukuk yalnızca uygar devletlerin egemen olduğu doktrinini ortaya koyuyordu. Medeniyet kriterlerini karşılayamayan tüm devletler egemenlikten yoksundu. Sonuç olarak, Çin ve Japonya da dâhil olmak üzere Afrika ve Asya'daki neredeyse tüm devletler, tam olarak egemen olmadıkları için uluslararası sisteme ve uluslararası hukukun oluşturulmasına tamamen eşit şartlarda katılma yeteneğinden yoksun görüldü. Avrupalı olmayan devletler, uluslar topluluğunun egemen, uygar üyeleri olarak kabul edilmek için farklı stratejiler geliştirdiler. Japonya, Batı çizgisinde modernleşmek için kapsamlı iç reformlar yaptı ve savaş yasalarına sıkı sıkıya uyduğunu iddia ederken Asya'da çeşitli savaşlar gerçekleştirdi. Çin, çeşitli uluslararası konferanslara ve Milletler Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılarak kendisini göstermeye çalıştı. Siyam Kralı, Tayland hukuk sistemini modernleştirme ve eşit olmayan anlaşmaların sona erdirilmesi konusunda müzakere yapma konusunda kendisine tavsiyelerde bulunmak üzere önde gelen Avrupalı ve Amerikalı avukatları görevlendirdi. Egemenliklerini çok daha önce elde eden Latin Amerika devletleri, medeni olduklarını iddia ederek farklı bir medeniyet standardı oluşturmaya çalıştılar. Batı normlarının geçerliliği ve uygunluğu konusunda hissettikleri özel çekinceler ne olursa olsun, bu uluslar medeni olduklarını kanıtlamak için bunlara uymak zorunda kaldılar. Bu devletlerden çok azı bu konuda Batı'ya gerçekten meydan okudu. Bunun yerine nihai egemenlik ödülünü kazanmak için kendi siyasi kurumlarını yeniden yapılandırmaya çalıştılar. Bandung'un , nihai bildirisi , hem Asya hem de Afrika ülkelerinin çıkarlarını korumak ve daha genel olarak, bu ülkelerin kendi kendilerini yönetebilmelerini sağlamakta bir rol alma isteği, üzerineydi.⁶⁸⁹

Bandung'un düşünce kökenleri, Afrika ve Asya ülkelerinin, San Francisco'da Birleşmiş Milletler'in kurulmasına yol açan büyük müzakerelerin dışında bırakılmaları ve böylece BM'den dışlanmalarına dayandırılabilir. San Francisco konferansındaki elli devletin yalnızca on ikisi Afro-Asya bölgesindendi; Hindistan,

⁶⁸⁸ Antony Anghie, "Bandung and the Origins of Third World Sovereignty", *Part V.- Another International Law*, ed. Luis Eslava, Michael Fakhri, Vasuki NesiahPublished, online by Cambridge University Press: 17 November 2017, s. 535-536.

⁶⁸⁹ A.g.e., s.537.

hâlâ bir İngiliz kolonisi olmasına rağmen oradaydı. Asya ve Afrika devletleri, Büyük Güçlerin Güvenlik Konseyi aracılığıyla sisteme hâkim olacağından endişe ediyorlardı. Sri Lanka Başbakanı Sir John Kotelawala'a göre dönemin önemli sorunları (Kore ve Güneydoğu Asya'daki çatışmalar gibi) söz konusu olduğunda büyük güçler arasındaki gerginlik, uluslararası istikrarsızlığın kaynağıydı. Güvenlik Konseyi'ndeki veto sistemi nedeniyle BM'nin bu sorunları çözme yeteneği ciddi şekilde sınırlıydı. Bu yüzden BM'nin etkisiz kalması durumunda Asya devletlerinin dış saldırılara karşı kendilerini korumak için bir Asya Federasyonu oluşturabileceklerini savundu.⁶⁹⁰

Bandung devletleri,⁶⁹¹ Soğuk Savaş'tan kaynaklanan kutuplaşmada alarma geçerken, mevcut sistemin uygun şekilde ayarlanabileceğine inanıyorlardı. Bununla birlikte, Bandung devletleri, küresel ticareti ve yatırımı ilerletmeye çalışırken bile, başka devletlerle müdahale etmemenin önemini güçlü bir şekilde vurgulayan bir egemenlik vizyonunu ifade etmişlerdir. Ayrıca egemenlik ve kalkınma konusunda öncelikle kalkınmayı sağlamaya odaklanan bir süreci başlatma hedefindeydiler.⁶⁹²

Anghie, Bandung'u büyük başarı olarak değerlendirmektedir. Devletler, sınırlı zamanda ve kısıtlı şartlarda konferansı düzenleyebilmişlerdir. Sömürge sonrası devletler, kalkınmayı sağlamaya çalışırken siyasi egemenliğin öneminin farkında olmuşlar ve buna sahip olmak ve korumak adına harekete geçmişlerdir.⁶⁹³

Üçüncü Dünya'nın bir diğer önemli hareketi ise 1963 yılında Addis Ababa'da kabul edilen Afrika Birliği Örgütü Şartı'dır (AfB).⁶⁹⁴ Afrikalı liderlerin, siyasilerinin ve düşünürlerinin öncülüğünde Afrika ülkelerinden oluşan bir topluluk kurma hedefi belirlendi. AfB'nin Kurucu Antlaşması otuz Afrika ülkesi tarafından imzalandı. Örgütün öncelikli amacı Afrika devletlerinin birlik ve dayanışmasını teşvik etmek, aralarındaki iş birliği ve çabaları koordine etmek ve yoğunlaştırmak, Afrika halkları için daha iyi bir yaşam sağlamak, egemenliklerini, toprak bütünlüklerini ve

⁶⁹⁰ A.g.e., s. 536.

⁶⁹¹ Katılımcı ülkeler: Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Etiyopya, Filipinler, Gana, Irak, İran, Japonya, Kamboçya, Laos, Liberya, Libya, Lübnan, Mısır, Nepal, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tayland, Türkiye, Ürdün, (hem Güney hem Kuzey) Vietnam, Yemen, Mısır, Habeşistan, Gana, Liberya, Libya ve Sudan. Bkz., Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), C.1, Ankara,1994, s.624.

⁶⁹² Antony Anghie, "Bandung,a.g.e., s.548.

⁶⁹³ A.g.e., s.551.

⁶⁹⁴ Bkz., <https://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa> erişim tarihi: 14 Haziran 2024.

bağımsızlıklarını devam ettirmek Afrika'dan her türlü sömürgeciliği ortadan kaldırmak ve ırkçılık hareketlerine son vermektir.⁶⁹⁵

AfB anlaşmasında, BM'nin uluslarüstücülüğe verdiği tavizlerin hiçbirine izin vermiyordu. Bazı devletlere diğerlerinden daha fazla statü verebilecek GK ya da başka bir yürütme komitesi ya da örgütün bir bütün olarak, kendileriyle aynı fikirde olmayan devletler üzerinde herhangi bir şekilde bağlayıcı olan kararlar almasına yönelik herhangi bir hüküm yoktu. Bunun yerine birlik, üye devletlerin egemen eşitliğini; iç işlerine karışılmamasını, her devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ve bağımsız varoluşunun devredilemez hakkına saygı gösterilmesini; anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini ve bir devletin diğerine karşı yürüttüğü yıkıcı faaliyetlerin kesin bir dille kınanmasını vurgulamıştır.⁶⁹⁶

Bandung Konferansı'ndan sonra ve bu konferansın etkisiyle 1961 yılında Bağlantısızlar Hareketi ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın kutuplaştırıcı etkisine kapılmak istemeyen ve bağımsız bir şekilde uluslararası düzende yer almak isteyen, Hindistan lideri Nehru, Endonezya lideri Sukarno, Mısır lideri Nasır, Yugoslavya lideri Tito ve Gana lideri Nkrumah bu hareketin öncüleridir. Yüz yirmi üye ile oldukça kapsamlı bir hareket olan Bandung Konferansı, Asya ve Afrika'nın birleşmesi üzerine olan teması çerçevesinde şekillenmiştir. Dünya nüfusunun yarısından fazla olan üye devletlerin, öncelikli amacı, katılımcı ülkeler arasında iktisadi iş birliğini kurmaktır. 1961 yılında Belgrad Zirvesi'nde resmen kurulan hareket 1970'lere kadar etkili olamamıştır. 1970'lerde kurumsallaşmaya başlayan hareket, ancak 1990'larda düzenli bir hal almış olsa da maalesef istikrarlı ve etkili şekilde devam edemedikleri için zamanla zayıflamıştır. Yine de 1961 ve 2019 yılları arasında on sekiz zirve gerçekleştirmiştir. Bu zirvelerde öne çıkan konular, Kuzey-Güney iş birliği, Güney- Güney iş birliği, İktisadi bütünleşme ve iş ortaklıkları gibi başlıklardır⁶⁹⁷

⁶⁹⁵ P. Mweti Munya, "The Organization Of African Unity And Its Role In Regional Conflict Resolution And Dispute Settlement: A Critical Evaluation", Boston College Third World, Law Journal Vol. 19:537, 1999, s. 540. Bkz., <https://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa> erişim tarihi: 14 Haziran 2024

⁶⁹⁶ Clapham Sorereignty and the Third., A.g.e., s.523.

⁶⁹⁷ Segâh Tekin, Melike Tuğba Dolu, "Güney – Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2020 YIL-12 Sayı 24, s.67.

Yine, Ağustos 1976'da Bağlantısızlar Hareketi'nin, Kolombo zirvesinde dile getirilen ve aynı yılın kasım ayında Nairobi'de düzenlenen UNESCO Genel Konferansı'nda önemli bir çatışma kaynağı haline gelen, Üçüncü Dünya devletlerinin *Yeni Dünya Enformasyon Düzeni* kurma girişimi iddialı bir söylem olarak öne çıkmıştır. Nairobi'de önerilen taslak bildirgenin kritik olan “devletler kendi yetki alanlarındaki tüm kitle iletişim araçlarının uluslararası alandaki faaliyetlerinden sorumludur” ifadesi, bilginin küresel yayılımını devletlerin kontrolü altına almayı amaçlıyordu. Bu talebe kapitalist devletler tarafından bilgi özgürlüğü adına başarılı bir şekilde karşı çıkılsa da elektronik medyanın herhangi bir devletin kontrolünden kaçma kapasitesi nedeniyle zaman içinde daha da radikal bir şekilde baltalandı. Kısacası, Üçüncü Dünya devletlerinin bilgi ve ekonomi yönetimi üzerinde egemenlik hakları iddia edememesi, esasen Üçüncü Dünya'nın gelişmiş sanayi devletleri karşısındaki güçsüzlüğünün değil, bir bütün olarak uluslararası devlet sisteminin, genellikle küreselleşme başlığı altında bir araya getirilen bir dizi değişimle ve bu değişimleri yansıtan ideolojik kaymalarla yüzleşirken karşılaştığı sorunların sonucuydu.⁶⁹⁸

Dünyanın hemen hemen her bölgesinden bir araya gelen devletler, siyasi, iktisadi, kültürel anlamda birbirlerinden farklıydı ve hareket bu farklılığı yönetecek kurumsal güce sahip değildi. İki kutuptan da bağımsız bir hareket olarak ortaya çıkmış olsa da bu dönemde yaşanan küresel olaylar böyle bir hareket için hem fazla katı hem fazla kaotikti. Dolayısıyla Bağlantısız Hareketi, Soğuk Savaş'a dâhil olmasa da savaşın etkileri ile her an karşı karşıyaydı. Tarafsızlık fikrinin gerçek olaylar karşısında etkisini yitirmesi pek de uzun sürmedi.

Mesela, bağlantısızlık fikrinin kurucularından Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, 1962'de Çin-Hindistan Savaşı'nın patlak vermesiyle bu fikirden vazgeçmek zorunda kaldı. Nehru, askeri yardım için ABD'ye yöneldi. Halefi ve kızı Indira Gandhi, 1971'de Sovyetler Birliği ile ittifaka girdi. Hindistan sadece izole bir örnek değildi. Daha genel anlamda, postkolonyal uluslar komşularıyla bölgesel çatışmalara girmeye başlayınca birçoğu destek için süper güçlere yöneldi; bazıları ara sıra bir taraftan diğerine geçiyordu. Bağlantısızlar hareketinin bir diğer kurucu ülkesi olan, Mısır'da Nasır'ın halefi olan Devlet Başkanı Enver Sedat, 1970'lerin başında Sovyetler Birliği'ne karşı

⁶⁹⁸ Clapham, A.g.e., 524.

ABD'yi tercih etti. 1950'lerde Pakistan, Hindistan'a karşı Çin ile kısa sürede ortak bir zeminde buluştu. Sonuç olarak iç ve dış güvenlik sorunları nedeniyle çoğu Bağlantısız Hareketi üyesi devlet, bağlantısızlık iddialarını sürdürseler dahi güçlü devletler sistemine uyum sağlamak zorunda kaldılar.⁶⁹⁹

Sonuç olarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin, siyasi egemenlik sorunlarının nedenini özetlersek, maruz kaldıkları sömürgecilik ve işgal sonrası yaşamış oldukları sorunlar, dış müdahaleler ve mücadeleler, iktisadi bağımlılık, özellikle güvenlikleri için imzalamak zorunda kaldıkları uluslararası anlaşmalar ve taraf oldukları uluslararası kuruluşlar, onları bu imkândan büyük ölçüde mahrum bıraktı. Bu egemenlik sorunları, Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası ilişkilerdeki rolünü ve kalkınma çabalarını olumsuz etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Bu ülkeler, kendi egemenliklerini güçlendirmek ve kalkınma süreçlerini yönlendirmek için uluslararası arenada zaman zaman çeşitli politika ve diplomasi stratejileri izledilerse de birçoğu hala amacına ulaşmış değildir. Siyasi egemenlik ile iktisadi egemenlik arasında tamamlayıcı bir bağ vardır. Birisi olmadan diğerini gerçekleştirmek mümkün değildir. Üçüncü Dünya'nın bağımsızlık mücadelesi aslında sömürgeciliğin sonlanmasından sonra başlamıştır. Artık bir boyunduruk altında değillerdi ve devlet olarak tanınmışlardı.

Nihayetinde, 19. yüzyıl pozitif uluslararası hukukunda egemenlik tanınmayla ilişkilendirildiğinde, bu hâlâ tanınan siyasi varlığın başlangıçta modern ve uygar bir hükümete sahip olduğu varsayımına dayanıyordu. Tanınma bir devlet için *devletin* işaretlerine ve erdemlerine sahip olduğunu gösteren hukuki bir süreçtir. Ancak egemenliği mümkün kılan bağımsızlık, öncelikle içsel bir gerçekliğe değil, dışsal bir evrensel hakka dayanır; Üçüncü Dünya'nın egemenlik sorunu da dışsaldır. Bu bölgelerdeki egemenlik hakkı sorununun, siyasi, askeri veya iktisadi olarak dış müdahaleler boyutu söz konusudur.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ C Raja Mohan, "Why non-alignment is dead and will not return" 12 September, 2022, <https://www.tbsnews.net/thoughts/why-non-alignment-dead-and-will-not-return-494730>, erişim tarihi: 14 Ekim 2023.

⁷⁰⁰ Jackson, Quasi-States, ... s. 534.

5.2. İktisadi Egemenlik Hakkı Üzerine

Devlet egemenliği kavramı, uluslararası iktisadi araçların ve başlıca uluslararası iktisadi kurumların çoğalmasından dolayı giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Hem güney hem de kuzeydeki devletler, birbirine bağımlı bir dünyada küresel iktisadi verimliliğe ulaşmak için iktisadi ve sosyal politikaları üzerindeki kontrolü ne ölçüde bırakmaları gerektiğini yeniden inceliyor ve tartışıyorlar. Temel uluslararası iktisadi kurumların, yani DTÖ, DB ve IMF'nin işleyişiyle ilgili olarak, devlet egemenliği konusu ciddi bir şekilde yeniden tartışılmaktadır.⁷⁰¹

Genel olarak egemenlik Avrupa'da modern ulus devletlerin yükselişiyle ilişkili entelektüel, sosyal, politik ve iktisadi değişiklikleri yansıtan diğer normlarla yakından bağlantılı hale gelen bir kavram olarak değerlendirilirken, zamanla egemenliğin anlamı ve statüsü farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi, egemenliğin kim tarafından ve kimin adına talep edilebileceği meselesinin karışıklığı, self-determinasyon normuyla bağlantılıdır. İkincisi, egemen devlet, büyük ölçüde *Avrupa Aydınlanması* terimleriyle anlaşılan ideal veya iyi siyasi ve toplumsal düzenlemelerin gerçekleştirileceği yer olarak görülmeye başlandı. Üçüncüsü de modern devletler için en önemlisi, egemen devlete sahip olmak, maddi refah ve iktisadi kalkınma arayışıyla yakından bağlantılı hale geldi. Bu normatif taahhütler arasındaki karmaşık ve istikrarsız ilişki, genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını yeni kazanan birçok devlete tanınan kırılgan egemenliği tehdit etme potansiyeline sahip olmuştur.⁷⁰²

Egemenliğe dair temel argüman, devletlerin egemenliği, egemenliğin temel bileşenleri olarak görülen belirli hakları veya yetkileri zayıflatacak şekilde kullanmamaları gerektiği üzerinedir. İktisadi egemenliğin bileşenleri de ana hatlarıyla self-determinasyon hakkına ve müdahale etmeme ilkesine dayanır. Bu ilkelerin tüm devletler tarafından uygulanması beklenir. Ancak güçlü ekonomileri olan ülkeler,

⁷⁰¹ Not: Üçüncü bölümde, egemenlik konusunu tartışırken, bu konuyu Slaughter'ın *dağıtılmış egemenlik* kavramı üzerinden ele almıştık.

⁷⁰² David Williams, "Aid and sovereignty: quasi-states and the international financial institutions", *Review of International Studies* (2000), 26, 557–573, British International Studies Association, s.558.

zayıf devletlerin iktisadi egemenlik haklarını aleni şekilde olmasa da ihlal edebiliyorlar.⁷⁰³

Mesela İkinci Dünya Savaşı devam ederken bazı toplumlar bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. O dönemde henüz, küresel bir ekonomi ya da liberalizmin ekonomi programları gündem de dahi değildi. Ancak güçlü devletler, yeni bağımsız olan devletleri tanımak için egemenliklerinden ödün verme şartı koşuyorlardı: ABD, 1941 yılında Birleşik Krallık tarafından, Suriye ve Lübnan'ı bağımsız devletler olarak tanımaya davet edildiğinde, ABD'nin, bu iki ülkenin iktisadi bağımsızlığı ile ilgili bazı tereddütleri olmuştur. Bu yüzden ABD, Fransa ile 'bağımsız' Suriye ve Lübnan'daki mandalar konusunda anlaşma yapmıştır. Buna göre, Amerikan petrol şirketleri bu ülkelerdeki kaynaklara, Fransa'nın onayı ile istediği gibi erişebilecekti. Görüldüğü üzere bağımsız iki ülke olan Suriye ve Lübnan'ın iktisadi kaynakları üzerinde, Amerika ve Fransa anlaşma yapmıştır. Böylece Suriye ve Lübnan, bağımsız birer devlet olarak tanınmış olsa da her ikisinin iktisadi faaliyetleri üzerinde başka devletler zaman zaman söz sahibi olabilmişlerdir. Başka bir deyişle, yeni bağımsız devletlerin iktisadi self determinasyon haklarının 'etkililiği' veya 'bağımsızlığı' Batılı devletlerce aşındırılmaktadır.⁷⁰⁴

Belirli düzenlemelerin ve yetkilerin her devletin iç egemenliğiyle ilgili olduğu konusunda genel bir mutabakat vardır. Özel mülkiyetin millileştirilmesi bir örnek olabilir. Benzer şekilde, devletlerin dış baskı veya müdahale olmadan kendi iktisadi sistemlerini seçmek. İthalatta telafi edici veya anti-damping vergileri uygulamak ve malların bölge içinde satıldığı fiyatları düzenlemek de bu kapsama girer. Örneğin, belirli sınırlar dâhilinde, devletlerin hangi devletlerle ticaret yapacaklarına karar verme hakkı vardır. Ancak her durumda, bir hakkın bir devletin iktisadi egemenliği kapsamında olduğunun belirlenmesinin sonucu aynıdır. Bu, söz konusu hakkın, müdahale etmeme ilkesi, bir devletin iç işlerine kasıtlı olarak müdahale etmeyi veya bu hakları başka bir devletin çıkarlarına tabi kılmaya zorlamayı yasaklar.⁷⁰⁵

⁷⁰³ A. V. Lowe, "The Problems of Extraterritorial Jurisdiction: Economic Sovereignty and the Search for a Solution" *The International and Comparative Law Quarterly*, Oct., 1985, Vol. 34, No. 4 (Oct., 1985), pp. 724-746, s. 740.

⁷⁰⁴ A. V. Lowe, a.g.e., s.741.

⁷⁰⁵ A.g.e., s.742.

Anlaşıldığı üzere egemenlik kavramının merkezinde bir devletin kendi ekonomisinin yapısını düzenleme hakkının yer aldığı açıkça görülecektir. Kendi topraklarındaki tüm işletmelerin faaliyetlerini ve kendi topraklarındaki ticaret şartlarını düzenleme hakkı gibi yan haklar da olabilir.⁷⁰⁶

Neoliberalizmin araçları olarak bilinen uluslararası kuruluşların küresel iktisadi düzene hakim oldukları ve böylece klasik devlet egemenliğinin geri planda kaldığı görüşü, artık özellikle uluslararası ekonomi hukuku alanında sıkça tartışılan akademik konular arasındadır.⁷⁰⁷ Güçlü ülkeler İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrası süreçlerde genellikle siyasi egemenliklerine dayanarak zayıf ülkeleri tahakkümleri altına alırken özellikle sömürgecilik sonrası dönemde, küreselleşen ile birlikte egemenlik uygulama alanı ve araçları değişmiştir.

Bundan sonra, iktisadi egemenlik konusu ile devam edilecektir. Bu konuyu iki taraf açısından inceleyeceğiz. İlki, uluslararası örgütlerin gelişmiş ülkeler için anlamı; ikincisi ise uluslararası örgütler için Üçüncü Dünya'nın yani Jackson'a göre egemen olamayan toplumların anlamı ve onların iktisadi anlamda egemen olma(ma) durumu.

İktisadi egemenlik tanımına, *Uluslararası İktisadi ve Sosyal Haklar Sözleşmesi* 'nde (1966), tanımlanan iktisadi self determinasyon hakkı üzerinden de ulaşabiliriz: Tüm halklar, karşılıklı yarar ilkesinden kaynaklı olarak tüm yeraltı zenginliklerini, uluslararası yükümlülükler uygun şekilde kullanma hakkına; iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerini de özgürce sürdürme haklarına sahiptirler; anlaşma tarafı devletler, halkların bu hakkı kullanılmasını ve geliştirmelerini teşvik edecekler ve bu hakka saygı göstereceklerdir. Bu durumda iktisadi egemenlik hakkının, ülkelerin kendi ulusal kaynaklarını ve yeraltı zenginliklerini, kendi devletlerinin ve toplumlarının faydasına istedikleri şekilde kullanma hakkı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak Üçüncü Dünya'nın çeşitli nedenlerden dolayı iktisadi egemenlik hakkını olması gerektiği gibi kullanamadığı gerçeği genellikle iki şekilde gerekçelendirilir: Birincisi özellikle TWAIL'ciler tarafında iddia edilen, kalkınmış ülkelerin, Üçüncü Dünya'nın

⁷⁰⁶ A.g.e., s.743.

⁷⁰⁷ Bkz. *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, Edited by Wenhua Shan Penelope Simons And Dalvinder Singh, Published in North America (US and Canada) by Hart Publishing, US-Canada, 2008.

iktisadi egemenlik haklarını çeşitli siyasi ve iktisadi araçlarla ihlal etmesi; İkincisi de mağdurların sorumluluğu bakış açısıyla Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi veya siyasi egemen olmak için yeterli özelliklere sahip olmadığı ve imkânları kullanamadığı yönündeki eleştirel yaklaşımdır.

Robert Jackson'ın Üçüncü Dünya ülkelerinin egemenlik durumlarını *negatif egemenlik* ve devlet olma durumlarını da devlet-benzeri (*quasi-states*) olarak nitelendirdiğinden ve bu devletlerin egemen olmak konusunda başarılı olmadıklarından bir önceki bölümde bahsedilmişti. Jackson 1990 yılında yazdığı *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, And The Third World (Yarı-Devletler: Egemenlik, Uluslararası İlişkiler ve Üçüncü Dünya)* adlı çalışmasında, dönemin uluslararası sistemini zengin ve teknolojik olarak gelişmiş Kuzey ile fakir ve geri kalmış Güney arasında bölünmüş bir dünya olarak tarif etmiştir. O dönemdeki Kuzey-Güney ayrımının çağdaş uluslararası sistemin baskın algısı olarak Doğu-Batı çatışmasına rakip olduğunu, hatta onu geride bıraktığından bahsetmiştir. O dönem henüz öngörülemez olsa da ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş'ın bitirilmesine dair yapılan silahların azaltılması ve diyalogların artırılmasına dair hamleler birlikte, zamanla Kuzey-Güney çatışmasının ortadan kaldırılma ihtimalini pek gerçekçi bulmaz. Ona göre az gelişmişlik diplomasi ve uluslararası ilişkilerle çözülecek bir konu değildir. Az gelişmişlik iktisadi, sosyal, kültürel hatta psikolojik gerçeklere dayanan bir durumdur ve muhtemel süresiz olarak devam edecektir.⁷⁰⁸ Jackson'ın 1990'lı yıllarda az gelişmişliğe dair öngörüsü, 21.yüzyılda yer alan az gelişmiş ülkeler kategorisi ile maalesef karşılık bulmuştur denilebilir.

İkinci Dünya Savaş'ından sonra, 1966 yılında BM kararıyla, *İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi* ile birlikte bağımsızlıklarını yeni kazanan toplumların dünya siyasi ve iktisadi düzenine entegrasyonu için uluslararası hukuk katkı sağlamıştır. Bunun dışında az gelişmişliği bertaraf etmek amacıyla çeşitli uluslararası iktisadi anlaşmalar da yapılmıştır. Yine Jackson'a göre, Üçüncü Dünya ülkeleri hükümetlerinin bu imkânları değerlendirecek kapasiteleri henüz yoktu; ancak Batı'nın ve Kuzeyin silahlanma, teknoloji bilim politik ekonomi ve insan çabası dünyanın diğer bölgelerini geride bırakacak şekilde ivme

⁷⁰⁸ Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations...* a.g.e., s.2-3.

kazanmaya devam ediyordu. Dolayısıyla Kuzey- Güney ayrımı onlarca yıl hatta nesiller boyunca uluslararası sistemin en belirgin özelliği olarak kalabilirdi.⁷⁰⁹ Aslında sömürgecilik döneminin sona ermesi zengin-fakir/ Kuzey-Güney ayrımını net bir şekilde ortaya çıkardığı gibi Batı emperyalizmini de kurumsallaştırmıştır.

Robert Jackson sömürgecilik sonrasında uluslararası sistemde ortaya çıkan bir ikileme dikkat çeker. Egemen devletlerin gelişmişlik ve az gelişmişlik açısından farklılaşması, sonuç olarak uluslararası ilişkiler pratiği ve teorisi üzerinde etkili olmuştur. Sömürgecilikten kurtulmanın bir sonucu olarak egemen olan devletler ve iktisadi olarak kalkınan ya da kalkınamayan devletler büyük ölçüde ayrılmış ve kalkınma birçok toplum için bir beklenti veya hedef haline gelmiştir. Üçüncü Dünya devletleri, uluslararası toplumdan özellikle de gelişmiş ülkelerden ekonomilerini geliştirmek ve halklarının yaşam standartlarını yükseltmek için mali ve teknik yardım veya borç almışlardır. Her egemen devlet için geçerli olan müdahale etmeme ilkesine rağmen, zengin ülkelerin yardım edilen ülkelerin bir şekilde iç işlerine dâhil oldukları görülmüştür. Bu durum çağdaş uluslararası ilişkilerin normatif yapısında ortaya çıkan gerçek bir ikilemdir.⁷¹⁰

Sömürgecilik sonrası ortaya çıkan bir diğer durum ise Üçüncü Dünya ülkelerini kalkındırmak ve küresel iktisadi sisteme dâhil etmek için ortaya çıkan uluslararası organizasyonlarda dikkate değer bir artışın olmasıdır. Egemen devlet olmakla ilişkilendirilen en önemli norm ister sosyalist ister kapitalist terimlerle anlaşılsın, iktisadi kalkınmanın peşinde olmaktır. Egemen bir devlet olmak, artık ulusal iktisadi proje diyebileceğimiz şeyin peşinde koşmakla yakından bağlantılıdır ve egemen bir devletin hükümeti olmak, halkın maddi refahını sağlama görevini gerektirir. 21. yüzyılda, büyük çoğunluğu iktisadi kalkınma ve maddi refahla ilgilenen hükümet faaliyetlerinin büyük ölçüde genişlemesiyle giderek bu türden çabalar daha önemli hale geldi. Devlet, gayri safi milli hasılayı teşvik eden bir ulusal ekonomi politikası ve bir ulusal refah programı anlamına gelen ulusal refah sorumluluğu ile yetkilendirilmiştir. Bu o kadar yaygın hale geldi ki yoksul ve iktisadi açıdan gelişmemiş devletler bile ulusal refah programları yapmışlardır. Bu, iç politika için

⁷⁰⁹ A.g.e., s. 110.

⁷¹⁰ A.g.e., s. 111.

merkezi bir norm haline geldiği gibi giderek genişleyen uluslararası örgütler ve uygulamalar da bunu ifade etmeye başladı. Bunlar, IMF, Dünya Bankası, DTÖ ve ILO gibi işlevsel kuruluşlardan, uluslararası iktisadi faaliyeti düzenlemek ve genişletmek için tasarlanmış çok sayıda anlaşma ve protokole kadar uzanır.⁷¹¹ Gelişmiş ülkelerin bu kurumlarla olan ilgisinden kısaca bahsetmek gerekir.

Günümüzde uluslararası ticaret alanında çok taraflılık esas olarak DTÖ mekanizması tarafından temsil edilirken, tek taraflılık büyük ölçüde devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden tek taraflı eylemleriyle yansıtılmaktadır. Mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda ve tarihten dersler çıkarıldığında, tüm devletlerin çok taraflılık doğrultusunda hareket etmesi halinde bunun mutlaka barış, özgürlük ve güvenliğe faydası olacağı ve dolayısıyla kalıcı bir küresel barışın garanti altına alınacağı söylenebilir. Ancak, eğer bir devlet, özellikle de bir süper güç, inatla tek taraflı bencillığe tutunursa, bu kesinlikle barışa, özgürlüğe ve güvenliğe zarar verir ve küresel barışı riske atma ihtimali çok yüksektir.⁷¹²

Ekonomik Birleşmiş Milletler olarak da bilinen DTÖ 1995 yılından beri faaliyet göstermektedir. Bu demek oluyor ki küresel çok taraflılığın dünya ticaret sistemi istikrarlı bir büyüme izliyor. Ancak küresel taraflılığa genelde, düşmanca tutum alan ABD'den kaynaklanan güçlü tek taraflılık, DTÖ'nün, çok taraflılığın temsilcisi olmasına müsaade etmemektedir. Yıllar boyunca ABD, iktisadi hegemonik olarak tek taraflılık statüsünü sürdürmek amacıyla küresel çok taraflılığın sağlamlaşmasını ve güçlenmesini engellemek için sıklıkla engeller dayatırken, onun en önemli aracı DTÖ oldu. Bu tek taraflı davranışlar, özellikle ABD egemenliğini savunma, ABD çıkarlarını koruma ve ABD yasalarını uygulama kisvesi altında yürütüldü. Bunun bir kanıtı, ABD Ticaret Yasası'na dayanarak Mart 2002'de DTÖ içinde, özellikle uluslararası çelik ticareti alanında başlattığı anlaşmazlıklar zinciridir.⁷¹³ Bu örneğe çalışmamızda yer vermemizin nedeni bir uluslararası örgüt üzerinden devletlerin nasıl egemenlik çatışması yaşadığını göstermektir.

ABD ile diğer DTÖ üyeleri arasında özellikle, 1998-2004 yılları arasında çatışmalar meydana geldi Çatışmaların özü, ABD iktisadi hegemonyası ile diğer devletlerin

⁷¹¹ Williams, a.g.e., s.565.

⁷¹² An Chen, "Trade as the Guarantor of Peace, Liberty and Security?" *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, Edited by Wenhua Shan Penelope Simons And Dalvinder Singh, s.87.

⁷¹³ A.g.e, bkz. 2. Dipnot. WTO Final Panel Report, WT/DS248/R-WT/DS259/R (Jul 11, 2003), available at http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/distabase_e.htm [hereinafter US–Certain Steel Products].

iktisadi egemenliği arasındaki karşıtlıktan kaynaklanmıştır. ABD, sahip olduğu iktisadi hegemonyayı sŭrdŭrmek ve genişletmek için tek taraflılığını uygulamaya devam etmek istemiştir. Kısaca bahsetmek gerekirse, 2001'de ABD, elik endŭstrisinin ithal elik ūrŭnleri tarafından ciddi şekilde zarar gŭrdŭđŭ gerekçesiyle, Uluslararası Ticaret Komisyonu'na (USITC) yetki vermiştir. Komisyon ABD'ye elik ihraç eden yirmiden fazla ūlkeyi incelemeye aldı ve komisyondan çıkan sonuçlara dayanarak, ABD, ithal edilen elik ūrŭnlerine ū yıllık kota sınırı veya ek vergi getirilmesini içeren bir koruma önlemi duyurdu. Bu ek vergiler Mart 2002 tarihinden itibaren yŭrŭrlŭđe girecekti. Ancak bu duyuru zarar gŭrecek olan devletlerden şiddetli bir kınama aldı ve bir ticaret savaşı başlattı.⁷¹⁴

Mart 2002'den önce Avrupa Komisyonu (AK) ABD'ye karşı misilleme olarak kullanabileceği malların listesini çıkardı. Bŭylece AK, ABD'nin ithalat vergisine karşı 2.5. milyar Euro değerinde ek vergi uygulamayı amaçlıyordu. Japonya, Gŭney Kore, Çin, İsviçre, Norveç, Yeni Zelanda ve Brezilya da ABD'nin tek taraflı önlemlerinden zarar gŭrdŭ. Taraflar DTŖ'de ayrı bir panel kurulmasını talep etti. 2002'de *Anlaşmazlık Ŗzŭmŭ Kuralları ve Prosedŭrleri Anlayışının (DSU)* maddelerine gŖre, řikāyetilerin talebi incelenmeye alındı. 2003 yılında panelin nihai raporu, ABD'nin uyguladığı koruma önleminin genel anlaşma hŭkŭmlerine aykırı olduğu ydu. Ŭye ūlkeler ABD'nin bu sonuca uymasını isteseler de ABD, panelin kararına uymak yerine temyiz etme niyetini açıkladı. Buna karşılık Çin ve AB gibi aktŖrler de ABD'nin DTŖ kararını kabul etmemesi durumunda misilleme önlemleri hazırladıklarını ve bu konuda bir liste oluşturduklarını belirttiler.⁷¹⁵

1994'ten 2003'e kadar olan sŭre zarfında iktisadi egemenlik ūzerindeki kısıtlama ve karşı kısıtlama etrafında dŖnen bu tartışmalara literatŭrde *Bŭyŭk 1994 Egemenlik Tartışması* denilmektedir. Bu tartışmaların, ABD'nin iktisadi hegemonyası ile diğer ūlkelerin iktisadi egemenlikleri arasındaki çatışmaları temsil ettiği kabul edilir. Ŗzellikle, ABD'nin gŭlŭ konumunu korumak, daha az gŭlŭ ūlkelerin iktisadi egemenliğini zayıflatmak ve zayıf ūlkelerin kazanılmış iktisadi egemenliğine zarar vermek için ifte standart uyguladığını vurgulanır. Sonuç olarak ABD'nin tek taraflılığı

⁷¹⁴ An Chen, a.g.e., s.89

⁷¹⁵ A.g.e., s. 90

ile Dünya Ticaret Örgütü'nün çok taraflılığı arasındaki çatışmalar en az üç büyük turda gerçekleşti. Üç turun sonucunda ortaya çıkan şey: ABD iktisadi hegemonyasına karşı çıkılması, Amerika'nın ABD çıkarlarını koruma ve ABD yasalarını uygulama maskesi altında egemenlik tahakkümünde bulunması. 1994'teki egemenlik üzerine yapılan bir tartışmanın süper güç olan Birinci Dünya içinde patlak vermiş olması nedeniyle konunun ilgi gördüğünden bahsedilebilir.⁷¹⁶

Bu egemenlik tartışması ışığında, ABD tek taraflılığının, gönüllü olarak uluslararası ticaret arenasından ayrılmayacağı veya otomatik olarak eski rotasından çıkmayacağı görülmüştür. Sonuç olarak, DTÖ çok taraflılığı ile hegemonik çatışma ne ilk ne de son olabilir; ABD'nin çağdaş dünyadaki tek süper güç olarak kurulan tek taraflı ve keyfi davranışlarını sürdürmesi durumunda, ABD tek taraflılığı ve DTÖ çok taraflılığı arasında daha fazla uyuşmazlık konusu kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Peki, bu koşullar altında egemenler ile karşı karşıya kalan/kalacak olan Üçüncü Dünya ülkeleri kendi iktisadi egemenliklerini ve ilgili adil haklarını korumak için çağdaş iktisadi hegemonya ve tek taraflılıkla mücadelede edebilir mi? İktisadi küreselleşme güç kazandıkça küçük ve zayıf ulusların çıkarına hizmet etmez. Bu durumda iktisadi küreselleşme ortamında, hegemonya ve güç politikaları hala var olduğundan, gelişmekte olan ülkelerin ulusal egemenliklerini, güvenliklerini ve çıkarlarını korumaları hala zordur.⁷¹⁷

DTÖ üzerinden bir anlaşmazlık sonucunda egemenler arasında ortaya çıkan iktisadi çatışmalardan bahsettik. Bu süreçte çatışmanın tarafı olan ülkelerin kotalar veya vergiler yüzünden maddi zarara uğradığı aşikardır. Ancak hepsi birer gelişmiş ülke olduğu için en azından toplumlarına yansıyan ciddi iktisadi zararlar sonuçlanmamıştır. 1947 yılında kurulan GATT'ın 1994 yılında DTÖ olarak güncellendiği ve küresel sisteme uygun bir uluslararası ticareti devletler arasında mümkün kılmak adına yapının oluşturulduğu bilinmektedir 1944 yılında IMF ve 1947'de de DB de uluslararası iş birliği, sürdürülebilir ekonomi ve küresel yoksulluğu engellemek için benzer amaçlarla kurulmuştur.

⁷¹⁶ A.g.e., s.139.

⁷¹⁷ A.g.e., s.143-144.

Bu çerçevede, bu örgütlerin oluşturulmasının yanı sıra, Üçüncü Dünya devletlerinin kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla uluslararası finans ve teknoloji transferi ve uluslararası ekonomi kurallarında reformlar yapılmıştır. Bu durum nedeniyle, ‘Üçüncü Dünya dış yardımın eseridir. Dış yardım olmadan Üçüncü Dünya olmaz’ iddiaları da ileri sürülmüştür. Bu, ifade çok abartılı ve çarpıtılmış da olsa kısmi de olsa bir gerçekliği vardır; çünkü Üçüncü Dünya dış yardım olmadan da var olabilir; ama onun varlığı, karşılıklılığa ve sözleşmeye dayanan uluslararası ticaret hukukunun aksine, devletlerin pozitif haklarına dayanan uluslararası kalkınma hukukunun temelini atmıştır. Yoksul devletlerin varlığı, uluslararası iktisadi ilişkilerde klasik karşılıklılık kuralına tam anlamıyla meydan okumaktadır; çünkü bu tür devletler karşılık iktisadi ilişkiler kuramıyor ve üstelik de birçoğu iktisadi açıdan Kuzey’e hâlâ bağımlı durumdadır.⁷¹⁸

Üçüncü Dünya ülkelerinin egemenliği, uluslararası toplum tarafından, bu devletlerin resmen egemen olarak tanınması, onların iç işlerine müdahale edilmemesi ve bu devletlerin uluslararası sisteme diğer modern devletler gibi diplomasi ve uluslararası örgütlere üyelik gibi prensipler temelinde desteklenmiştir. Buna ek olarak, gelişmiş ülkeler ve yeni kurulan uluslararası kuruluşlar da iktisadi kalkınma görevinde yeni devletlere yardım etmeyi, ancak prensipte yönlendirmemeyi görev edindiler. Bu karmaşık normlar ve uygulamalar demeti, gelişmekte olan ülkeler ile uluslararası finans kuruluşları arasındaki ilişkinin başlangıçta nasıl tasarlandığına da yansdı. Gelişmekte olan ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesi DB’nin anlaşma maddelerinde yer aldı. DB’nin rolü bir uzman ve dolayısıyla tarafsız bir iktisadi danışman olmaktı.⁷¹⁹

Ancak bu durum Jackson’ın da iddia ettiği gibi devletleri hem egemen olarak tanımlayıp iç işlerine karışmama ilkesi benimseyip diğer yandan da kendi ulusal iktisadi ihtiyaçları için yardımcı olmak çelişkili bir durumdur. Bu durum onları tam bağımsız egemen olmak yerine yarı devlet statüsüne hapsedmektedir. Her ne kadar devlet egemenliğinin özü ile iktisadi kalkınma arasındaki gerilim gelişmekte olan ülkelerle sınırlı olmasa da onlar arasında kesinlikle daha kroniktir.⁷²⁰

⁷¹⁸ Jackson, a.g.e., s. 112.2

⁷¹⁹ Williams, a.g.e., s.565-566.

⁷²⁰ A.g.e., s.566.

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler ile uluslararası finans kuruluşları arasındaki ilişkiler, belirli bir iktisadi kalkınma hedefi üzerine belirlendi. 1970'lere kadar iktisadi kalkınmanın büyük ölçüde artan yatırım, teknoloji transferi ve iyileştirilmiş eğitim ve sağlık hizmetleriyle sağlanacağı düşüncesi söz konusuydu. Bununla birlikte, kalkınmaya ilişkin hâkim düşünce, makro iktisadi politika ortamını veya bir toplumun siyasi ve kurumsal çerçevesini iktisadi kalkınmanın önemli belirleyicileri olarak görmüyordu. Bu bağlamda da uluslararası kuruluşlar, iktisadi kalkınmanın birçok bileşeniyle iç işlerine müdahale etmeme gerekçesiyle ilgilenmediler. Bununla birlikte, egemenlik taahhüdünün, ideal politik ve toplumsal düzenlemelerle birlikte mümkün olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir.⁷²¹ Yani ülkelere sadece iktisadi destek vermek ve bu ülkelerin de bu destekleri bir nevi sadece bir sürelik geçim kaynağı olarak görüp ileriye dönük yatırımlar yapmamaları bu döngünün on yıllarca aynı şekilde devam ettirilmesi onları fiilen egemen, ancak iktisadi anlamda yardıma muhtaç, bağımlı ülkeler haline dönüştürmüştür.⁷²² Bu süreçten kısaca bahsetmek gerekirse:

Bağımsızlıklarından sonra Üçüncü Dünya'nın uluslararası sisteme entegre olma süreci muhtemelen kalkınma umuduyla, ağır borçlanma altına girmeleriyle talihsiz bir şekilde başlamıştır. En başından beri sürekli borçlanan Üçüncü Dünya'nın bu durumu 1950'li yıllarda başlamıştır. Üçüncü Dünya için Batı'nın planı en basit şekilde şöyleydi: Bunlar yoksul ülkelerdir, o halde onlara yardım etmek ve finansal olarak desteklemek, sonuç olarak da kalkınmaları için borçlandırmak gerekir.”⁷²³

1950 ve 1960 yılları arasındaki bu tercih maalesef amacına ulaşamadığı gibi Üçüncü Dünyayı daha kötü hale getirdi ve bu defa da dış yardım başladı. Böyle olunca da zengin ülkeler yardıma muhtaç ülkelerin iktisadi politikalarını biçimlendirmek konusunda söz sahibi oldular. Üçüncü Dünya'nın iktisadi egemenliklerinin erozyona uğraması süreci böyle başlamış oldu.⁷²⁴ DB, kendi sağladığı fonları doğrudan kredi olarak Üçüncü Dünya'ya veriyordu. 1974 yılına kadar, verilen kredilerin yüzde 17'si tarıma, yüzde 23'ü enerjiye, 28'i de ulaşımaya dair projelerdi. Gelişmiş ülkeler

⁷²¹ A.g.e.,

⁷²² A.g.e., s.568.

⁷²³ Pascal Arnaud, *Üçüncü Dünya'nın Borçlanması*, çev., Fikret Başkaya, İletişim Yayınları, 1992 İstanbul, s.20.

⁷²⁴ A.g.e.,

çıkartlarına uygun düşen bu durumu dünya çapında yaygın hale getirdi ve DB ‘ye benzer kurumlar 1959 ve 1969 arasında, *Amerikalararası Kalkınma Bankası*, *Afrika Kalkınma Bankası*, *Kayıplar Kalkınma Bankası*, *Avrupa Kalkınma Fonu* ve Doğu Avrupa’da da *Comecon Bankası* olarak ortaya çıktı. Sonuç olarak 1950-1965 arasında Latin Amerika’daki Amerikan Sermayesi 780 milyon dolardan, 2.741 milyara yükseldi. Bu sırada Üçüncü Dünya’nın ihracatı da yüzde 6 kadar arttı. 1960’larda 29,6 milyar dolardan 1972’de 79,9 milyar dolara yükseldi. Ancak; dış borçlar da yüzde 6,8 iken yüzde 9,1’e yükseldi. Üçüncü Dünya’ya yatırılan sermaye, gelirin önemli bir bölümünü yutmuş oldu: 1960’ta yüzde 16.8, 1972’de de yüzde 21.7. Görüldüğü üzere 1950’li yıllarda Batı’nın kalkınma amaçlı başvurduğu borçlandırma yöntemi iyi niyetli bir tercih değildi.⁷²⁵ Öyle ki etkisi onların lehine, Üçüncü Dünya’nın aleyhine neredeyse bir asırdır devam etmektedir.

Bu durum, yani Üçüncü Dünya’nın sürekli yardıma muhtaç olması veya borçlanması “çağdaş bir gerçeklik” haline bürünmüştür. Uluslararası örgütlerin hızla çoğaldığı dönem olan 70’lerin sonunda özellikle Sahra altı Afrika ekonomilerindeki hızlı gerileme, onların dış yardıma olan bağımlılığını çarpıcı biçimde artırmıştır. 1980’de yardımlar Afrika’nın Güney’inin tamamında GSMH’nin yalnızca yüzde 3,4’ünü oluşturuyordu. 1994’te bu oran yüzde 16,3’e yükseldi. DB’nin yüksek düzeyde yardıma bağımlı ülke tanımı, yardımın GSMH’nin yüzde 10’undan fazlasını oluşturduğu ülkedir. 1980’de bu tür 14 ülke vardı; ancak 1994’e gelindiğinde bu sayı daha fazla yükseldi. Ne var ki bu ülkelerin tamamı Sahra altı Afrika’da değildi (bunlara Haiti, Kamboçya, Nikaragua ve Nepal gibi ülkelerin dâhil olduğu belirtilmelidir.) Bankanın 'Düşük Gelirli Ekonomiler' olarak sınıflandırdığı ekonomilerin büyük kısmı yardıma bağımlı bir durumdaydı. Bu ülkelerden bazıları için yardım, bugün dahi GSMH’nin yüzde 25’inden fazlasını oluşturmaktadır (Mozambik, Tanzanya, Burundi, Malavi, Ruanda, Sierra Leone, Nijer, Burkina Faso, Haiti, Moğolistan, Moritanya, Kongo ve Gine-Bissau). Ayrıca, yardım akışlarının GSMH’nin yüzde 5 ile yüzde

⁷²⁵ Ag.e., s.24

10'unu oluşturduğu 17 ülke de bulunmaktadır. Farklı sektörlerde yardım bağımlılığının boyutunda da keskin bir artış olmuştur.⁷²⁶

1990'da bağışçıların katkıları, Malavi'nin sağlık sektörü bütçesinin yüzde 85'ini oluşturuyordu. Dünya Bankası, yardıma bağımlılığı en yüksek olan ülkelerde yardımların artık yerli yatırımlara ek olarak görülemeyeceğini söyledi. Ancak bu yardımlar yönetimlerin ve hükümetlerin sürekli işleyişi haline gelmiştir. Öyle ki sermaye bütçelerinin büyük bir kısmı ve hükümetlerin cari bütçelerinin büyük bölümü doğrudan veya dolaylı olarak yardım kaynakları tarafından finanse edilmekteydi. Kısacası birçok hükümet dış kaynaklara bağımlı hale gelmiştir.⁷²⁷

Yardıma büyük ölçüde bağımlı olan bu ülkelere yapılan mali yardımlar, başta IMF ve DB olmak üzere, çok taraflı kaynaklardan sağlanmaktadır. 1995'te, çok taraflı kuruluşlara olan borç, Sahra altı ülkelerinin toplam borcunun yüzde 25'ini oluşturuyordu ve yardıma ağır düzeyde bağımlı bazı ülkelerin çok taraflı yardım yükleri, toplam borç yükünün yüzde 50'sinden fazlasını oluşturuyordu. Mesela, Ruanda'nın borcunun 80'i çok taraflı kuruluşlardı. Bazı açılardan IMF ve DB tarafından dağıtılan para miktarından daha önemli olan şey, iki Bretton Woods kurumunun, dünyaya yapılan yardım akışının büyük bir kısmını yönetmesidir. IMF ve DB ile anlaşması olmayan ülkelerin diğer ikili yardım akışlarını alma olasılıkları son derece düşüktür. Dünya Bankası, Sahra altı Afrika'ya yapılan yardımın yüzde 75'inin kontrol altında tutuyor. Dış yardıma olan bu aşırı bağımlılık, bu kurumlara dolayısıyla bu kurumların yönteminde etkili olan güçlü ülkelere, yardıma bağımlı hükümetler üzerinde baskı oluşturma ve onları etki altına alma fırsatı sağlıyor. Gelişmekte olan ülke hükümetleri, uluslararası finans kuruluşlarının görüşüne göre hem iktisadi kalkınma hem de arzu edilen siyasi ve sosyal düzenlemelerin sağlanması açısından devlet egemenliğinin amaçlarını yerine getirememişlerdir. Burada hükümetler eleştirilse de onların iktisadi politika konusunda deneyimsiz oldukları da göz ardı edilemezdi.⁷²⁸

⁷²⁶ Bkz., World Bank, World Development Report 1997, s. 218–219, <https://digitallibrary.un.org/record/265911#record-files-collapse-header>, erişim tarihi: 4 Kasım 2023

⁷²⁷ A.g.e.,

⁷²⁸ Williams, a.g.e., 567.

Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin dünü ile gelişmiş ülkelerin dünü aynı değildir. Gelişmiş ülkelerin tarihlerine bakıldığında, hiçbir zaman azgelişmiş kategorisinde olmadıkları görülür. Onlar sürekli gelişim halindeyken aynı zamanda da azgelişmiş ülkelerin sürekli geri kalmalarını da sağladılar. Gelişmişliğin ve iktisadi kalkınmanın temel şartları arasında sanayileşmek vardır. Bunun şartı da teknoloji üretmek ve üretilen teknoloji ile de ekonomiye katkı sağlamaktır. Kalkınmanın en basit formülü bu şekildedir. Kendi teknolojisine sahip olmayan bir ülke bunu dışardan ithal ederek kalkınmaya kalkarsa, ki bu az gelişmiş ülkelerin sıklıkla ve istikrarla düştüğü hata olur. Bunun sonucunda ortaya, sömürge altında olmayan ama iktisadi olarak bağımlı toplumlar çıkar.⁷²⁹

Bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler iktisadi kalkınma için Batı'yı taklit ediyorlardı ya da onların önerdikleri yöntemleri uyguluyorlardı. Batı'nın önerileri veya rehberliğinde tercih edilen ekonomi modellerinin uygulanması için Batı'dan finans, mali ve teknolojik yardım alınması gerektiği özellikle vurgulanıyordu. Buradaki asıl amaç sömürge sonrası ülkelerin iktisadi bağımsızlığı değil aksine onları Batı'nın hegemonyasından kopmasının önüne geçmek olduğu zamanla daha iyi anlaşılacaktı. Batının ilk adımı hibe yardımıyla bulunmak oldu. Daha sonra DB, IMF, OECD gibi kurumların verdiği krediler ile bu bağımlılığın temelleri atıldı. Bu şekilde azgelişmiş ülkeler, bağımlı ve dışlayıcı özelliğe sahip büyüme modellerini uygulamaya çalıştılar. Ancak bu büyüme modellerinin en önemli şartı borçlanmayı zorunlu hale getirmesiydi. Öyle ki azgelişmiş ülkelerin borçları sürekli artmaktaydı. Buna rağmen kalıcı ve geleceği güvence altına alacakları önemli bir iktisadi büyüme de yoktu. İçinde, Sahra altı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin olduğu azgelişmiş toplumların dış borçları 1971 yılında 100 milyar dolar, 1980'de 500 milyar dolar, 1987'de 1190 milyar dolar, 1991 'de de 1300 milyar doların üstündeydi. Bu dış borçlanmanın Üçüncü Dünya ülkelerine sosyo-iktisadi sonuçları olmuştur. Aşırı borçlu ülkelerde yağmalar, suçluluk oranları, yoksulluk ve her alanda sefaletin artışı gibi durumlar baş göstermiştir.⁷³⁰

1990'ların başlarından itibaren Üçüncü Dünya'nın, uluslararası örgütlere olan kredi borçları nedeniyle ulusal egemenlik erozyonuna uğradığı, uluslararası ekonomi ve

⁷²⁹ Fikret Başkaya, *Azgelişmişliğin Sürekliliği*” İmge Kitabevi, Kasım, Ankara, 1991, s. 38-40.

⁷³⁰ A.g.e., s.147-150.

politikanın yeniden düzenlendiği karmaşık bir süreci temsil etmektedir. Küreselleşme güzellemesi yaparak, tek bir dünya toplumuna doğru gidildiğini düşünenlere karşı, bazı toplumlar için küreselleşmenin vahim sonuçları söz konusudur. DB'ye göre gelişmekte olan ülkeler için özelleştirmelerin, serbest piyasaların ve devlet harcamalarındaki kesintilerin, iktisadi ilerlemeye yönelik vaatlerin aslında, Güney'in serbest piyasaya karşı çıkamayacağının bir gerçeğidir; yani küreselleşmenin egemenlik kavramı üzerindeki etkisi, Güney toplumlarının işlerine daha fazla müdahaleyi meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.⁷³¹

Sonuç olarak 1990'lı yıllar neoliberalizmin etkisiyle Üçüncü Dünya ülkelerinin iç iktisadi egemenliklerini de kaybetmelerine neden olmuştur. Mesela bu devletler uluslararası sermaye piyasasının baskısıyla, halkın isteklerine veya tercihlerine bakılmaksızın, özelleştirme, deregülasyon gibi neoliberal politikaların uygulamaya çalışmışlardır.⁷³²

İktisadi kalkınma herhangi bir toplumun refahı için çok önemlidir. Ancak bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin kalkınmasına sağlamak amacıyla uygulanan iktisadi ilerleme çözümleri sömürgecilğe özgü iktisadi eşitsizlikler sistemi olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Öyle ki gelişmemiş ülkelerin metropol ekonomisine dezavantajlı koşullarla sistematik entegrasyonu, koloni döneminden daha da büyük bağımlılık ve kırılganlık bağları yaratmıştır.

Anghie bu durumu, kültürel farklılıkları iktisadi farklılıklara dönüştürmek, uygarlık ve uygarlık dışı kategorilerini gelişmiş ve uygarlık dışı kategorilerine dönüştürmek olan Manda projesi olarak nitelendirir. Gelişmiş ve gelişmekte olan arasındaki ayrım, Bretton Woods kurumları (BWI) gibi kurumların işleyişinin merkezi haline geldi. Bu kurumlar, öncülleri olan sistemi takip ederek, bu farklılığı kapatacak yeni teknikler geliştirmişlerdir. En önemlisi, yeni devletlerin (Üçüncü Dünya) büyük çoğunluğu, kalkınmanın nasıl başarılacağı konusunda farklılık gösterse de modernleşme ve

⁷³¹ Norman Lewis, "Globalisation and Sovereignty: Implications for the Third-World State" *Redefining the Third World*, ed., Nana Poku, Lloyd Pettiford, Peter Vale, Macmillan Press Ltd, Great Britain, 1998, s.103-104.

⁷³² A.g.e, 104.

sanayileşmenin halklarının geleceğinin anahtarı olduğuna inanıyordu ve ulus-devlet vizyonları, ileri sürülen vizyonla önemli açılardan örtüşüyordu.⁷³³

Kalkınmanın sağlanması tüm ülkeler için acil ve arzu edilir bir şeydi. Ancak Birinci ve Üçüncü Dünya'da bunun nasıl başarılacağına dair kesin çözümler olmadığı gibi bu iki farklı dünyanın gelişmişlik düzeyi de birbirleriyle eşit değildi. Yani bu farklı dünyalar sömürgeciliğin doğası ve tarihi, az gelişmişliğin nedenleri ve uygun çözüm yolları, gelişmiş ve gelişmekte olan arasındaki uçurumun nasıl kapatılacağına ilişkin çok farklı anlayışlara sahipti.⁷³⁴

Şöyle bir analize yer vermek gerekirse; Manda Sistemini⁷³⁵ benimseyenlere göre, Avrupalı olmayan dünyadaki azgelişmişliğin nedenlerine ilişkin kapsamlı ve görünüşte bilimsel bir açıklama yapılabilir. Buna göre, Üçüncü Dünya'daki kalkınma eksikliği onların kültürel, politik ve iktisadi sistemlerde yetersiz olmalarıyla ilgiliydi. Yine de sömürgeciliğin bu yetersizliklerde etkisinin olduğunu ve ilerlemeyi engellediğini inkâr etmemekle birlikte, sömürge devletlere bağımsızlık verilmesini de nihayet bir başarı olduğunu da iddia ediyorlardı. Dolayısıyla onlara göre kalkınma sorununun asıl nedeni yerli koşullar ve yetersizlikti. Bu bakış açısı, daha sonra geri kalmış toplumları modernleştirmek için gerekli olan politikaları formüle eden siyaset bilimciler ve ekonomistlerin adlandırdığı şekliyle modernleşme teorisi altında somutlaştırıldı. Manda sistemi, küresel ekonominin istikrarı ve kendi ekonomilerinin istikrarlı şekilde büyümesi için, Üçüncü Dünya'nın küresel ekonomiye entegrasyonunun en iyi yol olduğunu varsaydı. Bu amaca ulaşmanın araçları da 1940'larda ortaya çıkan uluslararası finans kuruluşları olacaktı. Birçok açıdan manda sisteminin doğrudan ardılları olarak kabul edilebilecek bu kuruluşlar, uluslararası sisteme tam ve sorumlu katılımın uygun değişiklikleri sağlayacağını ifade ediyordu. Üçüncü Dünya için kalkınma sorunu, sömürge geçmişiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıydı. Ancak bu kuruluşlar bunu görmezden gelerek, kalkınma planlarını da Üçüncü Dünya'daki sözde eksiklikler, kısmen geri kalmış sosyal ve iktisadi sistemlere atfediyorlardı. Sömürgeci güçlerin lehine olan ve sömürgecilik sonrası dönemde bile

⁷³³ Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the...* a.g.e., s.204

⁷³⁴ A.g.e., s.206

⁷³⁵ Not: Anghie çalışmalarında 'manda sistemi' kavramına, Batılıların, Üçüncü Dünya üzerinde devam ettiğini düşündüğü tahakkümü vurgulamak adına sıklıkla başvurduğunu görüyoruz.

etkisi devam edecek olan bu kalkınma planları uluslararası hukuk sistemi tarafından somutlaştırıldı, desteklendi ve sürdürüldü. Böylece Üçüncü Dünya'nın birbirinden farklı toplumları, sosyoiktisadi yapıları pek de dikkate alınmadan, bir paydada birleştirildi ve ⁷³⁶ Üçüncü Dünya'yı kalkındırmak adına onlar için faydalı olmayan ortak bir reçete uygulandı.

Böylece, uluslararası finans kuruluşları gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunun ekonomi politikalarının yöneticileri haline geldi. Bu kuruluşlar kendilerinden yardım isteyen gelişmekte olan ülkelere 'yapısal uyum programları' (SAP) yoluyla ekonomilerinin radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmalarını talep etmekteydi:

Yapısal uyum programları, geniş anlamda hükümet harcamalarının azaltılmasını, ekonominin serbestleştirilmesini, özelleştirmeyi ve devalüasyonu içerir. Bu programlar verimliliği artırmak, büyüme potansiyelini genişletmek ve iktisadi şoklara karşı dayanıklılığı artırmak için tasarlanmıştır. Bu programlar uygulandıkları toplumlar için önemli dağıtımsal sonuçlara sahiptirler ve özellikle kadınlar bu nedenle önemli dezavantajlara maruz kalmıştır. Bu tür programların eleştirmenleri ayrıca bu programların toplumun belirli ihtiyaçlarına pek az dikkat edilerek tasarlandığını ileri sürmüştür. SAP'ler çoğu zaman alıcı ülkelerdeki en dezavantajlı durumdakiler için çok büyük zararlara yol açmaktadır; sağlık hizmetleri etkileniyor, gıda ve akaryakıt fiyatları artıyor, işsizlik artıyor. Bu programların uygulandığı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde 'IMF isyanları' yaşanmıştır.⁷³⁷

Üçüncü Dünya için daha spesifik olarak, küreselleşmeyi, özelleştirmeyi ve liberalleşmeyi teşvik eden neoliberal iktisadi politikalar, üç büyük uluslararası iktisadi kuruluş olan DTÖ, DB, IMF tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bu iktisadi kuruluşların varlığı ile birlikte küreselleşme ile emperyalizm arasındaki ilişki de önemli bir araştırma konusu olmuştur. Michael Hardt ve Antonio Negri'ye göre küreselleşme, -yeni bir yönetim mantığı ve yapısı- kısacası yeni bir egemenlik biçimiydi. İmparatorluk adını verdikleri bir egemenlik, özel bir küresel düzen yarattı. Çeşitli yönlerden eski imparatorluklara benzemekle birlikte, kısmen her şeyi kapsayan karakteri nedeniyle önemli ölçüde yenidir. Samir Âmin için ise tam tersine, “küreselleşme, devrimin bir başka aşaması olarak görülebilir. Selefleriyle ortak hedefleri olan 'piyasaların genişlemesinin kontrolü, dünyanın doğal kaynaklarının yağmalanması, çevredeki emek rezervlerinin aşırı sömürüsüne ulaşmak gibi.” Daha

⁷³⁶ A.g.e., s.207.

⁷³⁷ A.g.e.,2. 245.

spesifik olarak, BS Chimni de küreselleşmeyi “yeniden sömürgeleştirme tehdidi dünyanın peşini bırakmıyor”⁷³⁸ şeklinde yorumlamıştır. 1990'larda ortaya çıktığı şekliyle küreselleşmeye, uluslararası hukuk ve kurumların üstlendiği bir dizi girişim eşlik etmiştir.⁷³⁹

Burada iyi yönetim kavramı, uluslararası hukuk ve kurumların demokratik yönetimi ve meşru yönetimi nasıl teşvik edebileceğine odaklanan daha spesifik programlar üretti. Uluslararası finansal kuruluşlar dünya nüfusunun yarısının ve hükümetlerin üçte ikisinin, onların belirledikleri politikalara bağlı olduğu gerçeğinin de yansıttığı gibi uluslararası finans sisteminin işleyişi üzerinde muazzam bir güce sahiptir. Küreselleşme, kaçınılmaz ve karmaşık bir olgudur. Genelleme yapmak pek mümkün değildir. Ancak mevcut haliyle küreselleşmenin, yaratması beklenen fırsatlara ve avantajlara rağmen Batı ile Üçüncü Dünya arasındaki eşitsizlikleri yoğunlaştırdığına dair en önemli kanıt İki Dünya arasındaki gelişmişlik farkıdır. “En azından Üçüncü Dünya devletlerinin çoğunluğu için şurası açık: Kalkınma başarısız oldu.”⁷⁴⁰

Üçüncü Dünya'nın iktisadi olarak, DB ve IMF'ye bağımlı hale gelmesi, bu ülkelerin yeniden sömürgeleştirilmesi mi yoksa dekolonizasyon mudur? Bu tablo karşısında, Üçüncü Dünya ülkelerinin geleneksel egemenlik iddiaları, artık birçok Afrika ülkesi için neredeyse anlamsız hale gelmiştir. Sömürgecilik sonrası dönemde, Batılı güçlerin BM ve çeşitli diğer uluslararası finans kuruluşlarının bayrağı altında, yönetim ve güvenlik gibi konularda, güçsüz devletler üzerinde kontrolü üstlendiği yeni bir sömürgeci dönem başlamıştır. Bu güçlerin ve kuruluşların, Afrika hükümetlerine olan ilgisi gerçekten insan haklarına saygı ve demokratik katılımı teşvik etmeye yönelik olsaydı, onların da iktisadi ve siyasi egemenlikleri nebze daha güçlü olabilirdi. Bu ülkelerin dış yardıma muhtaç olduğu gerçeğini kabul etmekle birlikte, bunu bahane

⁷³⁸ A.g.e., s.245

⁷³⁹ A.g.e.,

⁷⁴⁰ A.g.e.,

ederek güçsüz ülkeleri, özellikle ekonomik tahakküm altına alarak, onların, iktisadi egemenliklerini zayıflatmışlardır.⁷⁴¹

Hem gelişmiş olan ülkeler hem de uluslararası finans kuruluşları, gelişmekte olan ülkelerin egemenliğinin, yardım faaliyetlerinden dolayı tehdit altında olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Örneğin DB, krediler, ülke kalkınma stratejileri ve yardım koordinasyonu ile ilgili tüm kararların, alıcı hükümetlerle tartışılarak alındığı konusunda izahta bulunmaktadır. Hem uluslararası finans kuruluşları hem de gelişmiş ülkeler, gelişmemiş ülkelerin, özellikle iktisadi egemenlikleri ihlal edilmeyormuş veya zayıf değilmiş gibi tutum sergilemektedirler.⁷⁴²

Sömürgecilik döneminden sonra, henüz uluslararası hatta ulusal iktisadi politikalar uygulamaya veya etkili projeler üretecek güçlü idari yapıya sahip olmayan gelişmemiş ülkelere, Batılı ülkeler, teşvik, yatırım, kalkındırma projeleri adı altında müdahale etme fırsatı bulmuşlardır. Buna açıklama olarak da bu durumun, uluslararası finans kuruluşlarıyla gönüllü olarak sözleşmeye dayalı ilişkiler kuran hükümetlerin, eylemlerinden kaynaklandığı ve prensipte bunun devletlerin kendi yetkilerinin bir kısmını gönüllü olarak devrettiği diğer herhangi bir uluslararası anlaşmadan farklı olmadığı ileri sürülmüştür. Bu durum, egemenlikle bağlantılı olarak değişen normlar dizisinin, bir zamanlar büyük ölçüde ulusal yargı yetkisi altında olan alanlar üzerinde, otorite için devletlerle rekabet eden, etkileri giderek artan uluslararası örgütlerin nasıl oluştuğunun ve meşrulaştığının bir yansıması olarak görülmelidir.⁷⁴³

Burada sunulan devlet egemenliği tartışması, özellikle devlet egemenliğinin uluslararası toplumdaki rolünü nasıl anladığımız konusunda daha geniş anlamlara sahiptir. Devlet egemenliği tarihinin bir kısmı, diğer normlar ve fikirlerle olan ilişkisinin tarihidir. Dünyanın en fakir ülkelerinin deneyiminin, iktisadi kalkınma arayışının, uluslararası ilişkilerin normatif yapısının giderek daha önemli bir parçası haline geldiği bir gerçektir.⁷⁴⁴

⁷⁴¹ David N. Plank, "Aid, Debt, and the End of Sovereignty: Mozambique and Its Donors", Cambridge University Press, The Journal of Modern African Studies , Sep., 1993, Vol. 31, No. 3 (Sep., 1993), pp. 407-430, s. 429.

⁷⁴² Williams, a.g.e., s.572.

⁷⁴³ A.g.e.,

⁷⁴⁴ A.g.e., s. 573.

Buraya kadar, 1950’li yıllardan 1990 yılına kadar olan süreçte, Üçüncü Dünya’nın iktisadi egemenlik sürecine değinmeye çalıştık. Bu tarihler arasında, bağımsızlıklarını kazandıktan hemen sonra uluslararası sisteme dâhil olmaya çalışan daha sonra 70’lerden itibaren küresel düzenin eşitsiz ortamında kalkınma çabalarına girişen Üçüncü Dünya’nın, özellikle 80’lerde meydana gelen küresel kriz karşısındaki borçlanma krizi nedeniyle iktisadi egemenlik hakkıyla birlikte siyasi egemenlik hakkının da erozyona uğradığını anlatmaya çalıştık.

5.3. Küresel Düzeydeki Hegemonik Devletlerin ve Örgütlerin Üçüncü Dünya Ülkelerinin Mağduriyetlerindeki Rolü

Kuzey ve Güney arasındaki ayrışma Nisan 2020’de, Covid-19 pandemisiyle ortaya çıkan küresel krizle birlikte son yıllarda hiç olmadığı kadar belirgin şekilde ortaya çıktı. “Aşı ayrımcılığı” (*Vaccine apartheid*)⁷⁴⁵ dünyayı bir tarafta Avrupa ve Kuzey Amerika ile diğer tarafta çoğunluğu Latin Amerika, Asya ve özellikle Afrika olmak üzere, (ki bu bölgelerde mevcut aşılardan çok daha az bir kısmı mevcuttu) ikiye böldü. Aynı zamanda, salgına dair mali teşviklerin dağıtılması tamamen Kuzey’in elindeydi ve öncüsü de ABD idi. Bir yandan da Küresel Güney ve özellikle Afrika kıtası, virüsle mücadele için gerekli olan yüksek kamu sağlık harcamaları yüzünden daha derin bir borç krizi ile karşı karşıya kaldı. Güney Afrika, 2020’de -6 oranında en yüksek GSYİH küçülmesi yaşadı. Onu Kuzey Afrika bölgesi takip etti. IMF ve G20 tarafından yürütülen kıta borçlarının ertelenmesi veya yapılandırması girişimleri bu ülkelere pek fayda sağlamadı. Görüldüğü üzere, bağımsızlıklarını kazandıkları 1950’li yıllardan itibaren borçlu olan Afrika, yabancı alacaklıların ‘iyilikseverliğine’ bağımlı olduğu için yeni ve büyük bir küresel krizle güçlü bir şekilde mücadele edecek iktisadi egemenliğe hala sahip değildi. Küresel salgın ve neden olduğu iktisadi kriz yaşanırken bazı G20 ülkeleri, ki çoğunluğu Afrika ülkelerindendi, borçların askıya alınması için girişimlerde bulundu.⁷⁴⁶

Bu ülkeler, iktisadi faaliyetlerdeki keskin düşüşten kaynaklanan gelir kayıpları yaşadılar: Ticaretle, turizm gelirlerinde ve işçi dövizlerinde eş zamanlı olarak yaşanan

⁷⁴⁵ Radhika Desai “China’s Finance and Africa’s Economic and Monetary Sovereignty” *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* Edit. Maha Ben Gadha, Fadhel Kaboub, Kai Koddenbrock, Ines Mahmoud, and Ndongo Samba Sylla, Pluto Press, 2022, London. s. 25.

⁷⁴⁶ A.g.e.,

ve ödemeler dengesi krizlerini daha da kötüleştiren düşüşlerle karşı karşıya kaldılar. Borçların askıya alınması girişimi, ki bu bir borç iptali değildi, *Borç Ödeme Erteleme Girişimi (Debt Service Suspension Initiative, DSSI)* tarafından sadece 77 uygun ülkeden alacaklılarından, borç moratoryumu talep etmesine izin verdi. Bu ülkelerin borçlarının büyük bir kısmı çok taraflı kurumlara ve özel alacaklılarıdır. Örneğin Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Senegal ve Zambiya, Mayıs 2000 ile Aralık 2020 arasındaki dönemde borçlarının yüzde 50'sinden fazlasını ticari borçlar oluşturuyordu. Ayrıca Eurodad⁷⁴⁷ tarafından hazırlanan bir rapor, DSSI'ye uygun ülkelerin 2022 ve 2024 yılları arasında, tam da askıya alınan 2020 ödemelerinin vadesi geldiğinde 115 milyar dolar borç geri ödemesi yapmasının planlandığını rapor etmiştir.⁷⁴⁸

2020'nin sonlarında G20 tarafından, 17 Afrika ülkesinin daha borçları askıya alındı. Ancak yalnızca üç ülke borç düzenlemesi talep etti: Etiyopya, Çad ve Zambiya borçların yeniden yapılandırılması talebinde bulundular. Bir yandan da yardım etmek isteyen ülkelerin girişimleri de ABD ve İngiltere gibi güçlü ülkelerin güdümündeki kredi derecelendirme kuruluşları tarafından daha maliyetli hale getirildi. Etiyopya, G20'nin teklifini kabul etmeye istekli olduğunu açıkladığında, Fitch notları tarafından varsayılan risk bölgesi 'CCC'ye düşürüldü ve Moody's tarafından not indirimi için incelemeye alındı. Fitch'in Orta Doğu ve Afrika ülke notlarından sorumlu başkanı, Reuters'e açık bir şekilde, "G20 ortak çevresi kapsamında başvuran diğer ülkelerin Etiyopya ile aynı doğrultuda değerlendirileceğinin muhtemel olduğunu" söyledi. Bu süreçte, sadece Etiyopya'nın notu düşürülmekle kalmadı, G20'nin teklifine yanıt veren tüm ülkeler cezalandırıldı. Kredi derecelendirme kuruluşları tarafından notları düşürülen bu şirketler, aynı miktarda mevcut borç için daha yüksek faiz oranları ödemek zorunda kalacak ve sermaye piyasalarına erişim daha da zorlaşacaktı. Ayrıca program süresince başka alacaklılardan borçlanmalarına izin verilmeyecektir. Borç moratoryumundan faydalanacak olsalar da borç servisi için başlangıçta planlanan miktar yalnızca pandeminin neden olduğu kritik harcamaları (pandeminin önlenmesi, kontrol altına alınması ve yönetimine yönelik harcamalar gibi) karşılamak için kullanılabilir ve çok ihtiyaç duydukları iktisadi ihtiyaçlar için kullanılamaz. Anlaşıldığı üzere, uluslararası finansal kurumlar ve gelişmiş ülkeler, Güney

⁷⁴⁷ Bkz., <https://www.eurodad.org/>, erişim tarihi Kasım 2023

⁷⁴⁸ A.g.e, s.26.

lkelerinin borçlarını hafifletmek veya yardım etmek yerine, belirli koşullar dayatarak ve borçlanma konusunda kısıtlamalar getirerek krizi derinleştirmiş ve Güney lkelerinin iktisadi iyileşmesini engellemişlerdir.⁷⁴⁹

2007 küresel krizi sırasında, BRICS ve özellikle Çin, alternatif finansal kurumlar oluşturmaya ve kendi para birimlerinin uluslararasılaşması çabasına girmişler. 15'ten fazla Afrika hükümeti ise Batılı bankalara dolar cinsinden devlet tahvilleri satmaya karar verdi. Bağımlılıklarını azaltmak yerine Kuzey ve Batı sermaye piyasalarına daha fazla bağımlılıklarını arttırdılar. Fazla likidite ve düşük faiz ortamında getiri arayışı, Kuzey bankalarını Afrika hükümetlerine yönlendirdi. İlk bakışta bu tahvillerin faiz oranları düşük göründüğü için Afrika hükümetleri, bu yöntemi yatırımlarını finanse etmek için IMF, Dünya Bankası veya diğer koşullara bağı kalmadan, politika alanı ve daha fazla özerklik için fırsat bulduklarını düşündüler.⁷⁵⁰

Ne var ki 2015'ten beri artan faiz oranları ve bazı ihracat emtia fiyatlarında düşüşle birlikte, birçok ülke borç tuzağıyla karşı karşıya kalmaya başladı. Gana, Kenya, Angola ve Güney Afrika için borç seviyeleri 2005 ile 2015 arasında üç kat arttı. Mozambik için durum daha da kötü; borç/GSYİH oranı 2011 ile 2016 arasında %38'den %130'a ıktı. Mozambik, borcunu ödemekte zorlanarak iflas etmek zorunda kaldı. Bu ülkelerin karşılaştığı durum, kıtada genel bir temayülü gösteriyordu: Covid-19 krizi tarafından gelecek perspektifi karartılanlar, 2016 ile 2019 arasında ihraç edilen birçok Eurobond'un (tahvil), 2022 ile 2032 arasında vadesinin dolmasıyla çoğu ülke için zor bir geri ödeme dönemi başlayacaktır.⁷⁵¹

21. yüzyıl Afrika'sının ve diğer gelişmemiş ülkelerin geçmişteki yaşanmışlıklardan ders alarak gerçek bir bağımsızlık hareketini başlatmaları gerekmektedir. Bunun için önde gelen tavsiyeler şu şekildedir:

Parasal egemenlik, bir devletin kendi para birimini çıkarma hakkı, o para biriminin değerini belirleme ve değiştirme hakkı ve bu para biriminin veya herhangi bir başka

⁷⁴⁹ *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* Edit. Maha Ben Gadha, Fadhel Kaboub, Kai Koddenbrock, Ines Mahmoud, and Ndongo Samba Sylla, Pluto Press, 2022, London. Giriş bölümü, s.4.

⁷⁵⁰ A.g.e.,

⁷⁵¹ A.g.e., s.5.

para biriminin kullanımını kendi toprakları içinde düzenleme hakkı olarak tanımlanır. Bir ülkenin para hiyerarşisindeki konumuna bağlı olarak, merkezdeki ülkeler, çevredekilerden daha fazla ayrıcalıktan faydalanırlar ve daha fazla politika alanına sahiptirler. Parasal egemenlik, sadece haklar ve görevler meselesi değildir. Aynı zamanda uygun parasal ve mali politikaları yürütme yeteneğini, hedeflerini seçme özerkliğini ve bunları uygulama konusundaki yasal ve kurumsal kapasiteyi gösteren bir kavramdır. Parasal egemenlik eksikliği ve dolayısıyla parasal bağımlılık, bir ülkenin uluslararası iş bölümüne entegrasyonu ve küresel finansal mimarideki statüsünü belirler. Bir ülkenin parasal egemenliğini şekillendiren birkaç faktör bulunmaktadır:

Ülkenin yabancı sermayeye açıklık derecesi, küresel değer zincirlerine entegrasyon derecesi ve benimsenen kurumsal mali çerçeve; yani ülkenin bir merkez bankasına sahip olup olmadığı, merkez bankasının para politikası, nihai olarak bir para birliğine entegrasyon, hükümetin yurtiçi fiyatları düzenlemede seçtiği ayrıcalıklar ve bankacılık ve finans sektörlerinin şekli, uluslararası sözleşmeler ve bağlayıcı IMF maddeleri, parasal egemenliğin çerçevesini belirleyen önemli unsurlardır. Finansal açıklık döneminde ve sermaye kontrollerinin kaldırılmasıyla birlikte, finansal döngünün istikrarsızlığı ve ona maruz kalma önemli sınırlayıcı faktörlerdir.⁷⁵²

Afrika'daki parasal egemenlik eksikliği yani parasal bağımlılık, kıtanın iktisadi, siyasi ve askeri alanlardaki bağlı konumunun hem nedeni hem de sonucu olmuştur. Parasal bağımlılık, Afrika kıtasının bütünsel bir yapısal durumu ve sorunudur. Bu durum, büyük ölçüde Avrupa sömürgeciliğinin mirasıdır. Parasal egemenlik eksikliğinin Üçüncü Dünya'ya etkileri şu şekilde izah edilir:

Uluslararası para sisteminin Bretton Woods sonrası kurumsal yapısının temel özelliği, kısa sürede ve zararsız bir şekilde değiştirilebilme derecelerine göre para birimlerini gerçek veya beklenen likiditelerine göre hiyerarşik olarak yapılandırmaktır. Uluslararası ticarete, borç sözleşmelerinde ve finansal varlıklarda en önemli hesap birimi olan ABD doları, bu para birimi hiyerarşisinin en üstünde yer alır. Onu euro, yen, Çin yuanı, İngiliz sterlini, İsviçre frangı vb. izler. Çeper ülkelerin para birimleri ise iktisadi aktörler arasında en düşük güven ve kabul düzeyine sahiptir. Dolayısıyla

⁷⁵² *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* Edit. Maha Ben Gadha, Fadhel Kaboub, Kai Koddenbrock, Ines Mahmoud, and Ndongo Samba Sylla, Pluto Press, 2022, London. Giriş bölümü, s.7.

hiyerarşinin en alt sıralarında konumlandırılır. Bu nedenle çeper ülkeler, ithalatı yapmak, dış borçları ödemek ve dış istikrarsızlıklara karşı korunmak için temel para birimlerine bağılırlar.⁷⁵³

Bu şekilde yapılan ticaret esasında Üçüncü Dünya için bir bağımlılıktır ve bu da dış kısıtlamayı oluşturur. Net ihracatlar, döviz ihtiyacını karşılamak için yetersiz olduğunda, dış kısıtlamayı yönetmek için dış borç vermek zorunda kalır. Bu genellikle portföy sermaye akışları şeklinde gelir ve bu tür akışlar daha hareketli ve kısa vadeli olma eğilimindedir. Bu süreçler 1980'lerde ve 1990'larda Latin Amerika, Asya ve Sovyet Bloğu ülkelerinde başladı ve 2006'dan itibaren Afrika ekonomilerinde devam etti. Bu durum, portföy akışlarına daha fazla bağımlılığın, çeper ülkelerinin uluslararası finansal sermaye akışları karşısındaki savunmasızlığını artırdığı ve finansal bağımlılığı kötüleştirdiği anlamına gelmektedir. Bu durum, yabancı sermayeyi çekmek için yatırımcı dostu politikaları teşvik etmek için gereklidir: Sermaye hesaplarının düzenlenmesi, yüksek faiz oranlarının sunulması ve yabancı sermaye girişlerini teşvik etmek için güvenli çıkış seçeneklerinin sağlanması gibi. Bu önlemler, finansal döngü tarafından dayatılan dış iktisadi koşullar altındaki dış bağımlılığı kötüleştirir ve bunlar iç ekonomide içsel durgunluklar ve finansal istikrarsızlık olarak kendini gösterir.⁷⁵⁴

Son olarak, sermaye çıkışları dış ödemelere ilişkin zorluklara yol açtığında, ülkeler acil krediler için IMF'ye başvurur ve koşul olarak kemer sıkma politikaları uygulanır. Üçüncü Dünya'nın iktisadi egemen olamama sorunsalı ve maruz kaldığı sorunlar kısaca bu şekildedir.

21. yüzyıl Afrika'sındaki iktisadi ve parasal egemenliğe sahip olmak için güçlü ülkelere teşvikler beklenmemelidir. Kalkınma için yeni bir makro iktisadi paradigmaya acilen ihtiyaç duyulduğu ve neoklasik dogmanın yanlış olduğu inancıyla hareket edilmek zorundadır. Büyüme her zaman talebin teşvikine ihtiyaç duyar ve merkantilistlerin inandığı gibi gelişmiş dünya ve bir bütün olarak gelişmekte olan

⁷⁵³ Anne Löscher, "Being Poor in the Current Monetary System: Implications of foreign exchange shortage for African economies and possible solutions" *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa...* a.g.e., s.259.

⁷⁵⁴ A.g.e., s 260-261.

dünya için teşvikin içeriden gelmesi gerekiyor. Bu, her şeyden çok insanların gelirlerinin üretkenlik ve enflasyon hedefi doğrultusunda artırılması anlamına geliyor. İşgücü piyasaları, neoklasik anlamda 'esnek' olamaz ve olmamalıdır; çünkü esnek işgücü piyasaları tehlikeli bir kavramdır. Ücretlerin düşürülmesi ve işgücü piyasalarının esnek hale getirilmesi, tüketimi ve talebi yok etmenin kestirme yollarıdır. Ne büyüme ne de sürdürülebilir kalkınma veya refah, işgücü piyasalarının esnekliğinin artırılmasına dayanamaz. Nüfusun ürettiğini tüketme imkânı yoksa sürdürülebilir bir büyüme mümkün değildir. Kamu borcu, bir ekonominin genel tasarruf-yatırım matrisinin bir parçasıdır. Yerli sektörlerin mali durumu bağlamında olduğu kadar, diğer ülkelerin mali durumlarına ilişkin daha gerçekçi bağlamda yorumlanması gerekmektedir. Kamu bütçe açıklarını kapatmak amacıyla kamu harcamalarının kısılması ancak başka birinin açıkları artırmaya istekli olmasıyla mümkün olabilir. Mesela IMF, gelişmemiş ülkelere yıllardır, kamu harcamalarını kısma politikası uygulattı. Sonuç olarak bu ülkelerin çoğunda iktisadi kalkınma hala gerçekleşmedi. Gelişmemiş ülkelerin sosyal, siyasi ve ekonomik yapıları gözetilmeden, tepeden inme neoklasik ve neoliberal ideoloji çerçevesinde uygulanan sözde iktisadi iyileştirme politikaları, azgelişmişliğe çözüm olamamıştır.⁷⁵⁵

Bu durum neredeyse bir yüzyıldır tecrübe edilmektedir. Afrika ülkeleri de dâhil olmak üzere gelişmekte olan ülkelere empoze edilen bu faydasız dogma, uzun süreli başarı için nüfusun geniş katılımının hayati bir koşul olduğu yeni bir sistem için gerekli ve doğru tüm yenilikleri engelledi. Bu yüzden artık, özel yatırımları teşvik etmek için gelişmekte olan tüm ülkelerdeki parasal koşulların düzeltilmesi gerekiyor. Örneğin Afrika'daki fiyat gelişmeleri birçok ülkede kesinlikle kaotiktir. Fas gibi çok az istisna dışında, enflasyonun istikrarı yatırım açısından hayati önem taşıyor ve bu Afrika'nın her yerinde eksik olan bir durum. Faiz oranı oynaklığı ve döviz kuru oynaklığı yurt içi parasal istikrarsızlıkla yakından ilişkilidir. Afrika'daki faiz oranı gelişmelerinin fiyat gelişmeleri kadar kaotik olduğunu göstermektedir. Büyüme ve yatırıma yardımcı olan

⁷⁵⁵ Heiner Flassbeck, "The Great Paradox: Liberalism Destroys the Market Economy: The pitfalls of the neoliberal recipe for African economic and monetary sovereignty" *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* Edit. Maha Ben Gadha... a.g.e., s.233.

istikrarlı döviz kurları da dâhil olmak üzere istikrarlı parasal koşullar olmadan, iktisadi ve toplumsal ilerlemenin sağlanması imkânsız olmaya devam ediyor.⁷⁵⁶

Afrika'nın tüm ülkeler için parasal istikrarı sağlayacak bir para sistemine ihtiyacı var. Ancak bu sistem Afrika'nın ihtiyaçlarına göre tasarlanmalı ve Batı Afrika Para Birliği gibi Kuzey sisteminin sadece bir uzantısı olmamalıdır. Nedeni de bunun gibi döviz sabitleri veya dolar cinsinden ulusal borçların, ülkeleri bağımlı hale getirmiş olmasıdır. Uluslararası mali çerçeve kurumlarınca dikte edilen 'Yapısal reformlar' yerine daha önemli, gerekli ve faydalı olacak makro iktisadi reformlar için harekete geçilmelidir. Gelişmekte olan ülkeler artık 'işgücü piyasası esnekliğinin tehlikeli bir kavram olduğunu ve enflasyon, faiz ve döviz oranlarının istikrarsızlığına, neden olduğunu görmek zorundadır. Mesela, Batı dünyasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk otuz yıllık gelişme, faiz oranlarını istikrarlı ve sürekli olarak büyüme oranlarının altında kalmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere gelişmenin iktisadi bir mantığı vardır ve çok basittir: Hem parasalcı enflasyon teorisini hem de neoklasik işgücü piyasası teorisini tamamen bir kenara koymak. Yeni ve geçerli bir ekonomi teorisi oluşturmak ve dışardan gelecek her türlü fikri, siyasi ve iktisadi tavsiyeye, egemenliği muhafaza etmek adına karşı koymaktır.⁷⁵⁷

Açıktır ki Üçüncü Dünya'nın, uluslararası para sisteminin ciddi bir reforma ihtiyacı vardır. Bu reformun yapılmaması demek, çevrede yer alan hükümetler için politika alanını sınırlandırması ve toplumun yaşam standartlarının hiçbir zaman iyileşememesi demektir. Merkez ülkeler özerkliğin keyfini çıkarırken, finansal, ekolojik ve pandemi gibi uluslararası dalgalanmalardan daha az etkilenirken, çevre ülkeler çok sınırlı politika alanlarıyla, dış etkenler karşısında aşırı savunmasız ve muhtaç halde kalmaya devam ederler.⁷⁵⁸

Sonuç olarak, Kwame Nkrumah'ın da tespit ettiği üzere, Üçüncü Dünya ülkeleri her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar bile, bu defa da yeni sömürgeciliğin tahakkümü altında kalmışlardır. Üçüncü Dünya bugün teoride bağımsız olsa da uluslararası alanda egemenliğin tüm özelliklerine sahip de olsa onların hala iktisadi

⁷⁵⁶ A.g.e.,

⁷⁵⁷ A.g.e., s.234.

⁷⁵⁸ A.g.e., s.274-275.

olarak dolayısıyla siyasi olarak dışardan müdahale altında olduğu gerçeğini maalesef değiştirmiyor. “1960’larda Kwame Nkrumah’ın siyasi egemenliğin iktisadi egemenlik anlamına gelmediği yönündeki sözü, o gün de doğrudu bugün de.”⁷⁵⁹

Üçüncü Dünya, bağımsızlığını kazandığı andan itibaren, dünya iktisadi düzenine hâkim olması gereken sistem olarak serbest piyasa söylemi de ortaya çıkmıştı; Batı için önemli ve faydalı olarak görülen bu sistem, yeni bağımsız ülkeler için de cazip geliyordu. Bu sistemin en belirgin özelliği ise azami şekilde özelleştirme yapılması ve devletlerin mümkün olduğunca ekonomiye müdahale etmemeleridir.⁷⁶⁰ Yani “Sermayenin dünya çağında sınırsız tahakkümünü oluşturma tasarımı olan neoliberalizmin”⁷⁶¹ politikaları uygulanmaya başlıyor. Böylece, küresel emperyalizm ile birlikte yeni dünya düzeni, devletlerin iktisadi egemenliğinin önemli yönlerinin, yeni ortaya çıkan bir küresel devlet oluşturmaya başlayan uluslararası kurumlar ağına kaydırılmasıyla karakterize edilir ve “iktisadi egemenliğin uluslararası kurumlara kaptırılması çağdaş bir varyanttır.”⁷⁶² Gelişmekte olan ekonomiler de dâhil olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleri için bu, para, sanayi, teknoloji, ticaret ve çevre politikaları alanında çok önemli politika alanının kaybı anlamına geliyor. Bu gelişmelerin sonucu, Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi halklarının refahının artırılmasına yönelik uygun politikaları benimseyememeleridir. Dün sanayileşmiş dünyanın yapabildiğini, Üçüncü Dünya ülkeleri bugün yapamıyor.⁷⁶³

Böylece Üçüncü Dünya’nın siyasi ve iktisadi egemenlik sorunu ortaya çıkıyor. Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğu bağımsızlıklarını sonradan kazandıkları için siyasi egemen olarak uluslararası sisteme hızlıca entegre olmaları beklenen bir şey değildi. Ne var ki sorun şuydu: Küreselleşmenin başladığı ve yeni dünya düzeninin yeniden şekillendirildiği tarih aralığında bağımsızlık kazanan ülkeler, gelişmiş ülkeler için hala önemli iktisadi kaynaklardı. Bu yüzden bir yandan Üçüncü Dünya bağımsızlık kazanmanın heyecanı ve telaşıyla sisteme adapte olmaya çalışırken diğer yandan güçlü

⁷⁵⁹ Kwame Nkrumah, *Neo-Colonialism, the Last Stage of imperialism*, yayıncı Thomas Nelson & Sons, London 1965, s.33.

⁷⁶⁰ Kevin Danaher, *Küresel ekonomi ve demokrasi: Dünya Bankası ve IMF’ye karşı mücadele*, çev., Bilal Çölgeçen, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 86.

⁷⁶¹ Korkut Boratav, “IMF: Dün ve Bugün”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 34, Sayı 1, Ankara, 2016, s. 31.

⁷⁶² B.S. Chimni, “Capitalism, Imperialism, ... a.g.e., s.31.

⁷⁶³ A.g.e.,

lkeler yeni küresel sistemin inşası için gerekli olan uyum ve standardı yakalamak adına nc Dünyayı kendi çıkarlarına uygun şekilde sisteme entegre etme derdindeydi. Uluslararası akademik alanda bu durum oldukça sık ve detaylı ele alınmıştır. Birçok çalışmanın odak noktası, nc Dünya'nın, uluslararası finans kuruluşlarınca nasıl tahakküm altına alındığı ile ilgilidir. Özellikle IMF, DB'nin rolü yeni küresel düzenin şekillendirilmesindeki en büyük paya sahiptir; çünkü nc Dünya'nın doğrudan muhatabı olan kuruluşlar onlardı. Dolayısıyla bu çalışmada da nc Dünya'nın iktisadi egemenlik hakkını doğrudan ve güçlü şekilde olumlu veya olumsuz etkileyen, birkaç uluslararası finans kuruluşlarına değinilecektir.

5.3.1. IMF ve Dünya Bankası

IMF ve DB⁷⁶⁴ 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletinin, Bretton Woods şehrinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Konferansı ile kurulmuştur. Bu rgte başlangıçta, 44 ülke katılmıştır; 1930'lu yıllarda, Büyük Buhran'ın, olumsuz etkilerinden kurtulmak ve uluslararası finansal sistemin istikrarlı işleyişini sağlamak hedefiyle politikalar geliştirmek ve II. Dünya Savaşı'ndan büyük hasar gören ülkelerin bir an önce iktisadi açıdan iyileşmelerini sağlamak ve iktisadi iş birliği amacıyla IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur.

IMF'nin amaçları; uluslararası parasal iş birliğini geliştirmek, uluslararası ticaretin genişlemesini ve dengeli bir şekilde büyümesini sağlamak, döviz kurlarında istikrarı teşvik etmek, çok taraflı bir demeler sisteminin kurulmasına yardım etmek ve demeler dengesi finansmanında problemler yaşayan ye ülkelere finansal destek sağlamaktır.⁷⁶⁵

Bugün, IMF'nin 190 yesi vardır. IMF yönetiminin üstünde guvernrler kurulu vardır. IMF tüm çalışmaları, 24yeli yönetim kurulu tarafından denetlenmektedir. IMF kaynakları ye ülkelerin sermaye taahhütleri, yani katkı payı olan paralardan oluşur. Üyelerin mali sıkıntı dönemlerinde, borç almaları için IMF her üyeye bir kota tanımlar. IMF ye ülkelere acil durum kredileri ve normal krediler sağlamaktadır. Burada;

Ülkelerin uluslararası rezervlerini yeniden inşa etmelerine, para birimlerini istikrara kavuşturmalarına, ithalat için ödeme yapmaya devam etmelerine ve

⁷⁶⁴ 1947 yılında da BM'nin özerk uzman kuruluşu olma özelliğini kazanmıştır.

⁷⁶⁵ Bkz. <https://www.imf.org/external/about/history.htm> ,erişim tarihi 1 Aralık 2023

iktisadi sorunları çözerken güçlü iktisadi büyüme sağlanması için gerekli koşulları geri kazanmalarına yardımcı olmaları amaçlanmaktadır.⁷⁶⁶

IMF'nin ikiz kuruluşu olan DB da 1944 yılında savaş sonrası dönemde Avrupa'nın iktisadi olarak toparlanması amacıyla kurulmuştur. Daha sonra da Üçüncü Dünya'nın gelişmesi projelerine destek olmaya başladı; hidroelektrik santrallerine, yol yapımlarına, alt yapı projelerine, kömür işletmelerine kısacası kar olmadığı gerekçesiyle özel sermayenin yatırım yapmaktan kaçındığı tüm önemli projelere destek sağladı. Ancak 1980 yıllardan itibaren bu destek kredileri yapısal uyum kredilerine dönüşmeye başladı. DB çoğunlukla IMF onayı olmadan ülkelere kredi vermez.⁷⁶⁷

DB ve IMF'nin görevleri sırasıyla, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere, döviz kuru ve para istikrarı ile yeniden yapılanmaya ve kalkınmaya destek olmaktır. Savaş sonrası döviz kuru istikrarı ve yeniden yapılanma gündemi, üyelere finansal istikrarı sahip olacak fırsatlar yaratmak üzerineydi. İki kuruluşun sorumlulukları, üyelerine yardım ettikleri süreye göre farklılık göstermektedir. IMF'nin yardımı, makro iktisadi konulara odaklanan kısa vadeli olma eğilimindedir. Dünya Bankası ise mikro iktisadi tarafa yani uzun vadeli kalkınma projelerine odaklanır. Birbirine bağlı bu hedeflerin peşinde, iki kurum arasında hatırı sayılır düzeyde bir iş birliği gelişmiştir. Buna rağmen, politikalarının birbirleriyle çatıştığı durumlarda kaçınılmaz derecede gerilim yaşanmaktadır. Bu durum, özellikle 1990'larda ve bazı ülkelerin yaşadığı mali krizlerde meydana gelmiştir. Bu durum, yıllar içinde bu tür konularla ilgilenmek için daha resmi bir koordinasyonla sonuçlandı. Ancak her ikisinin de temel görevleri hâlâ makro-iktisadi kriz çözümü yapmak ve makro-politik tavsiyeler geliştirmek ve uygulamaktır. Mikroekonomi, ticaret ve sanayi sorunları da dâhil olmak üzere uzun vadeli kalkınma ve yoksulluğun azaltılması konusunda görüş alışverişinde bulunup gerekirse ortak hareket etmektir.⁷⁶⁸

Geleneksel sorumluluk alanlarından doğan politikaları ikilinin bir ülkenin iç politikası alanında etkisini de arttırır. IMF'nin sorumlulukları ve işlevleri yerine getirilirken,

⁷⁶⁶ Dilan Özdemir, "Geçmişten Günümüze Arjantin-Imf Borçlanma İlişkileri ve İktisadi Sonuçları" Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.8 Sayı.1, Mart 2023, s.159.

⁷⁶⁷ Danaher, a.g.e., s.96.

⁷⁶⁸ Dalvinder Singh, "The IMF and World Bank in Financial Sector Reform and Compliance", *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, Edited by Wenhua Shan, a.g.e., s.344.

DB'nin görevi de uluslararası parasal iş birliğini, uluslararası ticaretin büyümesini ve döviz kuru istikrarını kolaylaştırmak ve teşvik etmektir. IMF bu geniş kapsamlı hedeflere ulaşmayı amaçlarken üyelerinin temel amaçlarına sürekli bağlı kalmalarını sağlamak için gözetim, mali yardım ve teknik yardım gibi temel işlevleri aracılığıyla DB de destek olmaktadır. Gözetlemekten kasıt üyeler arasında düzenli değişim düzenlemeleri sağlamaktır. IMF, üyeleriyle hem ikili hem de çok taraflı yollarla istişare yaparak, her bir üyenin iktisadi ve para politikalarını, uluslararası para sisteminin istikrarı için bir risk oluşturup oluşturmadıklarını tespit etmek amacıyla kendi amaçlarına göre değerlendirir. Ödemeler dengesi sorunları yaşayan üyelere, bireysel üyenin söz konusu yardım için belirlenen koşullara uyması temelinde mali yardım sağlamayı ve böylece IMF'nin paranın geri ödeneceğinden emin olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu, her zaman üye ülkenin iktisadi ve para politikalarını ayarlamasını gerektirir. Bu da değişikliklerin gerçekten yapılmasını sağlamak için IMF'nin önemli düzeyde zorlayıcı ve sınırsız baskısına yol açar.⁷⁶⁹

Her ülke katkı payı oranında yardım talep edebilir. IMF'den yeni kredi alabilmek için eski borçların ödenmesi şarttır. Herhangi bir ülke hakkının %25 üstünde borç talep ederse bu durumda borç koşullu hale gelir. Yani borç ne kadar fazla ise koşullar da o kadar ağır hale gelir. Eğer bu şartlara uyulmazsa ülkelere verilen yardım kesilir. Tam da bu nokta ülkelerin iktisadi egemenlik haklarının yanında siyasi egemenlik haklarının da aşınması söz konusudur. Bağımsız olan her ülke egemendir ve teorik çerçevede ülkelere hiçbir şekilde dış müdahale edilemez. Ancak IMF'nin bu müdahaleci ve baskıcı politikası iç işlerine müdahale dolayısıyla da egemenlik hakkının ihlali olduğu gerekçesiyle yıllardır eleştirilir. Koşulluluk denilen bu uygulamayı, fon yöneticileri uygun bir yaptırım olarak değerlendiriyorlar. Aksi halde, onlara göre borç alanlar yükümlülüklerini yerine getirmezler ve diğerlerine yardım etme imkânı da ortadan kalkar.⁷⁷⁰ Koşulluluk politikasının bu kadar eleştirilmesinin nedeni, ülkelerin uluslararası borçlarını ödemek için ulusal gelirin düşürülmesidir. Bu demektir ki borçlu ülkelerin toplumları sefalete, yoksulluğa, maruz kalabilir. Yardım kisvesi altında, yıllardır bu borçların verildiği ülkelerin toplumları, en hafif tabirle zaman zaman açıklıkla mücadele etmişlerdir. Öyle ki 1960'lı yıllarda bu ağır şartlara

⁷⁶⁹ A.g.e., s. 345.

⁷⁷⁰ Arnaud, a.g.e., s. 40.

dayanamayan, Mısır, Nijerya, Endonezya ve Arjantin toplumları IMF'ye karşı ayaklanmışlardır.⁷⁷¹

Koşulluluk uygulamalarından en çok bilinen ve Üçüncü Dünya için can yakıcı olan politika yapısal uyum programlarıdır.

Yapısal uyum “serbest piyasa” gündeminin geniş kapsamlı bir versiyonu olan ve genellikle “neoliberalizm” denilen anlayışla uyumlu bir dizi politikadır. Birçok bakımdan Newt Gingrich'in *Contract with America (Amerika ile Sözleşme)* adlı eserinde önerdiği politikaların zalimce uygulanmasıdır. Yapısal uyumun temel amaçları, ulusötesi şirketlerin işgücü ve doğal kaynaklardan yararlanması için ülkelerin kapılarını açmak, devletin rolünü ve boyutlarını küçültmek, kaynakların ve hizmetlerin dağılımı işini piyasa güçlerine bırakmak ve yoksul ülkeleri küresel ekonomi ile bütünleştirmektir.⁷⁷²

Yapısal uyum politikalarının en bilinenleri özelleştirmedir. Devlet mülkiyetindeki işletmeler ve devletin sunduğu tüm hizmetler özelleştirilir. Hükümet harcamalarına kısıtlamalar getirilir. İhracata teşvik, ticaret ve yatırıma dair yasa ve mevzuatların liberalleştirilmesi, vergilerin arttırılması, faizlerin arttırılması gıda, yakıt, ilaç, beslenme gibi alanlardaki sübvansiyonların kaldırılması, yapısal uyum politikalarının önemli unsurlarıdır.⁷⁷³ Yani IMF' aracılığı ile muhtaç olan ülkenin iç işlerine karışılması ve özerkliklerinin ihlal edilmesi bu şekilde meşrulaştırılmıştır.

IMF borçlarına bağlı kalma koşulların uygulanması, toplumlarda huzursuzluklara neden olmuştur. Bu tür durumlarda, kamu sektöründe çıkar çekişmeleri ortaya çıkar ve bu da politikalara yansır. IMF'nin ağır şartları altında ezilen toplum ile kamu sektörü arasında çatışmalar başlar. Toplumsal huzursuzluk özellikle otokratik ülkelerde kaoslara neden olmuştur. Bu bölgelerde ortaya çıkan toplumsal çatışmalar başta Batı medyası aracılığıyla dünyaya genellikle, “az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerdeki demokratik tutum ve bilincin oluşmadığı konuları”⁷⁷⁴ gerekçelendirilerek

⁷⁷¹ A.g.e., s.41.

⁷⁷² Danaher, a.g.e., s.95.

⁷⁷³ A.g.e., s.96.

⁷⁷⁴ Cherly Payer, *Borç Tuzağı IMF ve Üçüncü Dünya*, çev., Reşit Ergener, Yalçın yayınları, İstanbul, Nisan, 1981., s.53-54.

haber olarak verilir. Ancak şu gerçek çelişkiden hiç bahsedilmez: Bu sözde demokrat olmayan ve az gelişmiş(!) toplumların IMF karşıtlılığının nedeni, IMF politikaları yüzünden yerli üretimin ve gerçek gelirlerin düşmesidir. Buna izin veren hükümet ise bu toplumlar tarafından seçilmiştir. Bu çelişkili duruma ve tahakküme başkaldıran toplumların sorunları, yıllarca az gelişmişlik ve demokratik sorunlar yaftasıyla görmezden gelindi.⁷⁷⁵

IMF programları ve ölkelerdeki askeri darbeler birbirleriyle bağlantılıdır. Mesela, IMF koşullarına direnen bir hükümet bu defa da dış alım yardımlarının kesilmesi veya kredilerin kesilmesi nedeniyle toplumun protestosuna maruz kalır. Bu durum ise toplumsal memnuniyeti azaltarak genelde sağcı bir darbe ile hükümetin düşürölmesi ile neticelenir. Brezilya’da bu şekilde gelişen olaylar yüzünden hükümet düşürölümüştür. Aynı şekilde, 1966’da Arjantin, 1972’de de Filipinler de darbe gerçekleşmiştir. Bunun dışında Sri Lanka’da, Bandaranaike, seçimleri IMF ve DB politikaları karşıtlılığı ile kazanmıştır. Ancak seçimden sonra kredi alabilmek adına IMF’ye boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda da ölkede solcu ayaklanma meydana gelmiştir.⁷⁷⁶

Görölldüğü üzere, IMF politikalarına maruz kalan Üçüncü Dünya toplumlarında sıklıkla meydana gelen çatışma ve darbeler, siyasi istikrarsızlığa neden olmaktadır. Siyasi istikrarsızlık gerekçesiyle bu ölkelere güçlü ölkeler müdahalelerde bulunarak iç işlerine müdahale ederler. İktisadi egemenlik sorunsalı, siyasi egemenlik sorununu da ortaya çıkardığı için bu toplumların gelişim sağlamaları ya imkânsız ya da sorunlu olmaktadır.

Bu olumsuzlukların yanı sıra IMF ve DB’ye atfedilen başarılar da vardır. Bunlardan birisi Angola’nın kalkınma sürecidir. Petrol ve elmas sektörleri dışında önemli bir iktisadi faaliyetin olmayışı, Angola’yı eşitlendirilmemiş bir ekonomi haline getirdi ve bunun sonucunda Angolalıların çoğu sürdürölabilir gelirden yoksun kaldı. Angola 1989’da DB’ye katıldı ve iktisadi yönetim kapasitesinin geliştirilmesine yönelik ilk kredisini Uluslararası Kalkınma Birliği’nden (IDA) 1991’de aldı. Geçiş Dönemi Destek Stratejisi’nin 2003-2004’te başarılı bir şekilde uygulanmasının ardından,

⁷⁷⁵ A.g.e., s.54.

⁷⁷⁶ A.g.e., s.56.

IDA'nın mevcut yardım stratejisi belirlendi ve Geçici Strateji Notu (ISN) şu koşullar altında hükümet programına destek olmayı onayladı. Yönetişimde şeffaflığı genişletmek, kapasite gelişimini yoğunlaştırmak ve özellikle kamu sektörü reformuna ve sivil toplumun güçlendirilmesine destek vermek, acil durum altyapısını iyileştirmek, özel sektörün büyümesine yönelik ortamı iyileştirmek ve daha iyi altyapı finansmanını kolaylaştırmak, kamu harcamaları ve mali yönetim reformları ve özel sektör yatırım ortamının iyileştirilmesi de dâhil olmak üzere iktisadi ve sektörel çalışmalara güçlü bir vurgu.⁷⁷⁷

Özel sektör yatırımlarını ve özel sektöre yardımları iyileştirme girişimi için Angola'daki yatırım portföyü büyük yatırımlarla inşa edildi. Orta ve küçük işletmeleri hedefleyen bankalara yüzde 15 hisse ve küçük işletmelere 5,5 milyon ABD Doları değerinde 1000'den fazla kredi kullandırıldı. Özel sigorta şirketlerine 1 milyon ABD Doları tutarında özsermaye yatırımı, yine Brezilya menşeli şirketlere 10 milyon ABD Doları tutarında kredi sağlanmıştır. Bu finansmanlar, Luanda banliyö geliştirme projesinde altyapı iyileştirmeleri için kullanılmak üzereydi. 15 ve 29 Mart 2006 tarihleri arasında bir IMF heyeti, istişare için Angola yetkilileriyle görüşmelerde bulundu. 4 milyon yerinden edilmiş kişinin rehabilitasyonu olan 2002'deki barış anlaşmasından bu yana, tarımsal küçük işletmelerin üretimi istikrarlı bir şekilde artıyordu.⁷⁷⁸

2005 yılında, artan petrol üretimine bağlı olarak Angola'da GSYİH yaklaşık yüzde 18 oranında arttı ve aynı yıl içinde, inşaat sektöründe canlılık ve tarımda sürdürülebilir büyümenin belirgin işaretleri ortaya çıktı. Enflasyon önemli ölçüde düştü. Ödenmemiş ticari petrol destekli kredilerin yaklaşık 600 milyon ABD doları ödendi. IMF, bu makroiktisadi istikrar ve özel sektörün gelişimine odaklanmanın sürdürülmesi durumunda iktisadi beklentilerin olumlu olacağı sonucuna vardı. IMF hususların yanı sıra şunu belirtti: Sınırlı idari ve hizmet kapasitesi göz önüne alındığında, artan kamu harcamalarının para ve getiri açısından değerini değerlendirmek ve potansiyel olumsuz makroiktisadi sonuçları en aza indirmek için dikkatli bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Buna ek olarak, yetkililerin, dış şoklar karşısında bile

⁷⁷⁷ Charles Chatterjee And Anna Lefcovitch, "Banking, Economic Development and the Law", *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, Edited by Wenhua Shan, a.g.e., s.323.

⁷⁷⁸ A.g.e., s. 324.

enflasyondaki düşüş eğilimini sürdürmek için Angola Ulusal Bankası (BNA) için tanımlanan para politikasının yürütülmesine ilişkin sorumlulukları içeren açık bir parasal çapa belirlemesi gerekiyor.⁷⁷⁹

IMF, Angola'nın kamu borcunu azaltmayı hedeflemesi ve borçlarda bazı ayarlamalar yapılması gerektiği sonucuna vardı. Sermaye harcamaları azaltılmalı, ekonominin hazmetme kapasitesi artırılmalıydı. Verimsizlik ve zayıf yönetim konusu çözülmeliydi uygun şekilde ele alınmalıdır. Angola Ulusal Bankası (BNA) için tanımlanan para politikasının yürütülmesi, dış şoklar karşısında bile enflasyondaki düşüş eğiliminin sürdürülmesi bu ülke için önemli bir sorumluluktur.⁷⁸⁰ Sonuç olarak Angola IMF raporlarına göre, yapısal uyum programlarını başarıyla uygulamıştır ve iktisadi kalkınma sürecine girmişti. Ancak bugün Angola Afrika kıtasının üçüncü büyük ekonomisi olmakla birlikte, geçmişte yaşamış olduğu iç savaşın etkileri hala devam ettiği için ve ülkenin doğal kaynaklarından (petrol ve yeraltı zenginliği) sahip olunan gelirlerin ciddi boyutuü ülkedeki siyasi ve ticari zengin tabakaya aktarıldığı için halk bu ekonomik zenginlikten yararlanamamaktadır. Bu nedenle, toplumun büyük çoğunluğu da açlık sınırındadır.⁷⁸¹

IMF'nin diğer başarı öyküsü olarak değerlendirdiği ülke ise Endonezya'dır. Ülke doğal kaynaklar bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Ancak aynı zamanda da halkının yaşam koşulları açısından da en fakirleri arasındadır. Bağımsızlık sonrası, sömürüye dayalı iktisadi düzende Endonezya dünyanın en az gelişmiş ülkelerinden biri olmuştur. Batı'ya göre Endonezya'nın bu durumda olmasının nedeni Başkan Sukarno'nun tercih ettiği *Güdümlü Demokrasi* dönemindeki yanlış iktisadi politikalarından kaynaklanmaktaydı. Bu dar bakış açısının yanı sıra bir diğer gerçek neden ise Endonezya'nın, bağımsızlığı karşılığında sömürgeci Hollanda'ya ödediği borçlardır. Endonezya'da 1960'lı yıllarda, döviz kaynağı olan kauçuğun fiyatlarındaki sert düşüş iktisadi krizi iyice tetikledi. Sukarno'nun da iktisadi krizin nedenlerini çok iyi kavrayamadığı ve bu yüzden kalıcı çözümler üretmediği de bir gerçektir. Üstelik dış yardımdan gelen gelirleri de gösteriş uğruna gereksiz projelere ve silah alımında kullandığı için, bu destekler de iktisadi kriz için yetersiz kalmıştır. Bunun dışında

⁷⁷⁹ A.g.e., 325.

⁷⁸⁰ A.g.e.,

⁷⁸¹ A.g.e.,

Sukarno Batı karşıtı söylemleri ve yabancı petrol şirketlerini devletleştirme tehditleri yüzünden ABD'yi yardımları kesme noktasına getirse de önemli çıkarları olduğu gerçeği karşısında ülkeye yardım kararını devam ettirmişlerdir.⁷⁸²

1962 yılında Endonezya'nın IMF ile iş birliği yapması şartıyla, Amerika'nın da katkısıyla ülkeye 390 milyon dolar tutarında kredi verilecekti. 1963'te ABD bu kez 17 milyon dolar tutarındaki yardımı 10 yıl vade ile sağladı. Ülkenin ödemeler dengesi açığını kapatması için 400 milyon dolarlık yardımın bulunması için OECD'nin öncülüğünde yardım toplantısı yapıldı ve 50 milyon dolarlık stand-by anlaşması imzalandı. Ancak Sukarno Malezya Federasyonunun kurulmasına duyduğu öfkeyle, tüm İngiliz şirketlerini devletleştirdi. Bunun üzerine IMF ile olan anlaşma iptal edildi. Endonezya'nın da Kuzey Kore gibi bağımsız bir ülke olacağını söyleyen Sukarno *kendine yeterlilik* politikasını uygulamaya karar verdi.⁷⁸³

1965 yılında diğer yabancı şirketleri de devletleştiren Sukarno bazı şirketleri de millileştirdikten sonra IMF ve DB'den ayrıldığını ilan etti. Ancak iç sorunlar nedeniyle yönetimde kalamayan Sukarno'nun politikaları da hiç uygulanamadı. Yeni hükümet, iktisadi kriz karşısında ABD'den gelen teklifi kabul etti borç aldı ve IMF'ye yeniden üye oldu. Yapısal uyum programları gereği iç işlerinde adeta Batı tarafından yönetilen Endonezya'nın bu boyun eğme politikasını Batı yardımıyla ödüllendirdi. 1967 yılın 534 milyon dolar borç alan ülke, bu borçla eski borçlarını ödeyecekti. Bu borç ilişkisi 1978 yılına kadar benzer şekilde devam etti. Şunu da belirtmek gerekir ki Endonezya'ya borç veren ülkelerin (ABD, İngiltere, Japonya, Avusturya, Fransa, B. Almanya, İtalya, Hollanda) borç oranları ile bu ülkelerin Endonezya'da yaptıkları yatırım oranları birbirine eşittir. Yani Batılılar borç verirken kendi ekonomik çıkarlarını da dikkate alarak hareket etmişlerdir.⁷⁸⁴

IMF'nin başarı olarak değerlendirdiği durum aslında, Endonezya'nın IMF'nin tüm tahakkümlerine uyum sağlamasıdır. Kapılarını, yabancı yatırımcılara ve bankalara açmıştır. DB önderliğinde, ülke için yeni bir kalkınma finansmanı oluşturulmuştur. Kamuda ve özel sektörde çalışanlar topluca işten çıkarılmıştır. Bunlar IMF

⁷⁸² Payer, a.g.e., s. 89-90.

⁷⁸³ A.g.e.,92.

⁷⁸⁴ A.g.e., s.96.

programlarının en genel sonucudur. Sonuç olarak IMF'nin başarı öyküsünün, tutarlı bir ödeme dengesiyle veya halkın refah içinde yaşamasıyla alakası yoktur. Buradaki başarı "... Japonya'nın kendi karlarının neden olduğu, Endonezya ödemeler dengesi açıklarını IMF aracılığıyla, kendi hükümetlerine kapattıran büyük ve çok uluslu şirketlerin ve Endonezya'nın petrol ve kereste dışsatımlarının Endonezya'ya değil de Japon ekonomisine katkıda bulunacak biçimde sürdürülmesini güvence altına alan Japonya'nındır."⁷⁸⁵ Yani IMF politikası Endonezya'nın ekonomisinden daha çok Japonya'ninkine faydalı olmuştur. Ortada bir başarı varsa bu Japonya'ya daha çok katkı sağlamıştır.

IMF'nin dünya genelinde sorgulanmasına ve eleştirilmesine Soğuk Savaş Dönemi'nde başlanmış ve 90'larda bu eleştiriler şiddetlenmiştir. Özellikle 1997 yılındaki Asya Krizinden sonra IMF'nin politikaları ve bunların sosyal sonuçları tartışılmaya başlanmıştır. IMF'nin tavsiye ettiği politikaları uygulayan Asya ülkelerinin iktisadi krizle yüz yüze kalmasıyla, IMF'ye dair güven ciddi anlamda sarsılmıştır. IMF'ye yapılan eleştirilerin başında onun çelişkili uygulamaları ve önerileri olduğu gelir. Yine IMF'nin ülkelere önerdiği politikaların birbirleriyle aynı olması daha ciddi bir çelişkidir. Mesela Latin Amerika'daki krizi çözmek için önerdiği uygulama ile Asya ülkelerine önerdiği uygulama aynıdır. Oysa iki bölgedeki iktisadi krizi tetikleyen nedenler birbirlerinden farklıydı. Asya'da bütçe açığı yoktu ve enflasyon düşüktür. Latin Amerika'da ise talep fazlalığı varken, Asya'da talep eksikliği vardı. Sorunlar bu kadar net ve farklıyken çözüm önerilerinin aynı olması nedeniyle, eleştirilmiştir.⁷⁸⁶

IMF Asya krizinde, taraflı davrandığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ülkeleri krizden kurtarmaktan daha çok batılı bankaların borç kredilerinin geri ödenmesine dair eylemlerde bulunmuştur. Bu yüzden krizdeki ülkeler daha çok baskı ve borç altında kalmışlardır. Ayrıca IMF'nin bazı politikalarını ısrarla ülkelere dayatmaya çalışması da eleştirilen konular arasındadır. Ülkelerin iktisadi kalkınması için tek yolun, Batı'nın çıkarına uygun olduğu için sermaye piyasalarının liberalleştirilmesi olduğunu savunması buna bir örnektir. Ancak Çin örneği IMF'nin bu politikasını çürütmüştür

⁷⁸⁵ A.g.e., s.103-105.

⁷⁸⁶ Ahmet Turgut, "Finansal Krizlerde Imf'nin Rolü ve Önemi: 1997 Asya ve 2000- 2001 Türkiye Krizleri", Selçuk Üniv. Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 10 Yıl 9 Haziran 2006, s.6.

Çünkü Çin liberalleşme politikası uygulamamasına rağmen IMF politikası uygulayan ülkelere göre çok daha fazla yabancı yatırımcı çekmiştir.⁷⁸⁷

IMF'ye yapılan bu eleştiriler doğrultusunda bazı tavsiyeler de söz konusudur. Başta gelen tavsiye IMF'nin 'zihniyet değişimine' ihtiyacı olduğu ve tutumlarının tarafsız olması gerektiği ile ilgilidir. Kuruluşun alternatif tavsiyeleri dikkate alması ve dışlayıcı tavırlar yerine, farklı tavsiyeleri değerlendirmesi gerekmektedir. Yani IMF'nin ülkelere program dayatma yönü en çok eleştirilen konudur. Ülkelerin iktisadi, siyasi, sosyolojik hatta kültürel yapıları dikkate alınarak, kalkınma politikaları uygulamak gerekir. IMF'nin yönetim yapısı değiştirilmeli ve daha demokratik bir yapıya dönüştürülmelidir. Böylece, IMF, ülkelere uygun, baskıcı olmayan politikalar geliştirebilir. Son olarak, IMF'nin politik bağımsızlığı ve kaynaklarının genişletilmesi konusunda hesap verebilir konumda olması gerekir. Aksi halde tam bağımsız ve hesap sorulamaz bir kuruluş olması, gelişmemiş ülkeler başta olmak üzere, uluslararası finansal sisteme zarar vermesine yol açmaktadır.

Sonuç olarak IMF politikaları, özellikle 1960-1990 yılları arasında kümülatif olarak küresel ekonomiyi önemli derecede etkilemiştir: Koşulluluk politikaları, yeni kredilere bağlanan kemer sıkma programları, metropol ülkelere fon akışının artmasına, yerel sahipli işletmelerin zayıflamasına ve yerel pazarın daralmasına yol açmıştır. IMF politikaları belirli (ödemeler dengesi) sorunlarla uğraşıyormuş gibi görünse de en geniş anlamda, borç krizlerine neden olmuş ve Üçüncü Dünya'nın iktisadi egemenliğini kolay kolay geri kazanılmayacak şekilde olumsuz etkilemiştir.

5.3.2. Dünya Ticaret Örgütü

Uluslararası serbest ticaret, neoliberal küreselleşme projesinin temelidir. Bretton Woods'un orijinal fikri, savaş sonrası dünya ekonomisini yönetecek ve böylece İkinci Dünya Savaşı'na yol açan yıkıcı iktisadi sorunların ortaya çıkmasını önleyecek üç uluslararası kurum oluşturmaktır. Uluslararası serbest ticareti teşvik etmek ve yönetmek amacıyla 1995 yılında kurulan DTÖ, DB ve IMF neoliberal ekonomi politikalarının küresel uygulayıcıları haline geldi. IMF dünya para sistemini yönetecek, döviz kurlarını istikrara kavuşturacak ve böylece rekabete dayalı

⁷⁸⁷ A.g.e., s. 12.

devalüasyonları önleyecekti. Daha popüler olarak DB savaştan zarar gören ekonomilerin geçişini yönetmek, savaş sonrası yeniden yapılanmayı ve kalkınma projelerini finanse etmekle görevliydi. Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO), evrensel serbest ticareti teşvik ederek ve güvence altına alarak ticaret sistemini yönetecekti. Ancak ABD, ITO'yu fazla müdahaleci görüyordu ve iç iktisadi işlere karışacağından korkuyordu. Bu yüzden 1947'de Havana Şartı'nı onaylamayı reddetti ve böylece ITO'nun oluşmasını engelledi. Bunun yerine Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) ortaya çıktı.⁷⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce gelişme göstermeye başlayan uluslararası ticaret, savaş sırasında ve sonrası dönemde gerilemeye başlamıştır. 1970'li ve 1980'li krizlerin de meydana gelmesiyle birlikte daha kararlı adımlar atmak ve ticarete istenilen amaca ulaşmak adına Uruguay turu başlatılmıştır.⁷⁸⁹ Ticaret görüşmeleri, GATT'ın himayesi altında, ticaret 'turları' olarak bilinen toplantılarda gerçekleştirildi. Sekiz tur olan müzakerelerin sonuncusu, Eylül 1986'da Uruguay'ın Puntadel Este kentinde başlatılmış ve 1994'te Fas'ın Marakeş kentinde imzalanan ve Dünya Ticaret Örgütü'nü (DTÖ) kuran anlaşmayı da içeren bir ticaret anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. DTÖ, 1947'de öngörülen bir organizasyondur.⁷⁹⁰ GATT anlaşmalarının potansiyel erozyona uğramasından duyulan korku, DTÖ'nün daha sıkı olan yaptırım yetkilerine de yansdı. Bu arada, DTÖ'nün oluşması, ABD'nin yeni çok taraflı kurumun ABD ticaret yasalarını tersine çeviremeyeceğine ikna olmasıyla mümkün oldu.⁷⁹¹

Örgütün kurumsal yapısı ise Bakanlar Konferansı, Genel Konsey, Konseyler, Komiteler ve Sekretarya şeklindedir. Örgüt bazı temel ilkelere sahiptir: Ayrımcılık yasağı, öngörülebilir olmak, mütekabiliyet ve adil rekabeti sağlamak, şeffaflık gibi. Ancak en önemli ilke uluslararası ticaretin eşit koşullarda yapılmasını sağlamaktır.⁷⁹²

⁷⁸⁸ M.D. Litonjua, "International Free Trade, The Wto, And The Third World/Global South" Journal of Third World Studies, Fall, 2010, Vol. 27, No. 2, Third World Problems And Issues In Historical Perspective (Fall, 2010), pp. 45-70, s.55-56.

⁷⁸⁹ Abdülkadir Akıl, "Dünya Ticaret Örgütünün Denetim Sistemi ve Kararlarına Uyulmamasının Müeyyideleri", ERÜHFD, C. XVI, S. 2, 365- 387 Ocak, 2021, s. 368.

⁷⁹⁰ Bkz. Üçüncü bölüm 3.3.2 başlığı altında bu konuya değinildi.

⁷⁹¹ . Litonjua, a.g.e., s 57.

⁷⁹² Akıl, a.g.e., s.372.

DTÖ'ye üye olan devletler, anlaşmaları kabul etmiş ve imzalamış oldukları için DTÖ kuralları çerçevesinde hareket etmek zorundadırlar. Üye devletler kendi iç ticaret hukuklarını ve politikalarını da DTÖ kurallarına uygun hale getirmek zorundadırlar. Üyeler arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümü için DTÖ'nün bir mekanizması vardır; Uyuşmazlıkların Çözümü Organı (UÇO). Çok taraflı ticari anlaşmalar ile UÇO DTÖ'yü iki şekilde temsil etmektedir. İlki hukuki prosedürü, ikincisi de siyasi yönünü temsil eder. Uyuşmazlıkların ortaya çıktığı konular çoğunlukla üyeler arası anlaşmazlıklar veya DTÖ kurallarının ihlal edilmesi ile ilgilidir. Uyuşmazlıkların çözümü sonrasında alınan kararlar bağlayıcıdır ve DTÖ üyesi olmayan ülkeler davalara hiçbir şekilde taraf olamaz.⁷⁹³

DTÖ'nün kurumsal ve teorik anlatımından sonra, pratikte olan uygulamalarının küresel ticarete olan etkileri dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin egemenliklerine olan olumsuz etkilerine yönelik eleştirilere de değinmek gerekir.

Geleneksel egemenlik anlayışına göre, tüm egemenler mutlak olarak güçlü olduğu için hepsi mutlak eşit ve bağımsızdır. Ancak gerçek durumda egemenlik farklı biçimlerde ve hiyerarşilerde ortaya çıkar. Dünya Ticaret Örgütü, egemen devletlerden oluşan bir yapıdır ve bunlar belirli amaçları gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiştir. Bu amaçlar genellikle örgütlerinin oluşturulmasına yönelik anlaşmanın girişinde belirtilmiştir. Örgüt ve üyeleri, bu hedeflere ulaşmak için çeşitli araçlar ve kaynaklar kullanmaktadır; yaşam standartlarını yükseltmek, tam istihdamı ve büyük ve istikrarlı bir şekilde büyüyen gerçek gelir hacmi ile efektif talebi sağlamak ve üretimi genişletmek. Dünya Ticaret Örgütü, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra oluşan uluslararası rejimin doğrudan devamıdır. İkinci Dünya Savaşı sona ererken, müttefik ülkeler savaşın neden olduğu iktisadi yıkımdan kurtulma gereğini tartışıyorlardı.⁷⁹⁴

Uluslararası Ticareti dünya genelinde genişletmek, başlı başına bir amaçtan ziyade, amaca yönelik bir araç olarak görülüyordu. Ancak pratikte bu iki amaç, kalkınmayı teşvik etmek ve ticareti en üst düzeye çıkarmak, DTÖ ve çok taraflı borç verme

⁷⁹³ Ayixiamuguli Sımayı, "Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıkların Çözüm Sistemi ve Çin'in Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar" Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi Arşiv 2014 Sayı: 41, s.3.

⁷⁹⁴ Philip M Nichols, "Sovereignty and Reform of the World Trade Organisation" *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, Edited by Wenhua Shan... a.g.e., s.147.

kuruluşları tarafından eşanlamlı görülmeye başlandı. Ancak gelişmeyi teşvik etmek ile ticareti en üst düzeye çıkarmak arasında fark vardı; birincisinin amaç, ikincisinin de araç olması gibi. Buradan da anlaşılacağı üzere uluslararası serbest ticaret sadece bir iktisadi araç değil, aynı zamanda bir güç meselesidir. Serbest ticaret, küresel sistemde ülkelerin, birbirleriyle iktisadi ilişkiler kurmasını sağlarken, bazı küreselci karşıtı görüşlere göre de serbest ticaret bir iktisadi emperyalizm olgusu olarak güçlü ülke tarafından zayıf ülkeye empoze edilir.⁷⁹⁵

Küresel iktisadi sistemde DTÖ ve güçlü ülkeler arasındaki çıkar ilişkisi bazı iktisatçılar tarafından şöyle ifade edilmiştir. Dani Rodrik, araştırmalara göre bir ülkenin ortalama tarife düzeyi ve tarife dışı kısıtlamalar ile bunu takip eden iktisadi büyümesi arasında hiçbir sistematik ilişki olmadığını belirtiyor. Tek sistemik ilişki, ülkeler gelir elde ettikçe ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıdır. Günümüzün zengin ülkeleri, iktisadi olarak daha da büyürken artık daha düşük ticaret engelleri ile karşı karşıyadırlar. Yani güçlü ülkelerin uluslararası ticarete ulaştıkları istikrar ve zenginlikten sonra, geçmişte öne sürdükleri koruma amaçlı ticari engeller artık yoktur. Bu durum gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından nasıl izah edilir? Engellerin kalkması Üçüncü Dünya'nın da büyümesini sağlayacaktır veya uluslararası serbest ticaretin hem Birinci Dünya/Küresel Kuzey hem de Üçüncü Dünya/Küresel Güney için bir kazan-kazan durumudur şeklinde mi?⁷⁹⁶

Bu konuyu Friedrich List şöyle bir benzetme ile açıklıyor: Birisi zirveye ulaştığında, diğerlerinin de kendisinden sonra gelmemesi için zirveye çıkarken tırmandığı merdiveni tekmeler. İşte bu uluslararası ticaretin en yaygın ve akıllıca bir uygulamasıdır. DTÖ ve uygulamaları güçlülerin daha fazla güçlenmesi için bir araçtır.⁷⁹⁷

Gelişmekte olan ülkelere ticaret engellerini kaldırtan güçlü ülkeler kendi ticaret engellerini kaldırmadılar. Gelişmekte olan ülkelerin tarım ürünlerini ihraç etmelerini engelleyerek, onları son derece ihtiyaç duyulan ihracat gelirinden mahrum bırakarak kendi bariyerlerini ördüler. Böylelikle gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelir kalemine

⁷⁹⁵ Litonjua, a.g.e., s.52.

⁷⁹⁶ A.g.e., s.54.

⁷⁹⁷ A.g.e.,

engellemiş oldular. Aynı zamanda da ülkelerinde ihraç etmedikleri ürünleri ikame etmek için onlara sübvansiyonlar verdiler (Örneğin Amerika Çin'den sonraki en büyük tarım endüstrisine sahip. Amerika dünyanın önemli orandaki temel tarım ve yiyecek ürünlerini tek başına üretiyorken, Amerika'ya tohumlu ürünler, domates gibi bazı önemli tarım ürününün ihracatı yasaktır. Amerika diğer gelişmekte olan ülkelere ticaret yasaklarını kaldırmalarını istiyor ve karşılığında sübvansiyon veriyor.)⁷⁹⁸ Bu defa da maliyet yarattılar. Ancak maliyeti de hem tüketicilerden hem de vergi mükelleflerinden temin ettiler. Elbette ki başta DTÖ'nün hakimiyetini elinde tutan ABD, Avrupa Birliği, ardından sırasıyla Kanada ve Japonya, gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracata karşı en yüksek düzeyde korumacı ticaret politikaları uyguluyorlar. Güçlü Birinci Dünya/Küresel Kuzey ülkelerinin serbest ticaret retoriği DTÖ kanunları ve kuralları altında bu şekildedir.⁷⁹⁹

Egemenlik, güç ve kalkınma arasında bir ilişki olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Kalkınmanın, politika alanı, farklı sorumluluklar ve egemenliğe yönelik müdahalelerden korunma gibi unsurları içerdiği kabul edilir. Gelişmekte olan dünyanın önemli bir kısmı, bu korunma sorularını da gündeme getirmektedir. Ayrıca, egemenlik devlet yetkinliğinin ihlaline karşı bir savunma sağlar ve bu nedenle özellikle korunmasını gerektirir. Gelişmiş dünyada egemenlik temelde garanti altına alınmış durumdadır; bu gruptaki ülkeler kendi gelişimleriyle uyumlu bir şekilde kalkınma politikaları belirleme yetkisine ve gücüne fazlasıyla sahiptirler.⁸⁰⁰ Ancak gelişmekte olan ülkeler, iktisadi ve siyasi egemenlik konusunda güçlü ülkeler ile denk değildir. Bunun dışında, DTÖ'nün kurucusu olan egemen ülkeler, belirli ve istikrarlı bir iktisadi kapasite ile DTÖ'de yer alırken, iktisadi gelişmişlik açısından onlara kıyasla daha geride sayılan ülkelerin DTÖ'deki konumu aynı değildir.

⁷⁹⁸ Ek bilgi: Genelde ülkeler temel ürünleri olan hammadde, tohum, temel gıda ham ürünleri gibi şeyleri dışarıya satmadan önce ülke için maksimum düzeyde üretmeye çalışır ve dışarıya satmamaya çalışırlar. Çünkü bunları elde etmek güçtür. Mesela Rusya'nın yağ ve tahıl ile bütün dünyayı Ukrayna savaşı süresince tehdit etmesi ve dize getirmesi örneği verilebilir. Bu kriz sırasında raya devletler girdi ve böylece Rusya'dan dışarıya akış sağlanabildi. Rusya hammaddeyi ve temel gıdayı tüm dünyaya karşı bir silah gibi kullandı.

⁷⁹⁹ Litonjua, a.g.e., s.55.

⁸⁰⁰ Asif H Qureshi, "Sovereignty Issues in the WTO Dispute Settlement" *Redefining Sovereignty in International Economic Law*, Edited by Wenhua Shan... a.g.e., s.167.

Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü'nün devlet egemenliği üzerindeki etkisi, devlet egemenliğinin anlayışına bağlıdır. Örneğin, devletlerin etkili bir şekilde yönetebilmeleri için devletler arasındaki iş birliği gerekebilir. İş birliği yöntemlerinden biri uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşebilir. Uluslararası bir kuruluşla üyelik, devletlerin yasal egemenliğinin bir ifadesi olmasına rağmen, üyelik bazen devletlerin egemenliğini zayıflatır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik sonuçları, devlet egemenliği için dikey ve yatay bir boyuta sahiptir. Dikey boyut, Dünya Ticaret Örgütü ile her üyeyle devlet arasında kurulan ilişkinin devlet egemenliği üzerindeki etkisidir. Yatay boyut, DTÖ üyeliğinin devletler arası ilişkileri nasıl etkilediğine odaklanır. DTÖ üyeliğinin devlet egemenliği üzerindeki yatay ve dikey etkileri, uluslararası sistemdeki artan karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme ile devletler arasındaki güç asimetrisi göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Devletler arasındaki güç asimetrisi de egemenliği zayıflatır ve bu da çoğu devletin tam anlamıyla egemen olmadığı sonucuna yol açar. Bu, günümüzde siyasi ve iktisadi olarak entegre bir dünyada özellikle geçerlidir.⁸⁰¹

Özellikle ABD, DTÖ'yü dünya genelindeki demokratik kurumları ve mekanizmaları zayıflatmak için araç olarak kullanmaktadır. DTÖ kuralları ve uygulamaları düzeyinde bir küresel iktisadi sistem oluşturmaktadır. Bu sistem ise gelişmiş egemen ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerdeki güçlü varlıklı kesimlere hizmet etmektedir. DTÖ'nün neden olduğu bu asimetrik sistemde, gelişmiş egemenler karşısında diğerlerinin zayıf kaldığı veya egemenliklerinin aşıldığını gösteren durumlar vardır. DTÖ, kurulduğundan bu yana, birçok çevre, sağlık veya güvenlik politikalarıyla ilgili üye ülkeler tarafından davalar açılmıştır. DTÖ davaların çoğunu, bu politikaların uluslararası ticareti engellediği için ortadan kaldırılması veya değiştirilmesi gerektiği hükmünü vermiştir. DTÖ karşısında direnemeyen ülkeler, yasalarını DTÖ'ye uygun şekilde değiştirmişler veya politikalarından vazgeçmişlerdir.⁸⁰²

DTÖ'ye getirilen eleştiriler; onun kapitalizmin ve serbest ticaretin aracı olduğu, ülkelerin egemenliklerine müdahale ettiği, demokratik karar alma konusunda yetersiz

⁸⁰¹ Joshua Meltzer, "State Sovereignty And The Legitimacy Of The Wto" University of Pennsylvania Journal of International Law, Vol. 26:4, 2005, s.722

⁸⁰² Lori Wallach, Michelle Sforza, *DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü Şirket Küreselleşmesine Direnmek İçin Nedenler*, çev., Deniz Aytaş, Metis yayınları, Ekim 2002, s. 3.

olduğu ve böylelikle gelişmekte olan ülkelerin ticari çıkarlarına engel olduğu şeklindedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin müzakereler sırasında yeteri kadar aktif olmasının önüne geçen DTÖ'nün asimetrik uygulamaları, müzakerelerin de adil şekilde uygulanmasına engel olmaktadır. Bu durumda şeffaflık konusunda da eleştirilen DTÖ'nün taahhütlerini yerine getirmediği ve adaletli bir ticaret serbestisi sağlayamadığı için meşruiyeti de sorgulanmaktadır.⁸⁰³

DTÖ'nün ayrımcılık yapmama ve uzlaşmaya dayalı karar alma ilkelerinin uygulamada sorunlu olduğuna dair eleştiriler de söz konusudur. DTÖ'nün kâğıt üzerinde evrensel üyelik, eşit oy hakkı gibi kuralları olsa da uygulamada 'gelişmiş devletler kulübüne' dönüştüğü için eleştirilir. Her iki yılda bir gerçekleşen Bakanlar Konferanslarında gelişmiş ülkelerin ve onların uygun gördükleri ve davet ettikleri ülkeler ile 'yeşil oda' (Gayriresmi uluslararası hukuk bölümünde bahsettiğimiz yöntemler) verilen ve gayri resmî şekilde yapılan toplantılar söz konusudur. Bu odalardan çıkan kararlar çoğunlukla gelişmiş ülkelerin lehine olup, gelişmekte olanlara da dayatılmaktadır. Bu şekilde üye devletler DTÖ mekanizması dışında bırakılmaktadır. Yine gelişmiş ve gelişmekte olmak farkından kaynaklı ortaya çıkan bir sorun ise, gelişmekte olan ülkelerin kısıtlı maddi imkânları veya insan gücünden dolayı da DTÖ'nün işleyişini takip edemedikleri için çıkarlarını da gözetemiyor veya bu çıkarların varlığından dahi haberdar olamıyorlar oluşlarıdır.⁸⁰⁴

DTÖ çalışmaları Cenevre'de gizli toplanan komiteler ve jüriler tarafından yürütülür. Diğer uluslararası tahkim sistemlerinden farklı olarak, 'şeffaflık' konusunda eksiklikleri olan DTÖ, bazı ülkelerin şirketleri lehine güç ve nüfuz sağlamaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkeler DTÖ mekanizması karşısında kendilerini savunacak uzmanlıktan yoksundurlar. Bunun dışında gelişmekte olan ülkelerin egemenliklerini aşındıran bir diğer konu ise ülkelerin iç politikasına veya sorunlarına dair konuların DTÖ denetimine tabi olmasıdır.⁸⁰⁵

⁸⁰³ M. Sait Akman, Doha 'Kalkınma' Turu ve Dtö: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları" *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, edt., Sait Akman, Şahin Yaman, TEPAV, Aralık 2008, Ankara, s.43.

⁸⁰⁴ Armağan Vurdu, "Küresel Yönetişim ve Dünya Ticaret Örgütü", *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı...* a.g.e., s. 73-74.

⁸⁰⁵ Wallach, a.g.e., s.3

Sonuç olarak, DTÖ'ye yapılan eleştiriler genel olarak şu şekildedir: Birincisi, DTÖ'nün iktisadi kaygıları çevre, sosyal refah ve hatta insan haklarına ilişkin kaygılarından önceliklidir. DTÖ'nün ideolojisi neoliberalizmdir ve kapitalizmin yayılmasıdır. İkincisi, DTÖ politikalar devletlerin ulusal egemenliği aşındırmaktadır. Bir ülkenin küresel sisteme entegre olabilmesi için neoliberal politikaların 'Washington Mutabakatı'na boyun eğmesi gerekir. Üçüncüsü, DTÖ demokratik değildir. Kararların fikir birliği yoluyla alınması gerekiyor, ancak bu Birinci Dünya/Küresel Kuzey ülkelerinin fikir birliğidir. Dördüncüsü, DTÖ eşitsizliği artırıyor; zenginleri daha zengin kılıyor ve dünyanın en fakir halklarını, normalde olabileceklerinden daha da kötü durumda bırakıyor. Küresel iktisadi ve politik ortam eşit şartlara sahip değildir. Zengin tüketiciler kazanırken yoksul işçiler kaybediyor. Son tahlilde Philip McMichael, DTÖ'nün ticaret kurallarının tutarlılığından ziyade üye devletleri liberalleştirme yoluyla yönetmeyle ilgili olduğunu belirtiyor. Serbest ticaret, DTÖ kurallarının kapsamı açısından yanlış bir adlandırmadır. Birlikte, karar alma yetkisini Cenevre, İsviçre'de bulunan şeffaf olmayan mahkemelere devrederek ulusal demokratik süreçlere meydan okuyor. 1994'te Dünya Bankası ekonomisti Herman Daly şu uyarıda bulundu: Ulusal hükümetlerin ticareti düzenleme kapasitesini geçersiz kılacak kurallar koymak, toplumun, kamu yararına yönelik politikalar uygulayabilen büyük birimini ölümcül şekilde yaralamak anlamına gelir. DTÖ küreselleşme projesinin özünü ifade ediyor. Yani, küresel yöneticiler ulus-devletler arasında uzanan küresel iktisadi ilişkiler ağını yönetmek için olağanüstü yetkilere sahip oluyor ve şirketlere demokratik haklar karşısında ayrıcalık tanıyor.⁸⁰⁶

Kal Raustiala göre de DTÖ devlet egemenliğini zayıflatmaktansa güçlendirir: 'Uluslararası kurumların artık devletlerin refah kazanmasının ve sosyal hedeflere ulaşmasının temel araçları olduğunu dolayısıyla, devletlerin egemenliklerini yeniden sağlama veya ifade etme yolları' olarak tanımlamıştır. Bu nedenle, DTÖ'nün devletlerin egemenliği üzerindeki etkileri ve DTÖ'nün meşruiyeti devletlere göre değişecektir. Örneğin, 1950'lerde bağımsızlığını elde eden birçok devlet için Birleşmiş Milletler'e üyelik, egemenliklerinin teyidi anlamına geliyordu. Birçok devlet için DTÖ, daha önce sahip olmadıkları iktisadi egemenlik yönlerini kullanma yeteneği

⁸⁰⁶ Litonjua, a.g.e., s.62.

sağlayacaktır. Küreselleşme ve devletler arasındaki güç asimetrisi, devletlerin kullanabileceği egemenlik şekli üzerinde önemli etkilere sahiptir. DTÖ'nün iktisadi egemenlikleri üzerindeki etkilerini değerlendirirken, devletlerin DTÖ üyeliği olmadan sahip olabilecekleri gerçek egemenlik seviyesini hesaba katılması gerekiyor.⁸⁰⁷ Raustiala'nın bu bakış açısı elbette ki demokrasiyi ve şeffaflığı prensip edinmiş ve başta ABD olmak üzere, diğer güçlü ülkelerin tahakkümü altında kalmadan, kararlar alıp uygulayabilen bir DTÖ yapısı için doğrudur ve umulan da budur. Aksi halde, buraya kadar bahsettiğimiz konulardan yola çıkarak, DTÖ'nün zaman zaman güçlü devletler etkisi altında kalarak, güçsüz ülkelerin iktisadi egemenliklerini aşınmasına ve onların mağduriyetlerine neden olduğu durumlar da söz konusudur.

⁸⁰⁷ Meltzer, a.g.e., s.695.

ALTINCI BÖLÜM

SİYASİ VE İKTİSADİ EGEMENLİKLERİ HEGEMONİK GÜÇLERCE İHLAL EDİLEN ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNE ÖRNEK OLARAK 'MOZAMBİK'

6.1. Mozambik

Mozambik, bir Üçüncü Dünya ülkesi olarak, ciddi gelişmeler gösteren, nihayet sahip olduğu potansiyellerini ortaya çıkaran bir ülkedir. 21.yüzyılın küresel iktisadi düzeninin belirleyici olarak artık Asya ve Afrika ülkelerine sıra geldiği görüşü uluslararası politik ekonomi çevrelerince kabul görmektedir. Bu her ne kadar geç kalmış bir gelişme olsa da nasıl ilerleyeceğine bağlı olarak, 21.yüzyılda bazı kalıpların yeniden şekilleneceğine işaret olabilir. Üçüncü Dünya, Batı hegemonyası, gelişmiş, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler kalıpları gibi. Mozambik'in sömürge ülkesinden gelişmekte olan ülkeye dönüşüm ve Batı'nın tahakkümcü politikaları sonucunda yaşadığı bunalımlar, yine bir egemenlik sorunsalı çerçevesinde bu bölümde incelenecektir.

Mozambik Cumhuriyeti, Afrika kıtasının güneydoğusunda yer alan 35 milyonluk nüfusa sahip bir ülkedir. 1975 yılında Portekiz'den bağımsızlığını kazanmıştır. Zengin yeraltı kaynaklarına rağmen fakir bir ülkedir. Ekonomisi büyük oranla tarıma bağlı olan ülke, küresel sistemde son yıllarda dış yatırım için oldukça cazip bir hale gelmiştir. Özellikle, enerji, doğalgaz, madencilik gibi alanlarda dikkat çeken ülkenin, ilerleyen yıllarda değişen konjonktürle birlikte diğer, Üçüncü Dünya ülkeleri gibi, küresel sistemin önemli bir işbirlikçisi haline gelmesi beklenmektedir. Ülkenin dış ticaret hacmi 2019 yılında 12 milyar dolar olarak açıklanmıştır. 2021 yılında 2,4 olan GSYİH'nin 2028'de 12.1 olması beklenirken; devletin 2021'de yüzde 104,9 olan borç oranının da 2028'de yüzde 61,1'e gerilemesi beklenmektedir.⁸⁰⁸

⁸⁰⁸<https://ticaret.gov.tr/data/5f15a6b113b876d3e4564fca/Mozambik%20%C3%9C%9C%20Profili%202023.pdf>, erişim tarihi: 14 Aralık 2023.

Peki, Mozambik'in bu potansiyeli neden şimdiye kadar ortaya çıkmadı? DB'nin 1990 yılındaki raporuna göre, Mozambik'in kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılası yaklaşık 80 dolar. Bu devletin, dünyanın en fakir ülkesi olmasının yanı sıra, üçte ikilik dış yardıma en çok bağımlı ülkelerden birisidir. Kişi başına düşen yardım, 1990'da yaklaşık 60 doları buluyordu; bu Sahra altı Afrika'daki durumun neredeyse iki katıydı. On yıllık siyasi istikrarsızlık, iktisadi gerileme ve yapısal uyum programları sonrası Mozambik'in iktisadi portresi bu şekildeydi. Birçok yazara göre bu durumun sebebi Frente de Libertafao de Mofambique'in (Frelimo) ya sosyalist ilkelerini terk edilmesi ya da hükümetin IMF ve DB önerilen programları kabul etmesiydi; çünkü bu programlar aracılığıyla yardım yapan kuruluşlar, yabancı danışmanlar ve sivil toplum kuruluşları ülkede devletin yerine geçerek, sorumluluklar üstlendikleri için devletin, yerel otoritesi neredeyse yok olacak şekilde erozyona uğradı. Mozambikli liderler, yardım akışının kesilmemesi ve iktisadi çöküşü engel olmak için iç siyasi düzenlemelerini ve hatta politika tercihlerini dahi bu kuruluşların eline bırakmak zorunda kaldılar.⁸⁰⁹

Devletin, Mozambik'in iktisadi ve sosyal sorumlulukları üzerindeki kontrolünü kısmen devretmesi sadece Mozambik'e özgü bir durum değildi. Hükümetler ile dışardan gelen kuruluşlar veya örgütler arasındaki sorumluluk takası, bağımsızlık sonrası neredeyse tüm Afrika'da uygulanan bir politika haline gelmişti ve genelde iki şekilde sonuçlanıyordu: Yardım ve pazarlık gücü karşılığında, sözde egemen ulus-devletlerin sorumluluk takasını kabul eden devletler yani iktisadi konularda dış müdahaleye açık/bağımlı devletler ya da feodal yükümlülüklerin egemenliğini ve dış müdahaleyi kabul etmeyi reddettikleri için, yardımdan mahrum bırakılan ve artık bir 'blok'a⁸¹⁰ sahip olmayan yani Batılı veya güçlü ülkeler tarafında yer almayan devletler.

Böylece, çoğu zaman uluslararası kuruluşların himayesi altında olan ve bir zamanlar egemen hükümetlerin özel yetki alanı olarak görülen alanlara, dış kurumların giderek daha açık ve kapsamlı müdahaleleri artış gösterdi. Bunlardan en dikkate değer olanları Liberya ve Somali'deki gibi müdahalelerdir. İlkinde, *Batı Afrika İktisadi Topluluğu'nun (ECOWAS)* bayrağını taşıyan birlikler, topraklarını korumaya ve

⁸⁰⁹ Plank, a.g.e., s. 407.

⁸¹⁰ A.g.e., s.

genişletmeye çalıştı. İkincisinde de Amerikan ve BM güçleri, iç çatışmaları sınırlandırmayı, yardımların dağıtımını kolaylaştırmayı ve bölgede barış ve sivil düzen koşullarını oluşturmayı üstlendi. IMF tarafından desteklenen yapısal uyum ve sektörel politika programları, DB'ye göre daha az ama daha yaygın oldu. Bu programlar aracılığı ile yapılan müdahaleler, Afrika'nın birçok yerinde, geleneksel egemenlik kavramlarını tamamen gözden düşürdü. Bir yandan da yardım eden hükümetler arasında, bu kalkınma veya kalkındırma teorisi ve pratiğinin çıkarları için ne kadar gerekli olduğu da keşfedilmeye başlandı. Böylece, Mozambik'te, iktisadi alandaki dış müdahalelerin, zamanla siyasi müdahalelerin de önünü açtığı dönem başlamış oldu.⁸¹¹

Mozambik Bağımsızlık Savaşı 1964-1974 yılları arasında gerçekleşti. Mozambik bağımsızlık hareketleri ve Portekiz güçleri arasında gerçekleşen çatışma 1974 yılında Portekiz'de gerçekleşen, *Karanfil Devrimi*'nin ardından, Mozambik 1975 yılında bağımsızlığını ilan etti. Mozambik'in bağımsızlık kazanmasıyla beyaz nüfusun yüzde 90'ından fazlası Mozambik'i terk etmiş ve birçoğu yanlarında alamadıklarını yok etmiştir. Böylece *Frelimo (Bağımsızlıktan itibaren, ülkeyi yöneten siyasi parti.)* altyapısının büyük kısmı yenilenmiş, az sayıda eğitilmiş insandan oluşan son derece fakir bir ülkeyi miras aldı. Frelimo'nun 1975'ten sonra karşılaştığı iktisadi sorunlar, idari kapasiteyi aşırı zorlayan, kırsal kalkınmayı ve teşvikleri engelleyen kalkınma modelini benimsemesiyle daha da artmıştır. Bu durum ise hükümetin hibelere, kredilere ve Sovyetler Birliği ve müttefiklerinden gelen yardımlara güvenmesine neden oldu⁸¹²

1970'lerin sonlarında, yeni sosyalist hükümet, devlet çiftlikleri ve endüstrileri ile merkezi planlamaya öncelik verdi. Böylece karma ekonomiyi korunmak istendi. Sağlık ve eğitim gibi hizmetler kamulaştırıldı; ancak işletmeler kamulaştırılmadı. Terk edilen işletmeler devlete düşerken, diğerleri özel sektör tarafından işletilmeye devam etti. Yani bağımsızlık sonrası dönemde hem devlete ait hem de özel sektöre ait şeker tarlaları aynı anda faaliyet gösteriyordu. 1980'de, yani bağımsızlıktan sadece beş yıl sonra, hükümet daha önce terk edilmiş yüzlerce küçük işletmeyi yeniden özelleştirmeye yönelik bir program başlattı. Savaşın başlaması bu süreci durdurdu.

⁸¹¹ A.g.e., s. 409.

⁸¹² William Finnegan, *A Complicated War The Harrowing of Mozambique*, University of California Press, Ltd. Oxford, England, 1992, s. 29-30.

Mağazalar ve daha büyük özel çiftlikler Renamo (Mozambik Kurtuluş Cephesi) eyleminin hedefi haline geldiğinden kırsaldaki özel sektör işletmeleri büyük ölçüde yok oldu.⁸¹³

Portekiz NATO üyesi olduğu için Batı tarafından, özellikle de ABD tarafından destekleniyordu. Ancak Frelimo, hem Sovyetler Birliği'nden hem de yanı sıra İskandinav devletlerinden ve ABD ve Avrupa'daki ilerici hareketlerden destek aldı. Bağımsızlıktan sonra da bu destekler devam etti. Mozambik, sosyalist partili bir devlet haline geldi. Mozambik'in dış yardım yapan ülkelerle ilişkisi her dönem farklıydı: 1975-1985 arası dönem, sosyalist deney dönemi idi. Mozambik, açıkça tanımlanmış bir kalkınma stratejisine sahipti ve sosyalist bloktan ve onun Batı Avrupa'daki (özellikle İskandinav ülkeleri ve İtalya) eski dostlarından destek alıyordu.⁸¹⁴

Soğuk Savaş sonrası, 1985-95 döneminde, Mozambik'e yardım eden Batılı ülkeler için özellikle sert ve ideolojik bir dönemdi. *Washington Mutabakatı* amacına ulaşmıştı; çünkü uluslararası finans kuruluşları ve iktisadi destekte bulunan başlıca ülkeler, önceden Sovyet bloğuna ait olan ülkeleri, piyasa ekonomisine hızlı bir şekilde teşvik etme konusunda oldukça heyecanlı ve istekliydiler. Frelimo ülkede, politika kontrolünü sürdürmek için mücadele etti. Ancak on yılın sonunda savaşı Renamo'ya karşı büyük ölçüde kaybetmişti. Yardım eden ülkelerin merkezi Avrupa'dan Washington'a taşındı. Bağımsızlık sonrası Mozambik'te çok az vasıflı veya eğitilmiş insan vardı. Ülkeden ayrılan Portekizliler giderken bakanlıkları, çiftlikleri ve fabrikaları sabote ettiler. Bu nedenle ülke, *cooperantes* adı verilen vasıflı yabancılara veya sosyalist bloktan gelen dış desteğe bağımlı hale geldi.⁸¹⁵

6.1.1. Siyasi Egemenlik Konusu Üzerine

Devasa bir coğrafyası olan ve onlarca farklı dili konuşan bir topluma sahip olan Mozambik, sömürgeci Portekiz'in, despotik yönetimi altında yıllarca sömürüye maruz kaldı. Sömürge yönetiminden kurtulmak adına, çoğu erkek olan pek çok Afrikalı, sömürge topraklarının ötesindeki bölgelere göç etmişti. Farklı kökenlerden oluşan ve

⁸¹³ De Renzio, Paolo, Hanlon, Joseph "Contested sovereignty in Mozambique: The dilemmas of aid dependence" University of Oxford, Global Economic Governance Programme (GEG), Working Paper, No. 2007/25, 4-5.

⁸¹⁴ A.g.e.,

⁸¹⁵ A.g.e., s.5.

sonradan inşa edilmiş Mozambik'i artık bir ulus halinde birleştirmek için sömürge yönetiminden bağımsızlık gerekiyordu. Bu siyasi hedefi nihayete erdirmeye görevi Mozambik halkına bırakıldı. Portekiz'in baskıcı sömürge kontrolü zaten Mozambik halkında bağımsızlık için mücadele isteği uyandırmıştı.⁸¹⁶

Bu bölümde Mozambik'in İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Portekiz hakimiyetinden kurtuluşu konusundaki savaşı, sonra da güç ve yetki paylaşımından kaynaklanan, iç savaş mücadelesi incelenecektir. Bu süreçte gerek iç etkenler gerek dış etkenlerin, Mozambik'in siyasi ve iktisadi self determinasyon hakkına dolayısıyla egemenlik hakkına etkisi tartışılacaktır.

6.1.1.1.Mozambik'in Portekiz Sömürgecilikinden Kurtulma Mücadelesi

İkinci Dünya Savaşı, doğrudan ya da dolaylı olarak, dünya düzenini bazı açılardan olumlu bazı açılardan da olumsuz etkilemiştir. Bu savaşın tartışmasız en önemli sonuçlarından birisi de sömürgeciliğin çökmeye başlamasıdır. Kaybedenleri için de kazananları için de oldukça sarsıcı etkileri olan savaşa ilişkin olarak, Soğuk Savaş akademisyeni Fred Halliday, "kaybedenleri hırpalayan ve kazananları yoran savaş, aslında dünyayı sömürgecilikten kurtulmaya hazırladı. Bu savaş sonrası, sömürsüzleştirmenin bir paradoksuymuştu ve dünyada sömürgecilik sonrası bir dönemi başlattı." Aynı yazar bu hususta, şu çıkarımda bulunmuştur: "En inatçı olanlar, II. Dünya Savaşı'nda, tarafsız kalan ve bu nedenle de diğer ülkelere göre rahat olan görünen sömürgecilerdi: Portekizliler."⁸¹⁷ Portekiz, savaştan, Afrika'daki geniş toprakları üzerinde sıkı bir şekilde sömürge yönetimi kurabilmek için yarar sağlamaya çalışsa da dünyanın her yerindeki sömürgecilik karşıtlığı, Portekiz için de zorlu bir dönemi ortaya çıkarmış oldu. Dünyada, sömürgecilikten kurtuluş çabaları İkinci Dünya Savaşı'ndan öncesine gider. Bu konuda özellikle Asya, Orta Doğu ve Doğu Avrupa, uzun bir kurtuluş hareketleri geçmişine sahipti. Milliyetçilik ve sosyalizm etrafında ortaya çıkan çatışmalar savaşla birlikte bir farkındalık yarattı ve bu bölgelerde sömürgecilik karşıtlığı artmaya başladı. Bunun dışında müttefiklerin öncülüğünde ortaya çıkan *1941 Atlantik Şartı*'na⁸¹⁸ dayanan, halkın istekleri dışında

⁸¹⁶ Sayaka Funada-Classen, *The Origins Of War In Mozambique A History Of Unity And Division*, African Minds, Japan, 2012, s.88

⁸¹⁷ A.g.e.,

⁸¹⁸ Bkz. https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cun/cun_ph_e.pdf, erişim tarihi: Nisan 2024

toprak kazanılmaması ve self-determinasyon ilkesini savunan savaş sonrası vizyonu, mücadelenin umudunu arttırmıştı. Ne var ki bazı müttefik milletler, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından bu vizyonu gerçekleştirmeye yanaşmadı. Mesela Fransa, 1945'te Vietnam'ın bağımsızlığını ve demokratik bir cumhuriyetin kuruluşunu tanımadı. Lakin yine de Brundi, Cezayir, Çad gibi sömürge altındaki uluslar, savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanırken, bazı toplumlar için, mesela Mozambik, Afrika'da sömürgecilikten kurtulma hayali egemen devletlerin arasındaki, ileride ortaya çıkacak olan Soğuk Savaş'ı tetikleyen, güç mücadeleleri yüzünden olumsuz etkilendi.⁸¹⁹

Savaşın yıpratıcı etkisinden kurtulmak isteyen Avrupa ülkeleri, sömürgeleriyle iktisadi bağlarını güçlendirerek, ABD ile rekabet etmeye çalıştılar. Temel amaçları ve yöntemleri dolar ile yaptıkları ithalatın oranını azaltmaktı. Bunun için de Afrika kolonilerinden gıda ve hammadde açısından yararlanmaya başladılar. Mesela, Fransa'nın da üzerinde mutabakata vardığı, halkın self-determinasyon ilkesine göre hareket etmemesinin nedenlerinden biri de savaştan hemen sonra kolonilerini denizaşırı eyaletler olarak kurma amacıydı. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Avrupa ülkeleri sömürge yönetimine tabi tuttıkları topraklarını terk etme konusunda isteksizdi. Soğuk Savaş süresince bu tutum daha da belirgin ve katı hale dönüştü ve bu güç rekabetinden en çok etkilenenler, sömürge yönetimlerinden kurtulmaya çalışan ülkeler olmuştur.⁸²⁰

1885 yılında gerçekleştirilen Kongo Konferansı, sömürgeciliğin uluslararası alanda dikkat çekmesine neden olmuştur. Bu konferanstan sonra özellikle Portekiz, sömürgeleri üzerinde yeni girişimlerde bulundu; sömürge topraklarının birçoğunu çevredeki kraliyetlere ait kuruluşlara kiraladı. Bunun dışında hâkim olduğu bölgelerde önemli madenlerin keşfedilmesi nedeniyle ulaşımı sağlamak amacıyla demiryolları inşa etti. Görüldüğü üzere, Portekiz, sömürgeciliğin sona erdirilmesine yönelik uluslararası baskıları dikkate almadan sömürgeci politikalarını devam ettirmekte kararlıydı. Bunun yanı sıra, keşfedilen madenler için özellikle Mozambik iş gücü kaynağı nedeniyle önem arz ediyordu. Portekiz'in yönetiminde olan bu bölgede, sömürgecilik karşıtı ayaklanmalar sıklıkla tekrarlanıyordu. Sonuç olarak 19. yüzyılın

⁸¹⁹ Classen, a.g.e., s. 137-138.

⁸²⁰ A.g.e., s.138.

sonundan itibaren sömürgecilik sistemi sarsılmış olsa da Portekiz, “ilk gelen ve son giden”⁸²¹ olarak denizaşırı topraklarından vazgeçmemek konusunda ciddi bir direnç göstermiştir. İngiltere 1960 yılından itibaren Afrika’daki sömürgelerini terk etmeye başlamış ve birçok Afrika ülkesi bağımsız olmuşken özellikle Mozambik için bağımsızlığını kazanmak zorlu bir savaş sonucunda mümkün olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalma politikası izleyen António de Oliveira Salazar, bu politikanın olumlu sonucu olarak, savaş sonrası dönemde Batı ile askeri alanda ittifaklar kurmayı başardı. Bu siyasi ve askeri avantajı sayesinde Afrika’daki topraklar üzerinde uzun bir süre daha sömürgelerini devam ettirebildi. Bu politikasını kolaylaştıran bir diğer önemli etken de Batılıların sömürgecilik sonrasında, bağımsızlık kazanan bölgelerde, komünizmin yayılmasını engelleme çabasıdır. Şöyle ki; İkinci Dünya Savaşı sonrasında, self-determinasyon hakkı BM öncülüğünde uluslararası alanda kabul görmüştür. Batı’nın bu hakkın ivedilikle uygulanması ve yeni bağımsız ülkelerin uluslararası alana bir an önce hem siyasi hem ticari anlamda adapte olmalarını sağlamak konusundaki acelesinin asıl nedeni, esasında sömürge mağduru olan halkların sömürge yönetimlerinden bir an önce kurtulması ve demokratikleştirilmesi arzusundan ziyade onların komünizmin etkisine girmesinin önüne geçmektir.⁸²²

Batı, komünizmin engellenmesi için çabalarken, Portekiz Afrika’daki geniş toprakları üzerinde sömürge yönetimini bir süre daha devam ettirebildi. Tüm bunlara rağmen bağımsız olma haklarını elde etmek isteyen uluslar, tüm dünyada sömürgecilik karşıtı isyanlarına devam etmekteydi. Uluslararası alanda ses getiren bu ayaklanmalar devletler üzerinde baskı oluşturmaya başladı. Öyle ki sömürgecilerin, sömürge topraklarından çekilmesi ani ve aynı zamanda tek tek gerçekleşmeye başladı. Bu gelişmelerle birlikte BM öncülüğünde 1960 senesi *Afrika Yılı* olarak ilan edildi.⁸²³

Portekiz, İkinci Dünya Savaşı’na aktif olarak katılmadığından, sömürgeleri savaş sonrası dönemde de aynı şekilde kalmış ve sömürgelerde büyük ayaklanmalar

⁸²¹ Renata Oliveira, “Mozambik’te Uluslararası Yardımın Rolü: Devlet-Donör İlişkileri” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler (Afrika Çalışmaları) Anabilim Dalı, YL Tezi, Ankara, 2018, s. 18.

⁸²² Classen, a.g.e., s.141.

⁸²³ A.g.e., s.218.

gerçekleşmemiştir. Afrika’da dekolonizasyonun başlamasıyla birlikte Portekiz, sömürge halklarına Avrupalılarınkine benzer bir yaşam düzeyi sunacağı bahanesiyle sömürgelerini elinde tutma kararı aldı. *Cumhuriyetçi Sömürge Yasası* ile 1914’te Mozambik’teki Afrikalılar için resmi olarak iki kategori oluşturulmuştu. İlk kategori olan *assimilados*, yani asimile olanlar, Portekizce konuşan Katolik Afrikalıları kapsamaktaydı; bunlar ikinci sınıf yurttaşlar olarak görülmekteydiler. Bu yeni yasa, ikinci sınıf yurttaş muamelesi görerek aşağılanan Afrikalı şeflerin ülke çapında direnişine sebep oldu. Portekiz’deki uygulamalar kaçınılmaz olarak sömürge topraklarının ‘etkili’ kullanımı ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu nedenle Sömürgeler *Bakanlığı* kuruldu. Ne var ki, 1914’teki *Cumhuriyetçi Sömürge Yasası*, ‘asimilasyon politikası’ ve zorunlu çalışma politikası gibi birbiriyle çelişen politikalarını esas almıştır.⁸²⁴

1921 yılında çıkarılan *Yerlilere Yardım Kanun’una* göre, Portekizce konuşabilen ve kabilelerle ilişkisini kesmiş bir kişi medeni bir Afrikalıdır. Bu kişi Portekiz vatandaşıdır ve Portekiz yaşamına uygun olduğu kabul edilen küçük bir azınlık grubundandır. Diğer kategorideyse kırsal bölgelerdeki köylerde yaşayan ve Afrikalı nüfusun çoğunluğu olan *indigenas* yani yerliler yer almaktaydı. 1930-40’lı yıllarda Salazar’ın Yeni Devleti (Estado Novo), önceki hukuk sistemini daha düzenli hale getirerek devam ettirdi. Afrika’nın çeşitli yerlerinde *regime do indigenato* sistemi kuruldu; sisteme göre, ortaya iki farklı nüfus türü çıktı: Indigenalar (asimile olmamış Afrikalıları) ve nao indigenalar (asimile olanlar). Indigena olan vatandaşlar yanlarında kimlik taşımak zorundaydı. Tüm kurallara uymakla yükümlüydü. Yani zorla çalıştırılabilirler, geceleri belirli yerlere girmeleri yasaktır; eğlence yerlerine dahi girmeleri yasaktır.⁸²⁵ Asimile olanlar ise sözde Portekiz vatandaşı sayılırdı. Böylece asimile edilmiş (*assimilados*) Afrikalıları ‘vatandaş’ statüsünü kazanırken, ‘yerli halk (*indigenas*) kendi istekleri dışında çalışmak zorunda bırakıldılar. Yani ikinci sınıf vatandaş statüsüne çekildiler. Asimile edilenler kasabalarda yaşamaya devam ederken, yerliler sadece köylerde yaşama hakkına sahiptiler. Böylelikle çelişkili ve ayrımcı olan bu yasa resmi olarak Mozambikli Afrikalıları ikiye ayırdı. Bu durum bölgenin doğal

⁸²⁴ Classen, a.g.e., s.67.

⁸²⁵ Eduardo Mondlane, *Mozambik Kurtuluş Mücadelesi* Yöntem Yayınları, çev., Ender Başat İstanbul, 1978, s.48.

yapısını iki şekilde bozdu. Birincisi, Afrikalı şefler, bir anda sömürgecilerin işbirlikçisi haline dönüştükleri için tüm otoritelerini kaybettiler. İkincisi de köylüler için geçim kaynağı olan tarım ekonomisi, erkeklerin sömürgeciler tarafından işçi olarak alınması nedeniyle yok olmaya yüz tuttu.

Yerel toplum hem tarım yapamaz olmuştu hem de başlarında düzeni sağlayan ve gelenekleri kollayan otorite sahneden çekilmişti. Geleneksel Afrika kırsalında ortaya çıkan bu olumsuz yenilikler zamanla mülkiyet kavramlarını da etkiledi. Yerel halk kendi aralarında gruplaşmaya başlayarak geleneksel tarımlarını sürdürmeye çalıştılar; ne var ki, başarı sağlanamadı. Bunun nedeni şuydu; arazinin kalitesi bozulduğu için alınan verim düşmüş ortaya çıkan geçim sıkıntısı nedeniyle yerel halk bölgeyi terk etmişti. Geriye kalanlar arasında ise çatışmalar başlamıştı.⁸²⁶

Ayrımcı sosyal sistemin sonucu olarak ortaya sömürü ekonomisi çıkmıştır. Portekiz örneğinden Afrika'daki sömürge bölgelerinin, sömürgeciler için önemine kısaca değinmek gerekir. Portekiz'in sömürgelerinden vazgeçememesinin başta gelen nedeni, hâkim olduğu arazilerin doğal kaynaklarını yağmalamaktı. Nüfus sistemi yöntemiyle de bu bölgelere Portekizlileri yerleştirterek Afrika halkını kontrol altında tutmak istemekteydi. Tabii bunları yaparken yerlilerin ahlaki veya sosyal durumuna destek olmak veya eşitliği sağlamak gibi amaçlardan bahsedilse de bu bölgelerde halkın faydasına olacak iyileştirmeler tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.⁸²⁷ Sınırlı madenlere sahip olan ve iktisadi olarak geri olan Portekiz'in nüfusu çok önemli olmayan bir farkla, Mozambik'ten fazladır.⁸²⁸

Portekiz'in, Sömürge yönetimlerinin, sömürge altındaki ülkelerdeki iktisadi işleyişi kendi çıkarlarına göre düzenlemesi ve bu çıkarları korumaya odaklı bir sömürge sistemi oluşturması, kendisi açısından bir başarı sayılabilir. Sömürgeleri, Portekiz'in hammadde ihtiyacını karşılamışlardır; bu ülkeler aynı zamanda, Portekiz'in kendisinin ürettiği, sanayi mallarının pazarı işlevi görmüştür. Mozambik'teki üretim sistemi de bu düzene göre şekillendirilmiştir. Bu sistemde Portekiz'in çıkarları öncelikli olduğu gibi Mozambik'teki beyazlar da Mozambikli Afrikalılardan üstün tutulmaktaydı.

⁸²⁶ Classen, a.g.e., 68.

⁸²⁷ Mondlane, a.g.e., s. 94.

⁸²⁸ A.g.e., s.96.

Mesela, Salazar, tarım ticareti alanında istikrarı sağlamak için yeni metotlar geliştirmeyi başarmıştır: Tarım alanındaki üretimi arttırmak adına toprak dağılımını yeniden düzenlemiştir. Bu düzenleme Portekiz'in, tarım sektörüne olumlu katkı sağlarken, Mozambikli Afrikalıların geleneksel tarımsal üretiminde ve doğal olarak gelirlerinde azalmalara sebep olmuştur.⁸²⁹ Bu durum ilerleyen bölümlerde, bahsedeceğimiz ayaklanmaların önemli nedenleri arasındadır.

Mozambik'in ürettiği pamuk, yer fıstığı, şeker, çay, Hindistan cevizi gibi ürünlerle ekonomisi bugün olduğu gibi geçmişte de daha çok tarıma dayanmaktaydı. Portekiz sömürge sisteminin idamesi için bu üretimler de ırklara göre ayrılmıştı: Pamuk ve pirinç, sadece Afrikalılar tarafından, kendi çiftliklerinde veya özel çiftlikler yetiştirilirdi. Hint kumaşı, çay veya kenevir gibi ürünler de sadece Avrupalılara ait büyük çiftliklerde veya özel alanlarda yetiştirilirdi. Hükümet, çiftçileri, kendisinin uygun gördüğü alanda tarım yapmaya zorladığı ve fiyatları da kontrol altında tuttuğu için Afrikalılar isteklerine uygun biçimde gerçekleştirmedikleri tarımsal faaliyetleri neticesinde yeteri kadar kar elde edememekteydiler. Bu sistemle birlikte Avrupalı şirketler zenginleşirken, Afrikalılar da artık tarım yapamadıkları için iktisadi olarak zor durumda kalmışlar, hatta açlıkla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki pamuk yetiştirme zamanı geldiğinde, hükümetin evlere düzenlediği baskınlar sonucunda halk evlerinden zoraki alınıp pamuk tarlalarına sürülmüştür.⁸³⁰

İktisadi sömürü dışında, Portekizlilerin sömürgecilikte, Avrupalılardan daha üstün olduğu teorisini içeren bir başka kavram da Luso-tropikalizmdir.⁸³¹ Bu kavramdan yola çıkılarak, assimalado gruplarının veya *mestiço*'ların (melezler) ticari faaliyetlerine sınır getirilmişti. Beyaz ırkın ticari çıkarlarını korumak amacıyla

⁸²⁹ A.g.e., s.100.

⁸³⁰ A.g.e.,

⁸³¹ Cristiana Bastos, "Luso-tropicalism Debunked, Again Race, Racism, and Racialism in Three Portuguese-Speaking Societies" Anderson, W., Roque, R., Santos, R. V. (Eds.), Luso-tropicalism and its discontents: the making and unmaking of racial exceptionalism, pp. 243-264. New York. Oxford: Berghahn, 2019, s. 243.

"Luso-tropikalizm terimi 1950'lerde Brezilyalı antropolog ve kültür tarihçisi Gilberto Freyre tarafından ortaya atıldı. Sömürge Brezilya'sı üzerine yaptığı daha önceki çalışmalarında Freyre, Portekizli sömürgecilerin, çoklu karışımların sonucu oldukları göz önüne alındığında, kültürel unsurları farklı halklarla kolayca birbirine karıştırarak, birbirleriyle evlenerek ve değiştirerek tropik bölgelere uyum sağlama konusunda özel bir yeteneğe sahip olduklarını öne sürdü. Yirmi yıl sonra bu fikri genişleterek sömürge plantasyonları, yerleşimci toplulukları veya fetih bölgeleri olsun, Portekiz etkisini paylaşan tüm toplumlara uygun bir konsept haline getirdi."

uygulanan bu aşağılayıcı sistem, Portekiz'in sömürgelerini kaybetmesine neden olan en önemli hatalarından biriydi.⁸³²

Salazar'ın bu politikaları, Mozambik'te sömürgeciliğe karşı isyanları tetikledi. Asya'dan Afrika'ya yayılan sömürgecilikten kurtulma ayaklanmaları ve ABD'den Avrupa'ya ve Afrika'ya yayılan Pan-Afrikanizm, Mozambik halkını da etkilemeye başladı. Ne var ki bu etki, istenen düzeyde gerçekleşemedi. Ülke genelinde belli bir etki vardır; lakin sadece, genel olarak, kentsel alanlardaki mestiço (karma ebeveynli insanlar), asimilados gibi entelektüeller, misyoner okullarında eğitim görenler, öğretmenler ve çevre bölgelerden gelen göçmen işçilerle (çoğunlukla erkekler) sınırlıydı. Bu gruplar daha sonra işçi hareketlerine ve siyasi faaliyetlere dâhil olacak ve sonunda, daha sonra detaylı olarak ele alacağımız üzere bu hareketler Frelimo'ya dönüşecekti.⁸³³

Dünya genelinde sömürgeciliğe dair değişen duruma karşın, Portekiz, bunu görmezden geliyor ve sömürgelerdeki, hakimiyetinden vazgeçmiyordu. Bu dönemde, Salazar'ın uyguladığı politikalar, BM'nin dekolonizasyon uygulamalarıyla zıttı. Mesela, Portekiz'in denizaşırı olarak nitelendirdiği ve kendisine ait olarak gördüğü topraklar, BM'ye göre, Portekiz'in, inatla savunduğu gibi özerk değillerdi ve BM'ye göre, burada halkların self determinasyon hakkı vardı. Bu nedenle, Portekiz, BM tarafından, Haziran 1963 yılında kabul edilen, S/5380⁸³⁴ sayılı kararla sömürgelerinin self determinasyon haklarını tanımaya çağrıldı. BM nezdinde uluslararası baskı ile karşı karşıya kalan Salazar, bu çağrı karşısında bölgelerin denizaşırı topraklar olarak Portekiz'e ait olduğu yönündeki politikalarında diretmesinin sonucu, bölgede kanlı bir kurtuluş mücadelesine neden olacaktı. Bu konuya geçmeden önce uluslararası alanda dekolonizasyon politikasına dair egemen güçlerin tavırlarına kısaca değinmek gerekir.

Dekolonizasyon 1950'li yıllarda bir norm olarak algılanırken 1960 yıllarda uluslararası alanda bir ideolojiye dönüştü. Elbette ki BM'nin dekolonizasyona dair aldığı kararlar bu hususta oldukça etkiliydi. Bu gelişmeye neden olan bölgesel dinamikler dışında, birçok dış etken de vardı. Hegemon konumundaki, ülkelerin

⁸³² Oliveira, a.g.e., s.19.

⁸³³ Classen, a.g.e., s.141.

⁸³⁴ Bkz.,1963, <http://unscr.com/en/resolutions/180> ,erişim tarihi: 28 Şubat 2024.

dekolonizasyon sürecine yaklaşımları da gerek çıkarları gerek konjonktürel duruma göre farklılık göstermiştir.⁸³⁵ Mesela, dönemin İngiltere Başbakanı Maurice Harold Macmillan, Güney Afrika'nın içinde bulunduğu durumu ılımlı bir çerçevede şöyle değerlendirmiştir:

Yirminci yüzyılda ve özellikle savaşın bitiminden bu yana, Avrupa'da ulus devletlerin doğuşuna yol açan süreçler tüm dünyada tekrarlandı. Yüzyıllar boyunca başka bir güce bağımlı olarak yaşayan halklarda ulusal bilincin uyandığını gördük. On beş yıl önce bu hareket Asya'ya yayıldı... Bugün aynı şey Afrika'da da oluyor ve Londra'dan bir ay önce ayrıldığımdan beri edindiğim izlenimlerin en çarpıcısı, bu Afrika ulusal bilincinin gücü... Bu kıtada değişim rüzgârı esiyor ve beğensek de beğenmesek de ulusal bilincin bu gelişimi politik bir gerçektir. Hepimiz bunu bir gerçek olarak kabul etmeliyiz ve ulusal politikalarımız bunu dikkate almalıdır.⁸³⁶

Macmillan'ın bu ılımlı yaklaşımı, diğer tüm sömürgeci ülkeler gibi İngiltere'nin de bölge üzerindeki emperyalist politikalarından vazgeçeceği anlamına gelmiyordu. Eski sömürgeciler, Güney Afrika'daki bu değişim rüzgârına sadece uzlaşmacı bir yaklaşım sergiliyorlardı. Bu tavır sadece Birleşik Krallığa özgü değildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm sömürgeci devletler dekolonizasyon fikrini benimsemişlerdi. Dekolonizasyon sürecini etkileyen, aynı zamanda Soğuk Savaş'ı tetikleyen bir diğer gelişme ise 1956 yılında gerçekleşen Süveyş Kanalı Krizi'dir.

Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır, 1956 yılında, Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini duyurdu. Tüm dünya gibi İngiltere ve Fransa da bu gelişme karşısında şok yaşadı. İngiltere, Orta Doğu'dan petrol akışı konusunda, kanala yaptığı yüksek yatırımlar ve buna rağmen bölgedeki gerileyen konumu nedeniyle, Nasır'ın bu hamlesini ciddi bir tehdit olarak gördü. Fransa ise Süveyş Kanalı'nın inşaatını başlatan bir Fransız olduğu için kanalı da Fransız girişimi olarak görüyor ve Cezayirli isyancılara verdiği destek nedeniyle, Nasır'a karşı düşmanlık besliyordu. Bu nedenlerden dolayı İngiltere ve Fransa, Mısır'a karşı acil ve kararlı bir şekilde harekete geçilmesini istedi. Hızlı bir şekilde İngilizlerin sorumlu olduğu entegre bir İngiliz-Fransız askeri komutanlığı kuruldu. İngiltere ve Fransa, ABD'nin bu sürece dâhil olacağını düşünürken, ABD'nin Orta Doğu'da çıkarlarını etkileyecek daha hassas gelişmeler olduğu için Amerika, silahlı müdahaleyi ne desteklemeye ne de

⁸³⁵ Classen, a.g.e., s.204

⁸³⁶ A.g.e.,

onaylamaya niyetliydi. ABD sadece kanalın etkin bir şekilde işletilmesi ve kanaldan geçiş serbestliğinin sorunsuzca sağlanmasını, talep etmişti. Amerika bu süreçte, İngiltere ve Fransa'ya, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin Sovyetlere yönelmelerinin önüne geçmek adına, sömürgeci tavırlarından vazgeçmeleri konusunda baskı yapmıştı.⁸³⁷

O dönemde, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi, Süveyş Krizi sonrasında, dekolonizasyon konjonktüründe kendilerinin benimsemeleri gereken politikayı şu şekilde ifade etmişlerdir:

... biz liderliği iddia edip devam ettirmedikçe bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerin hepsi SSCB'ye yönelecektir. Biz de bu durumda sonsuza dek İngiliz ve Fransız sömürü politikalarına bağlı gibi görüneceğiz. Kısacası ABD sömürgecilik konularında Fransız ve İngiltere'yi desteklerse, sömürgeciliğin kaderine göre ya kazanan ya da kaybeden olacaktır. Kazansak da kaybetsek de İngiltere ve Fransa'nın kaderini paylaşacağız.⁸³⁸

ABD'nin, bu görüşlerini somutlaştırmak üzere, ilk hamlesi BM ile dekolonizasyon sürecine ilişkin temaslarda bulunmak oldu. Mesela Fransa'yı Gine'nin BM'ye kabulüne karşı tutumunu değiştirmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Ne var ki, Fransa ABD'nin aracılığını reddederek aleyhte oy kullanmıştır. Buna rağmen yine de bu konu sömürgeciler üzerindeki uluslararası baskının gittikçe daha belirgin olmaya başladığının bir göstergesidir.

Bu gelişmelere paralel olarak İngiltere hükümeti de dekolonizasyon sürecini hızlandırma kararı aldı. 1950'li yılların sonundan itibaren özellikle Sina Savaşı'ndan (6 Eki 1973 – 25 Eki 1973 tarihleri arasında Arap liderlerinin İsrail'e karşı başlattığı savaş) sonra Macmillan hükümeti sömürge bölgelerinde birçok bağımsızlık ayaklanmalarıyla karşı karşıya kaldığı için bölgeyi kontrolde zorlanmaya başlamıştı. Başbakan Macmillan'ın talimatıyla, kolonilerin on yıl içinde kademeli olarak bağımsız olmalarını gerektiren bir rapor hazırlandı. Raporda bu konuda kararlılıklarını gösteren şu ifade vardı: “Birleşik Krallık'ın yetkilerini zamanından önce geri çekmesi,

⁸³⁷ A.g.e., s. 205.

⁸³⁸ William Roger Louis, “American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire” *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 61, No. 3 (Summer, 1985), pp. 395-420, Wiley on behalf of the Royal Institute of International Affairs, s. 414.

dünyadaki stres ve hoşnutsuzluk alanlarını arttıracaktır”⁸³⁹ çünkü bir anda bağımsız olmak bölgede önlenemeyen yeni olumsuz dinamikleri ortaya çıkaracaktı. Mesela Hindistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ortaya çıkan şiddet ve sonuçları bir ülkenin başına gelebilecek en kötü olaylardan biridir. Macmillian bu görüşler çerçevesinde dekolonizasyon için yavaş hareket etmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Ancak kademeli bir dekolonizasyon süreci iki açıdan olumsuzluk içeriyordu. Birincisi, sömürge yönetimi altındaki memnuniyetsizlikler nedeniyle radikal kurtuluş hareketleri yükselişe geçebilir ve koloniler bu uzun süreçte iktisadi hak ve çıkar kaybına uğrayabilirlerdi. İkincisi, Batı için en önemlisi de yeni bağımsız ülkeler İngiltere’nin *common wealth* sistemine dâhil olmak yerine Doğu Bloku’nu tercih edebilirlerdi.⁸⁴⁰

Benzer kaygıları yaşayan Belçika, aynı zamanda kendi ülkesinin de süreçten etkilenmesi ve Kongo’nun bağımsızlığı için yapılan görüşmeler sonrasında sömürgecilikten kurtuluş süreci hız kazandı; Fransa ve Belçika’nın Afrika kolonilerine bağımsızlık vermesi, kolonileri ile ilgili bağımsızlık değil de ilerici politika tasarlayan, İngiltere üzerinde şok etkisi yarattı. Bir diğer gelişme de Güney Afrika’ya karşı ayaklanan birçok siyahi Afrikalının, polis güçleri tarafında katledilmesi olarak bilinen 1960 *Sharpeville Katliamı* üzerine BM’nin hızlı bir şekilde harekete geçmesidir. BMGK acil bir şekilde toplanarak Güney Afrika’yı kınayan bir kararı kabul etti.⁸⁴¹

Nihayet 14 Aralık 1960 tarihinde, BM tarafından *Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildirge* yayınladı.⁸⁴² İlke olarak bilinen self determinasyon bir ‘hak’ haline dönüşünce İngiltere’nin sömürgeci politikası da belirgin hale gelmiştir. Sonuç olarak, BM’nin sömürgeciliğin hızlı bir şekilde sona erdirilmesi için yaptığı girişimler karşılık buldu. Asya ve Afrika ülkelerinin, ortak olarak önerdiği, “Herkesin kendi kaderini tayin hakkı vardır” kararı, 89 ülkenin lehte

⁸³⁹ Classen, a.g.e., s. 205-206.

⁸⁴⁰ Dan Horowitz, “Attitudes of British Conservatives towards Decolonization in Africa” *African Affairs*, Vol. 69, No., 1970, 9-26, s. 14.

⁸⁴¹ <https://digitallibrary.un.org/record/112105?v=pdf> , erişim tarihi 8 Mart 2024

⁸⁴² <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples> , erişim tarihi 8 Mart 2024, Üçüncü Bölümde bu konuya detaylı değinilmiştir.

oy kullanması ile kabul edildi. Tek bir olumsuz oy bile çıkmadı ve aralarında Birleşik Krallık, Fransa ve ABD'nin de bulunduğu dokuz ülke çekimser kaldı.⁸⁴³

Dünya genelinde sömürgecilikten kurtulma ana akım haline gelmişti. Buna sebeple, Salazar'ın kolonilerden denizaşırı eyaletler olarak bahsetme konusundaki ısrarı devam etti. *Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildirge'nin* yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra, Sovyet Komünist Partisi sekreteri Nikita Sergeyeviç Kruşçev, Sovyetlerin, ulusların sömürgecilikten kurtuluş mücadelesine destek olduğunu ilan etti. 1963'e gelindiğinde, Afrika kıtasındaki çoğu koloni Fransa, Belçika ve Birleşik Krallık'tan bağımsızlık kazandı. Ancak beyaz yerleşimcilerin iktidarda olduğu Güney Afrika ve Güney Rodezya'nın yanı sıra Portekiz kolonilerinde özgürlüğe giden yol hala belirsizdi.⁸⁴⁴

Bağımsızlık hareketlerinin hız kesmeden devam ettiği atmosferde, Portekiz'in üzerindeki uluslararası baskı da artmaktaydı. Fraklı siyasi hiziplere bölünen, Mozambik kurtuluş hareketleri de bu atmosferin etkisiyle birleşmek için fazlasıyla isteklilerdi. Bu örgütler, 1960'lı yıllarda, başka ülkelere göç etmek veya kaçmak zorunda kalan Mozambikliler tarafından oluşturulmuştur. Bu kişiler genellikle, ülkeden ayrılan entelektüeller ya da assimileloları. Mesela Udenamo (Mozambik Ulusal Demokratik Birliği, União Democrática Nacional de Moçambique) Mozambikliler tarafından Rodezya'da kurulmuş bir örgüttür. Unami (Mozambik'in Bağımsızlığı için Afrika Ulusal Birliği, União Nacional Africana de Moçambique Independente) Mozambikli işçilerin oluşturduğu harekettir. Son olarak ise Manu (Mozambik Afrika Ulusal Birliği) kurulmuştur. Bu üç oluşumun ortak özelliği sömürgeciliğe karşı ilk örgütler olmaları ve Frelimo'nun da temelini oluşturmalarıdır.⁸⁴⁵

Afrika liderleri Gana'da bir araya gelerek, Mozambik özgürlük hareketi altında yer alan tüm örgütlerin ve aktörlerin bir araya gelmesi yönünde kararlar aldılar. Bu toplantılar sonunda nihayet bir kurtuluş hareketi olarak 1962 yılında, Frelimo'nun (Mozambik Milli Direnişi) kurulduğu ilan edildi ve Eduardo Mondlane de

⁸⁴³ Classen, a.g.e., s. 208.

⁸⁴⁴ A.g.e., s.210.

⁸⁴⁵ A.g.e., s.223.

başkanlığına seçildi. Her ne kadar Salazar rejimi sömürgelerinden vazgeçmeyeceği yönünde davransa da veya kamuoyuna Mozambik'te herhangi bir ayaklanma olmayacağı garantisini verse de 1950'li yıllarda önlemler almaya başlamıştı. Devlet güvenlik polisi (PIDE) sistemini kurarak bu kişileri 1956'lı yıllardan itibaren koloni bölgelerine özellikle rejim karşıtlığının baskın olduğu bölgelere yerleştirmiştir. PIDE kanalıyla, Mozambik'teki bağımsız örgütler defalarca yok edildi. Bunun yanı sıra Portekiz, sivil ayaklanmalara karşı askeri müdahalede bulunma konusunda kararlı olduğunu duyurmuştur.⁸⁴⁶

Frelimo kurulduğunda, kurucu üyeleri arasında silahlı ayaklanmaya başlama konusu gündeme getirilmemişti, çünkü parti içindeki birçok kişi de silahlı çatışmadan yana değildi. Savaşın kaçınılmaz olduğuna inananlar arasında bile benimsenecek taktikler konusunda derin görüş ayrılıkları vardı. Bazıları şehir ayaklanmasını istiyor, diğerleri halk ayaklanması çağrısında bulunuyor, bir grup azınlık ise düşük yoğunluklu bir ayaklanmanın gerekli olduğuna inanıyordu ve uzun süreli gerilla harekâtı ile bir başarı elde etme imkânı olduğunu savunuyorlardı.⁸⁴⁷

Anlaşıldığı üzere Frelimo'yu geniş tabanlı bir ulusal bağımsızlık hareketi olarak görenler veya onu bir toplumsal devrim hareketine dönüştürmeye kararlı olanlar vardı. Doğal olarak bunlar arasında hareketin doğasına ilişkin net bir ideolojik birlik yoktu. Bu nedenlerden dolayı cephe içindeki ilk çatışmalar, bazı eski liderlerin Frelimo'dan ayrılmasına yol açarken bir yandan da örgüt üyeleri askerî harekâtı başlatma kararı alınmıştı. Bu eylem kesinlikle aceleciydi ve Portekizlilerin olağanüstü hâl ilan ederek karşılık verdiği Mozambik'te ara sıra şiddetin ve eşkıyalık eylemlerinin meydana gelmesi, Frelimo'yu zor durumda bıraksa da örgüt kendi tanıtımını başlatmaya karar verdi. Bunu 25 Eylül 1964'te Kuzey Mozambik'teki Chai'deki Portekiz üssüne saldırarak ve aynı zamanda bir bildiri yayınlayarak ve silahlı mücadele çağrısı yaparak başlattı. Frelimo yalnızca 250 eğitimli savaşçıyla savaşı başlatmış oldu.⁸⁴⁸

Bu tür eylemleri bekleyen ve hazırlıklı olan Portekiz hükümeti, aynı yılın aralık ayında PIDE ile karşılık verdi; 1.500 Frelimo aktivistini tutuklayarak bir sonraki ayaklanma

⁸⁴⁶ Malyn Newitt, *A History of Mozambique*, Indiana University Press, 1995, s. 517.

⁸⁴⁷ A.g.e.,

⁸⁴⁸ A.g.e., s. 523.

olasılığını ortadan kaldırdı ve partinin güneydeki örgütlenmesini de kalıcı şekilde yok etti. Bu durum Frelimo'yu felç etti; hatta ortadan kalkma durumuna getirdi. Bu olaydan sonra partide iç bölünmeler başladı. Bu durum daha çok askeri başarısızlığa bir tepkiydi. Buna rağmen, Frelimo bir toparlanma çabasına girişti ve ayrılanları tekrar bir araya getirmek için girişimlerde bulundu. Ne var ki, PIDE entelektüellerden oluşan eski ve yeni üyeleri tutuklamaya başlayarak bunun da önüne geçti. Güneydeki bu başarısızlığa rağmen pes etmeyen Frelimo, Kuzey'de önemli başarılar elde etti. 1965 yılına gelindiğinde, Kuzey'deki önemli bölgeler Frelimo'nun eline geçmişti. Malavi Gölü boyunca ilerlemeye devam eden örgüte bölgedeki nüfusun da destek vermesiyle bu güçler Portekizlileri bir süreliğine üslerinde hapsettilerse de sömürgeci güçler 1966 yılında bölgedeki etnik grupları Frelimo'ya karşı kışkırtarak karşı saldırıya geçtiler. Bu kargaşayı yönetemeyen örgüt, Portekizliler karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum karşısında Frelimo siyasi yumuşama politikasını uygulamaya karar verdi. 1967 yılında yeniden yapılanmaya giren örgüt, hava üssüne saldırıda bulundu.⁸⁴⁹

Kurtuluş mücadelesi dünya tarafından da ilgiyle takip edilmekteydi. Bir tarafta bu ayaklanma sonrasında iktidarlarını kaybetmekten korkan Güney Afrika'daki beyaz yöneticiler, diğer tarafta ise daha fazla müttefik kazanmayı uman Sovyetler Birliği ve Çin ve bunların karşısında, komünizmin bölgeye hâkim olma ihtimalinden endişe duyan Batı. Bir diğer durum ise ayaklanma sonucunda ortaya çıkan şiddet ve dökülen kan nedeniyle Frelimo'nun gerek bölgede gerek uluslararası alanda eleştirilmesiydi. Ne var ki Mozambik'in diğer bağımsızlık kazanan ülkeler, gibi silahlı mücadele olmaksızın, özgür olma ihtimali yoktu. Çünkü Portekiz kolonilerinden vazgeçmeyi hiç düşünmedi. Bu yüzden de savaşmaktan başka seçenek yoktu.⁸⁵⁰

Frelimo'nun desteğinin büyük kısmı, başta Çin ve Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelerden geldi. Frelimo ilk günlerinde her iki sosyalist gücün desteğini aktif olarak sürdürdü ve sıklıkla Moskova ve Pekin'e eş zamanlı delegasyonlar gönderdi. Frelimo gerillaları hem Sovyetler Birliği'nde hem de Çin'de eğitildi. Ancak altmışlı yıllarda Frelimo'ya en önemli yardımı Çin yaptı. Çin bu gruba sadece nakit para ve makineli tüfek yardımı yapmakla kalmadı; aynı zamanda gerilla savaşı yöntemleri

⁸⁴⁹ A.g.e., s.526.

⁸⁵⁰ Olivera, a.g.e., s.22.

konusunda bilgili eğitimciler de sağladı. Savaşta, Çin ulaşım araçları ve iletişim araçları da kullanıldı. Çin'in desteğinin gerçek önemi, gerilla stratejisi ve mücadelesine ilişkin pratik bilgisindeydi.⁸⁵¹

Sovyetler Birliği'nin Frelimo'ya en önemli desteği, siyasi ve diplomatikti. Ne var ki aynı zamanda malzeme ve eğitim de sağlıyordu. Frelimo'nun mücadelesi devam ederken, elde edilen bölgelerdeki liderler Marksist politikayı benimser hale gelmişti. Portekiz ile savaşan Afrika milliyetçisi Frelimo'nun asıl düşmanı kapitalisti sistemdi. Bu örgütün, ırka dayalı olmayan bir düzen kurma hedefi vardı.⁸⁵²

Frelimo, mücadeleyi zaman içinde daha sistemli hale getirdi. Frelimo'nun stratejisi sıcak savaş değil, Portekiz'i kurumsal olarak çökertmektir. Bunun dışında da örgütün sürdürdüğü siyasi kampanya da başarı kazanınca, kısıtlı gücüne rağmen mücadele ivme kazandı ve nihayet Mozambik'in üçte biri ele geçirildi. Bu durum karşısında Portekiz güçlü bir strateji geliştiremiyordu. Dahası saldırılarında sivilleri hedef alıyordu. Bu durum Portekiz'in her kesimi tarafından eleştiriliyordu çünkü askeri ve iktisadi açıdan yıkıcı olan bu savaşı artık anlamsız buluyorlardı.⁸⁵³

Bu gelişmeler ışığında Frelimo, 1968 yılında ikinci kongresini yaptı ve iktidar olma hedefini benimsedi. Hâkim olduğu bölgelerin idaresini ele aldı. Yurt dışına kaçan eğitimli kişiler yeniden ülkeye davet edildi. Sistemin nasıl olması gerektiği üzerine toplantılar yapıldı. Böylece örgütün alt yapısı daha da güçlendirildi. Bunun dışında ülkenin nasıl yönetileceği ile ilgili anlaşmazlıklar da ortaya çıktı. Bu gruplar devrimci ideolojiyi kabul etmeyenler olarak ya ayrıldılar ya da azledildiler. Bunlar daha sonra Renamo'yu kurdular. 1970'lerden itibaren silahlı mücadele daha da arttırıldı ve sömürge yönetimi pes etme noktasına geldi.⁸⁵⁴

Kurtuluş mücadelesi sırasında Frelimo Marksist-Leninist ideolojiyi benimsediğini ilan etmiştir. Nisan 1974 Karanfil Devrimi ile bağımsızlık artık kesinleşmişti. Nihayet Portekiz ve Frelimo arasında Eylül ayında Mozambik'in bağımsızlığı için görüşmeler

⁸⁵¹ Witney J. Schneidman, "FRELIMO'S Foreign Policy and the Process of Liberation" *Africa Today*, Vol. 25, No. 1, Southern Africa: Confrontation and Conflict, 1978, pp. 57-67, s.59.

⁸⁵² A.g.e.,

⁸⁵³ Olivera, a.g.e.,23.

⁸⁵⁴ A.g.e.,

başladı. Sonuç olarak 1975'in Haziran ayında, Mozambik'in bağımsızlığı ilan edilmiştir.⁸⁵⁵ Mozambik bu defa da iktidar mücadelesi nedeniyle bir iç savaş dönemine girecekti. Frelimo'dan ayrılanların kurduğu Renamo ile uzun yıllar devam edecek kanlı savaş Mozambik'in gelecekteki iktisadi ve siyasi bağımsızlığına etkileri hala devam eden en büyük darbe olmuştur.

6.1.1.2. Mozambik İç Savaşı

Mozambik'teki iç savaşın detaylarına girmeden önce, bağımsızlık sonrası bölgedeki genel portreden bahsetmek gerekir; çünkü iç savaşı tetikleyen ya da iç savaş katkı olan birçok dış dinamik de söz konusu olmuştur.

1970'li yıllarda, Güney Afrika'daki Portekiz imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Güney Afrika ulusal güvenlik politikası konusunda ciddi değişiklikler ortaya çıktı. Oldukça hızlı şekilde gerçekleşen bu değişimin şok edici etkisi geçtikten sonra Güney Afrika'nın Pretoria hükümeti, bağımsız devletlerle ilgili yeni bir politika oluşturmayı tasarladı. Bu politika, siyahi devletlerin Apartheid'in sona ermesine yönelik taahhütlerinin bir dış politika konusu değil, iç politika konusu olduğuna yönelik kabule dairdi. Böylelikle, iktisadi açıdan kırılgan olan bu devletlerin, Apartheid karşıtı söylemleri ve eylemleri sona erecek ve bunun karşılığında da Güney Afrika'dan gelecek mali, yönetsel ve teknolojik yardımlar alacaklardı.⁸⁵⁶

Bu beklenti gerçekleşmeyince, Güney Afrika'da özgürlük mücadelesi veren siyahiler, hüsrana uğradı. Böylece 1980'li yıllardan itibaren *Afrika Ulusal Kongresi (ANC)* ve diğer siyah milliyetçi gruplara verilen bölgesel destek de arttı. Pretoria hükümetinin en büyük güçlerinden biri olan iktisadi gücü, Apartheid karşıtı harekete verilen desteği azaltmada etkili olmadığı için, Güney Afrikalılar askeri güce yönelme konusunda karar aldılar. Böylece Güney Afrika, bu dönemde komşularına karşı giderek daha saldırgan ve militarist bir yaklaşım izledi. Bu, Güney Afrika silahlı kuvvetlerinin doğrudan askeri saldırıları ve komando baskınları da dâhil olmak üzere, çeşitli biçimlerde gerçekleşti. Bu süreçte yönetime karşı, çeşitli muhalif güçler ortaya

⁸⁵⁵ Classen, a.g.e., s. 269.

⁸⁵⁶ Steven Metz, *The Mozambique National Resistance and South African Foreign Policy*, Oxford University Press on behalf of The Royal African Society, African Affairs , Oct., 1986, Vol. 85, No. 341 (Oct., 1986), pp. 491-507, s.492.

çıkmişti: Ntsu Makhehle'nin Lesotho Kurtuluş Ordusu ve Zimbabwe'nin Matabeleland'ındaki muhalifler gibi nispeten önemsiz ve siyasi açıdan ümit vaat etmeyen gruplardan ve Jonas Savimbi'nin UNITA'sına kadar çeşitlilik gösteriyor. Ancak Pretoria'nın bakış açısına göre bunların içine en kalıcı ve başarılı olanı, Güney Afrika'nın Mozambik Milli Direnişi, Frelimo (Mozambik Kurtuluş Cephesi) karşıtı Renamo'dur.

Renamo genel olarak Frelimo karşıtı ve anti-komünist bir örgütlenme olarak tanımlanır. Kökenlerinin, 1960 ve 1970'li yıllardaki Zimbabwe ve Mozambik'teki sömürgecilik karşıtı çatışmalara dayandığı görüşü yaygın olsa da Renamo'nun, yerli gruplar arasında, Afrika gerilla hareketleri içinde, benzersiz olduğu görüşü de yaygındır. Ancak grubun her zaman, Güney Afrika'nın, ırksal politikasını temsil etmesine rağmen, kökenlerinin ayrıntıları hakkında tek görüş yoktur. Örneğin Renamo'nun, Portekizliler tarafından Mozambik'teki devrim sırasında gizli bir Frelimo karşıtı örgüt olarak kurulduğunu öne sürülürken bir diğer görüş de Renamo'nun esasen Rodezya silahlı kuvvetlerinin bir ürünü olduğu ve 1974'teki Frelimo zaferinden sonra Portekizlilerin eski üyelerinin desteğiyle *Rodezya Özel Şubesi (PIDE)* tarafından kurulduğudur. Bunlar dışında örgütün ABD tarafından, bölgedeki komünizmi bastırmak adına kurulduğu iddiası da ileri sürülen görüşler arasındadır.⁸⁵⁷

Kesin olan bir konu vardı ki, o da Mozambikliler arasındaki savaşın, komşu devletlerle ve onların arasındaki çatışmalarla ve Soğuk Savaşla kesinlikle bağlantılı olduğuydu. Renamo siyasi bir örgüt olarak gelişmeye başladı. Yurtdışında temsilci ofisleri, Lizbon'da, Batı Almanya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olmak üzere açıldı. Renamo'nun, 1980'lerin başında siyasi bir hareket olarak var olduğu şüphelidir. Güney Afrika ve Reagan yönetiminin, kendi siyasi amaçları açısından, Renamo'nun en az ABD ve Güney Afrika'nın, Angola'daki politikasının aracı olan UNITA kadar, anti-komünist bir hareket olmasına ihtiyaçları vardı.⁸⁵⁸

Renamo'nun komünizm dışında muhalefet ettiği Frelimo politikaları dışında, dini ve dine dair uygulamalarda, baskıcı eylemler ve tarım politikaları da vardı. Dahası, bu

⁸⁵⁷ A.g.e.,

⁸⁵⁸ Newitt, a.g.e., s.564.

baskıcılığı tarım politikalarında da mevcuttu. Frelimo'nun özellikle, köyleştirme politikaları, toplumda memnuniyetsizlik yaratan başlıca konuydu. Bu şikâyetlerden, Renamo yararlanmayı başardı.⁸⁵⁹ Bunlar dışında yürütülen iddia da siyasi ve iktisadi reformların Mozambik'in özel koşullarına uygun olmaması ve uluslararası finans kurumlarının dayattığı sert, ortodoks ekonomi politikaların, Mozambikliler arasında daha fazla kırılganlık yaratmayı önleyecek kadar esnek olmaması da şikâyet konusuydu. Bu hususlardaki memnuniyetsizlikler "demokrasi midemizi doyurmuyor" söylemleriyle ifade ediliyordu. Özellikle Mozambik'in kırsal topluluklarında gençler, eski savaşçılar ve kadınlar da dâhil olmak üzere çeşitli sosyal grupların yararlanabileceği iktisadi fırsatlar da söz konusu değildi. Bu hoşnutsuzluğun siyasallaşarak şiddet yoluyla patlama ihtimali göz ardı edilemezdi belki ama Renamo etkisi bu hoşnutsuzluğu bir iç savaşa dönüştürmüştü.⁸⁶⁰

Renamo'nun faaliyeti ilk kez Haziran 1976'da 'Özgür Afrika'nın Sesi' (Voz da Africa Livre) radyo istasyonunun Rodezya'dan Frelimo karşıtı yayınlara başlamasıyla geldi. Renamo'nun ilk askeri birimleri Ağustos ve Eylül 1976'da Salisbury'nin kuzeyindeki Bindura'da eğitilmiştir. Renamo, Frelimo ordusuyla doğrudan yüzleşmek için hiçbir girişimde bulunmadı. Bunun yerine, köylere saldıran ve ulaşım ve iletişim hatlarını kesen küçük gruplar halinde faaliyet gösterdi. Aynı zamanda Renamo, baskınlar sırasında zorunlu askere alma yoluyla ve Frelimo hükümetinin devrilmesiyle ilgilenen geniş bir beyaz ve siyah grupları bünyesine dâhil ederek büyüdü. Bu grup, Machel hükümetinden (Amora Machel, Mozambik devlet başkanı) memnun olmayan eski Frelimo askerlerini, Portekiz silahlı kuvvetlerinin ve gizli polislerinin eski üyelerini, Rodezya ve Güney Afrika komandolarını ve paralı askerleri içeriyordu. 1979'da Smith hükümeti açısından Rodezya'daki askeri durum kötüleşince, Renamo'ya Mozambik'teki faaliyet alanını genişletmesi ve kalıcı üsler kurması emri verildi. Bu ilk başta başarılı görüldü. 23 Mart 1979'da Renamo o ana kadarki en büyük operasyonuyla Beira'nın dışındaki Munhara'daki bir yakıt deposunu ateşe verdi.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ Tom Young, "The Mnr/Renamo: External And Internal Dynamics", African Affairs Vol. 89, No. 357 (Oct., 1990), pp. 491-509, Oxford University Press, s. 494.

⁸⁶⁰ Jeremy Armon, Dylan Hendrickson, Alex Vines, a.g.e., s.7.

⁸⁶¹ Metz, a.g.e., s.493.

1981 ile 1983 yılları arasında Renamo, 140 köyü, 840 okulu, 200 temel sağlık merkezini ve 900 iş yerini yok ederek birkaç milyon ABD doları değerinde iktisadi hasara ve birkaç bin ölüme neden oldu. Merkez Mozambik'teki üssünden saldırılar düzenleyerek çevre bölgeleri vurdu. 1982 ortalarında Malavi'de gizli bir üs kurdu ve 1983'ten itibaren kuzey Mozambik'teki faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Malavi sınırlarına yakın bölgelerdeki okulların çoğunluğu yıkıldı veya zorla kapatıldı. 1984'e gelindiğinde, büyük savaş hasarı, kuraklığın yol açtığı yiyecek kıtlığı, iktisadi ve siyasi kaosu yanı sıra dünya çapındaki durgunluk Frelimo hükümetini zor durumda bırakmıştı. O nedenle hükümet, ideolojik çizgiden sapma olarak değerlendirilen bir politika uygulamak zorunda kaldı. Batılı ülkelerden gıda yardımı istedi. 1983 yılında şiddetli kuraklığa rağmen ülkeye yardım edilmedi. Mozambik'in 1984'te IMF'ye üye olmasından sonra gıda yardımı yapıldı. Böylece Ocak 1984'te IMF ve Dünya Bankası ile müzakerelere başlayan ilk Afrikalı sosyalist ülkelerden biri olarak tarihe geçti. Daha sonra da Mart 1984'te Güney Afrika ile Nkomati Antlaşması'nı imzaladı.

Bu anlaşmaya göre Mozambik Güney Afrika Ulusal Kongresi'ne destek vermeyecek, Güney Afrika da Renamo'ya olan desteğini kesecekti. Bu tavizler birçok açıdan Frelimo hükümetini hem ülke içinde hem de uluslararası alanda küçük düşürdü. Elde ettiği yardım sadece etkisiz olmakla kalmadı, ülkenin dış kaynaklara bağımlılığını artırdı ve hükümetin işlevselliğini zayıflattı. Uluslararası gıda yardımı kasıtlı olarak geciktirildiği için de iddia edildiğine göre bu süreçte yaklaşık 10.000 ölüm gerçekleşti.⁸⁶²

Görüldüğü gibi dış faktörler yerel savaş dinamiklerini etkilemeye devam ettiği sürece, hükümet ile Renamo arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırma çabaları istenen sonucu vermedi. Bölgede, savaşı yönlendiren iç ve dış çıkar müdahalelerinin etkisinin ortadan kalkması uzun zaman aldı. Ancak, neoliberal ekonomiye ve 'demokratikleşmeye' doğru küresel değişim bağlamında her iki tarafa verilen dış askeri destek azaldığından, tarafların müzakere etmekten başka çok az seçeneği vardı. Ne var

⁸⁶² Classen, a.g.e., s.8.

ki bu aşamaya gelene kadar savaşta ülke içinde 1 milyon kişi öldü ve bir o kadar sayıda kişi de ülkeden kaçtı.⁸⁶³

1990'ların başlarından itibaren, Doğu Avrupa'daki komünist rejimler birbiri ardına çöktü. Bu durum, komünizmin uluslararası toplumda bir başarısızlık olarak görülmesine neden oldu. Mozambik'te de benimsenen politikaların çoğu başarısızlığa mahkûm görünüyordu. Frelimo hükümetine yönelik eleştiriler hiçbir zaman bu kadar sert olmamıştı ve hükümetin güvenilirliği hem yurt içinde hem de uluslararası alanda zedelendi. Frelimo hükümeti güven kaybı, uzun süren ve şiddetli çatışmalar, iç kaos, yapısal düzenlemelerin getirilmesi, yardım yoluyla müdahale ve Doğu'dan gelen yardımın kaybı nedeniyle zayıflamıştı. Bu arada Renamo kontrol alanlarını genişletmeye devam etti. Buna rağmen Renamo da uluslararası iklimden etkilendi ve Doğu-Batı anlaşmazlığının çözülmesi ve Apartheid hükümetinin çöküşü nedeniyle dış destek kaybı yaşadı. Bu nedenle artık kendisini mücadele için kurulmuş ve tamamen dış yardıma dayanan bir örgütten, Frelimo'ya rakip olan, ülke içinde köklü bir siyasi varlığa dönüştürmek zorundaydı.⁸⁶⁴

Haziran 1989'da Renamo ilk ulusal kongresini düzenledi ve dönüşümünü yurt içinde ve uluslararası alanda tanıtmaya çalıştı. Öte yandan Frelimo, Marksizm-Leninizm'i resmi olarak terk ettiğini duyurdu. Temmuz 1989'daki beşinci parti kongresinde çok partili sisteme geçildi. BM barışı koruma operasyonlarının bir parçası olarak, *ONUMOZ (Birleşmiş Milletler Operasyonları)* Mozambik'te 1993 yılında konuşlandırıldı. Ekim 1994'te ilk çok partili seçim yapıldı. Renamo, bir siyasi parti olarak, birçok kişinin beklediğinden daha iyi örgütlenmişti. Nitekim, seçimlerde önemli miktarda oy aldı. Birleşmiş Milletler, seçimleri onayladıktan sonra, parlamento ve devlet başkanlığı seçimlerini Frelimo'nun kazandığı resmen ilan edildi.⁸⁶⁵

Sonuç olarak, Afrika'daki hükümet yapıları ve sivil toplumu, Soğuk Savaş siyasetinin baskılarına dayanacak kadar güvenli değildi. Soğuk Savaş'ın aktörlerinin birbirleriyle mücadeleleri sırasındaki sorumsuzca uyguladıkları vahşi çıkar politikaları ve ideolojik

⁸⁶³ Jeremy Armon, Dylan Hendrickson, Alex Vines "The Mozambican Peace Process in Perspective" Published by Conciliation Resources, London, 1998. s.9.

⁸⁶⁴ A.g.e., s.10.

⁸⁶⁵ Classen, a.g.e., s.9.

savaşların sonucu Mozambik gibi birçok Afrika ülkesinde daha korkutucu derecede hızlı gerçekleşti ve yıkıcı oldu. Kuraklık ve kıtlığın da etkisiyle bir çöküş yaşandı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, yalnızca ülkelerin ekonomileri değil, aynı zamanda temel güvenlikleri, sivil ve siyasi kurumları onların yeniden ayağa kaldırmasını imkânsız hale getirmiştir. Mozambik de bu ülkelerden sadece birisidir. Mozambik artık sömürge yönetimi altında olan bir ülke değil, Üçüncü Dünya ülkelerinden biriydi. Bundan sonraki bağımsızlık mücadelesi de iktisadi egemenlik sorunuydu.

6.1.2. İktisadi Egemenlik Konusu Üzerine

Soğuk Savaş'ın Ronald Reagan yönetiminde yoğunlaşmasıyla Mozambik de (Angola gibi) jeo-stratejik bir savaş alanı haline geldi. 1981 yılında ABD'nin onayıyla Apartheid Güney Afrika'sı Mozambik'e karşı, *Renamo (Mozambik Ulusal Direnişi)* gerilla kuvvetini inşa edip destekleyerek, istikrarsızlaştırma savaşı başlattı. On yıl süren vekalet savaşında bir milyondan fazla insan öldü ve Mozambik'in altyapısının büyük bir kısmı yok edildi.⁸⁶⁶

1980'lerin başında ekonomi çöktü, GSYİH 1985'te yüzde 30 oranında azaldı. Cari harcamaları sürdürmek amacıyla, dış borç stokunun 1985'te 1 milyondan 1989'da 4.700 milyon dolara çıkmasıyla hızla geri ödeme yükümlülükleri de başladı. Bu gerilemenin ve hızlı düşüşün nedeni komünistlerin politikasından kaynaklanmıştı. Frelimo'nun Marksist-Leninist inançtan kopması uzun yıllar aldı. Bu süreçte, 1980'lerin başında Batı'ya askeri yardım ve acil gıda yardımı için yapılan çağrılar, 1984'te Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na katılma kararı ve 1987'de IMF onaylı iktisadi toparlanma programının uygulamaya konulması yer aldı. Özel sektör giderek daha fazla teşvik ediliyor, özel yabancı yatırımcılar ülkeye davet ediliyordu. Özel okullar yeniden açıldı ve devlet çiftliklerinden bazıları parçalanıp özel işletme sahibi çiftçilere ve köylülere verildi.⁸⁶⁷

1980'lerin ortasında, doğu bloğunda ortaya çıkan ekonomik ve siyasi kriz nedeniyle, Sovyetlerin desteği azaldı ve Mozambik, ABD ile resmi olmayan müzakerelerini artırdı, Dünya Bankası'na katıldı, ABD'li STK'ların Mozambik'te çalışmasına izin

⁸⁶⁶ De Renzio, Paolo, Hanlon, Joseph, a.g.e., s.5.

⁸⁶⁷ Finnegan, a.g.e., s.126.

verdi ve böylece kapitalizme hızlı bir geçiş başladı. Ancak, bununla birlikte yapılan yardımların bir bağımlılığa dönüştüğü gerekçesiyle, Mozambik'te egemenlik tartışması da ortaya çıktı. Batı ve Doğu Avrupa'dan gelen yardımlar, Mozambik'in savaş sırasında hayatta kalmasında önemli bir rol oynadı; 1992 yılında savaşın sonunda 1 milyar dolara ulaşan, GSYİH'nin neredeyse yüzde 70'i yardımlara dayanıyordu. Öyle ki çoğu yardım hükümetten tamamen bağımsız şekilde bağışçı ülkeler tarafından koordine ediliyordu. Bunun önüne geçmek için 1987 yılında CENE (Comissão Executiva Nacional de Emergência, Ulusal Acil Durum Yürütme Komisyonu) kuruldu. Mozambik Bankası'nın eski yöneticisinin başkanlık ettiği yardım koordinasyonu toplantılarına tüm yardım eden ülkeler (ABD SSCB ve uluslararası STK'lar dâhil) katıldı. Bu toplantılar, bağışçılar arasında, yüksek düzeyde bir koordinasyon sağlanmasında etkili oldu. Mozambik, bağışçıları ve STK'ları, hükümete ne yaptıklarını anlatmaya, hükümetin yönergelerini ve politikalarını takip etmeye ve genellikle kendileri yerine hükümetin seçtiği illerde çalışmaya zorladı. Bu sistem, bağışçıları daha az acil yardım ve daha fazla kalkınma ve yeniden inşa için koordine etme konusunda başarılı oldu. Ancak belki de en önemli değışim Washington'da gerçekleşti.⁸⁶⁸

DB başlarda, Mozambik'teki baskın uluslararası finans kurumuydu. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş ve ilk yapısal uyum tedbirleri, savaş devam ederken 1980'lerin sonunda alındı. Yapısal uyum gereğı, daha fazla özelleştirme ve hızlı devalüasyona paralel olarak hükümet ekonomiyi canlandırmaya karar verdi ve savaşa rağmen iktisadi büyüme yaşandı. DB uyum önlemlerinin ilk turunu kabul etti; ancak IMF, karşı çıktı. 1990'a gelindiğinde IMF daha baskın hale geldi, ülkeye katı bir rejim dayattı. Kamu hizmetlerinin yarıdan fazlasının azalması anlamına gelen hükümet harcamalarının sınırlandırılması ve kesilmesi gibi dayatmalar nedeniyle kamu çalışanlarının iktisadi durumu yoksulluk sınırının altına indi. IMF bunun dışında ülkeye yapılacak dış yardımın yılda 100 milyon dolardan fazla olamayacağına karar verdi. IMF, bu kararını savaş sonrası yeniden yapılanmanın enflasyonist baskıda

⁸⁶⁸ De Renzio, Hanlon, a.g.e., s.6.

bulunacağını ve kontrol altında tutulması gerektiğine dayandırmıştı. IMF devreye girdikten sonra GSYİH'de düşüşle birlikte iktisadi gerileme başladı.⁸⁶⁹

Bu tablo karşısında halk ayaklanmaları, başlayınca, IMF, politikalarında yumuşamaya gitti. Hükümet, IMF ile bir yapısal uyum programı için müzakerelere başladı. Program 1987'de uygulanmaya başlandı ve ardından iktisadi stratejide, kapsamlı bir dizi reform uyguladı. Sonuç, rejimin IMF ile yaptığı politika anlaşmaları sonucunda Batılı aktörlerin bağışlarıyla gelen genişletilmiş yardımlar sonucunda, 1987-90'da bir büyüme oldu. Çok taraflı, ikili ve özel müzakereler devam ederken, 1990 ve 1991'de kişi başına gelirden 'sıfır büyüme' yaşandı. Mozambik, 1987-91 yıllarında GSYİH'nin gösterdiğine göre, dünya çapında yardıma en bağımlı ülkeler arasında yer alıyordu. 1990'da ihracat, 126 milyon dolarla, GSYH'nin yüzde 10'unu oluştururken, ithalat 878 milyon dolarla, yüzde 67'yi temsil ediyordu. Bu da ortaya çıkan döviz açığının GSYH'nin yüzde 57'sine eşdeğer olduğu anlamına geliyordu.⁸⁷⁰

1985-95 döneminde, piyasa odaklı büyüme gereği devletin ekonomideki rolünün azalmasıyla ve dışardan gelen baskılar sonucunda özelleştirmeye hızlı bir geçiş oldu. Ancak bu hızlandırılmış özelleştirme toplumsal açıdan başka sorunlara neden oldu. Mozambik'te bir yanda kapitalizm furyası karşısındaki zayıf düşen orta sınıf bir tarafta diğer yanda da kapitalizmi coşkuyla destekleyen ve geri ödemesi olmayan dış yardımlardan büyük kişisel kazanç elde ederek, piyasaya geçişten yararlanan bir seçkinler sınıfı vardı. 1990'lar boyunca, hükümettekiler ve yeni modeli destekleyen seçkinler kendilerini yüksek kazanç getiren mevkilerde buldular. Neo-liberal modele karşı çıkan herkes ise giderek marjinalleştirildi. Mozambik toplumu artık dış yardımda bulunanların hegemonyası altında, zenginleşmeyi fırsat bilen veya ekonominin iyileşmesini bekleyen bir toplumdur. İktisadi sorun 1990'ların sonunda doruğa ulaştı.⁸⁷¹

1997'de Dünya Bankası ve IMF'nin ağır baskısı altında alelacele özelleştirilen iki büyük banka, yolsuzluklar sonucu iflasın eşiğine gelmişti. Bu konuda oruşturma

⁸⁶⁹ James Derrick Sidaway, "Peace without Profit: How the IMF Blocks Rebuilding in Mozambique by Joseph Hanlon" Kitap değerlendirmesi, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 24, No. 1, Special Issue on Mozambique pp. 244-246, Taylor & Francis, Ltd., 1998, s. 24.

⁸⁷⁰ Plank, a.g.e., s.411.

⁸⁷¹ Joseph Hanlon, "Do donors promote corruption? the case of Mozambique" *Third World Quarterly*, 25:4, 747-763, Ağustos 2016., s.752.

başlatan yolsuzlukları soruşturmayla çalışan gazeteci, Carlos Cardoso ve Merkez Bankası'nın bankacılık denetim kolu başkanı António Siba-Siba Macuacua, Kasım 2000 ve Ağustos 2001'de suikasta kurban gittiler ve ardından gelen soruşturmalar inanılmaz derecede yavaş ilerledi. Bu durum, toplumda huzursuzluğun artmasına neden oldu. Bunun yerine, Ekim 2001'deki Danışma Grubu toplantısında bağışçılar, hükümetin talep ettiğinden daha fazla yardım sözü vererek, yağmalanan bankaların yeniden sermayelendirilmesi için yeterli ekstra kaynak sağlama sözü verdiler. Suikastlarla ilgili olarak da adalet sisteminde reform yapılması kararı alındı. Dış yardım yapan ülkeler, asıl amacı Mozambik'i bir 'başarı öyküsü' olarak dünyaya duyurmak ve itibarlarını korumak için yolsuzluğa göz yumdular.⁸⁷²

Bir yandan da özelleştirme dalgası, savaştan zarar gören ve uluslararası yardımın hâkim olduğu ekonomiyi canlandırmadı. Üstelik yardım sektörü yaygın bir yolsuzluğun kaynağı haline geldi. Skandallar ve soruşturmalar, yalnızca hükümetin yardım dağıtım kurumunda olanları değil, aynı zamanda silahlı kuvvetler ve Zimbabve birlikleri arasındaki hırsızlık ve mali hileler de defalarca ortaya çıkardı. Frelimo'nun temiz hükümet konusundaki itibarı zedelendi ve suçlamalar arttı.⁸⁷³

IMF politikalarının ve dış yardım adı altında ülkenin iç işlerine yapılan müdahaleler sonucunda, özellikle sağlık ve eğitim konusunda en ağır fatura halka çıkmıştı. Yapısal uyum programları gereği, sağlık ve eğitime yönelik sübvansiyonların kaldırılmasının yıkıcı etkisi, 1987'den sonra hızla hissedilmeye başlandı. Yapısal uyum programlarının ilk yılında, IMF, Mozambik hükümetinden toplam sübvansiyonları 21 milyar Mozambik metikalinden (MT, Mozambik para birimi) 15 milyar MT'ye kesmesini talep etti. IMF'nin dayattığı devalüasyonlar nedeniyle, gerçek sübvansiyonlar 1987'de 74 milyon ABD dolarından 1990'da 23 milyon ABD dolarına düşürüldü. 1980'lerin sonunda eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları kişi başına 4 dolardan 1 dolara düşmüştü. 1989'da IMF ve Dünya Bankası İktisadi Politika Çerçevesi belgesinde sağlık yardımını kesme konusunda anlaştılar. Eğitim programları “makroiktisadi hedeflerle tutarlıydı”. 4, 10, 14 yıllık yapısal uyum kredilerinden sonra, eğitim, sağlık ve yaşam standardı da dâhil olmak üzere, Birleşmiş Milletler Mozambik

⁸⁷² A.g.e.,

⁸⁷³ A.g.e., s.758.

Sağlık Gelişimi Endeksi ‘ne göre, insani gelişim indeksi değişmedi. 1980 yılında iç savaş sırasında sıralaması 0,246 iken 2000 yılında ise 0,247 idi.⁸⁷⁴

1990'larda sağlık, eğitim ve iktisadi göstergelerin kötüleşmesine neden olan kemer sıkma politikaları yüzünden yapısal uyum programları ciddi manada uluslararası eleştiri almıştı. IMF, imajını ve kredi anlaşmalarının yapısını değiştirme amacıyla, 1999'da Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri (Poverty Reduction Strategy Papers, PRSPs) adı verilen yeni bir program başlattı. PRSP'ler de aslında 'revize edilmiş' yapısal uyum programlarıydı. Bunun dışında imtiyazlı borç verme aracı programı olan *Gelişmiş Yapısal Uyum Tesisi (The Enhanced Structural Adjustment Facility, ESAF)*, de adını Yoksulluğu Azaltma Büyüme Tesisi (the Poverty Reduction Growth Facility, PRGF) olarak değiştirildi.⁸⁷⁵

ESAF'ın PRGF'ye dönüşümü, IMF'nin yeni ve geliştirilmiş politikalarını gerçekleştirmek içindi. PRSP de bir ülkenin büyümeyi artırmaya, yoksulluğu azaltmaya yönelik programlarını oluşturmak ve makro iktisadi, yapısal ve sosyal politikalarının ana hatlarını çizmek için tasarlandı. PRGF'nin ESAF'tan farkı şöyleydi: Daha geniş ülke katılımı ve daha fazla ülkenin sahiplenmesi, PRGF programlarına yoksulluğu azaltmak adına daha fazla hükümet dâhil etmek ve programlara uymalarını sağlamak, gelişmeye kapalı olan veya ve büyüme yanlısı hükümet bütçelerini analiz ederek daha seçici davranmak; tutarlı ve esnek mali hedefler belirlemek ve yapısal koşulluluk ve yapısal reformlar ile makro iktisadi reformları uygulamaya geçirmek. Mozambik'te PRSP'ye, Portekizce'de '*Mutlak Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Eylem Planı'nın kısaltması* olan *PARPA* adı verildi. İlk resmi PARPA, hükümet tarafından onaylandı ve 2001 yılında Bretton Woods Kurumları tarafından kabul edildi. 5 yıllık bir süre boyunca üç PARPA uygulandı (2001–2005, 2006–2009, 2010–2014).⁸⁷⁶

Mozambik'te 15 yıllık PARPA programları da dâhil olmak üzere yaklaşık 30 yıllık IMF kredileri ve politikalarından sonra, bu politikaların Mozambik'teki yoksulluk,

⁸⁷⁴ Jason Beste and James Pfeiffer, "Mozambique's Debt and the International Monetary Fund's Influence on Poverty, Education, and Health", *International Journal of Health Services*, Vol. 46, No. 2, Sage Publications, 366-381, 2016, s.369.

⁸⁷⁵ A.g.e.,

⁸⁷⁶ A.g.e., s.370.

eğitim ve sağlık konularındaki olumsuz etkisi tartışılmazdır. PARPA'nın ana hedefi yoksulluğu azaltmaktır. BM Sağlıkta Gelişme Endeksi'ne (*United Nations Health Development Index, HDI*)⁸⁷⁷ göre uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi (eğitim) insani gelişimin önemli göstergesidir. 2014 yılında Mozambik'in HDI'sı 187 ülke arasında 178. sırada yer aldı. Yoksulluğu değerlendirmek için kullanılan bir diğer gösterge ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın gelir endeksidir. Çok düşük bir insani gelişme endeksi 0,509'un altında kabul edilir. Mozambik'in en son gelir endeksi 0,349'dur ve bu da dünyadaki en düşük endekslerden biridir. 2013 yılında, *Uluslararası Kalkınma Bakanlığı'nın (Department of International Development, DEFID)* istatistikleri, Mozambik'te kişi başına düşen ortalama GSMH'nin 1.011 dolar olduğunu ortaya çıkardı. Bu, Sahra Altı Afrika'daki ortalama GSMH olan 3.152 dolardan çok daha düşüktü. Ayrıca, bunlar veya mevcut PARPA programları kapsamında, günde 1,25 doların altında yaşayan nüfusun yüzdesinde bir artış oldu. DEFID'in son verilerine göre, Mozambiklilerin yaklaşık %60'ı 2002'deki %54,1'e kıyasla günde 1,25 doların altında yaşıyorlar. *Ulusal Tarım Araştırması* verileri de yoksulluğun arttığını doğruladı. Mozambik'in yıllık GSYİH'si son on yılda yılda %6-8 arasında büyümesine rağmen, bunun faydaları nüfusun çoğunluğuna ulaşmadı. Büyüme, Maputo gibi daha varlıklı bölgelerde ve kent merkezlerinde gerçekleşti. PARPA'nın mevcut ekonomi politikaları, en savunmasız nüfusu ciddi şekilde etkilemektedir. Kişi başına harcamanın, en alt üç diliminde yer alan hane halkının gelirinde mutlak düşüşler yaşandı. PARPA'nın yabancı şirketlere yaptığı yatırımlar öncelikle büyük çokuluslu şirketleri ve büyük projeleri hedef aldı; alüminyum, mineraller, doğal gaz ve petrol projeleri başta olmak üzere birçok proje gibi. Bu yatırımlar son on yılda GSYİH'de artışa yol açmış olsa da çok az istihdam yarattılar ve başarılı bir kalkınma stratejisi olamadılar.⁸⁷⁸

Kriz Durumları Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan bir çalışma raporuna göre, Mozambik'teki iktisadi gruplar şöyledir: En alttaki %60'ı oluşturan en büyük grup, bir aile olarak günde 1 doların altında kazanıyor. Toplam gelirleri 2008'de, 2002'ye göre çok daha az olan grup, en büyük çoğunluğunu oluşturuyor; 'yoksulluk tuzağına' yakalanan ve katılım konusunda çok fakir olan bu gruba PARPA'nın makro ekonomi

⁸⁷⁷ Human Development Index | Human Development Reports (undp.org), erişim tarihi: 17 Aralık 2023

⁸⁷⁸ Beste, Pfeiffer, a.g.e., 371-372.

ve piyasa politikaları yardımcı olamıyor. Bunun dışında PARPA'nın makro iktisadi politikalarının fayda sağladığı gruplar da var bunlar en üstteki %10'unu oluşturur ve ortalama geliri ulusal ortalamanın beş katı kadar fazla olan çok çok zengin bir gruptur. Başka bir deyişle Mozambikte, zenginler daha da zenginleşiyor ve yoksullar daha da yoksullaşılıyor.⁸⁷⁹

Mozambik ile bağışçıları arasındaki ilişkisi sonucu, mülkiyet ve egemenlik konularının merkezde olduğu mevcut uluslararası söylemlerin çoğu sorgulanmaktadır. Mozambik örneği, söz konusu dahi edilmeyen, ulusal egemenlik konusunu tartışmaya açılmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun nedeni görüldüğü üzere, zaman zaman ülkenin iç egemenliğinin hem dış aktörler hem de iç siyasi dinamikler tarafından zayıflatılmış olmasıdır. Üstelik hükümetin açık direnişine veya anlaşmamasına rağmen, Bretton Woods kuruluşları, kamuoyuna bazı sektörlerin serbestleştirildiği duyurusunda bulunarak, hükümeti yok saymıştır. Mesela, ülkenin en önemli gelir kaynağı olan kaju fıstığının ihracatının serbestleştirilmesi için, IMF ve DB, hükümet üzerinde ciddi anlamda bir baskı oluşturdu. Bu konuda, hükümet geri adım atmadı ve bu kararı uygulamadı. Bunlar bağışçıların, Mozambik'e açıkça politika tercihlerini dayattığı alanlardı ve hükümetin bu durum karşısında sağlam durabildiği nadir konulardı çünkü artık hükümet de kabul etmişti ki dış yardım eliyle verimli bir proje gerçekleştirmekte başarılı olamıyorlardı. Artık dış yardımlar bir bağış olarak değil baskı olarak kendilerini gösteriyordu.

Yıllar boyunca Mozambik, Bretton Woods kurumları ile yardım ilişkisinin şartlarını belirleme konusundaki zayıf kapasitesini karakterize eden birçok konuya şahit olmuştu. İlk olarak, dış yardımı yapanlar, birçok konuda ve durumda belirli politika reçetelerini dayatma konusunda oldukça esnek davrandılar. Ne var ki zamanla bunun yardım kaynaklarını elinde tutması gereken, yardıma bağımlı bir ülke için yanlış bir strateji olduğunu düşündüler ve kalkınma planı konusunda ciddi bir baskı politikasına geçiş yaptılar. İkinci, olarak, Frelimo'nun iç siyasi dinamikleri ve parti birliğine verilen önem, bağışçı topluluklar için özellikle iç bölünmeye yol açabilecek alanlarda, bir koz olmuştu. Son olarak, karmaşık ve parçalı bir dizi yardım müdahalesi ile uğraşan bürokratik kapasitenin aşırı gerilmesi, yardımların yönetilmesi sürecine daha fazla

⁸⁷⁹ A.g.e., s.372.

zaman ve dikkat ayırmaya engel olmuştur. Bu yüzden hükümet dış yardım projelerinde başarısız, egemenliğinden ve otoritesinden ödün verici bir pozisyondaydı⁸⁸⁰

Dış yardım yapanların, öngörülen politika değişiklikleri, Mozambik pazarının entegrasyonunu hızlandırmayı ve iç ekonomiyi bir şekilde dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Ne var ki bunun dışında, diğer amaç da kendilerine yakın, yerli ve yabancı seçkinlerin güçlenmesini sağlayarak, yeri geldiğinde hâkim siyasi düzeni yönlendirerek, Mozambik'in iç işlerine karışmayı mümkün kılmaktır. Mozambik ile bağışçıları arasındaki ilişki potansiyel olarak geleneksel sömürgecilikten çok daha kalıcı ve etkilidir; çünkü ortaya çıkan yeni sömürü modern iktisadi ortodoksluğun ilkelerinden kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle, hakimiyet, sömürgeci bir gücün ajanları tarafından değil, teknik açıdan bilgili ve siyasi açıdan tarafsız ekonomistler tarafından kullanılmaktadır. Bu müzakereler IMF, Dünya Bankası ve iki taraflı yardım kuruluşları tarafından yürütülür; reçeteler, dar görüşlü ulusal çıkarların iktisadi analizleri tarafından belirlenmez aksine yardım amaçlı kuruluşlar tarafından planlanır. Sonuç olarak, Mozambik'e yönelik yükümlülükler, bir dizi iç iktisadi koşul ve siyasi düzenlemenin yanı sıra, hükümetin reformları benimseme ve mali yükümlülüklerini yerine getirme konularıdır. Böylece, bu kalkınma programları bağlamında bağışçılar, geleneksel sömürgeciliğin yasal yükümlülüklerine bağlı olduklarında sahip olacaklarından çok daha fazla özerkliğe sahipken, Mozambik bazı açılardan onlara, sömürge dönemine göre daha fazla bağımlı gelmiştir.⁸⁸¹

⁸⁸⁰ Renzio, Hanlon, a.g.e., s.22.

⁸⁸¹ Plank, a.g.e., s. 430.

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Son yıllarda, gelişmemiş ülkelerle ilgili çalışmalarda yazarlar, Üçüncü Dünya kavramını kullanmamaya özellikle dikkat edilmektedirler. Bu hassasiyete saygı duyulmakla birlikte, bu tez çalışmasında, Üçüncü Dünya kavramı özellikle kullanılmıştır. Bunun nedeni, tez çalışmasının sorunsallarından birisinin, neden bir Üçüncü Dünya algısının ortaya çıktığı konusu olmasıdır. Bu tez çalışmasının önemi, Üçüncü Dünya kavramının ortaya çıkmasının temel nedenlerinden birisi olan, gerçek anlamda egemen olabilmek meselesidir. Sorun, gelişmiş ülkelerin kurumsallaşmış egemenlikleri karşısında, güçsüz ülkelerin teoride sahip oldukları egemen alametlerini, pratikte uygulayamamaları veya uygulamalarının önündeki engellerdir. Bu çalışma, bu ülkelerin iktisadi egemenliklerinin kimler tarafından nasıl ve hangi araçlarla aşındırıldığı sorusuna cevap bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma sonucunda, ortaya iki ana bulgunun çıktığı ileri sürülebilir. İlki, uluslararası sistemde, teoride olmasa da pratikte ‘devlet’ ve ‘egemen devlet’ olmak üzere iki farklı kategori vardır. Bu çalışmada, ‘devlet benzeri’ kavramı (quasi nascent, pseudo states) öne sürülerek, Üçüncü Dünya devletlerinin, genelde gerçek anlamda ‘egemen’ olmadıkları, bunların ‘devlet benzeri’ toplumlar olduklarını öne süren, uluslararası literatüre girmiş çalışmaların, haklılık paylarının yüksek olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, bazı ülkeler sahip oldukları sınırlara, bir ‘ulus’ teşkil etmelerine veya bayraklarına rağmen, tam anlamıyla devlet olarak görülmeyebilirler. Bunun nedeni, bu devletlerin genelde, iktisadi olarak hala merkez güçlere bağımlı olmalarıdır. Bu tür devletlere, IMF’ye bağımlı olanlar örnek verilebilir. Oysa devlet olma şartı, uluslararası hukukta oldukça açıktır; bunlar ülke (toprak parçası), millet (insan topluluğu) ve egemenliktir. Üçüncü Dünya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, bu şartlara sahip birer devlet olarak tanındılar. Ne var ki Batı marifetiyle IMF’ye, Dünya Bankası’na, bağımlı hale getirilen bu ülkelerin, bağımsız olma kapasiteleri hep tartışma konusu olmuştur. Öyleyse bu çalışmalara göre devlet olan ama özellikle iktisadi açıdan hala sömürülen ve bağımlı olan devletler ‘egemen’

değildir, denebilir. Burundi, Nijer, Malavi, Liberya ve Kongo gibi aktörler birer devlettir; ama egemen değillerdir, çünkü siyasi, iktisadi ve askerî açıdan güçsüzdürler. Tez çalışmasında yaptığımız bu tespitler, öyle umulur ki, egemenlik ve devlet kavramları arasındaki ilişkinin, ‘eşit egemenlik’ argümanı üzerinden tartışmaya açılmış olması literatüre katkı sağlamıştır.

İkinci ana bulgumuz ise küreselleşmenin etkisiyle, devlet egemenliğinin ve uluslararası hukukun karmaşılaşan yapısının ve dönüşümünün, uluslararası iktisadi ilişkilere ve dolayısıyla, Üçüncü Dünyanın iktisadi egemenlik hakkına doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunduğu. Küreselleşme ile birlikte liberal devletlerin güdümünde şekillenen dünya düzeninde, iki ana parametrenin belirginleştiği görülmektedir: İlki, bağımlı iktisadi ağların, gittikçe gelişerek devletin/egemenin etkisini azalttığı bir uluslararası sistemin ortaya çıkmış olması; tez çalışmasında bu iddiayı desteklemek adına ‘dağıtılmış egemenlik’ kavramına yer verilmiştir. Küreselleşme süreci, devlet egemenliğini ve uluslararası hukukun işleyişini derinden etkilemiştir. Küreselleşmenin getirdiği ekonomik ve siyasi dönüşümler, devletlerin egemenlik anlayışlarını da yeniden şekillendirmiştir. Bu çalışma, küreselleşme ile birlikte dağıtılmış egemenlik kavramının ortaya çıktığını ve devlet dışı aktörlerin uluslararası ekonomik ilişkilerde belirleyici duruma geldiğini göstermektedir. İkincisi ise küresel düzenin ihtiyacına göre, klasik uluslararası hukuktan farklı olarak, özellikle uluslararası iktisadi ve politik ilişkiler alanında etkin, yeni bir hukuk ağı olarak zuhur etmiş olan, Gayri Resmi Uluslararası Hukuk (GUH) konusu, bu çalışmada tanıtılmıştır. Böylelikle, literatüre yeni bir kavram ile katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu tez ile GUH’nin, Üçüncü Dünya ülkeleri için olumlu veya olumsuz etkilerini konu alacak olan daha spesifik araştırma gündemine de kapı aralanmış olmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan devlet ve hükümet dışı aktörler, uluslararası iktisadi ilişkilerde belirleyici duruma gelmişler ve böylece yeni karar alıcılar olarak uluslararası sistemi yeniden şekillendirmişlerdir. Bu durumda uluslararası hukuk kuralları dışında, kendi düzenlerine ve pratiklerine uygun olarak gelişen, GUH kuralları ortaya çıkmıştır. Yine bu tezde, Batı’nın etkisi ve pratikleri ile gelişen bu hukuk türünün, Üçüncü Dünya ülkeleri için ‘kapsayıcı’ değil ‘dışlayıcı’ olabileceğine dair bazı örnekler verilerek, bunlar tartışılmıştır.

toplumlar yerine, Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya ülkeleri algısının inşa edilmekte olmasıdır. Üçüncü Dünya söylemiyle bu defa ‘medeni olmayan toplumlar’ yerine ‘zayıf’ Batı’dan gelecek her türlü ‘yardıma muhtaç’ devletler algısı inşa edilmiştir. Sınırları, adı, bayrağı olan ancak egemen olamayan devletler. Bu çalışmada, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların, Üçüncü Dünya ülkelerini ekonomik anlamda nasıl bağımlı hale getirdiğini ve bu bağımlılığın, ekonomik egemenlik haklarını nasıl aşındırdığını ortaya koymaktadır. Özellikle, bu kuruluşların dayattığı neoliberal politikalar ve yapısal uyum programları, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik kalkınma çabalarını zorlaştırmakta ve ekonomik bağımsızlıklarını tehdit etmektedir.

Üçüncü Dünyanın, iktisadi egemenliğinin, neoliberal düzende yok sayıldığı tezini daha anlaşılır şekilde ortaya koymak için siyasi egemenlik ve iktisadi egemenlik kavramları, bu tezde Üçüncü Dünya ülkeleri bağlamında tartışıldı. Bu iki kavramın birbirleriyle olan tamamlayıcı ilişkisi örnekler üzerinden anlatıldı. Burada, Üçüncü Dünya ülkelerinin temel başarısızlığı, ‘fiili bağımsızlıklarını egemenlik ile taçlandıramamış olmalarıdır’ tespitine ulaşıldı ve birkaç temel sonuca varıldı: Birincisi, iktisadi egemenlik hususundaki zayıflık siyasi egemenliğe engel olmaktadır. İkincisi, siyasi egemenlik konusunda yeteri kadar kurumsallaşmayı başaramayan ülkeler, egemen olarak kurumsallaşmış ve güçlü olan ülkeler tarafından iktisadi egemenlik konusunda sömürü konusu olabilmektedir.

Bu iddianın geçerli olduğunu ortaya koymak için hegemonik devletlerin ve çok uluslu şirketlerin, egemenlik tacizleri, müdahaleleri ve Üçüncü Dünya ülkelerinde iktisadi sömürde bulundukları, konusu incelenmek üzere bu tezde örnek ülke olarak Mozambik ele alındı. Mozambik, bağımsızlığını sömürge yönetimi altındaki diğer ülkelere göre oldukça geç ve güç kazanan bir ülkedir (1974). Bu sebeple, tezde ortaya konan argümanları somutlaştıran bir örnek olduğu için tercih edilmiştir. Mozambik, bağımsızlığını, kazanmak adına yıllarca Portekiz ile mücadele etti. Bağımsızlığını kazandıktan sonra da Soğuk Savaş’ın aktörlerinin güç çatışmasının ortasında kalarak iç savaşla mücadele etti. Ancak IMF ile olan mücadelesi bugün hala devam etmektedir.

IMF, küresel kriz anlarında, ya da herhangi bir ülkenin iktisadi kriz dönemlerinde yardıma muhtaç ülkelere uyguladığı yaptırımlar ve birçok başarısız sonuçlarıyla,

akademik çalışmalara, konu olan neoliberal araçlardan sadece birisidir. Bu alışma sırasında, Üçüncü Dünya ölkelerinden, bugün hala iktisadi kriz yaşayan ölkeler varsa, bu ölkelerin IMF ile bir şekilde yollarının keşiştiği görölmüştür. Yapısal uyum programları ile ölkeleri zapturapt altına alan IMF, bu ölkelerin siyasi, iktisadi, sosyal alanlarına ciddi zararlar vererek, gelişme imkânlarını ya ellerinden almış ya da buna engel olmuştur. Bu öyle bir uluslararası iktisadi düzendir ki, uygulattığı politikalar nedeniyle, bazı ölkelerde siyasi istikrarsızlıklar başlar, ardından iktisadi kriz derinleşir ve ayaklanmalar baş gösterir. Böylelikle, ‘yardım etmek amacıyla’ ölkelerin özerklikleri ihlal edilir. IMF’nin politikalarıyla en çok zarar verdiği ölkelerden birisi olarak Mozambik, bahsi geçen tüm bu olumsuzlukları yaşamıştır.

IMF, bu ölkeye yapısal programlarını acımasızca son raddeye kadar uygulatmıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan tablo, iç isyanlar, yolsuzluğun hâkim olduğu yönetim, darbeler, sefalet içinde bir toplumdur. Tezdeki tespitlerden biri de yardımda bulunan ölkelerin veya sivil toplum örgütlerinin, yer yer Mozambik hükümetine danışmadan ya da onu yok sayarak ölkedeki yardım faaliyetleriyle kamu düzenini şekillendirmeye çalıştığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu durum, IMF aracılığı ile bir ölkenin özerkliğinin ihlal edilmesine ve iç egemenliğinin dahi erozyona uğratılmasına neden olmuştur. Böylelikle, IMF politikaları sonucunda, Mozambik gibi ölkelerde siyasi sorunların ortaya çıkması ve bu ölkelerin dış müdahaleye açık hale gelmesi son derece olasıdır. Tez çalışmasının bir diğer tespiti de IMF politikalarına dair şaşırtıcı bir uygulamadır. şöyle ki IMF, her ölkenin sorunlarına yönelik özel programlar hazırlamıyor; aksine tüm ölkelere benzer kalkınma programları uyguluyor. Sosyal, toplumsal, siyasal, kültürel ve iktisadi durumlarına bakılmadan, yapısal uyum programları uygulanan ölkeler uzun yıllar ciddi sorunlarla boğuşuyorlar.

IMF eliyle veya STK’lar aracılığıyla gelişmemiş ölkelere kredi verilerek, bağış yapılarak yardım edilmesinin o ölkeler için genellikle olumsuz şekilde sonuçlandığı açıktır. Tez çalışmasında incelenen, ilgili literatürlerdeki baskın görüşün de ‘IMF ya da fonlar olmasaydı, ölkeler daha hızlı gelişme gösterebilirler veya en azından özerklikleri ihlal edilmediği için siyasi istikrara ulaşabilirlerdi’ yönünde olması bu olumsuz sonucu teyit etmektedir. Bu bilgiler ışığında, bu çalışmada, asıl amacı ölkelerin iktisadi sorunlarını hafifletmek olan IMF’nin bu politikaları, Üçüncü

Dünyanın iktisadi egemenliğini bir başka deyişle, self-determinasyon hakkını ihlal etmiştir tezi, ortaya konmuş olmaktadır. Böylece, bu çalışma ile IMF'nin bu politikalarının hata mı yoksa bilinçli tercih mi olduğu sorgulanarak, bu hususta yeni bir araştırma sorusu ortaya konulmuş olmaktadır.

Tez çalışmasında, Üçüncü Dünya ülkelerinin hem ekonomik hem de siyasi egemenlik haklarına ilişkin sorunlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen, uluslararası sistemde tam anlamıyla egemen olamadıkları ve küresel düzende marjinalleştirildikleri tespit edilmiştir. Siyasi egemenlik alanında yaşanan sorunlar, ekonomik bağımsızlıklarına da yansımış ve bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan eşitsizliklerini derinleştirmiştir. Bu bağlamda, siyasi ve ekonomik self-determinasyon haklarının, Üçüncü Dünya ülkeleri için neden ve nasıl sınırlı kaldığı üzerinde durulmuştur.

Son olarak, tez araştırması sonucunda ortaya çıkan bulgular temel alınarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası hukukta iktisadi egemenlik haklarıyla ilgili olarak bu çalışmada ortaya konulan önerilere bakmak yararlı olacaktır.

Yeni küresel düzende, (hepsi için geçerli olmamak ile birlikte) Üçüncü Dünya'nın sorunu artık resmi bağımsızlık değildir. Asıl sorun, neoliberal düşünce sistemiyle oluşturulmuş küresel serbest piyasada hem siyasi hem de iktisadi egemen olarak bu ülkelerin yer alabilmesidir. Maalesef bu küresel sistemin yeni yeni oluştuğu dönemlerde her aktör eşit şartlarda değildi. Mesela, bir tarafta kurumsal egemenler olarak Avrupa ve Amerika varken, bir tarafta bağımsızlıklarını henüz kazanmış siyasi ve iktisadi yapılanmaları eksik olan ülkeler vardır. Bu asimetrik aktörlerin birlikte yer aldığı küresel düzende, Üçüncü Dünya ülkeleri, 'gelişmemiş ülke' statüsünde kaldılar. Bu yüzden bu ülkelerin uluslararası alanda kurumsal olarak daha güçlü yapılanmalarda etkili bir şekilde yer almaları gerekir.

Dış yardım, ülkelerin iktisadi ve siyasi krizlerine çözüm getirecek etkili bir araç değildir. Bu ülkelerin gelişebilmeleri ve her bakımdan istikrara kavuşmaları için iktisadi ve siyasal kurumlara ihtiyaçları vardır. Ancak, bu ülkelerin iç işlerine, her fırsatta sözüm ona 'yardım etmek' amacıyla müdahale edilmesinin siyasi istikrarsızlığa neden olduğu bu çalışmada görülmüştür. Bu sorunların kökeninde yer

alan husus, sonradan bağımsızlığını kazanmış tüm toplumların esas sorununun, siyasi açıdan kurumsallaşamama olduğunun farkına varılmasıdır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin iktisadi ve stratejik çıkarlarına uygun düştüğü sürece, onlarca ‘kullanılmıştır’ Bunlar, egemenlik düzeyi gelişmiş ülkelerle aynı olmasa da birer devlettirler. Bu ülkelerin hala gelişmeye muhtaç olmalarının en önemli nedeni, onların bağımsızlıklarından beri istikrarlı şekilde uluslararası kuruluşlar veya güçlü devletler aracılığıyla siyasi ve iktisadi müdahalelerle ile taciz edilmiş olmalarıdır. Bu husus bu tezde tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile uluslararası hukukun tarihsel gelişiminin, Avrupa merkezli bir yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıktığı gösterilmiştir. Uluslararası hukukun temellerinin, Avrupa kamu hukukuna dayandığını ve Batılı hukukçuların idealleri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Uluslararası hukukun başlangıcından itibaren, Avrupalı devletlerin üstünlük iddiaları ve sömürgeci politikaları, Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını sınırlamıştır. Bu bağlamda, Francisco Vitoria, Francisco Suarez, Alberico Gentilis ve Hugo Grotius gibi erken dönem hukukçularının çalışmalarının, Avrupamerkezci bir uluslararası hukuk sisteminin inşasında kritik rol oynadıkları tespit edilmiştir.

Bu çalışmaya özgü bir sonuç olmasa da bu tezimizde de yeniden ulaşılan bir diğer malum sonuç ise, egemen ABD ve üstün Avrupa’nın Üçüncü Dünya üzerindeki hegemonyasıdır. Tez çalışmasının üçüncü bölümünde, egemenlik kavramı Schmitt’in doktrinleri üzerinden açıklandı. Schmitt, dünyadaki toprak bölüşümünü ve bu toprakların egemenlerini bazı mekânsal gerçeklikler üzerinden tartışma konusu etmiştir. Mesela, Schmitt’e göre, geçmişten bugüne var olan Avrupa uluslararası hukukunun temel mekânsal gerçeği kolonidir. Avrupa egemenliğini, Avrupa’nın medeniyet olarak, tüm toplumlardan üstünlüğü inancı üzerine kurumsallaştırmıştır. Bu inancı, her elden desteklemiş (kültürel, iktisadi, siyasi, hukuki) ve yaymayı da başarmıştır.

Amerika ise Monroe Doktrini ile sınırlarını çizmiş, Batı’ya dahi set çekmiştir. Egemenliğini bu sınırlar üzerinde kurumsallaştırmıştır. Dünyayı yönetecek tek güç olarak kendisini görmüş ve bunda (haklı veya haksız şekilde) başarılı olmuştur. Dünyanın geri kalanı, özellikle Orta Doğu ve Afrika, bölgeleri kadim medeniyetler

beşiğidir. Coğrafi konumları, yer altı-üstü zenginlikleri, kültürel zenginlikleri nasıl oldu da Batı için bir kaynak haline geldi. Buna neden olan sadece Batı tahakkümü müdür, siyasi organizasyon veya inanmışlık eksikliği midir. Bu çalışmaya göre bu soru üç şekilde cevaplanabilir. Birincisi; bölgesel bütünlük eksikliği. Bu bölgelerde mevcut olan devletler, ortak dil, din, coğrafi sınır, kültürel dinamikleri fırsat bilerek bütünlüşmek yerine, bu dinamikler üzerinde egemenlik, üstünlük yarışına girip onlarca yıl birbirleriyle savaştılar. Oysa Avrupalı devletler, sadece ortak olan ‘İngilizce’ dili üzerinden birçok noktada birleşme yolunu buldu ve Avrupa Birliği haline geldi. İkincisi ise siyasi alanda zayıflıktır. ABD, var olduğu günden itibaren sadece tek şeye inandı: Amerika’nın dünyaya düzen ve huzuru getirecek tek ülke olduğuna. Bu inancını, hegemonya ile taçlandırdı. Bu kuşkusuz, siyasi bir başarıdır. Peki, Üçüncü Dünya ülkeleri veya İslam ülkeleri, inandıkları üzerinde hemfikir oldukları birçok ortak değer olduğu halde, bu değerlere inanıp dünyada egemen olmak veya söz sahibi olmak adına ortak bir siyaset geliştirebildiler mi? Ne yazık ki, cevap, hayırdır.

Üçüncüsü; Batı, ABD ve diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinin yapılandığı yeni dünya düzeninde, Üçüncü Dünya ülkeleri bağımsız olduklarında ne siyasi olarak ne de iktisadi olarak, küresel düzene adapte olmaya hazır durumdaydı. Ancak, zengin yer altı kaynakları, önemli stratejik konumları nedeniyle bu ülkelerin küresel sisteme bir şekilde dâhil edilmeleri gerekiyordu. Bu yüzden, siyasi, ekonomik sorun yaşayan ülkelere gerek kalkındırma programları gerek yardım fonları aracılığıyla bir şekilde müdahale edildi. Öyle ki bu müdahaleler ülkelerin özerklik haklarını ihlal boyutuna kadar gelmiştir.

Bu ülkelerin yoksulluk sorununu, demokratik yapıya sahip olmamalarına bağlayan görüşler vardır. Bu görüşte, haklılık payı olmakla birlikte, özgürlüklerine 20. yüzyılda kavuşan, bu toplumların sadece ekonomileri ve ülke kaynakları sömürülmedi. Parçalanarak yönetilen, sonra da kendileri için yapay sınırlar çizilerek egemenlik verilen bu toplumların birlik olma, siyasi olarak bir bütün olma özellikleri de dumura uğratıldı. Aynı toprağı paylaşan toplumlara emperyalist güçler etnik ve milli ayrımcılık aşilayarak onları parçaladılar. Sonuçta bu ülkelerin yönetimindeki kurumsallık eksikliğinin nedeni onların siyasi ve iktisadi egemenliğinin, başka ülkelere aşındırılması olarak tespit edilmiştir.

Batı kurumsallığı karşısında elleri zayıf olan bu ülkelerin, bulundukları bölgelerin stratejik önemine ve doğal kaynaklarının zenginliğinin farkında olarak bir siyasi ve bölgesel entegrasyon sürecine başlamaları gerekir. Bunlara örnek teşkil edebilecek bazı yeni gelişmeler olsa da daha kararlı ve daha kurumsal sistemlerin inşa edilmesine ihtiyaç vardır. Bu ülkelerin ve toplumların Batı'nın yeme, içme, giyinme ve sosyal alandaki davranışını örnek almak yerine, Batılı devletlerin, toplumlarını nasıl siyasi, sosyal ve kültürel olarak organize ettiklerini ve bunu nasıl kalıcı kıldıklarını keşfetmeleri gerekir. Üçüncü Dünya ülkelerinin kurumsal egemenlik ve siyasi yapılanma konularındaki eksikliklerinin farkındalığı ile hareket etmeleri gerekir. Üçüncü Dünya ülkeleri, iktisadi bağımsızlıklarını güçlendirmek için çaba harcamalıdır. Bunun için uluslararası ticaret ilişkilerinde daha fazla dengeli ve adil bir sistem oluşturulması gereklidir. Bu ülkeler, uluslararası ticaret ve finansal düzenlemelerin daha adil ve eşitlikçi olması için aktif bir şekilde mücadele etmelidir. Böyle bir strateji, küresel iktisadi sistemde daha iyi temsil edilmeleri ve çıkarlarının korunması mümkün olabilir. Üçüncü Dünya ülkeleri, uluslararası hukuki mekanizmaları etkin bir şekilde kullanmalı ve uluslararası hukukun sağladığı korumalardan yararlanmalıdır. Bu, iktisadi egemenlik haklarını korumak için önemli bir savunma aracı olabilir. Bu ülkeler, uluslararası alanda daha fazla iş birliği ve diplomasi yoluyla kendi çıkarlarını korumalı ve ilerletmelidir. Çatışmaların çözümünde barışçıl yöntemlerin benimsenmesi ve ortak çözümlerin bulunması önemlidir. Üçüncü Dünya ülkeleri, kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmeli ve kalkınma çabalarını çevresel ve sosyal açıdan gerçekleştirmelidirler. Bu sorumluluklar, Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası toplumda daha etkin ve güçlü bir konumda olmalarını ve kendi iktisadi egemenliklerini daha etkin bir şekilde korumalarını sağlayabilir.

Çalışmada, Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası hukuk bağlamında karşılaştıkları egemenlik sorunlarını ve bu sorunların çözümüne yönelik önerileri kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Çalışmanın bulguları, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik ve siyasi egemenlik haklarının korunması ve geliştirilmesi için uluslararası toplumun daha fazla çaba göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmaların, bu alandaki sorunların daha derinlemesine anlaşılmasına ve çözümlerine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu çalışma, Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası hukuk

sisteminde daha adil ve eşit bir konuma ulaşmaları için gerekli reformların önemini vurgulamakta ve literatüre değerli bir katkı sunmayı ve Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası hukuk bağlamında iktisadi egemenlik haklarının anlaşılmasına ve korunmasına ilişkin geniş bir bakış açısı ortaya koymayı hedeflemektedir.

KAYNAKLAR

(AfB), Afrika Birliği. 1963. <https://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa> (erişildi: Haziran 14, 2024).

Abram Chayes, Antonia Handler Chayes. *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*,. London: Harvard University Press, , 1995.

Acemoğlu, Daron, ve James Robinson. *Ulusların Düşüşü Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri*. Çeviren Faruk R. Velioğlu. İstanbul: Doğan yayıncılık, 2013.

Adebajo, Adekeye. *The Curse Of Berlin: Africa After The Cold War*. Oxford University Press, 2010.

Afrika Birliği Organizasyonu. *Dergipark*. Temmuz 1979. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213666> , erişim tarihi: 13 Haziran 2024 (erişildi: Haziran 13, 2024).

Agamben, Giorgio. *State of Exception*. Çeviren Kevin Attell. London -Chicago: University of Chicago, 2005.

AGİT. TC. Dış İşleri Bakanlığı. 1994. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa (erişildi: Haziran 13, 2024).

ANKASAM. tarih yok. <https://www.ankasam.org/haber-and-analiz/kosova-sirbistan-hattinda-secim-gerilimi-diyalog-sureci-sekteye-mi-ugradi/> (erişildi: Haziran 13, 2024).

Akal, Cemal Bali. *Hukuk Nedir?* 1. Baskı. Ankara: Dost kitabevi yayınları, 2017.

—. *Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı*. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.

- Akıl, Abdülkadir. «Dünya Ticaret Örgütünün Denetim Sistemi ve Kararlarına Uyulmamasının Müeyyideleri.» *ERÜHFD*, C. XVI, S. 2, Ocak 2021: 365 - 387.
- Akman, M. Sait. «Doha ‘Kalkınma’ Turu ve Dtö: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları.» *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, içinde, düzenleyen: Şahin Yaman Sait Akman. Ankara: TEPAV, 2008, .
- Akyol, Servet. «Neoliberalizm Tartışmalarına Maliye Politikası Çerçevesinden Bir Bakış.» 6. *Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı*. Kocaeli: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014.
- Altınbaş, Deniz. «İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni-Sömürgecilik.» *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2011.
- Amazu A. Asouzu. *International Commercial Arbitration and African States Practice, Participation and Institutional Development*. Cambridge: Cambridge Press, 2004.
- Amin, Samir. *Avrupa merkezcilik : Bir ideolojinin eleştirisi*,. Çeviren Mehmet Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Amini, Majid. « "Who Is the Native - Reflections from Fanon, Césaire, and Brathwaite,» *Cogito: Multidisciplinary Research Journal* 7, haziran 2015: 7-17.
- Anand, R. P. « “Attitude of the Asian-African States toward Certain Problems of International Law” .» *The International and Comparative Law Quarterly* , Vol. 15, No. 1, . 55-75 Ocak 1966,.
- Anghie, Antony. «“Bandung and the Origins of Third World Sovereignty”,» *Part V. - Another International Law* içinde, düzenleyen: Michael Fakhri , Vasuki Nesiah Luis Eslava. Cambridge University Press: 536, 2017,.
- . «Latcrit and Twail.» *California Western International Law Journal*, Vol. 42, No. 2 [2012], Art. 5, 2012.

- . «Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law.» *Harvard International Law Journal* , Vol. 40 , 1999.
- . *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*,. New York: Cambridge University Press , 2005.
- . « The evolution of international law: Colonial and postcolonial realities.» *Third World Quarterly*, Vol.27, No 5, 2006: 739-753.
- Anghie, Antony, ve B.S. Chimni. «Third World Approaches to International Law and Individual Responsibility in Internal Conflicts.» *Chinese Journal of International Law*, Volume 2, Issue 1,, 2003: 77–103.
- Antaki, Mark. « "Carl Schmitt's Nomos of The Earth.» *Osgoode Hall Law Journal"* Vol. 42, Issue 2 , 2004: 317-334.
- Smith, Anthony D., . « State-Making and Nation-Building.» *In Hall, John A., ed. States in History*, Cambridge: Basil Blackwell, 1986.
- Aral, Berdal. «Egemenlik ve İnsan Hakları Açısından Küreselleşme ve Uluslararası Hukuk.» *Akademik Araştırmalar Dergisi*,ayı 24,, 2005: 57-78.
- . *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme*. İstanbul: Küre yayınları, 2016.
- . «Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı» *İnsan Hakları Yıllığı*, 1999-2000.
- Aravamudan, Srinivas. «Carl Schmitt's The Nomos of the Earth: Four Corollaries.» *The South Atlantic Quarterly*, Nisan 2005: 227–236.
- Archibugi, Daniele. «The Reform of the UN and Cosmopolitan Democracy: A Critical Review.» *Journal of Peace Research*,Vol. 30, No. 3, Ağustos 1993: 301-315, s. 312.
- Archinugi, Daniele. «"Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace".» Aralık 1995.

Armon, Jeremy, Dylan Hendrickson, ve Alex Vines. «The Mozambican Peace Process in Perspective.» *Published by Conciliation Resources*, 1998.

Asian-African Legal Consultative Organization. *AALCO.int*. tarih yok. <https://www.aalco.int/> (erişildi: Ekim 24, 2021).

Attar, Mohsen al. « TWAIL: a Paradox within a Paradox.» *International Community Law Review* 22, 2020: 163–196.

Ayelet Berman, Sanderijn Duquet, Joost Pauwelyn, Ramses A. Wessel and Jan Wouters. *Informal International Lawmaking: Case Studies*. Hague: Torkel Opsahl Academic E Publisher, 2012.

Aytekin, Cavit Emre. «Amerikan İstisnacılığı'nın Kimliksel Boyutu ve Hegemonya Sonrası ABD Dış Politikasındaki Rolü.» *Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politik* içinde, yazar Gökhan Çapar. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.

Aytekin, Hüsnü Yavuz. *Vira Verita*. 17 Mayıs 2020. <https://viraverita.com/almak-bolmek-otlatmak-1953> (erişildi: Haziran 14, 2024).

Badaru, Opeoluwa Adetoro. «Examining the Utility of Third World Approaches to International Law for International Human Rights Law .» *International Community Law Review* 10, 2008: 379–387.

Bakış, Liberalizmin kara kitabı: George Floyd cinayeti ve ırkçılığa alternatif. *Independent Türkçe*. Haziran 2020. <https://www.indyuturk.com/node/198881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/liberalizmin-kara-kitab%C4%B1-george-floyd-cinayeti-ve-%C4%B1rk%C3%A7%C4%B1l%C4%B1%C4%9Fa-alter> (erişildi: Aralık 2021).

Balcı, Ali. «İnsan Hakları Rejimi, Batı ve Yeni-Sömürgecilik: Evrensel İnsan Hakları Ne İşe Yarar? .» *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* , tarih yok: 58-75, .

- Balta, Enver. *Afrika'daki Savaşlara Karşılaştırmalı Bir bakış*” 5. İstanbul, Kasım-Aralık 2003.
- . *Küresel Siyasete Giriş*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014.
- Başkaya, Fikret. *Avrupa-Merkezcilik Resmi İdeoloji Bilim ve Sosyalizm*. Ankara: Maki Basın ve Yayın, 2004.
- . *Avrupa-Merkezcilik Resmi İdeoloji Bilim Ve Sosyalizm, T*. Ankara: Maki basın yayın, 2004.
- . *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Başlar, Kemal. *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) & Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Baykent, Sinan. *Independent Türkçe*. Haziran 2020.
<https://www.indyturk.com/node/198881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/liberalizmin-kara-kitab%C4%B1-george-floyd-cinayeti-ve-%C4%B1rk%C3%A7%C4%B1%C4%B1%C4%9Fa-alternatif> (erişildi: Aralık 2021).
- Benhabib, Seyla. *Dignity in Adversity Human Rights in Troubled Times*. Cambridge: Polity Press, 2011.
- Benvenisti, Eyal. «Substituting International Law.» *American Society of International Law*, March 2006: 289-294.
- . «Coalitions of the Willing' and the Evolution of Informal International Law.» *LSN: Other Public International Law: Foreign Relations Law*, Ocak 2006.
- Benvenisti, Eyal, ve George W. Downs. «The Empire's New Clothes: Political Economy and the Fragmentation of International Law.» *Stanford Law Review*, Kasım 2007: 595-631,.

- Bernasconi, Robert. *İrk kavramını kim icat etti? : Felsefi düşüncede ırk ve ırkçılık*, çev. Zeynep Direk... [ve öte.] . İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Blaut, J.M. «The Colonizer's Model Of The World Geographical Diffusionism And Eurocentric History.» *The Guilford Press*, Kasım 1993.
- BM. İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı. 16 Haziran 1945. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (erişildi: Haziran 10, 2022).
- . *Paris Şartı*. 19 Kasım 1990. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf> (erişildi: Nisan 18, 2024).
- Bodin, Jean. *On Sovereignty, Four chapters from The Six Books of the Commonwealth* . Çeviren Julian H. Franklin. Cambridge University Press, 1992.
- Boratav, Korkut. «IMF: Dün ve Bugün.» *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 34, Sayı 1*, 2016.
- Burles, Regan. «Exception and governmentality in the critique of sovereignty.» *ecurity Dialogue* , Haziran 2016: 239-254.
- Cassese, Antonio. *The Human Dimension of International Law*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Castaneda, Jorge. « “The Underdeveloped Nations and the Development of International Law”, .» *International Organization* , Winter, 1961, Vol. 15, No. 1 , Published by: University of Wisconsin Press, Kış 1961: 38-48.
- Cavallo, Domingo. «Argentina and the IMF During the Two Bush Administrations .» *International Finance* 7:1, 2005: 137–150.
- Charlotte, Ku. «Global Governance and the Changing Face of International Law.» 2001.

- Chatterjee, Partha. *The Black Hole of Empire History of a Global Practice of Power* . New Jersey: Princeton University Press , 2012.
- Chen, An. «Trade as the Guarantor of Peace, Liberty and Security?» *Redefining Sovereignty in International Economic Law* içinde, yazan Penelope Simons ,Dalvinder Singh Wenhua Shan, düzenleyen: Dalvinder Singh Penelope Simons, Wenhua Shan. US-Kanada: Hart Publishing, 2008.
- Chiatoh, Valerie Muguoh. «Uluslararası Hukukta Afrika Bağlamında ‘Halk’ Kavramı.» *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukulu Anabilim Dalı*. İstanbul: Doktora tezi, 2019.
- Chimni, B.S. «Capitalism, Imperialism, and International Law in the Twenty-First Century.» *Oregon Review of International Law : Vol. 14, No. 1*, 2012: 17-45 .
- . «International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches.» *Cambridge University Press*,, Ağustos 2018: 254-258.
- Chomsky, Noam. *Halkın Sirtından Kazanç*. İstanbul: Om yayınevi, 2000.
- Clapham, Christopher. «Sovereignty and the Third World State .» *Political Studies*, XLVII, Volume 47, Issue 3, (1999): 522–537.
- . *Third World Politics An Introduction*. London: Routledge, 1985.
- Craven, Matthew. « “Between law and history: The Berlin Conference of 1884-1885 and the logic of free trade” .» *London Review of International Law*, 2015: 31–59.
- Cunningham, Kathleen Gallagher, ve Katherine Saw. «Is Self-determination Contagious? A Spatial Analysis of the Spread of Self-Determination Claims.» *Cambridge University Press on behalf of the International Organization Foundation*,, 2017: 585-604.
- Çağırın, Mehmet Emin. «Raymond Aron ve Uluslararası Hukukun Hukuk.» *Journal of Istanbul University Law Faculty*, Temmuz 2011: 71-96.

- ÇBYE. *Human development report*. 17 Haziran 2019.
https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/2019-multidimensional-poverty-index--mpi--results.html 2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Raporu erişim tarihi: 3 Ekim 20 (erişildi: Ekim 3, 2021).
- Danaher, Kevin. *Küresel ekonomi ve demokrasi : Dünya Bankası ve IMF'ye karşı mücadele*, . Çeviren Bilal Çölgeçen. İstanbul: Metis Yayınları,, 2004.
- David, Steven R. « Why the Third World Still Matters.» *International Security*, Vol. 17, No. 3, 1992-1993: 127-159.
- De Renzio, Paolo, Hanlon, Joseph. « Contested sovereignty in Mozambique: The dilemmas of aid dependence.» *University of Oxford, Global Economic Governance Programme (GEG), Working Paper, No. 2007/25, , 2007.*
- De Vattel, Emer. *The Law of Nations*. Indianapolis: Liberty Fund, 2008.
- Desai, Radhika. «China's Finance and Africa's Economic and Monetary Sovereignty.» *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* içinde, düzenleyen: Fadhel Kaboub Kai Koddenbrock, Ines Mahmoud,Ndongo Samba Sylla Maha Ben Gadha. İngiltere: Pluto Press, 2022.
- Dialla, Alexis Heraclides and Ada. «Eurocentrism, 'civilization' and the 'barbarians'.» *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century* içinde, yazar Alexis Heraclides and Ada Dialla, 31-56. İngiltere: Manchester University Press, 2017.
- Erdut, Zeki. «Liberal Ekonomi ve Sosyal Politika.» *I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi*. Ankara: Çalışma ve Toplum 2004/2, 2004.
- Ergüden, Işık. «Sivil toplum örgütleri: neoliberalizmin araçları mı, halka dayalı alternatifler mi.» *Sivil toplum örgütleri: neoliberalizmin araçları mı, halka dayalı alternatifler mi?* içinde, yazar Işık Ergüden Çev., çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1998.

Erkiner, Hakkı Hakan «Uluslararası Hukuk Düşüncesinde Klâsik Öğretinin Kuruluşu: Hugo Grotius ve Postgrotien Yazarlar Samuel Von Pufendorf, Richard Zouche, Cornelius Van Bynkershoek ve Samuel Rachel'e İlişkin İnceleme ve Değerlendirme.» *MÜHF – HAD*, C. 18, S.3, Aralık 2012: 3-142.

Eslava, Luis, ve Sundhya Pahuja. «“Beyond the (Post)Colonial: TWAIL and the Everyday Life of International Law”.» *Law and Politics in Africa, Asia and LatinAmerica*, Vol. 45, No. 2, 2012: 195-221.

Fanon, Frantz. *Siyah Deri Beyaz Maske*, çev. Cahit Koytak. İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1988.

—. *Yeryüzünün lanetlileri*, çev. Bayram Doktor. İstanbul: Burhan Yayınları, 1984.

Farmer, Alice. «Towards A Meaningful Rebirth Of Economic Self-Determination: Human Rights RealizationIn Resource-Rich Countries.» *Journal of International Law and Politics*, Mart 2006: pp.417-473.

Fatouros, A. A. «International Law and the Third World.» *Virginia Law Review* 50, no. 5, June 1964: 783-823.

Ferro, Marc. *Sömürgecilik tarihi : fetihlerden bağımsızlık hareketlerine kadar 13.-20. Yüzyıl*,. Çeviren Muna Cedden. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Finnegan, William. *A Complicated War The Harrowing of Mozambique*. England: University of California Press, Ltd., 1992.

Flassbeck, Heiner. «The Great Paradox: Liberalism Destroys the Market Economy: The pitfalls of the neoliberal recipe for African economic and monetary sovereignty.» *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* içinde, yazar Heiner Flassbeck, düzenleyen: Kai Koddenbrock, Ines Mahmoud, Ndongo Samba Sylla Maha Ben Gadha Fadhel Kaboub. London: Pluto Press, 2022.

Funada-Classen, Sayaka. *The Origins Of War In Mozambique A History Of Unity And Division*, . Japan: African Minds, , 2012.

- Galindo, George Rodrigo Bandeira, ve Cesar Yip. «Customary International Law and the Third World: Do Not Step on the Grass.» *Chinese Journal of International Law* 16, no.2, haziran 2017: 251-270.
- Gathii, James Thuo. «The Promise of International Law: A Third World View .» *American University International Law Review*, Vol. 36. Iss. 3. Article 1. , 2012.
- General Act of the Berlin Conference on West Africa*. 26 Şubat 1885. <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf> (erişildi: Kasım 1, 2022).
- Global Witness, Loopholes in the Kimberley Process Certification Scheme. *Summary of Results of Diamond Trade Statistics Review*. Washington: Global Witness Publishing, 2007.
- Graham, Carol Lee, ve Paul Robert Masson. «Between Politics and Economics: The IMF and Argentina”.» *Article in Current History*, 2003.
- Grant, J. Andrew, ve Ian Taylor. «Global governance and conflict diamonds: the Kimberley Process and the quest for clean gems.» July 2004: 385–401.
- Greenwood, Onuf. «"Civitas Maxima: Wolff, Vattel and the Fate of Republicanism".» *American Society of International Law*, Nisan 1994: 280-303.
- Grewe, Wilhelm G. *The Epochs of International Law* . Çeviren Michael Byers. Berlin ; New York :: de Gruyter, 2000.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku*. Çeviren Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Guitard, Odette, ve çeviren Ahmet Angın. “Üçüncü dünya sömürgelerin uyanışı. İstanbul: İstanbul : Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, 1966.
- Gültepe, Zeynep. *Immanuel Kant'ın kozmopolit hukuk idealine karşı Carl Schmitt'in Realizmi*. İstanbul: On iki Levya, 2022.

Habermas, Jorgen. *Bölünmüş Batı*. Düzenleyen: Şeyda Öztürk. Çeviren Dilman Muradoğlu. İstanbul: apı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

Hacıhasanoğlu, Burçin. «Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye için Önemi.» *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Haziran 2005.

Handelman, Howard. *The Challenge Of Third World Development*. Pearson, 2010.

Hanlon, Joseph. «Do donors promote corruption? the case of Mozambique.» *Third World Quarterly*, 25:4, Ağustos 2016: 747-763.

Hardt, Michael, ve Antonio Negri. *İmparatorluk*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı yayınları,, 2001.

Harvey, David. «A Brief History of Neoliberalism.» *Oxford Press*, Eylül 2005.

—. «Yeni Emperyalizm.» *Sel yayıncılık* , Ekim 2019.

Haskell, John D. «TRAIL-ing TWAIL: Arguments and Blind Spots in Third World Approaches to International Law .» *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Cilt 27, No.2, July 2014.

Hayward, Kimberley. «How Do New Zealand Labour Standards Comply with the International Labour Organisation's Conventions and Recommendations Implemented after 1980 and the Introduction of Neo-Liberalism?» *Faculty of Law, University of Waikato*, 2013.

Hegel, G. W. F. *Tarih felsefesi*. Çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2006.

—. *Tarih Felsefesi*. Çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2006.

Henry, John F. «The Historic Roots of the Neoliberal Program J.» *Journal of Economic Issuesol*. 44, No. 2, , June 2010: 543-550.

- Hershey, Amos S. «The Calvo and Drago Doctrines.» *The American Journal of International Law* , Jan. - Apr. 1907: . 26-45.
- Hirst, Paul. *War and Power in the 21st Century*. Cambridge: Polity Press, 2011.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan Bir Din Ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi Ve Kudreti*. 6. Çeviren Semih Lim. İstanbul: Yapı kredi kültür ve sanat yayıncılık, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 2007.
- Hobe, Stephan. «The Era of Globalisation as a Challenge to International Law.» *Duquesne Law Review* , 2002: 655-665.
- Hobson, Christopher. «Responding to Failure: The Responsibility to Protect after Libya.» *Millennium: Journal of International Studies* , 2016: 1–22.
- Holmes, Jamila D. «The Kimberley Process: Evidence of Change in International Law.» *Brigham Young University International Law & Management*, 2007.
- Hooker, William. *Carl Schmitt's International Thought Order and Orientation*., New York: Cambridge University Press, 2009.
- Horowitz, Dan. « Attitudes of British Conservatives towards Decolonization in Africa.» *African Affairs* , 1970: 9-26.
- Howerd, Audrie. «Blood Diamonds: The Successes and Failures of the Kimberley Process Certification Scheme in Angola, Sierra Leone and Zimbabwe.» *Washington University Global Studies Law Review, Volume 15, Issue 1*, 2015: 137-159.
- Human Rights Watch Report. *How to Fight, How to Kill, Child soldier in Liberia*. Human Rights Watch , 2004.
- Huysmans, Jef. «The Jargon of Exception—On Schmitt, Agamben and the Absence of Political Society.» *International Political Sociology*, 2008: 165–183.

Ikejiaku, Brian Vincent. «International Law Is Western Made Global Law: The Perception of Third-World Category.» *African Journal of Legal Studies* 6, no. 2-3, 2013: 337-356.

—. «International Law, Western States, Third World States, and the Principles of Right to Economic Self Determination.» *Groningen Journal of International Law*, 2020: 195-214.

Inayatullah, David L. Blaney and Naeem. «The Third World and a Problem with Borders ed.,Denham and Lombardi.» *Perspectives on Third World Sovereignty The postmodern paradox* içinde, yazar Mark E. Denham and Mark Owen Lombardi, düzenleyen: Mark E. Denham and Mark Owen Lombardi, 197. London: Macmillan Press, 1996.

Işık, Ceyhan. «“Din-Siyaset İlişkisi Açısından Hegel’de Devletler Hukuku” .» *Ceyhan Işık, “Din-Siyaset İlişkisi Açısından Hegel’de Devletler Hukuku” (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2020).* Ankara: Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Ittersum, Martine van. *Profit and Principle Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies, 1595-1615.* Boston: Brill's Studies in Intellectual History, Volume: 139, 2006.

Jackson, Robert H. « Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World.» *International Organization*, Vol. 41, No. 4 , 1987 : 519-549.

—. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, And The Third World.* New York: Cambridge University Press, 1990.

Jurkevics, Anna. «Hannah Arendt reads Carl Schmitt’s The Nomos of the Earth: A dialogue on law and geopolitics from the margins.» *European Journal of Political Theory*, Vol. 16(3), 2017: 345–366.

- Kalyvas, Andreas. «Carl Schmitt's postcolonial imagination ,» *Article in Constellations*, Mart 2018.
- Kant, Immanuel. *Ebedi Barış Üzerine Felsefi A. Çeviren Dr. Yavuz, MERAY, Seha L. Deneme ABADAN*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1960.
- . *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*. 2.baskı. Çeviren Ahmet Fetih. İstanbul: Hil Yayınları, 2017.
- Kardeş, Ertan. «Politik Felsefe Bağlamında Kozmopolist Düşüncenin İmkanları ve Sınırları, Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik.» *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*. Bursa: Asa Kitabevi, 2010.
- . *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi*. İstanbul: İletişim yayınları, 2015.
- Kennedy, David W. «Primitive Legal Scholarship.» *27 Harv.Int'L.J.1* , 1986.
- Keohane, Robert O. *International Institutions And State Power Essays International Relations Theory*,. New York: Routledge, 2018.
- Kia, Rukiye Akkaya. *Moderniteden postmoderniteye egemenlik ve hukuk*. İstanbul: Beta yayınları, 2006.
- Kilby, Erasmus K. KerstingChristopher. «Do Domestic Politics Shape U.S. Influence in the World Bank? .» *Review of International Organizations* , Ocak 2021: 29–58 .
- Koçak, Mustafa. « Self Determinasyon Hakkı ve Self Determinasyon Hakkı Teorileri.» *DÜHFD Cilt: 23, Sayı: 38,* 2018: 85-148.
- Koskeniemi, Martti. *From Apology To Utopia The Structure of International Legal Argument* . New York: Cambridge University Press, 2006.
- . «“Histories of International Law: Dealing with Eurocentrism”.» *Rechtsgeschichte - Legal History*, Ocak 2011: 152-177.

- . *The Gentle Civilizer of Nations The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge: Cambridge University press, 2004.
- . *the Politics of International Law*. United Kingdom: Hart Publishing , 2011.
- Koyuncu, Murat, ve Fikret Şenses. «Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri.» *Çalışma ve Toplum*, Mart 2004.
- Krasner, Stephen D. *Sovereignty Organized Hypocrisy* . New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- . «Rethinking the sovereign state model .» *Review of International Studies / Volume 27 / Issue 05 /* , December 2001: 17 – 42.
- . «Compromising Westphalia Winter, 1995-1996,» *The MIT Press*, 1995-1996: 115-151.
- Ku, Charlotte. «Global Governance and the Changing Face of International Law.» *Texas A&M University School of Law*, 2001.
- Langley, Winston E. «The Third World: Towards Definition.» *Boston College Third law Journal*, 1981: 1-28.
- Larrain, Jorge. *İdeoloji ve Kültürel Kimlik, çev., Neşe Nur Domaniç*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Legg, Stephen. «Interwar spatial , chaos? Imperialism, internationalism and the League of Nations.» *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, içinde, yazar Legg Stephen. London and New York: Routledge, 2011.
- . *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the nomos*. New York: Taylor & Francis e-Library, 2011.
- Lewis, Norman. «Globalisation and Sovereignty: Implications for the Third-World State.» *Redefining the Third World* içinde, yazar Norman Lewis, düzenleyen:

- Lloyd Pettiford, Peter Vale Nana Poku. Great Britain: MACMILLAN PRESS LTD, 1998.
- Lipset, Seymour Martin. *Siyasal İnsan*. Çeviren Mete Tunçay. Ankara: Teori Yayınları, 1986.
- Lipson, Charles. « Why are some international agreements informal?» *International Organization*, 1991: 495-538, s.501.
- Litonjua, M.D. «International Free Trade, The WTO, And The Third World/Global South.» *Journal of Third World Studies*, Vol. 27, No. 2, *Third World Problems And Issues In Historical Perspective*, all, 2010: 45-70.
- Lombardi, Mark E. Denham and Mark Owen. «Perspectives on Third-World Sovereignty: Problems with(out) Borders.» *Perspectives on Third World Sovereignty The Postmodern Paradox* içinde, yazar Mark E. Denham and Mark Owen Lombardi, düzenleyen: Mark E. Denham and Mark Owen Lombardi, 197. London: Macmillan Press, 1996.
- Louis, William Roger. «American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire.» *Wiley on behalf of the Royal Institute of International Affairs*, 1985: 395-420.
- Lowe, A. V. «The Problems of Extraterritorial Jurisdiction: Economic Sovereignty and the Search for a Solution.» *The International and Comparative Law Quarterly*, Oct., 1985, Vol. 34, No. 4 (2), October 1985: 724-746.
- Löscher, Anne. «Being Poor in the Current Monetary System: Implications of foreign exchange shortage for African economies and possible solutions.» *Economic and Monetary Sovereignty in 21st Century Africa* içinde, düzenleyen: Fadhel Kaboub, Kai Koddenbrock, Ines Mahmoud, Ndong Samba Sylla Maha Ben Gadha. London: Pluto Press, 2022.
- Luke, Timothy W. «Appropriating, distributing, and producing space after 9/11 The newest nomos of the earth?» *Interwar spatial , chaos? Imperialism*,

- internationalism and the League of Nations* içinde, yazan Stephen Legg. London and New York: Routledge, 2011.
- Mcconkey, Michael. «Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception Schmit's Challenge.» *Independent Institute, The Independent Review* Vol. 17, No. 3, 2013: 415-428.
- Mégret, Frédéric. *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Meltzer, Joshua. «State Sovereignty And The Legitimacy Of The Wto.» *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 26:4, 2005.
- Metz, Steven. «The Mozambique National Resistance and South African Foreign Policy.» *Oxford University Press on behalf of The Royal African Society , African Affairs* , Vol. 85, No. 341, Ekim 1986: 491-507.
- Miles, Robert. *İrkçılık*. Çeviren Sibel Yaman. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2000.
- Minca, Claudio, ve Nick Vaughan-Williams. «Carl Schmitt and the Concept of the Border.» *Geopolitics*, Kasım 2012: 756-772.
- Mirowski, Philip, ve Dieter Plehwe. *The Road From Mont Pelerin The Making Of The Neoliberal Thought Collective*. England : Harvard University Press, 2009.
- Modirzadeh, Naz Khatoon. «[L]Et Us All Agree To Die A Little': Twail's Unfulfilled Promise" Draft.» *Forthcoming Harvard International Law Journal* Volume 65, tarih yok.
- Mohan, C Raja. «Why non-alignment is dead and will not return.» *The Business Standard*. Eylül 2022. <https://www.tbsnews.net/thoughts/why-non-alignment-dead-and-will-not-return-494730> (erişildi: Ekim Perşembe, 2023).
- Mondlane, Eduardo. *Mozambik Kurtuluş Mücadelesi*. Çeviren Ender Başat çev. İstanbul: Yöntem Yayınları, 1978.

- Moravcsik, Andrew. «Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics».» *International Organization* , 1997, : 513–53.
- Morgenthau, Hans J. «The Problem of Sovereignty Reconsidered .» *Columbia Law Review*, Vol. 48, No. 3, Nisan 1948: 341-365.
- Munene, G. Macharia. «The United States And The Berlin Conference On The Partition Of Africa, 1884– 1885.» *Transafrican Journal of History*, 1990: 73-79.
- Muni, S. D. «The Third World: Concept and Controversy.» *Taylor & Francis, Ltd., Third World Quarterly*, Vol. 1, No. 3, Temmuz 1979: 119-128.
- Munya, P. Mwet. «The Organization Of African Unity And Its Role In Regional Conflict Resolution And Dispute Settlement: A Critical Evaluation.» *Boston College Third World Journal Law*, Mayıs 1999.
- Mutua, Makau. *Human Rights A Political and Cultural Critique*. University of Pennsylvania Press Philadelphia, 2002.
- Mutua, Makau W. «What Is TWAIL?» *American Society of International Law Proceedings, Washington*, vol. 94, ., 2000: 31-38.
- . «Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights.» *Harvard International Law Journal, Cambridge*, vol. 42, n. 1, 2001: 201-245.
- Münkler, Herfried. , *İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*.. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Nar, Mehmet. «Tahkimin Kamu Hizmetlerine Uygulanma Sorunsalı Ve Olası Sonuçları.» *TBB Dergisi*, 2012.
- Natarajan, Usha, John Reynolds, Amar Bhatia, ve Sujith Xavier. «Introduction: TWAIL - on praxis and the intellectual.» *Third World Quarterly*, 37:11, 2016: 1946-1956.

- Ndlovu-Gatsheni, Sabelo J. « The Entrapment of Africa within the Global Colonial Matrices of Power Eurocentrism, Coloniality, and Deimperialization in the Twenty-first Century.» *Journal of Developing Societies*, Kasım 2013: 331–353.
- Nettles, Luis M. Drago and H. Edward. «The Drago Doctrine in International Law and Politics .» *Duke University Press*, Mayıs 1928.
- Newitt, Malyn. *A History of Mozambique*. Indiana University Press, 1995.
- Nichols, Philip M. «“Sovereignty and Reform of the World Trade Organisation.» *Redefining the Sovereignty in International Economic Law* içinde, yazan Penelope Simons, Dalvinder Singh Wenhua Shan. US-Canada: Hart Publishing, 2008.
- Nkrumah, Kwame. *Neo-Colonialism, the Last Stage of imperialism*. London : Thomas Nelson & Sons , 1965 .
- Nolte, Georg. «Sovereignty as Responsibility?» *American Society of International Law Vol. 99*, March 30-April 2 2013: 389-392.
- Nuzzo, Luigi. «Rethinking eurocentrism. European legal legacy and Western colonialism.» *Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory*., 2018: 359-378.
- Okafor, Obiora Chinedu. «Critical Third World Approaches to International Law (TWAIL): Theory, Methodology, or Both? .» *International Community Law Review* , 2008 : 371–378.
- . «Newness, Imperialism, and International Legal Reform in Our Time: A Twail Perspective”, .» *Osgoode Hall Law Journal Volume 43, Number 1/2 Spring*, 2005: 171-191.
- Oliveira, Renata. «Mozambik'te Uluslararası Yardımın Rolü: Devlet-Donör İlişkileri .» Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler (Afrika Çalışmaları) Anabilim Dalı, YL Tezi, 2018.

- Orsi, Roberto. «On The Relevance Of Carl Schmitt's Concept Of Großraum In Contemporary International Politics.» *Journal of International Political Theory*, Ekim 2019: 295-315 .
- Ökten, Şevket. «Gelişme Ve Demokrasi: Kalkınmayla Demokratikleşme ya da Kalkınmanın Demokratikleştirilmesi .» *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, tarih yok.
- Önis, Ziya. « Varieties and Crises of Neoliberal Globalisation: Argentina, Turkey and the IMF.» *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 2 aylor & Francis, Ltd, 2006: 239-263.
- Özdemir, Dilan. «Geçmişten Günümüze Arjantin-IMF Borçlanma İlişkileri ve Ekonomik Sonuçları.» *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.8 Sayı.1, Mart 2023: 156-164.
- Parmar, Pooja. «TWAIL: An Epistemological Inquiry.» *International Community Law Review*, London, vol. 10, n. 4, 2008: 363-370.
- Pattison, James. *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect Who Should Intervene?* New York: Oxford University Press, 2010.
- Pauwelyn, Joost. *Informal International Lawmaking: Framing the Concept and Research Questions*. Şubat 2011.
- . «Informal International Lawmaking: Mapping the Action and Testing Concepts of Accountability and Effectiveness.» *Oxford University Press*, 2010: 297-309.
- . «The Rise and Challenges of Informal International Law-Making.» *The*, Haziran 2011.
- Pauwelyn, Joost, Ramses A. Wessel, ve Jan Wouters. «When Structures Become Shackles: Stagnation and Dynamics in International Lawmaking.» *The European Journal of International Law* Vol. 25 no. 3, 2014: 733–763.

- Payer, Cherly. *Borç Tuzağı IMF ve Üçüncü Dünya*. Çeviren Reşit Ergener. İstanbul: Yalçın yayınları, 1981.
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. 5. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2005.
- Petito, Louiza Odysseos and Fabio. *The International Political Thought of Carl Schmitt Terror, liberal war and the crisis of global order*. USA: Routledge , 2007.
- Pfeiffer, Jason Beste and James. «Mozambique’s Debt and the International Monetary Fund’s Influence on Poverty, Education, and Health .» *International Journal of Health Services*, Vol. 46, No. 2, Sage Publications, April 2016,: 366-381 .
- Plank, David N. «Aid, Debt, and the End of Sovereignty: Mozambique and Its Donors.» *The Journal of Modern African Studies* Vol. 31, No. 3 , Ekim 1993: 407-430.
- Plehwe, Dieter, Bernhard Walpen, ve Gisela Neunhöffer. *Neoliberal Hegemony A Global Critique*. Routledge, 2007.
- Pollack, Jeffrey L. Dunoff and Mark A. *Interdisciplinary Perspectives Oninternational Law And International Relations The State Of The Art*, . Cambridge University Press, 2013.
- Potter, Donald W. «State Responsibility, Sovereignty, and Failed States .» *Australasian Political Studies Association Conference, University of Adelaide*, 29 September-1 October 2004.
- Pourmokhtari, Navid. « “A Postcolonial Critique of State Sovereignty in ir: the contradictory legacy of a ‘West-centric’ discipline .» *Third World Quarterly*, 34:10, , Aralık 2013: 1767-1793.
- Prantl, Jochen. *The UN Security Council and Informal Groups of States: Complementing or Competing for Governance?* New York: OUP Oxford, 2006.

- Price, Tracey Michelle. «“The Kimberley Process: Conflict Diamonds, WTO Obligations, and the Universality Debate.» *Minnesota Journal of International Law*, 2003.
- Qureshi, Asif H. «Sovereignty Issues in the WTO Dispute Settlement.» *Redefining Sovereignty in International Economic Law* içinde, düzenleyen: Penelope Simons, Dalvinder Singh Wenhua Shan. OXFORD AND PORTLAND: Hart Publishing, 2008.
- Rahman, Khalid. «US Middle East Policies and their Consequences .» *Policy Perspectives*, Vol. 7, No. 1, Special Issue: MIDDLE EAST, January - June 2010: 33-60.
- Ramina, Larissa. «TWAIL – Third World Approaches to International Law and human rights: Some considerations.» *Revista de Investigações Constitucionais, Curitiba*, vol. 5, n. 1., January 2018: 261-272.
- Ranjan, Prabhash. *TWAIL’s Blind Spots Concerning International Investment Law*. 16 Mart 2016.
- Raporu, Birleşmiş Milletler. *UN Documents Gathering a body of global agreements*. Mayıs 1974. <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm> (erişildi: Ekim 3, 2021).
- Remec, Peter Pavel. *The Position of the Individual in International Law According to Grotius and Vattel*. Netherlands: Springer; Softcover, 1960.
- Report, Global Witness and Partnership Africa Canada. *Implementing the Kimberley Process*. Kanada: Global Witness Publishing , 2005.
- Ruggie, John Gerard. «Economic Order”,.» *International Organization*, 1982: 379-415.
- Ruiter, Dick W.P., ve Ramses A. Wessel. «The Legal Nature of Informal International Law: A Legal Theoretical Exercise.» *Informal International Lawmaking*

- içinde, düzenleyen: Joost Pauwelyn, Ramses A. Wessel ve Jan Wouters, 1-22. Oxford University Press, 2012.
- Said, Edward W. *Freud ve Avrupalı olmayan, Edward W. Said, , Christopher Bollas, Jacqueline Rose ; çev., Erol Mutlu.* İstanbul: Aram Yayıncılık, 2004.
- Schleicher, David. «Liberal International Law Theory and the United Nations Mission in Kosovo: Ideas and Practice.» SSRN: <https://ssrn.com/abstract=708504>, Nisan 2005.
- Schmitt, Carl. *The Nomos of the Earth in the International Law of Jus Publicum Europaeum*,. New York: Telos Press, 2006.
- . «Grossraum” and “Realm”: New terms for international law.» 1941: 114–119.
- . *Siyasal Kavramı.* Çeviren Ece Göztepe. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- . *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm.* Çeviren A. Emre Zeybekoğlu. Ankara: Dost yayınları, 2014.
- . *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum.* Çeviren G.L. Ulmen. New York: Telos Press Publishing, 2006.
- Schneidman, Witney J. «FRELIMO'S Foreign Policy and the Process of Liberation.» *Africa Today*, Vol. 25, No. 1, *Southern Africa: Confrontation and Conflict*, Mart 1978: 57-67.
- Schram, Frans. «The legal aspects of the Kimberley Process.» *International Peace Information Service*, Ocak 2007.
- Senaratne, Kalana. «Internal Self-Determination in International Law: A Critical Third-World Perspective .» *Asian Journal of International Law*, vol. 3, no. 2, Temmuz 2013: 305-340., .
- Shaw, Malcom N. *International Law*. London: Cambridge University Press, 2003.

- Shaw, Timothy M. «Conditionalities without End: Hegemony, NeoLiberalism and the Demise of Sovereignty in the South.» *Perspectives on Third World The Postmodern Paradox* içinde, düzenleyen: Mark Owen Lombardi Mark E. Denham, 197. London: MACMILLAN PRESS LTD, 1996.
- Sidaway, James Derrick. « Peace without Profit: How the IMF Blocks Rebuilding in Mozambique by Joseph Hanlon .» *Journal of Southern African Studies*, Vol. 24, No. 1, *Special Issue on Mozambique* , 1998: 244-246.
- Simayi, Ayixiamuguli. «Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıkların Çözüm Sistemi Ve Çin'in Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar.» *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi Arşiv 2014 Sayı: 41*, 2014.
- Singh, Dalvinder. «The IMF and World Bank in Financial Sector Reform and Compliance.» *Redefining Sovereignty in International Economic Law* içinde, düzenleyen: Penelope Simons,Dalvinder Singh Wenhua Shan. USA Kanada: Hart Publishing, 2008.
- Slaughter, Anne-Marie. « Liberal International Relations Theory and International Economic Law.» *American University International Law Review* , 1995: 717-743.
- . «International Law in a World of Liberal States.» *European Journal of International Law*, Volume 6, Ocak 1995: 503–538.
- . «Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks .» *Government and Opposition* , Volume 39 , Issue 2 , 2004: 159 – 190.
- . «A Liberal Theory Of International Law.» *Proceedings of the ASIL Annual Meeting doi:10.1017/S0272503700055919*, 2000: 240-249.
- Snidal, Felicity Vabulas & Duncan. «Organization without delegation: Informal intergovernmental organizations (IIGOs) and the spectrum of intergovernmental arrangements.» *Review of international organizations*, January 2013: 193–220.

- Sönmezoğlu, Faruk. «“Bağılantısız Üçüncü Dünya”dan “Çevre Ülkerine”.» *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41, Ekim 2019.
- Sreejith, S. G. « An auto-critique of TWAIL’s historical fallacy: sketching an alternative manifesto .» *Third World Quarterly*, 2016.
- Stahn, Carsten. «Responsibility To Protect:Political Rhetoric Or Emerging Legal Norm.» *Biennial Conference of the European Society of International Law*. Paris,, 2006. 18-20.
- Stergiopoulou, Katerina. *MIT Press Direct*. 1 July 2014.
https://direct.mit.edu/octo/article-abstract/doi/10.1162/OCTO_a_00194/59250/Taking-Nomos-Carl-Schmitt-s-Philology-Unbound?redirectedFrom=fulltext (erişildi: Ekim 5, 2022).
- Stergiopoulou, Katerina. «Taking Nomos: Carl Schmitt’s Philology Unbound.» Ekim 2014: 95-122.
- Stiles, Kendall W. «IMF Conditionality: Coercion or Compromise?» *World Development*, Vol. 18, No. 7, 1990: 959-974.
- Stone, Randall W. «Informal governance in international organizations: Introduction to the special issue.» *The Review of International Organizations volume 8*,, June 2013: 121–136.
- Summers, James. *Peoples and International Law*. 2. Leiden-Boston: The Erik Castrén Institute Monographs on International Law and Human Rights, 2014.
- Şen, Hüseyin, ve Erdal Demirhan. «Arjantin Gerçeği: Mucizeden Felakete Sürükleniş.» *Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 487, Ekim 2004: 70-80.
- Şenel, Alaeddin. *İrk ve ırkçılık düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1993.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. *COVID-19 Bilgilendirme Platformu*. 13 Ocak 2020.
<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir->

.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr. (erişildi: Ekim 4, 2021).

T.C. Ticaret Bakanlığı. *Mozambik Ülke Profili*. 2023. <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a6b113b876d3e4564fca/Mozambik%20%C3%9Clke%20Profili%202023.pdf> (erişildi: Aralık 14, 2023).

TC. Dış İşleri Bakanlığı. Eylül 2005. https://www.mfa.gov.tr/bm-genel-sekreteri_nin-2005-zirve-raporunun-kalkinma-boyutu_binyil-kalkinma-hedeflerinin-gozden-gecirilmesi.tr.mfa, erişim tarihi 13 Haziran 2024. (erişildi: Haziran 13, 2024).

Tekin, Segâh, ve Melike Tuğba Dolu. «Güney – Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi Ve Küresel Güney.» *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Nisan 2020.

The Kimberley Process Certification Scheme. 2003. <https://www.kimberleyprocess.com/en/what-kp> (erişildi: Ağustos 5, 2023).

Thomson, Janice E. «State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap between Theory and Empirical Research.» *International Studies Quarterly*, Vol. 39, No. 2, Haziran 1995: 213-233.

Tomlinson, B.R. «What was the Third World?» *Journal of Contemporary History*, Vol. 38, No. 2, April 2003: 307-321.

Toraman, Sinem. «Karma Yöntemler Araştırması: Kısa Tarihi, Tanımı, Bakış Açıları ve Temel Kavramlar.» *Nitel Sosyal Bilimler-Qualitative Social Sciences*, 2021.

Tucknatural, Richard. *Law And Enlightenment Classics The Rights Of War Vol. 1 (Book I)*. Indianapolis: Liberty Fund, 2005.

Turgut, Ahmet. «Finansal Krizlerde Imf'nin Rolü Ve Önemi: 1997 Asya ve 2000 - 2001 Türkiye Krizleri.» *Selçuk Üniv. Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 10 Yıl, Haziran 2006.

- Umozurike, U.O. «Nationalization of Foreign Owned Property and Economic Self-Determination.» *East African Law Journal*, Haziran 1970: 79-99.
- UNCTAD. *Trade and development Report*. 2021. ,
https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2021_en.pdf (erişildi: Eylül 20, 2021).
- Upreti, Pratyush Nath. «A TWAIL critique of intellectual property and related disputes in investor-state dispute settlement .» *WHILEY, J World Intellect Prop* 25., 2022: 220–237.
- Vagts, Detley F. «“Hegemonic International Law”.» *The American Journal of International Law*, Vol. 95, No. 4, Ekim 2001: 843-848.
- Van Asselt, Harro. «“Transnational Environmental Law”.» *Cambridge Press, Volume 3 / Issue 01*, Nisan 2013: 173-179.
- Venugopal, Rajesh. « Neoliberalism as concept.» *Economy and Society Volume 44, Number 2*, Mayıs 2015: 165–187.
- Villaroman, Noel G. «The Loss of Sovereignty: How International Debt Relief Mechanisms Undermine Economic Self-Determination.» *Journal of Politics and Law*, ., Aralık 2009.
- Vurdu, Armağan. «Küresel Yönetişim ve Dünya Ticaret Örgütü.» *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye içinde*, düzenleyen: Şahin Yaman Sait Akman. Ankara: TEPAV, 2008.
- Wallach, Lori, ve Michelle Sforza. *DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü Şirket Küreselleşmesine Direnmek İçin Nedenler*. Çeviren Deniz Aytaş. İstanbul: Metis yayınları, 2002.
- Wallerstein, Immanuel. *After liberalim*. New York: New York Press, 1995.
- Wessel, Ramses A. «Informal International Law-making as a New Form of World Legislation?» *International Organizations Law Review*, 2011: 253-265 .

- Westerwinter, Oliver, Kenneth W. Abbott, ve Thomas Biersteker. «Informal Governance in World Politics.» *The Review of International Organizations*, vol. 16(1), Ocak: 1-27.
- Westra, Richard,. *Confronting Global Neoliberalism: Third World Resistance and Development Strategies*. Clarity Press; Illustrated edition, 2010.
- Wight, Martin. *Four seminal thinkers in international theory : Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Williams, David. «Aid and sovereignty: quasi-states and the international financial institutions.» *Review of International Studies, British International Studies Association*, 2000: 557–573 .
- Wolf, Eric R. *Europe and the People Without History*. University of California Press, , 1982.
- World Bank. *World Development Report*. 1997.
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/518341468315316376/world-development-report-1997-the-state-in-a-changing-world> (erişildi: Ocak 7, 2024).
- Wouters, Jan, ve Dylan Geraets. «The G20 And Informal International Lawmaking.» *Leuven Centre, for Global Governance Studies, Working Paper No. 86*, March 2012.
- Yardımlı, Aziz. *Noesis Felsefe Atölyesi*. 2017.
http://azizyardimli.com/adlar/02_carolina_koleci_anayasasi_john_locke.html (erişildi: 4 Aralık 2021).
- Yee, Sienho. « “Report on the ILC Project on “Identification of Customary International Law”,.» *Oxford University Press*, 2015.
- Yılmaz, Eren Alper, ve Orhan Irk. «Nikaragua Divan Kararları Işığında Kuvvet Kullanma Ve Meşru Müdafaa Sorunu.» *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015.

Young, Tom. «The Mnr/Renamo: External And Internal Dynamics.» *African Affairs*, Ekim 1990, . 89, No. 357 (Oct., 1990), pp. 491-509 b.: 491-509.

Yusuf, Abdulqawi A. «The Role That Equal Rights and Self-Determination of Peoples can Play in the Current World Community.» *Realizing Utopia The Future of International Law* içinde, yazan Antonio Cassese. UK: Oxford University Press, , 2012.

Yücel, Özlem. «Halkların Ekonomik (İktisadi) Self Determinasyon Hakkı ve Afrika'daki Halklar.» *Adam Akademi*, 2014.: 89-100.

Zarmanian, Thalin. «Ordnung und Ortung/ order and localisation.» *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, içinde, yazan Stephen Legg, 292. London and New York.: Routledge, 2011.